

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

MELICH JÁNOS
alelnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

XIX. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1923.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1923-ban.

	Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000	kor.
	† Baksay Sándor, Kun-Szentmiklós (1914)	200	"
	Balogh Jenő, Nagylózs (1921 és 1923)	5100	"
	Baranyai Zoltán, Genf (1922)	1000	"
5	Bárdos Remig, Pannonhalma (1920 és 1923)	4500	"
	Bartóky József, Budapest (1923)	2000	"
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	"
	Benkő József, Budapest (I. részlet 1923)	1000	"
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	"
10	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919 és 1923)	500	"
	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921 és 1922)	1000	"
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920 és 1922)	1000	"
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	"
	Budapest: Déli vaspályatársaság (1917)	200	"
15	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912 és 1918)	300	"
	Budapest: Kir. Józsefműegyetem könyvtára (1916 és 1922)	2000	"
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	"
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200	"
	Csánki Dezső, Budapest (I. részlet 1923)	1000	"
20	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905 és 1922)	2000	"
	Csúri Bálint, Kolozsvár (1922 és 1923)	8000	"
	Debrecen városa (1922)	10000	"
	Écséri Lajos, Szentes (1923)	2000	"
	Erdélyi Lajos, Budapest (1923)	2000	"
25	Erdős János, Rákos-Sztmihály (1917, 1920 és 1923)	1000	"
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	"
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	"
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	"
	Frencz Géza, Budapest (1923)	2000	"
30	Gálos Rezső, Győr (1921, 1922 és 1923)	4500	"
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	"
	Gombocz Zoltán, Budapest (1908, 1910, 1920, 1921, 1922 és 1923)	900	"
	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908 és 1923)	1200	"
	Győr: Női Felső Kereskedelmi Iskola (1921)	500	"
35	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200	"
	Halász Dénes, Sárospatak (1920 és 1923)	500	"
	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000	"
	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	"
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	"

40	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	kor.
	Hóman Bálint, Budapest (1923)	2000	"
	Horger Antal, Szeged (1915, 1921 és 1922)	1000	"
	Horger Antal, neje emlékezetére, a harctérről (1916 és 1918)	1000	"
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	"
45	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904, 1920 és 1923)	6000	"
	Horváth Endre, Budapest (1922)	1000	"
	Horváth János, Budapest (1915 és 1921)	400	"
	Pálóczy Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2000	"
	Jakubovich Emil, Budapest (1921, 1922 és 1923)	12000	"
50	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	"
	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000	"
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	"
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	"
	József főherceg Ó Fensége (1921)	2000	"
55	Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	"
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	"
	Kecskemét városa (1923)	10000	"
	Kis-Erős Ferencz, Kalocsa (1920)	300	"
	Kismarton: Esterházy hercegi könyvtár (1923)	20000	"
60	Klemm Antal, Pannonhalma (1920, 1921 és 1923)	4500	"
	Köllányi Ferenc, Nagyvárad (1920, 1921 és 1922)	2000	"
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	"
	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200	"
	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	"
65	Lehr Albert, Budapest (1910)	200	"
	Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	"
	Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	"
	Losonczy Zoltán, Budapest (1923)	3000	"
	Mader Béla, Budapest (1923)	2000	"
70	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200	"
	Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	"
	Manninger Vilmos, Budapest (1919 és 1921)	700	"
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919 és 1921)	700	"
	Melich János, Budapest (1916, 1920 és 1923)	2300	"
75	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	"
	R. Nagy László, Budapest (1923)	2000	"
	Nátlly József, Budapest (1921 és 1922)	1500	"
	Osztrák-Magyar Bank budapesti igazgatósága (1921)	3000	"
	Óvári Ferencz, Veszprém (1905 és 1920)	300	"
80	Palkovics Sándor, Egervár (1922 és 1923)	2000	"
	Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922)	2000	"
	Pápay József, Debrecen (1922 és 1923)	3000	"
	Pázmán József, Budapest (1923)	2000	"
	Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200	"
85	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	"
	Perczel György, Budapest (1921 és 1922)	1000	"
	Pintér Jenő, Budapest (1913 és 1923)	2000	"

	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200 kor.
	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000 „
90	Rada István, Veszprém (1905 és 1920)	300 „
	Radó Antal, Budapest (1918)	200 „
	Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923)	2000 „
	Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000 „
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000 „
95	Rust József, Budapest (1906)	500 „
	Sági István, Budapest (1923)	5000 „
	† Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000 „
	Simon György, Veszprém (1922)	3000 „
	Sopron városa (1922)	5000 „
100	Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000 „
	Szabó Béla, Újszentanna (1918)	200 „
	Szaccelláry György, Budapest (1921)	2000 „
	Szeged (Kolozsvár): Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200 „
	Székely István, Budapest (1921 és 1922)	600 „
105	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923)	2000 „
	Szily Kálmán, Budapest (1904, 1920, 1921 és 1922)	2000 „
	Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922)	2000 „
	Szinnyei József, Budapest (1906, 1920, 1922 és 1923)	101000 „
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 „
110	Szöts Ferencz, Budapest (1904, 1922 és 1923)	1000 „
	Tagányi Károly, Budapest (1920 és 1922)	1000 „
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916 és 1918)	400 „
	Tolnai Vilmos, Budapest (1917 és 1920)	300 „
	Tóth László Budapest (1923)	3000 „
115	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200 „
	Vargha Damján, Budapest (1912, 1913 és 1923)	2700 „
	Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000 „
	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200 „
	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 „
120	Veszprém városa (1922)	2000 „
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000 „
	Vikár Béla, Budapest (1920, 1921, 1922 és 1923)	1700 „
	Viszota Gyula, Budapest (1919) értékpapír	200 „
	Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920 és 1921)	3600 „
125	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200 „
	Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000 „
	Gróf Zichy István (1919, 1920, 1922 és 1923)	26600 „
	Gróf Zichy Nándor, Adony (1916 és 1921)	2000 „
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905 és 1922)	2000 „
130	Zlinszky Aladár, Budapest (1918 és 1921)	500 „
	Zolnai Gyula, Budapest (1913, 1917, 1922 és 1923)	3000 „
	Zsirai Miklós, Budapest (1922)	2000 „
	Zsiros Lajos, Nagykikinda (1919)	200 „

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIX. KÖTET.

1923 JAN.—ÁPR.

1—4. SZÁM.

Ómagyar Máriasisralom.

(Egy hasonmással)

A három königsbergi magyar nyelvemléklelet azt a reményt keltette bennünk, hogy a német kéziratgyűjteményekből a török háborúk folytán szétszóródott s eltűnt középkori irodalmi emlékeink közül még több is napvilágra kerülhet. Az itt közölt ómagyar Máriasisralom is remélhetőleg a régi kéziratgyűjtemények szorgosabb átkutatására fog ösztönözni s e kutatások talán újabb becses leletekkel fogják a régi magyar filológia anyagát gazdagítani.

1922 április havában a német birodalom által helyreállítandó löweni egyetemi könyvtár részére JACQUES ROSENTHAL müncheni antikváriustól több más kézirattal együtt egy *Sermones XIII. Jh.* jelzetű hártakódexet is beszereztek. Az antikvárius a kódexet 1910-ben Toscanában vásárolta. Miután a kéziratot paleográfiai érdekessége miatt — t. i. rendkívül gondos, finom gyöngyírással van írva — Belgium részére megszerezték, a müncheni bajor állami könyvtár kéziratárának igazgatója, LEIDINGER GYÖRGY egyetemi tanár, leltározás közben a latinnyelvű kéziratban magyar szövegre akadt. Erről BABINGER FERENC egyetemi m.-tanár, a konstantinápolyi rovásemlék szerencséskezű felfedezője, értesített engem. Magát a kódexet a löweni egyetemi könyvtár helyreállítási munkálatai kormánybiztosának, OEHLER RICHARDNAK engedélyével tanulmányozhattam át; az ő szíves segítségének köszönhető, hogy e nagyértékű lelet most közkinccsé válhatik. Nagy hálával tartozik a magyar tudományosság gróf KLEBELSBERG KÚNÓ miniszter úrnak, aki, mihelyt e nevezetes felfedezésről értesült, jelentésemre azonnal intézkedett, hogy JAKUBOVICH EMIL nemzeti múzeumi igazgató-őr, a magyar oklevelek és nyelvemlékek kiváló ismerője, Berlinbe utazhassék s a kéziratot velem a helyszínén tanulmányozhassa.¹

1. A kézirat.

A rózsaszínű bőrbe kötött kis vaskos kötet 301, körülbelül 147 × 101 mm nagyságú levelet tartalmaz. 296 levél arabs szá-

¹ A M. Nyelvtudományi Társaság e helyütt is hálás köszönetet mond Gróf KLEBELSBERG KÚNÓ vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, aki lehetővé tette, hogy a régi magyar műveltségnek e nagybecsű emléke Társaságunk folyóiratában s különlenyomatban is megjelenhessék. SZERK.

mokkal folytatólagosan van számozva; ehhez járul a kötet elején és végén egy-egy számozatlan teleírott levél. A 68. levél után is van egy számozatlan levél, míg a 125. és a 135. levelek hiányzanak. A 136—184. terjedő leveleken még egy régibb római lapszámozás is látható: I—XXII, vagyis két teljes ív. A 159—184. terjedő leveleken szintén látható a folytatólagos számozás mellett egy régibb (arabs számjegyű) is: 1—19; a 184. levélen a római jegyű számozás folytatódik: XXIII—LXX, tehát e régi számozás 5 teljes ívre terjed. Egy-egy ív általában 12 levelet tartalmaz (6 + 6), de van egy-két 5 + 5, ill. 8 + 8-leveles ív is. Az egyes íveknél a pergament színe és kidolgozása változik; hol vékonyabb, hol vastagabb, majd fehér, majd meg barnás, úgyhogy a kötet kolligátumszerűnek látszik.

A kézirat maga régibb, mint mai kötése; látszik ez abból is, hogy a könyvkötő a széljegyzetek határbetűit sok helyütt lenyeste.

A könyv fedele két fatábla, rózsaszínű bőrbevonattal; 5—5 rosetta és két kapocs nyomai láthatók rajta; ez utóbbiak három szöggel voltak odaerősítve. A kötés hátán újkori jelzet: $\frac{8342}{I. 3.}$; az új papírboríték IV. 28 jelzete a löweni beszerzésekre vonatkozik. A fatáblák belsejére belésnek egy német papírokmány részei vannak felragasztva; rajtuk egy helységnév olvasható (*Ztremot-schisch*?). Előzéklapnak egy latin hártyaoklevél két töredékét használták fel, az egyik felét elül, a másikat hátul. Most már mind a kettő le van fejtve. Összetartozó részei ezek egy 1391 novemberéből keltezett nyilvános jegyzői oklevélnek, amelyben tanúként Nicolaus quondam Nicolai de Ganawicz presbiter, jegyzőként pedig Georgius Ulrici de Hall, Pataviensis diocesis van megnevezve. A tanú ezek szerint, úgy látszik, a délstájerországi *Gonobitz*-ből, a jegyző pedig *Hall*-ből, a passauai egyházmegyéből származik.

Belül az első lapon fenn tintaceruzával ez van bejegyezve: *Cell. J. Sch. 301 Blt.*, alább ceruzával: *A 2/383 Sermones 296 GA./422*. Az eredetileg üresen maradt két első levélen kurzív-írási feljegyzések találhatók a XIII. és XIV. sz. határáról, még pedig az első levél *a.* lapján vallásos elmélkedések, a *b.* lapon, valamint a második levél *a.* lapján latin versek, a *b.* lapon megint vallásos elmélkedések. A harmadik levél *a.* oldalán egy XIII. századi kódex kezdődik, kéthasábosan, apró, finom írással, barnán vonalozva és keretelve, gondosan simított, igen vékony hártyan, amelynek széles margóján itt-ott látszik a punktórium nyoma. Minden hasábján 43—44 sor van. A kinyitott kódex 2 lapjának négy hasábján sok helyen *a, b, c, d* betűkkel van a lapok felső szélén megjelölve. Sok a vörös aláhúzás, vörös kezdőbetű kék, kék kezdőbetű vörös díszítéssel. A levelek arabs számokkal vannak paginálva, és pedig a rectón; a versón nincs számozás.

Ez a gondos, valószínűleg olasz kézirat volt a törzskódex. Az üresen maradt lapokra a kódex későbbi tulajdonosai bejegye-

zéeket írtak. Így pl. a 19. levél rectóján csak az első hasáb háromnegyed része van kitöltve; ugyane levél versóján egy magyar író, a XIII. sz. utolsó harmadára valló kézírással, latinnyelvű vallásos elmélkedéseket jegyzett fel, amelyek a 20. levélen folytatódnak. A 21. levélen ismét a gondos kódexírás kezdődik. Az említett magyar ember írása széljegyzetekben már előbb is ismételten előfordul. A 38. levél versóján az írás egyhasábos s azonosnak látszik a magyar kéz írásával; a 39. rectón ismét a törzskódex kéthasábos írása. Az 50. levél *a.* és *b.* oldala a magyar nyelvemlék írójától származik. Az 51*a.* lap két hasábra osztva kezdődik, majd egyhasábosan folytatódik. Ugyane levél *b.* oldala, valamint az 52. levél mindkét lapja megint a magyar író kez munkája, egyhasábosan, de oklevélírással. Az 53*a.* lap gondos, kéthasábos kódexírás; az 54*a.* lap első hasábjá szintén a kódexírást mutatja, míg a második hasáb egy magyar kezdetlegesebb, vastag állóírását. Az 55*a.* lapon ugyanaz az írás, kéthasábosan; az 56*a.* lapon a folytatása. Az 56. levél versója a jellemző XIII. századi magyar típusú folyóírást mutatja. Ez folytatódik, állóírással váltakozva, a 60. levél *b.* oldalán is. Itt is vannak vöröszínű és kezdetlegesebb iniciálék. A 61. levél *a.* oldalán újra kezdődik, kéthasábosan. vörös és kék iniciálékkal díszítve, az ügyeskezű kódexíró kezeírása.

A magyar nyelvemlék írója a gondos, apróbetűs törzskézirat szélein mindenütt latin bejegyzéseket ír be. A 91*a.* lap első hasábjának kis részét a kódexírás tölti be, a második hasáb a magyar nyelvemlék írójától származik; a 91*b.* lap megint a magyar nyelvemlék írását mutatja, kéthasábosan. A 92. levél rectójától kezdve ismét a kódexírás. 100—129*b.* a kódexírás a magyar író széljegyzeteivel; a 129*b.* a törzskódex írásával folytatódik. A 130*a.* lap kéthasábosan a magyar nyelvemlékiró kezeírása, valamint a hanyagabb írású 130*b.* lap is. A 131. levél első hasábján ugyanaz az írás folytatódik, a második hasáb üresen maradt. 131*b.*—133*b.* a nyelvemlékiró kezevonása.

A 134*a.* lapon más írás jelenik meg, nagyobb gót betűkkel, kéthasábosan, és a 134*b.* lapig folytatódik, a magyar nyelvemlék felett és alatt; e latin szöveg tárgya Máriának, mint csillagnak (*stella*) a dicsőítése. A 134. levél *b.* lapján van a magyar nyelvemlék, a tévesen clairveauxi Sz. Bernátnak tulajdonított *Planctus* parafrázisa. A versnek csak első fele van meg; mivel a következő 135. levél ki van tépve, nem lehetetlen, hogy a magyar Máriasisiralom második fele is fel volt jegyezve, vagy hogy további magyar szöveg következett. Talán a kézirat későbbi olasz tulajdonosa idegenkedett a reá nézve idegen nyelvtől; ezt nemcsak a 125. és 135. levél kiszakítása sejteti, hanem az a körülmény is, hogy a későbbi tulajdonos igyekezett a magyar szöveget a hátrýáról letörölni. Ez a 134. levél *a.* hasábján oly mértékben sikerült is neki, hogy a szöveg csak a fényképlemez segítségével lett teljes egészében olvashatóvá.

A 136. levélen megint a törzskódex írása folytatódik, a magyar író széljegyzeteivel. A törzskódex írása tölti meg a 136a—150a. lapokat. Azután a 151a. lapig kéthasábos, kisbetűs, hanyagabb írás következik, talán a magyar emlék írójának kezétől. A 151b. lapon kéthasábos, álló, gondatlanabb írás. 152a—157a. megint a gondos kódexírás. 157b—158. kéthasábos, hanyagabb, apróbetűs írás, talán a magyar író kezétől. 159a—198b. a kódexírás; közben a 196b. a magyar kezeírása.

A 199a. lap második hasábján a latin szövegben ráakadunk a Sz. Bernátanak tulajdonított Máriasisiralom: *Planctus ante nescia* latin eredetijére. Mint a magyarnak, ennek is csak fele van meg kódexünkben. Mindamellett nem lehetett a magyar szöveg közvetlen mintája, mert emez olyan verssorokat is tartalmaz, amelyeket kéziratunk latin szövegében liába keresünk. A Máriasisiralom latin szövegét ugyanaz a kéz írta, amelyik a magyar verset.

A 199b. lapon kéthasábos gót írás; 200a—221b. a kódexírás. A 211b. lap második hasábján más fraktúrírást találunk. A 222a. lapon a nyelvemlék írójának írása jelenik meg s e lap alján van az első magyar glossza. 222b.—227a. lap első hasábjának végéig a törzskódex írása. Ugyanez a második hasábján egyhasábos, könnyedebb kezelésű írás kezdődik, amely a kódex írásához hasonlít. Ugyanígy a 227b.—231b. egyhasábosan. 232a.—254a. a kódexírás folytatódik. A 254a. lap első hasábján a kódexírás, a második hasábon a kódex névmutatója. 254b—255a. kéthasábos kódexírás. A 255b. lapon kéthasábos fraktúrírás; ugyanez egyhasábosan a 256. levél a. és b. lapján. 257—278. egyenletes kurzív oklevélírás a XIII. század végéről, 279—280. egyhasábos folyóírás. A 279. levél a. lapján fent magyar glosszák vannak a Máriasisiralom írásával. 281a—b. a törzskódexéhez hasonló írás, két hasábba osztva. 282—296a. egyhasábos folyó, itt-ott fraktúrbetűs írás. 296b. kéthasábos törtírás, 297a—b. kéthasábos törtírás és folyóírás vegyesen.

A kódex tartalmát prédikációk, a prédikációkhoz való dispositiók, a nagybőjt minden napjára, vallásos elmélkedések, legendák, példák teszik. A tulajdonképeni törzskódex nagyrészt bibliai kifejezések magyarázatát tartalmazza, ú. n. expositiókat. A magyarazandó bibliai kifejezések a szövegben vörössel alá vannak húzva. A teológiai fejtegetések az 1a. lapon így kezdődnek: *Hora est iam . . . cum sit brevis vita.*

1a. és 2b. vallásos elmélkedéseket tartalmaz, 1b. és 2a. pedig latin distichonokat, így pl. a tízparancsolatot szóról szóra oly alakban, mint a PRAY-kódexben is olvasható:

*Sperne deos, fugito periurum Sabbata serues,
Sit tibi patris amor, sit tibi matris honor.
Non sis occisor, fur, mecus, testis iniquus
Viciniq; torum, resque caueo suās stb.*

(I. Pannonhalmi Rendtört. I. 450.)

Van a kódexben szentek rövid életrajza is, pl. 159a : *De sancto Andrea*, 159b.: *de beato Nicholao*, *de beata Lucia*, 160a.: *item de eodem. De virginibus*. A legendák között Szűz Mária csodatételei is szerepelnek, pl. a vak fiú meggyógyítása, aki Máriának egy dénárt áldozott. A példák között van egy Chosroes királyról.

2. A magyar író.

A törzskódexet valószínűleg olasz ember írta: írása északolasz duktust árul el. A kézirat Olaszországban volt; erre mutat a kötés, amelynek előzéklapjai Rómában kiállított oklevélből készültek. A kódex gyaníthatólag a legújabb időkig Olaszországban maradt; a régiségkereskedő is ott szerezte be.

A kézirat tulajdonosai valószínűleg Olaszországban élő magyarok voltak. Három magyar író kezevonása különböztethető meg. Amint a széljegyzetek bizonyítják, figyelmesen tanulmányozták a törzskódexet, arra törekedvén, hogy azt prédikációs kézikönyvvé és szentírásmagyarázat-gyűjteménnyé egészítsék ki. Ezért az üresen maradt helyeken számos bejegyzést tettek s a tiszta lapokat kitöltötték számukra alkalmas szövegekkel.

Amint a magyar oklevelek kiváló ismerője, JAKUBOVICH EMIL, régi magyar írásokkal való egybevetés alapján megállapította, a magyarok kézírása nem mutat olyan ügyeskező másolóra, mint amilyen olasz elődjük, a törzskódex gépies írója. A magyar írók közül különösen az egyik jellemző magyaros duktusú oklevélírást használt, amelynek betűvetése hasonlít a Gyulafehérvári kódex és Glosszák írásához. Olyan írás ez, mint IV. LÁSZLÓ és III. ENDRE kisebb, nem ünnepélyes okleveleinek vagy több magyar egyházi és káptalani oklevélnek az írása a XIII. sz. második feléből.

A három magyar író már jó ideje távol lehetett hazájától, midőn bejegyzéseit írta, mert az emlék nyelve régiesebb, mintsem az írás jellemző sajátságai alapján várható volna. A három idegenben élő magyar olyan nyelven írhatott, amely hazájukban évtizedekkel előbb volt használatos. Lehetséges, hogy a magyarok számára központi jelentőségű bolognai egyetem hallgatói voltak, az akkori szokás szerint nem egészen fiatal emberek, hanem tudós, már felszentelt papok.¹ De arra is lehet gondolni, hogy Rómában működtek, mint a magyar zarándokok prédikátorai és gyóntatói, s mint ilyenek használták fel a kéziratban található prédikáció-vázlatokat, amelyeket azután magyar nyelven mondtak el, amint ezt a kódex magyar glosszái is mutatják. Ezt a feltevést a kódexben előzéklapként szereplő Rómában kiállított oklevél is támogatná.

Hogy a magyar írók prédikátorok voltak, arra írásaik tartalma mutat: prédikációk és ezekhez való dispositiók.

¹ A bolognai egyetem magyar hallgatóira vonatkozólag vö. PÓR ANTAL cikkét, *Századok* XXXI. 769 s k. lk., továbbá BÉKEFI REMIG, A bolognai egyetem XIV. századbeli statutumai. Bp. 1901.

A legjelentősebb prédikálórind a XIII. században az 1215-ben alapított domokosrend (ordo praedicatorum) volt, amely Magyarországon, PAULUS UNGARUS bolognai magister buzgólkodása következtében 1221 óta fontos szerepet tölt be.¹ A dominikánusok magyar földön is tudós és szorgalmas könyvírók és másolók voltak. A Máriasisiralom írója nyilván szintén a domokosok rendjébe tartozott. Míg más szentekkel fél oldalon végez, SZENT DOMOKOSNAK hat teljes levelet szentel (174a.—180b.). Még jobban megerősíti e feltevést az a körülmény, hogy az író egy legendát is feljegyez arról a domokos barátról, akinek a túlvilágon vezekelnie kellett, mert prédikációiban sokszor szórakoztató példakal nevettegte meg híveit.

Legjobban azonban mindjárt a 2b. lapra írt következő bejegyzés igazolja a kódex prédikátor-rendbeli eredetét: „Pedes Christi sunt: pauperes, *predicatores*; doctrine, humanitas, deitas“.

Említésre méltó, hogy a 231b. lapon az 1235-ben kanonizált magyarországi SZENT ERZSÉBET többször is már mint *beata Elisabeth* szerepel.

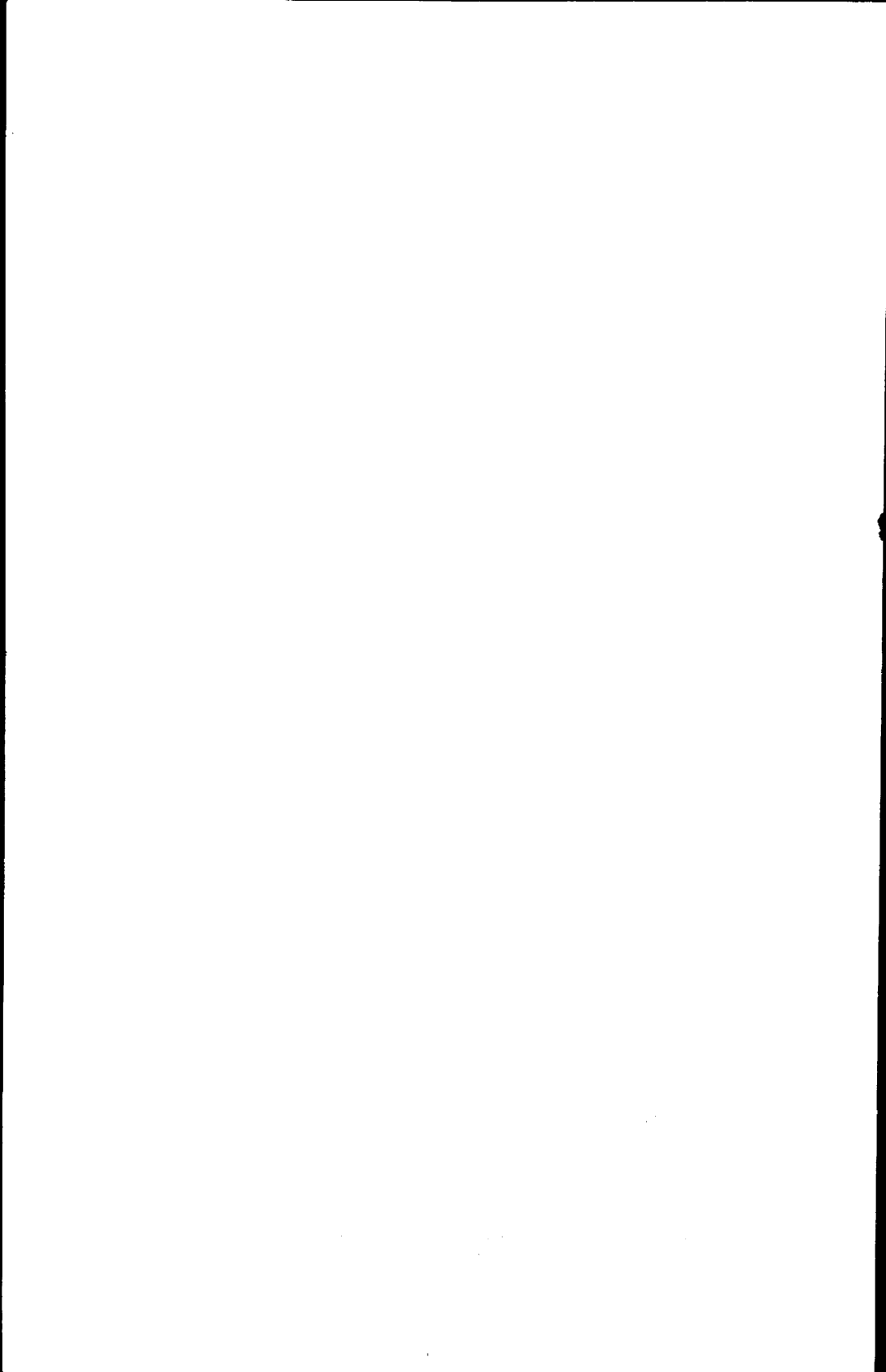
3. A magyar nyelvelemek.

Kódexünk egy összefüggő magyar szöveget és glosszákat tartalmaz. A Máriasisiralom szövege a 134b. lapon az eredeti sorbeosztás szerint a következő:

Volek fyrolm thudothlon fy	20	fumha nym [kyul] hyul
rolmol fepegyk. buol ozuk		Wegh halal engumet egge-
epedek. Walafth vylagum		dum illen maraggun uro
tul fydou fyodumtul ezcs		dum kyth wylag felleyn.
5 urume(m)tuul. O en efcs urodu(m)		O ygoz fyneonok bezceg
eggen yg fyodum fyrou a-	25	fcouuo ere en erzem ez bu-
niath thekunched buabeleul		thuruth kyt niha egyre.
kyniuhhad. Scemem kunuel		Tuled ualmun (!) de num
arad en iunhum buol farad		ualallal hul yg kynzaffal
10 the werud hullotthya en iu(n)-		fyom halallal. Sydou
hum olelothya Vylag uila	30	myth thez turuentelen
ga viragnac uiraga. Keferu-		fyom merth hol byuntelen
en kynzathul uof fcegegkel		fugwa huztuzwa wkkel-
werethul. Vh nequem en		-ue kethwe ulud. Kegug
15 fyon (!) ezcs mezuul Scege		-gethuk fyomnok ne leg
-nul fcepfegud wirud hioll	35	kegulm mogomnok owog
wyzeul. Syrolmom fuha		halal kynaal anyath ezcs
-zatum thertethyk kyul en		fyaal egembelu ullyetuk.
iumhumnok (!) bel bua qui		

Ómagyar Máriasisiralmunk a *Planctus Sanctae Mariae, Matris Domini, super unicum filium suum, pendentem in cruce, quem*

¹ Vö. N. PFEIFFER, Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241—2. Zürich, 1913. Paulus UNGARUSÓL SZINNYEI, Magyar írók, VIII, 300.

ipsa dictavit utánköltése. Ennek a híres XII. századi latin sequentiának szövege le van nyomtatva KEHREIN könyvében: *Lateinische Sequenzen* 1873, 177. l., valamint A. SCHÖNBACHNÁL: *Die Marienklagen*, 1874, 10. l., ahol a régebbi kiadások is fel vannak sorolva.¹

DREVES² szerint szerzője nem SZENT BERNÁT, hanem GODEFRIDUS DE STO VICTORE (GEOFFROI DE BRETEUIL, St. Victor-i subprior, † 1196). A Saint Victort a Königsbergi Töredék latinja is említi. A Planctus egy szövegváltozatát kéziratunk 199a. lapján olvashatjuk; e változat azonban, mint már kiemelttem, nem lehet a magyar szöveg közvetlen mintája, mert emennek olyan részletei is vannak, amelyek csak a latin költemény közismert teljes változatában találhatók meg (pl. *flos florum* = *viragnac viraga* 12). A mi kódexünk latin szövege a következő (199a):

Planctus ante nescia,
Planctu laffor, anxia
Crucior dolore;

Orbat orbem radio
Me iudea filio
Gaudio dulcore.

Fili dulcor unice,
Singularare gaudium,
Matrem flentem respice
Conferens folatium.

Pectus mentem lumina
Tua torquent uulnera
Que mater, que femina
Tam felix, quam misera!

Proh dolor!

Hinc color effudit oris,
Hinc ruit, hinc fluit
Unda cruoris,
Crucior dolore.

O quis amor corporis
Tibi fecit spolia,
O quam digni pignoris
Tam amara premia!

O quam fero deditus
Tam cito me deferis
O quam digne gemitus

Tam obiecte moreris,
Crucior dolore.

O pia gratia sic morientis,
O fera dextera crucifigentis,
O lenis inpenis mens patientis!
O zelus, o scelus invide gentis,
Crucior dolore.

Ouerumeloquium iusti Symeonis,
Quod promifit gladio
Sencio doloris,
Gemitus, fuspiria lacrimaeque foris,
Wlneris indicia funt interioris,
Crucior dolore.

Parcito proli,
Mors mihi soli
Sola mederis
Morte beate separor a te
Dummodo nate nunc crucieris.

Quod crimen, que scelera
Gens commifit efferata:
Probra uincla uerberata
fputa clauos cetera
fne culpa patitur

Nato, queso, parcite
Matrem crucifigite,
Aut in crucis ftipite
Me fimul affigite,
Male folus moritur.

¹ Vö. még CL. BLUME és G. M. DREVES: *Analecta hymnica* 20, 156.

² G. M. DREVES és CL. BLUME: *Ein Jahrtausend lateinischer Hymnendichtung*. Leipzig, 1909, 281 kk.

Noha a magyar Máriasisralom a latin Planctusnak elég szabad parafrázisa, mégis kedvező körülmény, hogy a latin szöveget is ismerjük. Számos helyen megkönnyíti a magyar szöveg helyes értelmezését.

1. *Volek fyrolm thudothlon* = valék siralom-tudatlan (planctus ante nescia), a siralom azelőtt ismeretlen volt előttem. Vö. *Viadal tudomaňanac tudatlani*: sine peritia artis pugnae, BécsiK. 20; *munkanak tudatlana* PEŠTI, Fab. 56, NySz.

2. *fyrolmol sepeďyk buol* = siralommal és búval sopánkodtam vagy jelenidő: sepedék. Vö. *seped, sepeleg, sepeg, sepdos*. MTsz.¹ Az állitmány zeugmás közlés formájában nyerte szórendi szerepét. A közlés jellemző költeményünkre. E mondatkéltre vö. HORVÁTH JÁNOS, NyK. XXXIX, 128 kk. *Buol* = búval; a *val-vel* rag következetesen *v-nélküli* alakban jelenik meg (mint a HB.-ben): *buol* 9, *kynaal* 36, *fyaal* 37.

2—3. *ozuk epedek* = azok epedék, a lat. *lassor* synonymái.

3—4. *Walafth vylagum | tul* = választ világotól (*orbat orbem radio*).

4. *fydou* itt alany = a zsidó elválaszt engem fiamtól (*iudea orbat . . .*). Ismét közlés.

4—5. *ezes urume(m)tul* = ézes örömetől (*gaudio dulcore*). *Ézes* az *édes* mn. alakpárja (< *íz, éz*, vö. *büz* ~ *büdös*, *víz* ~ *vizes* és *vides*).

5. *O = ó, oh!* Rövid *o*-val; vö. a[~] 14. sorban is *Vh*.

5. *urodu(m)* = *urad-om*, az *úr -d* kicsinyítőképzős származéka, birt. személyraggal. Hasonló származékok: *fyodum* 6, *eggedum* 21/22. Egyébként *urad* és *fiad* az Árpádkorban mint személynév nem ritka: 1211: aratores . . . *Vrod*; 1211, 1225, 1231: *Fiod, Fyod* OklSz.

6. *eggen yg fyodum* = fili unice. Az *egyenegy* = ,egyetlen egy' kifejezés eddig ismeretlen volt; vö. *eggyen*, 'singulatim' MA. Gramm. Corp. Gramm. 169, NySz.

7. *buabeleul* = bujából. Vö. *timnucebelevl* HB. TMNy. 653.

8. *kynruhhad* = confer solatium. A *kynyűjt* ige felszólítója, vö. *nyohad* JordK. 699, HorvK. 224.

9. *iumhum*, 10 *iu(n)hum*, 19 *iumhummok*, vö. *yonhaban* EhrK. 3, 50, *ionhouak* MünchK. 20 stb. NySz. I, 583.

12. *viragnac uiraga* szép párhuzam, alliterációval a megelőző *Vylag uiraga* kifejezéshez; a latin szövegben nincs meg (a magyar népdal hatása?).

14. *Vh nequem*, vö. *proh dolor!*

15. *fyon* íráshiba *fyom* helyett; hasonló íráshiba a 129b. lapon: contra *urben* e. h. *urbem*.

16. *wirud*, ellenben 10: *werud*.

16. *hioll* a. m. *higut*, *higgá* válik?

18. *kyul* a. m. *kűül* (gemitus . . . lacrimaeque foris). Vö. *kiül* TEL. Evang. NySz.

19. *bel bua* a. m. belső búja. Vö. *Wlneris indicia sunt interioris*.

20. *kyul*, olv. *hiül* v. talán inkább *hiül*? Ez esetben a *híves*, *hül* szócsaládba tartoznék.

22. *illen* a. m. éljen.

¹ E *sepeďyk* szóban némelyek a *sűpped* igét látják, vö. Napkelet 1923. év 191—192. lp.; Nemzeti Ujság 1923. febr. 3-i szám, 4. oldal, első oszlop. SZERK.

23. *felleyn* a. m. féljen. Helyesírására vö. *lelhetneync* KT., 1193: *Sumberheyn* = Somberény. (Orsz. Lt. Dl. 27.)

24. *O ygoz sýmeonok bezzeg scouuo* = o uerum eloquium iusti Sýmeonis. *Bezzeg* a. m. ‚bizony‘. Vö. *bezzug*, *Bezzug segut* KTSz., 1449 után: *bezzegseges* JAKUBOVICH, MNy. IX, 85, EtSz. I, 388.

25—26. *en erzem ez buthuruth* = (quod promisit) gladio sencio doloris. *Ez bú törít*, ahogy Simeon megjövendölte: Luk. II, 35: *es te lelkedet tör által folla*, MünchK. 112.

26. *nihu* a. m. ‚aliquando‘. NySz. I, 1220.

26. *egyre* olv. *ęgřre* ‚igére‘, vö. *quod promisit*.

27. *ualmun* nyilvánvaló íráshiba e h.: *ualum*.

27. *num*, 20. *nym*. Vö. *num* HB., KT., 1174: *Numwog*, 1211: *Numuogi*, *Numuolou*, 1240: *Numhyv* OklSz. A *nym* változat eddig ismeretlen volt.

28. *ualallal* . . . szójáték. *Valál* a régiségben bírót is jelent (vö. NySz. III, 1002); a hely értelme, úgy látszik: nem bíróval, nem ítélet alapján hal meg fiam.

31. *byuntelen*; a ritmus a *büüntelen* ejtést kívánja.

32. *huztuzica* a *hüz* ige gyakorító származéka? Vö. Sz. BERNÁT himnusza a megfeszített Krisztushoz: *meg uerethwe . meg hwzlalwa . meg torethwe . meg utalwa* CzechK. 44.

33—34. *Keguggethuk* = (nato queso) parcite. *Kegyüd* ige felszólítója; vö. *kegiggen* HB.

34. *ne leg* = nec sit. Föltűnő 3. szem. alak.

37. *egembelu* = *simul* (vö. *egyemben*, *egyembe* NySz.). Ez az utolsó rész különösen egyezik a latin forrással.

A kódexben még a következő négy magyar bejegyzés olvasható:

1. A 222a. lap alján e latin mondathoz: *O quam arta est uia reprobis undique*, a köv. magyarnyelvű magyarázat van függesztve: *scukscerech* a. m. ‚szükszerű‘. Az -ú -ü nomen possessoris-képzőnek -ech változata eddig ismeretlen volt. A nyelvemlékekben a -szerű képző is ritka, vö. *aprószzerű* NySz.

2. A 279a. lap felső szélén a köv. magyar bejegyzés olvasható: *virudnek hullotta mia* és *pulkul pituaranak fugliabeul*. *Mia* a. m. ‚miatt‘, vö. *uimadlagucmia* HB. *Pulkul* nyilván íráshiba *pukul* h.

3. A 285b. lapon sorközi magyarázat: *hurnou*, a latin *locusta* ‚sáska‘ hibás értelmezése. Vö. *hornyo* Beszt. Szój. és MNy. XVI, 3.

4. A 285b. lapon *scumartiuís* a köv. szöveghez: „florebit amigdalum corpus in refutatione sceptemplicies ficut fol fulgebit. inpinguabitur locusta . . . inuisione domili dissipat caparies“. *scumartiuís* a. m. ‚szamártövis‘. Vö. *zamartuise*, *zamartivesy* Schl. Szój.

A Halotti Beszéd után az Ómagyar Máriasisíralom a magyar nyelvnek (s egyúttal valamennyi finnugor nyelvnek) legrégebb összefüggő szövegű emléke. Eleddig a HB.-t az időrendben követő Gyulafehérvári Glosszáktól egy évszázadnyi időköz választotta el. Ezt a nagy úrt áthidalja most a Máriasisíralom, amely régi alakokban gazdagabb, mint akár a GyulGI, akár a KT.

4. A Máriasiralom, mint irodalmi emlék.

A mi versünk még az általános európai irodalomtörténet szempontjából is érdekes, mert hiszen nemzeti nyelven írott Máriasiralmak a XIII. sz.-ból igen gyéren maradtak reánk. Legnagyobb jelentősége természetesen a magyar irodalomtörténet szempontjából van, mint az első költői emlékek, amely valószínűleg az Árpádok korából származik. A költemény mind nyelvi, mind irodalmi szempontból egyaránt becses, kvalitásos munka, nem lélek nélküli fordítás, hanem költői érzékkel megalkotott parafrázis. Ahol a latin szöveg három-négy mondatra terjed, ott a magyar tömören, erővel és súllyal fejezi ki magát.

Verstani szempontból a Máriasiralom meglepetés. Irodalomtörténészeink azt a tételt állították fel, hogy a magyar ritmus csak lassanként fejlődött ki, s ügyetlen kísérletek után csak a XVI. században emelkedett költői szempontból számbavehető magaslatra. Aki ezzel szemben azon az állásponton volt, hogy az irodalmi fejlődés nem lassú folyamat, hanem mindenekelőtt egyes költői tehetségeken múlik, az az igen szegényes anyagban nézetének támogatására alig talált bizonyítékot. A mi versünk azt mutatja, hogy csak a tehetségtől függött, hogy jó költemény létrejöjjön. Művészi mintákat, formákat bőven nyújtott a Cantilena romana, a sequentiák és a himnusz, amelyek kifejllesztése körül a kolostorok lakói fáradoztak.¹

Nevezetesen St. Gallen volt az a középpont, ahonnan a Cantilena romana hatásaképen az egyházi énekek új formái elterjedtek. NOTKERT említi, mint a sequentia megalkotóját; az ő mintái között görög dallamok is szerepeltek.² A sequentia-költészet második korszakában ez a műfaj a notkeri és bizánci típustól mindinkább eltér és közeledik a latin himnuszformákhoz. A notkeri formák, francia földre kerülve, idegenül hatottak. Franciaország és más nemzetek költői latinossá tették őket, a himnuszhoz közelebb hozták és rímekbe szedték. Ennek az új, romanizáló iránynak megindítója ADAM DE STO VICTORE, párizsi kanonok, a középkor egyik legnagyobb költője volt († 1192).³ Nála éri el a ritmikus költészet teljes kialakulását, amelyben már tisztán a tonikus hangsúly uralkodik és a szóhangsúlyok sorrendje is meg van szabva. ADAM művei csakhamar meghódították az egyházat. Sok bennük a népies elem. Ma már alig öt-hat sequentia használatos a templomban; legnevezetesebbek: *Laude Sion*, *Dies irae*, *Stabat mater* és *Veni sancte Spiritus*. Feltűnő, hogy a sequentiák népszerű műfaja eddig irodalmunk-

¹ Vö. PETER WAGNER, Einführung in die Gregorianischen Melodien. I. Ursprung u. Entwicklung der liturgischen Gesangsformen bis zum Ausgang des Mittelalters. Leipzig, 1911, 284.

² S. P. ANSELM SCHUBIGER: Die Sängerschule St. Gallens vom 9-ten bis 10. Jh. Einsiedeln. 1858.

³ E. MISSET et P. AUBRY: Les proses d'Adam de St. Victor. Texte et musique. (Mélanges de musicologie critique, II.) Paris, 1900.

ban nem volt képviselve. A második, a himnuszhoz közel álló műfajba tartozik a mi Máriasisíralomunk. Úgyesen követi az egyházi latin sequentiákat. Éneklésre volt szánva és ütemében a gregorianus énekmódot követi. Több melodikus choralból áll, amelyek hasonló kadenciákkal záródnak. A latin ritmikus költészet volt a mintája, amelynek verssora hármason nyugszik: hangsúlyon, szótag-számon és rímen.¹

A verssor határozott számú szótagokból tevődik össze. Ha a szavak egytagúak, vagy hangsúlyosak, vagy nem; ha kéttagúak, a hangsúly mindig az első szótagon van; ha háromtagúak, a harmadik szótag mellékhangsúlyos, ha a szó egyazon ütembe tartozik, főhangsúlyos, ha a következő ütem elejére kerül. A szótagszámolás, a verssor második alappillére, a magyar költészetben nagy jelentőségűvé vált. A vers harmadik alappillére, a rím, itt sokkal ügyesebb alkalmazást nyer, mint pl. a XVI. sz.-i verses krónikákban. Ez megint a mellett bizonyít, ami eddig a Szabács viadalában, vagy a NYÍRKÁLLAI-MAGYI-kódex verses jogi szabályában olyan meglepőnek tűnt fel, hogy a jó vers megszületésének nem elengedhetetlen előfeltétele több megelőző költői nemzedék fejlődésmenete. Költőnk számára a rím a hangsúlyos végszótagok egybecsengését jelentette. Nem elégszik meg a verssorok végén *vala, volna*-féle toldalékszavakkal, mint a verses krónikák szerzői; azonban a magyar nyelv-szerkezetnek megfelelőleg a képzők és ragok rimeltetésére rászorul, hogy a szükséges nőrímeket kihozassa.

A rím mellett fellép a mássalhangzó-alliteráció is: *fyrolmol fepedyk* (1—2) *Walaft vylagumtul* (3—4) *wirud hioll wyzeul* (16—17) *Scegenul scepsegud* (15—16) s a magánhangzó-alliteráció is: *ezes urumel(m)tul* (4—5), *O en ezes urodu(m)* (5—6) stb. Különösen szép az alliteráció az 5. versszakban: *Vylag uilaga | viragnac uiraga | Keferuen kynzathul | uof scegegkel werethul*. Ehhez járul a gondolatok párhuzamossága, a magyar népdalnak is kedvelt sajátsága (I. az első hat versszakot; a latin szövegben nincs meg ilyen mértékben). Figyelembe veszi a síralom szerzője a caesurát is: *the werud | hullothya* (10), *Tuled | uatmun* (27).

Valamint a sequentiákat általában, a mi költeményünket is arra szánták, hogy két kórusban, egymásnak felelgetve, váltakozva énekeljék. Ezáltal egymásnak megfelelő versszakok párhuzamossága keletkezik: az első kórus éneklé a páratlan számú, a második a páros számú strófákat. (LÉON GAUTIER szabálya.)

A ritmus a sequentiákban uralkodó trochaikus (7 és 6 szótagú trochaikus sorok, itt-ott 4-szótagúakkal váltakozva). Érdekes, hogy a trochaikus formára ráerőltetett magyar vers magyaros ütemezéssel milyen hibátlanul perdül. Itt-ott keresztím van (I, 6—8., II, 1—2. versszakaiban).

¹ Vö. KARL BARTSCH: Die lateinischen Sequenzen des Mittelalters in musikalischer und rhythmischer Beziehung. Rostock, 1868.

A mi Máriásíralmunk valószínűleg egy régibb népszerű és már általában énekelt egyházi ének később leírt másolata. Ime szakokba szedve, ritmizálva és ütemezve :

I. 1. Volek fyrolm—thudothlon
 fyrolmol fepegyk,
 Buol ozuk | epedek.

2. Walaŧh vyla | guntul.
 fydou fyo | dumtul
 ezee uru | me(m)tul

3. O en ezee | urodu(m)
 eggen yg | fyodum
 fyrou aniath | thekunched
 buabeleul | kyniuhhad.

4. Scemem kunuel | arad
 en iunhum buol | farad
 the werud | hullotthya
 en iunhum o | lelothya.

5. Vylag | uilaga
 viragnac | uiraga
 keferuen | kynzathul
 uof ŧcegegkel | werethul.

6. Vh nequem |  en fyon
 ezee | mezuul
 ŧcegenul | ŧcepfegud
 wirud hioll | wyzeul :

7. fyrolmom fu | hazatum
 therthetyk | kyul
 en iumhumnok | bel bua
 qui ŧumha | nym hyul.

8. Wegh halal | engumet
 eggedum | illen
 maraggun | urodum
 kyth wylag | felleyn

II.1. O ygoz fy | meonnok
 bezzeg ŧcouuo | ere
 en ezem ez | buthuruth
 kyt niha e | gyre.

2. Tuled | ualmun
 de num | ualallal
 hul yg | kynzaffal
 fyom | halallal.

3. Sydou myth thez|turuentelen
 fyom merth hol|byuntelen
 fugwa huztuz | wa wklelue
 kethwe | ulud.

4. Keguggethuk | fyomnok
 ne leg kegulm | mogomnok
 owog halal | kynaal
 anyath ezes | fyaal
 egembelu | ullyetuk.

A tárgy, Mária siralma, a középkorban erősen foglalkoztatta a képzőművészeteket, a zenét és a színpadot. A Máriakultusznak Magyarországon rendkívüli jelentősége volt; Máriát, mint a Patrona Hungariaet, egyházi énekek és még a siralmak is, tisztelték. A Máriasiralmak a középkori magyar irodalomnak legszebb lírai termékei közé tartoznak. Eleinte csak emelkedettebb hangú, lendületesebb részeit tették a nagyheti, különösen a nagypénteki prédikációk alkalmával felolvasott *Passio Christi*-nek, utóbb megragadó, mély lírai költeményekké fejlődtek ki. A hitszónokok hatása a nép lelkére akkor volt legmélyebb, ha Mária saját szavait idézték, ha őt magát beszélgették. A hagyomány csakugyan azt tartja, hogy a Szent Szűz ezt a siralmat maga diktálta le.

Már VARGHA DAMJÁN (Kódexeink Máriasiralmai, Bpest, 1899) rámutatott arra, hogy a mi siralmaink mintái is ugyanazok voltak, mint egész Európában: az ú. n. *Planctus Sti Bernardi*, a Szent Anselmnek tulajdonított *dialogus* és a Szent Bonaventurának tulajdonított *Meditationes vitae Christi*. A mi költeményünk is megerősíti VARGHA eredményeit. A magyar Máriasiralmak beható tanulmányozása, mintáikkal való egybevetése, más irodalmak hasonló termékeivel való összekapcsolása még megoldásra váró feladatok; akkor majd a germán és román Máriasiralmakról rendelkezésünkre álló munkákat, SCHÖNBACH, WECHSSLER, KRIBEL, FRÖHLICH és mások műveit szintén figyelembe kell majd venni.

A magyar Máriasiralmak természetesen összefüggnek a passiójátékokkal. A magyarnyelvű passiók és a velük kapcsolatos Máriasiralmak élő emlékei, a csíksomlyói misztériumok és a magyar népköltészet idetartozó emlékei (ÉRDÉLYINÉL, KÁLMÁNYNÁL stb.) világosan mutatják e műfaj népszerűségét. A motívumok mindezekben ismétlődnek s bizonyoságot tesznek arról, hogy a Máriasiralmak a magyar népeletben századokon át fennmaradtak.

GRAGGER RÓBERT.

Budenz József, a kezdő nyelvész.

(Az 1923 január 23-i közgyűlésen elmondott elnöki beszéd.)

Tisztelt Társaság!

Kevés idővel multévi közgyűlésünk után volt harmincadik évfordulója annak a napnak, amelyen BUDENZ JÓZSEF örök álmra hunyta le szemét, és ezzel befejeződött a mi tudományunk történetének egy nagyjelentőségű korszaka.

BUDENZ JÓZSEF a mi társaságunk létrejöttét már nem érte meg, de e társaság törzsökének sok-sok gyökérszála az éltető nedvet abból a földből szíja, amelyet BUDENZ munkássága tett termékennyé. Ezek a mélyen szerteágazó gyökérszálak kötnek bennünket össze; ezek kapcsolnak minket öhozzája és kapcsolják őt társaságunkhoz. Méltó dolog, hogy ez alkalommal néhány kegyeletes perccet szenteljünk az ő emlékének.

Nem emlékbeszédet akarok mondani, nem egész élete munkájáról képet vázolni, csupán az ifjú BUDENZről, a kezdő nyelvészről szólok, dicsőséges pályafutásának megindulásáról.

A véletlenség, amelynek sorsdöntő szerepéről számtalan ember tehet tanúbizonyságot, BUDENZ életének is döntő fordulatot adott. Azt mondja 1862 elején a M. Tud. Akadémiában fölolvastott székfoglalójában: „Mikor 1856-ban először hangzék magyar szó fülemben, még álomban sem képzelhetem vala, hogy valaha itt Magyarországon a magyar nemzet első tudománymívelő intézetébeli tudós férfiak fényes gyülekezetében magyar nyelvtudományról értekezőleg szólhatni szerencsém lesz. Történet szerint lett vala akkor a magyar nyelv mivoltával első ismerkedésem; de ez ellenállhatatlanul ragadá kedvemet egy olyan nyelv megtanulására, mellyel a nyelvtudásnak egy addig nem sejtett, annyi különös jelenségekkel meglepő világa tárul vala ki előttem, ezer változatos virányain a nyomozónak akár holtig való gyönyörködötet ígérgetve“.¹

Csakugyan meglepő dolog. Egy fiatal német tudós, akit 1858-ban a görög *λογος* képzőről szóló értekezése s az indogermán nyelvészetből és az archeológiából letett szigorlata alapján Göttingában doktorrá avattak, nem egészen négy év múltán ott ül a M. Tud. Akadémia fölolvastó asztalánál és mint megválasztott levelező tag a török-magyar nyelvhasznításról és a hasonlító magyar-altaji hangtanról értekezik!

Elégé ismeretesekek azok a körülmények, amelyek e csodálatos fordulatot előidézték. BUDENZ Göttingában görög-latin filológiai és indogermán összehasonlító nyelvészeti tanulmányokba volt elmélyedve és azon az úton volt, hogy majdan mint a klasszikus filológia vagy az indogermanisztika egyik kiválósága fog tündökölni, akit a német egyetemeken egymás után iparkodnak egymástól elhódítani. Ekkor megjelenik Göttingában egy fiatal magyar teológus. Egy házban van a szállásuk, megismerkednek, és BUDENZ érdeklődni kezd új barátjának anyanyelve iránt, amely előtte teljesen ismeretlen. Az alkalmi érdeklődésből kifejlődik a nyelvésznek komoly érdeklődése; az indogermanistát megragadja az a sok minden, ami

¹ M. Akad. Értes. II, 158.

neki a magyar nyelvben új és meglepő. Hozzáfog a nyelv megtanulásához, és minthogy agyveleje ilyes munkára be van gyakorolva, csakhamar annyira viszi, hogy szótár segítségével el tudja olvasni ARANY Toldiját. Idő közben a nyelv gyakorlására is több alkalma nyílik, mert még egynéhányan jönnek Göttingába magyarok. Csakhamar tágul a látóköre. Megismerkedik SCHOTTnak és BOLLERnek az urál-altaji nyelveket egybevető tanulmányaival. Ez új világ az indogermanistának; terra incognita, amelyen sok a kutatnivaló. Kedve támad arra, hogy belemérüljön az urál-altaji nyelvek tanulmányába, s a magyar mellett a törökséggel is kezd foglalkozni. Átlátja annak a szükséges voltát, hogy egy urál-altaji nyelvet annyira megtanuljon, hogy majdnem úgy tudja, mintha anyanyelve volna. Szeretne legalább annyi időt, amennyi erre kell, Magyarországon tölteni. A szegény falusi tanító fiának ez az óhajta csak úgy teljesülhet, ha valami kis állást kap hazánkban. Göttingai első magyar barátjának közbenjárására HUNFALVY PÁL gondoskodik róla, és BUDENZ 1858 május 16-án megérkezik Pestre. — És a fiatal német doktorból magyar tudós lett, annyira magyar, hogy rengeteg nagy tudományos munkásságának csak elenyésző csekély része az, amit anyanyelvén írt és adott ki.

Alig töltött néhány hónapot Magyarországon, már kikerült a tolla alól első magyar értekezése. Ez görög tárgyú volt, és még egynéhány ilyen követte. De már a következő évben (1859) abban az értekezésében, amely a görög accentusról szólt, átlépett a magyarság terére, azt ajánlván, hogy az accentus nevei közül a nem emeltet nevezzék *alaphang*nak, az acutust *éles*nek, a gravist *középn*ek és a circumflexust *leszállón*ak. Ezentúl már csak egyszermásszor tért vissza a klasszikus filológiához; munkaereje és ideje java részét a magyar nyelv és a török nyelvek tanulmányának szentelte.

Az élő köznyelv és a XIX. századi irodalmi nyelv ismeretében környezete és olvasmányai vitték előbbre. Olvasott versköltőket (alkalom adtával idéz PETŐRIBŐL és KÖLCSEYBŐL),¹ olvasott regényeket, amint következő nyilatkozata bizonyítja: „Mevalljuk, nem szeretjük, ha régi classikust ugyanazon a magyar nyelven fordítanak, mely némi legujabb regényekben található”.² Nyelvérzékének fejlődéséről pedig azok a nyelvhelyességre vonatkozó megjegyzései tanúskodnak, amelyekről később lesz szó.

Leszállott a magyar nyelv kincsesbányájának mélyebben és legmélyebben fekvő járataiba is. HUNFALVY Magyar Nyelvészetébe írt dolgozataiban találunk adatokat, amelyeknek forrásai: JERNEY JÁNOS Magyar Nyelvkincsei, az ANONYMUS, a Halotti Beszéd, a Margit-legenda, a prózai és a verses Katalin-legenda, a régi magyar nyelv, PESTI GÁBOR fabulái, SYLVESTER JÁNOS, SZÉKELY ISTVÁN, TELEGDI MIKLÓS, HELTAY, FORRÓ PÁL Curtiusa, PÁZMÁNY, MOLNÁR ALBERT szótára, PETHÓ GERGELY, a Szép Magelona históriája, BIDPAI históriái és BÁRÓCZI SÁNDOR.³ Annyira beleélte magát a régi magyar nyelvbe, hogy némelykor értelmezéseiben is régies alakokat használ, pl. tör. *tasra csiktülar*, kive

¹ MNyszet V, 213, 452. — Minthogy idézeteim legnagyobb része ebből a folyóirathból való, alább csak a kötet- és a lapszámot idézem.

² V, 491.

³ IV, 419; V, 218—223, 228, 351, 443, 448, 453; VI, 47—49, 53, 389, 390, 545 stb.

menének,¹ tör. *jene szagh oldu* „meggyógyula, megvigaszték”;² és használja a rövid időre fölelevenített *monnó* szót is, pl. „monnó bötü”.³

Azok közt a nyelvészeti dolgozatok között, amelyek az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején a speciális magyar nyelvudomány terén mozogtak, határozottan a kezdő BUDENZ dolgozatai voltak a legkiválóbbak. Hiába csúfolta a nagyészű és sokat tudó, de kákán is csomót kereső és magát csalatkozhatatlannak tartó BRASSAI „újan cseperedett nyelvészünk“-nek,⁴ ez a fiatal kezdő nyelvész rendkívül széles körre kiterjedő tanulmányai közben néhány év alatt a speciális magyar nyelvészet terén is annyi ismeretet gyűjtött magának, amennyivel kortársai közül talán senki sem dicsekedhetett. Akkori megállapításai közül ma is áll egy csomó. Az „újan cseperedett nyelvész“ megmagyarázta nekünk egyebek között azt, hogy a *mindlg* szó *mind éltig*-ből, *azonnal*, *ezennel* a régibb *azonhelyt*, *ezenhelyt*-ből lett, a *mérföld* (régente *mélyföd*) összetétel előtagja a latin *mille*-vel és a német *meile*-vel azonos, a *többi* szónak *i*-je nem a mellékképző *i*, hanem eredetileg a harmadik személy ragja volt.⁵ Rájött arra, hogy a fölszólító mód képzőjének eredetibb alakja *-ch* (o:-z.), vagyis az a hang volt, amely a német *lächeln*, *sprechen* szóban van, s amelyet mai nap is ejtünk, midőn azt mondjuk: *kappj*, *lökj*; és hogy a *bonts*, *vess*-féle alakok *cs*-je és *ss*-e nem *t + j*-ből, hanem régibb *t + ch*-ből lett.⁶ Fölszólalt némelyeknek (a többi között RIEDL SZENDÉNEK is) az ellen a föltevése ellen, hogy az *az* mutató névmásból az indogermán nyelvek hatása alatt lett névelő.⁷ Teljesen beleélte magát az ú. n. igeidőknek régi használatába s erre kitűnő példát adott szanszkrit és török szövegek fordításában.⁸ Egyetértett HUNFALVYVAL abban, hogy a magyar igeidőknek régi szabályos használatát helyre kellene állítani. „Maga a kérdés (t. i. az igeidők kérdése)... — úgymond — a magyar nyelv különösen irodalmi fejlesztésére legnagyobb fontosságu: eredményhez juttatásául és aztán megalapított elfogadásául vagy el nem fogadásául fog függni egyszersmind az is, hogy a magyar nyelv, mely viszontagságos idők folytával már úgys sokat vesztett eredeti sajátágaibul s századok óta sokféle idegenszerűségnek magába bevételével talán teljes faj-jellemébül s nem egy vonást engedett át az elhomályosodásnak, sőt eltörlődésnek, — hogy ez a magyar nyelv olyan öntudatos megkülönböztetési tehetséget, mondhatnak: érzéket is fog-e magának tisztán megtarthatni, vagy azt is a többi után el kell-e vesztenie, amely — úgy hisszük — kiváltképen az ő és rokonainak sajátja.“⁹ — BUDENZNEK nagy kedve telt a régi magyar igeidők változatosságában és szabályos használatában. Mikor a Székelyföldön járt, élő beszédben hallotta a *mondék*, *mondám*-féle alakot, amelyet a köznyelv nem ismer. „Meg kell vallanom, — úgy-

¹ V, 217.

² V, 218.

³ IV, 436.

⁴ M. Akad. Értes. III, 355.

⁵ V, 450—454; VI, 49—51, 388.

⁶ V, 444.

⁷ V, 57 (később bővebben: NyK. II, 161).

⁸ V, 497—501; VI, 57—83.

⁹ V, 486.

mond — hogy miután Magyarországon a *mondottum*-féle multat már jóformán megszoktam vala, amaz addig csak könyvből ismertem, de magában oly szép hangzatu alak első meghallása rendkívül édesen lepe meg. Csak az sajnálni való, hogy már a székelyeknél is erősen, ahol nem kellene is, a perfectumi alakkal összezavaródik; legalább, úgy látszik, a két alak (*mondám* és *mondottam*) tapintatos megkülönböztetése, mely a régi magyar irodalomban olyannyira határozottan és következetesen adja magát előnkbe, a székelység nyelvészetéből is veszni kezd, s az újabb irodalom hatása, valamint a magyarországiakkal való szorosabb érintkezés alatt mindinkább el fog veszni: talán száz év múlva a Hargita tövén s a Maros kies völgyében szintoly hallhatatlan szólás lesz a 'nem *kapám* meg otthon', 'az imént *méne* el', mint most a magyar Duna vagy Tisza mentiben az. ¹

Ez az idézet „Adalék a székely beszéd ismer(t)etéséhez” című nevezetes cikkéből² való, amely egyike legjobb ifjúkori dolgozatainak. Bevezető soraiiban azt mondja: „Itt csupán néhány általános, az egész székely beszéd jellemzésére szolgálható észrevételt szándékom a szíves olvasó elébe terjeszteni, úgy ahogy azokat a székely földön való három héti nem annyira tartózkodásom, mint átutazásom alatt tehettem. Tehát csak egy csekély adalékkal akarok ezen az élő magyar nyelv egészetes megváltára nézve oly igen érdekes és nyomós beszédmódnak ismertetéséhez járulni”. A szerény fiatal tudós egy árva szóval sem mondja, hogy ő előtte még senki sem kísérlette meg a székely nyelvjárások általános jellemzését. Az egész székelységet két részre osztja: nyugatira és keletire; amaz a marosszéki és udvarhelyszéki, emez a háromszéki, csiki és gyergyói. Sibboletje a fölosztásban az *is* szónak nyugati *is*, keleti *és* ejtése, de ezenkívül több más eltérést is számba vesz. Szól a székelység közös sajátosságairól, azután a két főnyelvjárás különbségeiről és mind a kettő tekintetében igen éleshallású megfigyelőnek mutatkozik. Nagyon érdekes egy megjegyzése, amely arra vall, hogy mily gondosan fontolgatta az adatokat. Egy székely ifjú a M. Nyelvészetnek ugyanabban a füzetében Hétfaluból való nyelvjárási adatokat közölt és egyebek közt azt mondta, hogy a hosszúfalusiak minden magánhangzó után *j*-t tesznek, ha reája *z* vagy *sz* következik, pl. *hojz* 'hozz', *ajz* 'az', *hojszu* 'hosszú', *tajszit* 'taszit'.³ BUDENZ, aki Gyergyóban ezt az egy adatot hallotta: *hojza ide* 'hozza ide', a hétfalusi közlőnek fönnbbi állítására ezt a megjegyzést teszi: „De érdekes volna tudnunk, vajjon a *hozom*, *hozám*, *hoztam* helyett is *hojzom* van-e stb. Mert erősen gyanítom, hogy az *oj* csak olyhelyt áll, hol *j*-nek az *z* vagy *sz* után kellene következnie. Tudjuk, hogy *hosszu* helyett a régibb *hoszju* van, s *hojza* csakugyan = *hozza*. Egyáltalában nehéz ily sajátosságokat mindjárt általános szabályokba foglalni”.⁴ Későbbi pontos megfigyelések⁵ bizonyítják, hogy BUDENZnek igaza volt, mikor az *ajz*, *tajszit*-féle alakokat gyanús szemmel nézte. — A székely nyelvjárásoknak egyrészt közös, másrészt eltérő sajátosságaiból némi történeti következtetést is vont le BUDENZ. „Eredeti összefüggés-

¹ V, 354.

² V, 348—363.

³ V, 346.

⁴ V, 361.

⁵ Horger: MNy. I, 452; NyK. XXXIX, 413—417.

ben való nyelvekben — úgymond — visszatükröződik valami azon népek történetéből is, melyek azokon beszélnek; ez áll a nyelvjárások-, dialectusokrol is. Ugyanis, ha semmit sem tudván a magyarság őskori történeteiből, azon mégis eléggé körvonalozott sajátságokat tekintjük, melyek a székely föld lakosainak beszédét jellemzik, el kell ismernünk, hogy e nép nem egy század óta képezett külön egységes tömeget; ha továbbá a székely beszédnek magában való különbözősét tekintjük, el kell ismernünk, hogy megint e nép sem volt mindig úgyszólván egyöntetű egység, hanem vagy már elkülönített, de magához rokonilag közel álló egységekből találkozott össze, mielőtt még mai lakhelyén telepedett, vagy legalább itten hely- és történeti viszonyok miatt egységes tömegéből szétváló különbséget fejlesztett ki. Erre nézve, ha nem is egész szigorúsággal, talán azt lehetne állítani, hogy az öszves székelységet jellemző sajátosságok főképen e testvérnemzet a magyar törzsektől való régebb külön éltén alapszanak, a keleti és nyugati székelység között létező beszédkülönbség pedig csak a székely földön laktukban keletkezett.¹ — A székely beszéd ismertetését a népryelvi tanulmányok fontosságának hangsúlyozásával fejezi be: „Az élő magyar nyelv valódi és beható ismeretének egyik főtényezője a népryelvnek s annak táj szerint való különbözőzéseinek tanulmányozása; s erre nézve megint — nem hisszük, hogy nagyot mondunk — a székely beszéd talán első helyen állhat, s a székely földet, ha nem is minden, de sok tekintetben, az élő magyar nyelvnek classicus földének lehet nevezni“.²

Legnevezetesebb ifjúkori értekezése azonban „A magyar nyelvben hajtán megvolt kétféle hosszú e, azaz é- és ê-rül“ szoló,³ amelyben HELTAI és SYLVESTER hangjelölése alapján megállapította azt, hogy az é-ben kétféle egykori hang esett össze, vagyis hogy régebben az é helyén más-más szavakban, képzőkben és ragokban részint é-t, részint ê-t ejtettek. Ez a megállapítás, amely azóta teljesen átment a nyelvészeti köztudatba, nemcsak a hangtörténet, hanem a szószármaztatás és az alaktan szempontjából is nagyon fontos. Végezetül BUDENZ fölveti azt a kérdést, hogy vajjon nem volt-e a régi magyar nyelvben a kétféle ē-nek megfelelő kétféle ē̄ is, de hozzáteszi: „nem bátorkodván azonban már most a kérdés megvitatásához fogni“. Ez az éles szemre és éles elmére valló értekezés valóságos kis remekmű, amelyet most is mintául lehet odaállítani.

BUDENZnek széleskörű érdeklődése kiterjedt a jó magyarságra is. Az igeidőkről szólóban rámutat a régi fordítók latinizmusaira és annak keresését tűzi célul maga elé, hogy „mivel óvhatjuk meg magunkat a görög-latin igeidők visszaadásában a magyar nyelv mind maga kifejlesztette, mind fajbéli jellemének megsértésétől“.⁴ A meg igeekötő (vagy ahogy ő helyesebben nevezi: igeelő) tárgyalása közben azt mondja: „Bevenni várakat = einnehmen a régebb nyelvhasználat [megvenni] ellenében germanizmusnak tűnik föl“.⁵

¹ V, 362.

² V, 363.

³ V, 389.

⁴ V, 488.

⁵ V, 215, vö. 216.

„nem is tekintve az újabb ujságirodalombul való ily példákat, mint: *föladni* a Minciovonalt = die M. linie *aufgeben*; vö. a szintén már meghonosuló *jól kinézni* = gut *aussehen* stb. szólást.“¹ Figyelmeztet arra, hogy „a régi magyar írók tekintélyével csak óvatos kritika mellett kell élnünk, kifürkészvén ott, hol idegen elemek hatottak, e hatás bár legkisebb nyomait is, ha az igazi eredeti magyarság ismeretébe csakugyan belé akarunk hatni“. Például fölhozza azt, hogy már BÁRÓCZINÁL előfordul a később annyira divatos *bizonyos* ‚ein gewisser, un certain‘ e h.: *némely* v. a régi *némínemű*, s előfordul BIDPAI históriáinak fordításában is akárhányszor. „De tudjuk ám, — teszi hozzá — mind BÁRÓCZY, mind BIDPAI fordítója (azaz GALLAND uram fordítója) franciából fordítottak, és mily könnyen megesik a fordítón az a hiba, hogy a szókát aka. gy. fordítani, nem pedig azok változó értelmét. A’ bizonyos, hogy *certain* = magy. *bizonyos*, de biz az is, hogy az *un certain* (quidam)-ra csak nyelvrontó fogta rá először a magyar *egy bizonyos*-t.“² Német kifejezések fordításáról úgy vélekedik, hogy „a magyar nyelv nem is tartozik kifejezni oly fordulatot, mely németül való gondolkodásból áll elő; ha pedig magyarul gondolkodunk, aszerint is fordítjuk a beszédet, amint ezen gondolkodás kívánja.“³ A nyelvújítóknak fölösleges szóalkotásaira ez a megjegyzése: „A magyar nyelvújításban nem egyszer tapasztaljuk, hogy nagyobbak képzeltek a magyar nyelv szegénységét, mint amilyen nagy az — hál’ Istennek — valóban volt, ha csakugyan volt. Példa erre — úgymond — a *fölület*, *fölületes*, *fölülete-sen* ‚oberfläche, oberflächlich‘. „Csakhogy el nem söpörték még a föld *színét* is a magyar szók mezejének színérül. De veszem csak a tropice használt ‚oberflächlich‘-et. Hogy mondja azt még 1816-ban GYARMATHI SÁMUEL (Vocabularium VII.)? Így mondja: ‚akik a magok anyai nyelveken kívül legfeljebb még kettőt s azt is csak *színültibe* esmernek‘. Hát a székely hogy tölti jó kedvében poharát? *Színültig* s kihajtja akár fenékgig. (Vö. M. Ny. VI, 350.) Hát imhol a *színület*, ha csakugyan még kellett valami arra, amire a *fölület*-et csinálták, amelynek még azon észjárásí hibája is van, hogy nem az teszi épen *színét*, *oberfläche*-jét valaminek, ami fölül van; sőt lehet, hogy ez ugyanazon valamin egészen kívül is esik.“⁴ A „Nyelvészeti hulladékok“ rovatában előveszi egyszer az *elnök* szót és a *-nok*, *-nök* képzőről azt mondja, hogy „a magyar nyelv magyarosságán veszedelmes sérelmet ejt. Mert csak nem kívánhatjuk azt, hogy idegen nyelvből való szóképző harapódzzék el a magyar nyelv továbbfejlődésében; ilyen pedig a szláv eredetű *-nok*, *-nök*, *-nek* (= *-nik*), és aztán ez egy magyar gyökszóhoz, *el* (*el-ő el-ső*)-hez ragadván, mily csodaszép teremtés lehet az így keletkező *el-nök* szó! Ámde országosan el van fogadva; nem is akarjuk foglalt helyéből kiszorítani, ami tán máris bajos dolog volna: hiszen más egyéb, nem kevésbé magyartalan új szót is meg kell hagyni, mert már széltiben forog az élő magyar nyelvben. De azért mégis lehetett volna a praesidentet helyesebben és tisztábban adni vissza magyarul, mintsem az *elnök* szó azt teszi. Magy. *elő* névszó is, kivált régiben

¹ V, 216.² VI, 390.³ VI, 181.⁴ VI, 545—546.

az „első“ helyett használtatott. *Elő* azt jelenti, ki az élén áll valaminek. Összetéve evvel: *ember*, lenne: *elő-ember*, amit a *nő-ember* = *némber* szerint össze lehetne vonni: *elémber*.¹ A *védtelen* helyett jobb volna szerinte *védetlen*,² és ezt nem BARÓTI SZABÓ DÁVID paraszti majorságából³ vette — mert azt megmondta volna —, hanem a nyelvérzéke súgta neki. — *Okadatolni* — úgymond — „ha nem is helytelen, de mégis kissé mesterkéltséget és erőltetett képzésű szó“, s e helyett ajánlja a székely *megokolni* „okadólag megfelelni“ szót, amelyet általában „begründen, motivieren“ jelentéssel lehetne használni.⁴ És most már széltében használják is. Hogy a M. Nyelvészet lapjairól kelt-e szárnyra vagy BÁNÓCZI Révaijából,⁵ azt kutassák a nyelvújítás történetírói; annyi bizonyos, hogy első ajánlója BUDENZ volt.

Utóljára hagytam nyelvhasonlító munkásságát. Az ő föllépése korában a külföldi szakemberek már régóta eldöntött dolognak tekintették azt, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba tartozik. Ennek ellenére minálunk HUNFALVY egy ideig más nézetet volt. Eleinte kétségeskedett, hogy a finnugorsághoz vagy a törökséghez kell-e a magyart sorolni, sőt inkább a törökség felé hajlott;⁶ kevésbé utóbb úgy látta a dolgot, hogy „a magyar nyelv közepett van a finn-ugor és török nyelvek között“.⁷ Majd még nagyobb darabot hasított ki a finnugorság területéből: azokat a nyelveket, amelyekben tárgyias ragozás van (magyar, vogul, osztják, mordvin), ennek az alapján egy egységgé foglalta össze és mint „középcsoportot“ állította a többi finnugor nyelv és a török nyelvek közé.⁸

BUDENZ a magyar nyelv hovátartozása kérdésében eleintén teljesen egyetértett HUNFALVYVAL. Vallotta a magyar nyelv középállását, majd egy külön „középcsoportba“ tartozását. Kezdő-korában mindössze három összehasonlító értekezést írt. Az első *j*-kezdetű török szóknak magyar szókhöz való viszonyulásáról szól,⁹ s ebben a finnugorság csak annyiban szerepel, hogy egy helyütt azt mondja: „Magy. *gyalog* igazi megfelelője-e a finn *jalka*, láb'-nak, döntsék el a finn nyelv ismerői“.¹⁰ Tehát ő még nem tartozott a finn nyelv ismerői közé. Ez az értekezés világosan mutatja, hogy abban a korban föl sem merült az a gondolat — amely pedig régebben már föltűnedezett —, hogy a régi török-magyar szókészletbeli egyezéseket másképp is lehetne magyarázni, mint a közös eredettel. — Második értekezésében néhány magyar számnevet (*egy*, *két*, *nyolc*, *kilenc* és *húsz*) fejteget török és finnugor számnevek segítségével,¹¹ és ebben sok nagy tévedés mellett megvan már a *húsz*-nak a *md. komsz* (o: *komś*) alapján való helyes magyarázata.¹² — Harmadik értekezése, amellyel a M. Tud. Akadémiában 1862 elején székelt

¹ V, 546.

² V, 539.

³ Vö. SZILY, NyÚSz. 605.

⁴ VI, 382.

⁵ Vö. Nyr. XXIII, 184, 224.

⁶ Acad. Értes. 1854, 13.

⁷ Acad. Értes. 1855, 246.

⁸ Vö. M. Akad. Értes. II, 160.

⁹ IV, 401.

¹⁰ IV, 407.

¹¹ V, 22.

¹² V, 38.

foglalt: „Török-magyar nyelvhasznítás és hasonlító magyar-altaji hangtanról.¹ Ebben azt a kérdést veti föl, hogy a HUNFALVY-féle „középcsoportban, melynek a magyar mindenesetre valaha területi szomszédja is volt, melyik végen áll a magyar nyelv: azon-e, mely a finnség felé van, vagy azon-e, mely a törökség felé néz“. S erre azt feleli, hogy „a magyar igenis egyik végen áll, mégpedig azon, mely a törökség felé van, úgyhogy mintegy átmenetet teszen magából azon középcsoportból a törökségbe“.² Elismeri, hogy a szokászet tekintetében „a finnség vindicálja magának a magyarral való nagyobb egyezést“, de ennek magyarázatára több okot hoz elő. Először is: „Eddigelő többnyire azon törökséget szokták tekinteni, mely már sok eredeti szavát elvesztötte: az oszmanlit; pedig a keleti törökség és a tatár dialectusok megőriztek még olyat is, minek a magyar párja első tekintetre is megismerszik“. Aztán: „Eddig tüzetesen űzött török-magyar nyelvhasznításunk még nem volt“. Végül: „Azt kell hinnünk, hogy a török nyelvnek vagy a magyarnak vagy mindkettőnek eredeti egyező gyökalakjai azóta, hogy egymástól elváltak, különbözőleg változtak és külön hangbeli fejlődést követtek, amint ez a törökre nézve néha magokból a török dialectusokból ismerhető ki“, míg ellenben „a magyar gyökszók hangbeli fejlődése láthatólag egy irányban indult a finn nyelvekével“. „Tehát a hangbeli fejlődés különbsége az, mi a török gyökszók nagy részét a magyartól idegenné teszi“.³ Magyar és török szokászetbeli és szokászetbeli egyezéseket sorol föl és úgy találja, hogy „a magyar nyelv valamint syntaktikai szerkezetében, úgy grammatikai alkotásában is — ha szabad így mondani — inkább törökös, mintsem finnszerű“.⁴ Ez erős kilengés volt. Íme a magyar nyelv mint a finnugorság és a törökség között álló középcsoportnak legszélső tagja, amely az előbbitől legtávolabb s az utóbbihoz legközelebb áll! Ennek a nagy eltévelyedésnek az az egyszerű magyarázata, hogy a mi összehasonlító nyelvtudományunk akkor még a kezdetnek legkezdetén állott. Maga BUDENZ mondja, hogy ami az urál-altaji nyelvek nyomozása terén az utóbbi időben történt, azt „aligha lehet e nagyfontosságú tudományágunk tüzetes művelésének tartani“. Megjelentek ugyan „egyes és elszórt töredékek, melyek bármily becsesek lehetnek is magokban, de nincsenek egy közelálló közcél felé irányozva s nem hasonlítanak oly részlet-operatiókhöz, melyek egy nagy munkaterv egészének kivitelére gondosan kijelölve és kitűzve volnának“.⁵ És mi hozzáadhatjuk még azt a köztudomású ténytet, hogy nemcsak a tervszerűség hiányzott, hanem az összehasonlítás anyaga is nagyon szegényes volt még; nem ismerték eléggé a török nyelveket, még kevésbbé a finnugorságot.

BUDENZ fején találta a szeget, midőn kimondta, hogy „hasonlító nyelvészetünk eddig . . . még sohasem tárgyalta a hangtant tüzetesen“,⁶ és rámutatott arra a módszerbeli hibára, hogy a hasonlító nyelvész „utólagosan veszen föl egy hangtani megfelelést,

¹ M. Akad. Értes. II, 158.

² Uo. 162.

³ Uo. 179—181.

⁴ Uo. 179.

⁵ Uo. 159.

⁶ Uo. 181.

melynek már előbb kell vala, hogy tudva legyen¹. Hangoztatta, hogy „a hangtani viszonyok kikutatására először is a szóhasonlítás egészen újra kell kezdeni², és „az a legnagyobb dolga a hangtan-nyomozónak, hogy oly szóhasonlításokat találjon, melyekhez kétség nem férhet³, s miután „mind összeszedte az identicus hasonlatokat, átmehet olyanokra, melyekben az alakoknak egy az egyezési határon kívül eső különbsége van⁴.”

Ez a székfoglaló értekezés egyrészt befejezője BUDENZ működése első korszakának, másrészt megnyitója egy új korszaknak. Az erős hangtani alapvetés szükséges voltának átlátása és azután a REGULY hagyatékával való megismerkedés átvezette őt arra a biztos talajra, amelyen a finnugor összehasonlító nyelvtudomány hatalmas épületét fölépítette.

Ezzel megnyitom a Magyar Nyelvtudományi Társaság XX. közgyűlését. SZINNYEI JÓZSEF.

A M. Tud. Akadémia helyesírási szabályainak története.

A M. Tudós Társaság, nehogy írásmódja tétovázó és tarka legyen, mindjárt legelső nagygyűlésén (1831 febr. 23-án) megbízta nyelvtudományi osztályát, készítsen a Társaság kiadványaiban kövendő helyesírási nézve javaslatot. Az osztály javaslatát Vörösmarty fogalmazta meg s az 1832-i nagygyűlés, miután pontról pontra megvizsgálta s elfogadta, kinyomatta s a benne megállapított szabályok használatát a Társaság munkálataiban kötelezővé tette. Ez volt a Társaság első kiadványa.⁵ Az 5. lapon az osztály megjegyzi, hogy a *cs, cz, gy, ly, ny, ty, sz, zs* összetett betűk helyett újakat s egyszerűket kellene felvenni s a Társaság minden irataiban azokkal élni. A nagygyűlés ebbe is beleegyezett s az osztályt fölhívta, hogy ajánljon hát új egyjegyű betűket s terjessze elő azokat megvitátás végett. Ismét Vörösmarty állította össze s írta meg az osztály többségének javaslatát.⁶ A *cz* helyett a puszta *c-t* ajánlja, a többi összetett betű egyszerűsítésében pedig jóformán csak Révait (Gramm. I, 145) és Gyarmathit (Nyelvmest. I, 396) követi. Előre lehetett látni, hogy a Vörösmartyéktól ajánlott betűk nem fognak tetszésre találni, valamint a Révai-félék és a Gyarmathi-félék sem kellett a maguk idejében senkinek. A Tudós Társaság nem is foglalkozott tüzetesebben a nyelvtudományi osztály eme javaslatával; én legalább ennek semmi nyomára sem találtam az Akadémia irattárában.

¹ Uo. 182.

² Uo. 183—184.

³ Uo. 186.

⁴ Uo. 188.

⁵ Magyar Helyesírás' és Szóragasztás' főbb szabályai. A Magyar Tudós Társaság' különös használatára. Pesten. Nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istv. M.DCCC.XXXII.

⁶ Megjelent 1835-ben a M. Tud. Társ. Évkönyveinek II. kötetében (276). Vö. Vörösmarty minden munkái 1864. XI. köt. 132. és 353. ll.

Az 1832-ben megállapított „Magyar Helyesírás“-ból 1853-ig tíz kiadás jelent meg. Berendezésében és műkifejezéseiben több változáson ment át, de elveiben és szabályaiban jóformán érintetlen maradt egész 1856-ig. Ez évben állította fel az Akadémia a Nyelvtudományi Bizottságot, kötelességévé tévén többek közt azt is, hogy a Magyar Helyesírás főbb szabályait vegye újabb vizsgálat alá s a szükségesnek vagy célszerűnek mutatkozó változtatások iránt adjon véleményt.

A bizottmány (akkoriban s négy-öt évvel utóbb is még így nevezték) első dolgának tartotta a helyesírási szabályok átvizsgálását s már április 14-én benyújtotta a Nyelvtudományi osztálynak Czuczor Gergely, Fogarasi János, Ballagi Móric, Hunfalvy Pál, Brassai Samu és Toldy Ferenc közmegegyezésével megállapított nézeteit. E javaslatukban a következő módosításokat ajánlották:

1. a betűpótló hiányjel (a' ki, a' mi, a' király, e' pálya, a' ház' teteje, 's, háztűz' nézni stb.) elhagyását,

2. a melly, milly, illy, olly, illyen, olyan névmások egy l-lel írását,

3. a *cz* összetett betű helyett a puszta *c* használatát.

Az osztály a javaslat kinyomatását (megjelent Eggenberger-nél) és a tagokkal való közlését elrendelte, hogy mindannyioknak alkalom adassék esetleges észrevételeik megtételére, a végtárgyalást a júliusi osztályülésre tűzvé ki. Ez utóbbi ülésén az osztály a javaslatot lényegtelen módosításokkal elfogadta s ennek alapján az új Helyesírási szabályok megfogalmazására a Bizottmányt kérte föl. De erre nem került a sor. Az 1857 február 23-i osztályülésen a más osztálybeli tagok közül többen azt követelték, hogy a *cz* vagy *c* kérdése összesülésen döntessék el, ami meg is történt. A március 2-i összesülés, nagy vita után, szótöbbséggel a következő határozatban állapodott meg: „terjesztessék e kérdés végeldöntésül a legközelebbi nagygyűlés elé, addig az új Helyesírás kinyomatása függesztessék föl s ugyanaddig az Akadémia kiadásaiban a nyelvtudományi osztály júliusi üléseiben módosítva elfogadott helyesírási munkát maradjon zsinórmértékül“. (Új M. Múz. 1857, II. k. 118. l.)

E határozat utólagos jóváhagyás volt Toldy Ferenc számára s egyszersmind fölhatalmazás a jövőre. Toldy ugyanis már 1856 februárjától kezdve önhatalmulag száműzte a *cz*-t az Akadémia közlönyéből, az Új Magyar Múzeumból, sőt még a hivatalos Értesítőjéből is. Ez most meg lőn neki bocsátva s még utasítást is kapott, hogy csak folytassa így tovább. A *c*-nek uralma azonban nem tartott sokáig. Alig négy évrő rá, 1860-ban megszűnt az Új Magyar Múzeum, a hozzákapcsolt Értesítő pedig az osztályok igényei szerint szétszakadt három különálló közlőnyre s köztük elsől a Nyelv- és Széptudományi osztály közlőnyére. Ennek Toldy, a másodiknak Csengery Antal, az Akadémia jegyzője, a harmadiknak Szabó József, a Természettudományi Társulat titkára lett a szerkesztője. Ők is már gyakorlott szerkesztők voltak. Csengery 1857 óta szerkesztette a Budapesti Szemlét, Szabó pedig a Term.-tud. Társ. Évkönyveit. A betűpótló hiányjelt és a két l-es névmásokból (melly, illy, olly stb.) az egyik l-t ők is elhagyták, de a hagyományos *cz*-t megtartották. Az Akadémia Értesítőjének azonban, ha három részre tagozódott is, illő volt, hogy egyazon helyesírása legyen. Toldy, ismer-
vén különben is az akkori tagok többségének véleményét, nem

akart ellenkezni szerkesztőtársaival, készséggel beleegyezett a *c* elejtésébe és a száműzött *cz* visszafogadásába. Így lett — legalább bent az Akadémiában, ha azon kívül nem is — a Ferencből megint a régi Ferencz. (Vö. Almanach, Corpus Gramm., Nyelvtud. Ért.).

1862-ben jelent meg a Magyar Nyelv Szótárának első kötete s ebben Czuczor és Fogarasi (mindketten tagjai a Nyelvtud. Biz.-nak) e kérdésről így nyilatkoznak: „A *cz*-t némely írók egyszerűen *z* nélkül is használják, például: *cifra, cukor, Ferenc*. De az olvasó közönség nem látszik hajlandónak elfogadására, leginkább azért, mert a latin *c*-hez van szokva, ezt pedig mély hangzók előtt és mássalhangzók után *k*-nak szokás kimondani, tehát legfőleg ott használhatnók az egyszerű *c*-t, hol a latinban is *cz*-nek mondjuk, ú. m. a magas hangzók előtt“.

CzF. ugyane kötetben még egy érdekes nyilatkozatot tesz a helyesírást illetőleg, t. i. az előbeszéd 5-ik lapján ezt mondja: „Alig tagadhatja valaki, hogy *amely, ami, aki* szókbán ugyanazon mutató (*a*) elem vagyon, mely *ahol, ahonnan, avagy* s másokban. Azoknak egy szóba írása már csak azért is czélszerűnek mutatkozik, hogy megkülönböztethessük a névelős névmásoktól, pl. ne nézd a *kít*, hanem a *mit*. Nem tartozik ide: *a szerént*, mert itt az a névmás“.

1870-ben újra szóba került az Akadémia helyesírása, maga az I. osztály hozta szóba. Felszólította ugyanis a Nyelvtudományi Bizottságot: „vegye munkába az Akadémia helyesírásának revidióját nemcsak azért, mert benne némely pontok javítandók, hanem azért is, mert az irodalomban e tekintetben nagy gondatlanság, sőt elvtelenség uralkodik“. A Bizottság albizottságot küldött ki, mely Toldy, Hunfalvy és Budenzből állott, egy kimerítő javaslat elkészítésére. (A M. Akad. Ért. IV. köt. 68. l.)

Az albizottság sohasem készült el javaslatával, mert csakhamar kitűnt, hogy Budenz álláspontja, a helyesírási elveket illetőleg, merőben különbözött társai álláspontjától. Az erélyes osztálytitkár, Gyulai Pál, azonban nem hagyta abba a dolgot. Maga is tagja lévén a Nyelvtudományi Bizottságnak, keresztülvitte, hogy ez végre 1876—77-ben elkészült a rég sürgetett javaslattal. E javaslat, egy pont híján, megegyezik a bizottmány 1856-ik évi előterjesztésével; csak abban különbözik tőle, hogy az akkor ajánltakat most már rendszeres szabályzatba állítja össze és a *c* ellenében a *cz* visszafogadását e szavakkal jóváhagyja: „az egyszerű *c* használatából eredő nehézségek legyőzhetőek ugyan, de ez *egy* betűnek egyszerűsítése mindaddig, míg a többi kettősjegyű betű épségben marad, csekély hasznót hajtana írásunknak. Ez az oka, hogy a *cz* fentartását javasoljuk“.

E javaslat „A magyar helyesírás elvei és szabályai. Újabban átvizsgálta, kiadta a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága“ cím alatt 1877-ben jelent meg.

Ezt, a nyomdai jelzés szerint, megelőzte a Bizottság két kitűnő tagjának következő című munkálata: „Vélemény a magyar helyesírás javításáról“. A M. Tud. Akadémia Nyelvtud. Bizottsága elé terjesztették Budenz J. és Szarvas G. bizottsági tagok. 1876. — Ők nem akartak résztvenni a bizottság idevágó tárgyalásaiban, noha külön is föl voltak rá kérve; bevárták, míg a bizottság nagyjából megállapodásra jutott s akkor terjesztették elő véleményüket, melyben már kritikát is gyakorolhattak a bizottság munkálatán. Szerintük: „minden kész,

egész szó — eredetére való tekintet nélkül — képzőstül, ragostul együtt a benne előforduló hangok egyszerű lebetűzésével irandó“ (18. l.); holott a bizottsági javaslat szerint: „az összetett s ragozott szónak alkotórészeit, vagyis a tőszót, képzőt, ragot s az összetétel tagjait úgy írjuk le, amint e részek külön-külön ejtve hangzanak (5. §.). Amíg tehát a közsokás szerint például így írunk: „egyszer, kétszer, kapd el, magtár, tagtárs, imádsághoz, kétségkívül; addig a Budenz-Szarvas megalkuvást nem ismerő fonetikus írásmódja szerint így kellene írunk: *eccer, kéccer, kabd el, maktár, taktárs, imáccákhoz, kéccékkívül*.”

Nem csoda, hogy ez a helyesírás senkinek sem kellett. Csak Simonyi Zsigmond lelkesedett érte. Egy terjedelmes cikket írt a védelmére (Nyelvőr VI. köt.) s ebben erősen meg is kritizálta a bizottság javaslatát: a szófejtés bevitelét a helyesírásba *haszontalanságnak* nevezte s uralomrajutását az *iskolamester népség tudákos pedánságának* tulajdonította. Mind hiába! A fonetikus írásmód most sem kellett senkinek és a bizottság javaslatát, miután az I. osztály némi stílárius módosításokat tett rajta, az Akadémia összes ülése 1878 május 27-én elfogadta, kinyomatta¹ s a főtőkári hivatalt a helyesírási szabályoknak az Akadémia minden nyomtatványában pontos megtartására utasította (Értes. XII, 100, 143, 148). Ugyanekkor az osztály, Gyulai Pál indítványára, fölkérte a Nyelvud. Bizottságot: „kísérje figyelemmel a helyesírás ügyét s ha szükségesnek látja, a szabályok újabb kiadásakor terjessze az újabb adalékokat, pótlékokat, javításokat az osztály elé“.

E fölhívásnak jó sokáig nem volt foganatja, úgy hogy az 1878-ban megállapított új szabályzat hat változatlan kiadásban jelenhetett meg.

1891-ben azonban Simonyi Zsigmond négy indítványt nyújtott be egyszerre a helyesírást illetőleg (Ért. 285), Szabó József, a III. osztály titkára pedig „Az idegen szók használmódjáról“ terjesztett elő egy különleges javaslatot s mint a III. osztály kiadását külön füzetben bocsátotta közre. Kijelenti, hogy ő a fonetika és egyszerűsítés elvének hódol s ennek alapján ilyesmiket ajánl elfogadásra: *ekonomia, tema, tezis, paragraf, geograf, filozof, filolog, geolog, katalog, fenomenal, legal, illegal, special, akklimatál* stb. Természetes, hogy az ilyen fonetika s az ilyen egyszerűsítés megint nem kellett senkinek. A bizottság nem is tett róla jelentést, sőt nem is bocsátkozott a tárgyalásába.

Ellenben Simonyi most már nem lelkesedett a fonetikus írásért s mi több, ő maga kérte az I. osztályt, hogy utasítsa a bizottságot az addigi elvek sértetlen épségbentartására és ne törekedjék egyébire, csak arra, hogy ezek az elvek következetesebben keresztül *legyenek víve* és hogy egyszersmind az egyszerűsítés elve is nagyobb érvényre jusson.

Simonyi, minden óvatossága mellett is, elhibázta, mint mindjárt látni fogjuk, a maga dolgát. Négy indítványa, rövidre fogva, a következő:

1. A cz csak a régi családnevekben hagyandó meg, egyebütt ejtessék el végkép.

¹ A magyar helyesírás elvei és szabályai. Újabbán átvizsgálva kiadja A Magyar Tudományos Akadémia 1879.

2. A kétjegyű mássalhangzó kettőztetésében az első betű csonkittassék meg, tehát az eddigi *arannyal*, *veszsen* stb. helyett ezentúl *arannyal*, *vesszen* stb.

3. A magyaros írás terjesztessék ki a *meghonosult* szók körén túl a meghonosuló idegen szókra is. (Itt megjegyzi, hogy ezen indítványával legfőképp természettudósaink és hírlapíróink óhajtatását tolmácsolja.)

4. Az *a ki*, *a mi*, *a mely* stb. vonatkozó névmások egybeírandók.

Mikor Simonyi ezt a négy módosítványt benyújtotta, indítványai élénk hozzászólást keltettek az Akadémián kívül. A *hírlapok* általában nagy örömmel fogadták, mivel nagyrészt az ő szokásos írásmódjukat látták bennök. Maguk a sebtiben dolgozó hírlapírók sohasem merték volna elgondolni azt, hogy az ő példájuk még irányadó is lehessen a nyelvtisztaság dolgában és az idegen szók mikénti írásában. Ime, most egy kiváló nyelvész, nem az akkori legjelesebb prózáiróink: Csengery, Gyulai, Jókai, Salamon Ferenc véleménye felől tudakozódik, hanem *szun fráz a hírlapírók óhajtatását* tolmácsolja a M. Tud. Akadémia előtt.

Az Akadémiából csak egy hang hallatszott, mégpedig magának a Nyelvtudományi Bizottságnak sorából. Igaz, hogy ez a hang erős egy hang volt: Volf György hangja (Bpesti Szemle 66. köt. 468. l.).

Először is megrója Simonyi kacérkodását a *hírlapokkal*. *A tiszavirág-irodalmon kívül van még más fontosabb irodalom is* — teszi hozzá. Ezután sorra veszi a négy indítványt, egyiket sem helyesli s különösen a 2-ik és 3-ikat ítéli el legerősebben és a legnyomósabb indokolással. Ennek hatása alatt Simonyi elismerte, hogy a 2-ik indítványát hibás föltevésre alapította s most már kijelenti, hogy *igazságszeretetének engedve*, ezt az indítványát el is ejti (Bpesti Szemle 68. köt. 312. l.).

A megmaradt három indítvány sok tárgyaláson ment át, míg végre 1900-ban az I. osztály helyesírási bizottsága elé és innen 1901-ben az osztály elé jutott. A bizottság mind a három indítvány elfogadását ajánlotta, de az osztály csupán az elsőhöz (*c* helyett *c*) járult hozzá. A döntő tárgyalás az 1901 február 25-iki összes ülés napirendjére tűzetett ki. Már két héttel előbb mind a Nyelvtudományi Bizottság, mind az osztály javaslatát nyomtatásban megkapta az Akadémia minden tagja. Az ülésen 1 tiszteleti és 23 rendes tag jelent meg s midőn szavazásra került a dolog, a *c* elfogadása mellett Simonyin kívül csak egy tag, az idegen szók magyaros írása és az *aki*, *ami* stb. mellett pedig egyedül Simonyi állott fel.¹ A többire nézve pedig az összes ülés hozzájárult az I. osztály javaslatához.

Amikor mindezek történtek, Simonyi az Akadémiában tisztséget viselt, t. i. a Nyelvtudományi Bizottság előadója volt. Más az ő helyén az indítványait ért kudareból vagy levonta volna magára nézve a következtetéseket, vagy csendes nézője lett volna a további fejleményeknek, de ő — ami talán mégsem volt egészen helyes és illő — tevékeny részt vett az Akadémia határozatai ellen indított mozgalomban, sőt annak élére állt, amikor az Akadémiával szembe-

¹ Lásd Akd. Ért. 12. k. 143. és Nyr. 30. köt. 182. l.

szállva, egy „Új helyesírás“ (Nyelvészeti füzetek, 5) szerkesztésére vállalkozott, amit azután a középiskolák, polgári iskolák és tanítóképzőkben tanítanak. Ebbe természetesen beleszötte az ő négy indítványát, köztük azt is, amelyet igazságszeretetének engedve, egyszer már elejtett.

Iskolai tanításról lévén szó, a vallás- és közoktatásügyi miniszter kiadta az új helyesírást véleményezésre a Közoktatási Tanácsnak. E tiszteletreméltó testület sokat enyhített Simonyi túlzásain, amelyek az ő elleplezni akart, de azért minduntalan kicsillanó fonétikus hajlandóságából és az irodalmi hagyomány lekicsinyléséből származtak. A Közoktatási Tanács ugyanis nem hibáztatta, sőt jogosultnak jelentette ki a *cz*, az *a ki* stb. használatát is, a meg nem honosodott idegen szók magyaros írásától való tartózkodást pedig határozottan helyeselte. Én meg vagyok győződve, hogyha a miniszter úr akkoriban fölkeri az Akadémiát és a Tanácsot egy egységes helyesírási szabályzat készítésére, annak megállapítása és elfogadása, kölcsönös megegyezés útján, nagyobb nehézség nélkül sikerülhetett volna, holott az 1903-ik évi 862. számú tétovázó körrendelet temérdek zavarnak és visszásságnak lett az okozója.

Ezeket látva és saját kiadványain is tapasztalva, az Akadémia már 1908 végén megbízta az I. osztályt, hogy az akadémiai és az iskolai magyar helyesírás beható átvizsgálása alapján egységes helyesírást dolgozzon ki. Az e végből kiküldött bizottság először 1915 november 29-ikén terjesztette elő javaslatát (Ak. Ért. 26. köt. 690. l.), amit azután a három osztály tárgyalt le, míg végre az 1922 május 29-ikén tartott összes ülésén az Akadémia elfogadta s 1922 szeptember 6-ikán a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat fölkerlte, helyezné hatályon kívül az 1903. évi körrendeletet s utasítaná a vezetése alatt álló iskolákat, hogy ezentúl a M. Tud. Akadémiától most megállapított helyesírási szabályokat tanítsák és alkalmazzák.

A miniszter úr nyomban fölismervén az ügy fontosságát, készséggel teljesítette az Akadémia kérelmét és ezzel visszaállította hivatalos helyesírásunknak 20 év óta nélkülözött egységét.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság mindig az Akadémia helyesírását követte s követi most is.

SZILY KÁLMÁN.

Gyán.

Biharmegyében, mint ismeretes, egymástól nem nagyon messze, három *Gyán* falu van. Az egyik a mostanában szomorúan emlegetett *Kötegyán*, a másik *Mezőgyán*, a harmadik *Vizesgyán* a Sebes-Körös mellett. *Mezőgyán* Geszten túl a Mezőségeen fekszik, tehát innen kapta előnevét, *Kötegyán*-t pedig azért hívják ekként, mert 1600 előtt a szomszédos *Köletarcsa* pusztával együtt sokáig a *Köte* nevű nemes család birta. (Vö. *Bánffy-Hunyad*, *Balassa-Gyarmat* stb.)

Miért nevezték e falvakat *Gyán*-nak?

Mivel helyneveink nagyon sokszor személynevektől származnak, itt is arra gondolhatunk, hogy e falvak első lakosát vagy alapítóját *Gyán*-nak hívták. A *Gyán* személynév azonban a gyökeres magyarok közt nem fordul elő. Gondolhatnánk ugyan arra is, hogy

a *János* személynevet rövidítették *Ján*-ra s ebből lett a *Gyán*, de éppen itt Biharban a Dunántúl szokásos gyésítés (vö. *gyár* ∞ *jár*) teljesen ismeretlen s a *János* személynévből alakított *Jánosd* (*Jánosda*), *Jánosfalva* községneveket mindig *j*-vel ejtették és ejtik ki.

Tehát valami más, idegen nép hozta ide a *Gyán* nevet.

Ha oklevélárainkat forgatjuk, látjuk, hogy 1278-ban nagy zavart és kárt okozott Erdélyben Alárdfia *Gyán* (*Gaan*, *Gyan*, *Geanin*, *Gyaan*), mert elére állt azoknak a feldühödött szászoknak, akik a gyulafehérvári székesegyházat felgyújtották, a kanonokokat beleégették és az egyház embereit kiirtották.¹ Mivel pedig Erdélybe nem csupán a német eredetű szászok, hanem azok élén Flandriából jött frank-olaszok, vagy pontosabban vallon-olaszok is jöttek, *Alárdfia Gyán* nem csupán német, hanem vallon-olasz is lehetett.

Egy másik, később Nádasi néven híressé vált erdélyi család mutja, hogy jó nyomon járunk. 1204-ben Imre király felmenti a szászok kötelezettségei alól „*Johannem Latinum* inter Theutonicos commorantem“,² II. András pedig 1206-ban *Kozdfő* (*Cevzefey*) nevű birtokot adományoz neki s ekkor „*Johan Latinus hospes*“-nek nevezi őt.³ Ha végigolvassuk *Kozdfő* határleírását, nyilvánvaló, hogy e birtok nem volt más, mint a középkori *Wallendorf*, mostanában *Volldorf*, *Felmer* (*Velemér*) és *Lebnek* (*Lemnez*) között. Még Lipszknynél is *Wallendorf* (l. Repertorium) a teljes neve.

Világos tehát, hogy e *Johan Latinus* vallon-olasz volt, valamint vallon-olaszok voltak azon IV. kereszteshadjáratot szervező latinusok is, akik 1204-ben a konstantinápolyi latin császárságot alapították.

E vallon-olasz Johannak unokáját 1257-ben *Gianinus*-nak írják.⁴ Ez pedig nem egyéb, mint a *Gyán*-nak kicsinyítője. Tehát a *Gyán* vallon-olasz személynév, a *János* névnek vallon-olasz alakja.

Ezt bizonyítja Esztergom város latin-vallon-olasz (frank-olasz) részének története is. 1304-ben e városrész tanácsa „*Nicolaus Gallicus concivis Strigoniensis*“ ügyében intézkedik. A tanácstagok közt, még pedig csupa vallon-olasz (*Rubin*, *Godin*, *Balduin*, *Pastero*) személynevek közt olvasható „comes *Gyan* filius Mauricii“ is.⁵ Ugyane tanácstag öt évvel előbb „*Geyan* filius Mauriti, iuratus de Strigoniensis“ néven fordul elő. Ebben azután igazán nem nehéz ráismerni a mai francia *Jean* = *János* régi alakjára.

Érdekes, hogy 1279-ben a magyar királyi kancellária Frangepán Guido fiát *Johannes comes*nek írja, pedig ugyanezt fiatalabb korában, 1266-ban, a zágrábi káptalan a vallon-olasz zágrábi polgárok előadása nyomán „*Gyan comitis filius comitis Wyd*“-nak nevezi.

A biharmegyei *Gyán* falvak tehát *Gyán* (azaz *János*) nevű vallon-olaszoktól vették nevüket. Ők voltak e falvak első lakosai.

De hát laktak Biharban vallon-olaszok?

Ezt csak azok kérhetnek (de persze ilyenek nagyon sokan vannak), akik nem tudják, hogy már az 1050–60. években a bihari püspöki széken *Leodvin* nevű, Belgium déli részéről, Namur vidé-

¹ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 132, 146, 161, 199.

² U. o. I, 7.

³ U. o. I, 8.

⁴ Urkundenbuch z. G. d. D. I, 82.

⁵ Wenzel, Árpádkori okm. X. 365.

kéről ideszármazott férfiú ült.¹ Sokan, ha tudták is, de elfelejtik, hogy Nagyvárad városa mellett, tőle a Köröstől elválasztva egész 1850-ig különálló *Olaszi* nevű városka állott. Ennek egyháza az eredetileg csak Franciaországban ismert Szent Egyed tiszteletére volt avatva és határában ma is a *Párispataka* folydogál. Nyilvánvaló tehát, hogy e városkát a frank-olaszokról, vagy helyesebben vallon-olaszokról nevezték el, annál is inkább, mert a XII—XIII. századokban a magyarok a talján-olaszokat még lombárdoknak hívták.

Ezenkívül Székelyhídtól keletre is fekszik egy régi falu, *Ér-Olaszi*, s a mai Köröstarján falunak északi részét szintén *Olaszi*-nak hívják. Valamikor Bihartól nem messze volt egy Alba nevű, vallon-olaszoktól elnevezett és 1290-ben szőlő- és földműveléssel foglalkozó, tehát semmi esetre sem oláh (rumuny) falu is.²

Laktak tehát nagyon számosan a XI—XIII. századok folyamán vallon-olaszok Bihar megye területén s ezek közül váltak azok a *Gyán*-ok (Jánosok), akik a három falunak *Gyán* elnevezésére alkalmat adtak.

Másutt is megtörtént, hogy a vallon-olasz eredetű *Gyán*okról falvakat neveztek el. Ilyen volt a régi Csanád, most Torontál megyében Nagy-Ósztól délre. A XIV—XVII. századokban e *Gyán falut*, mivel mellette a Galád nevű ér folyt, szintén *Vizesgyán*-nak hívták.³ A szerbek és németek ebből faragták a mai *Viseda*-t.

Szepes megyében, amint *Szepes-Olaszinak* német neve, *Wallendorf* mutatja, szintén laktak vallon-olaszok. Ezek közül egy *Gyán* nevű szintén alapított falut a mai Szepes-Csütörtökhelytől nyugatra s azért azt még az 1405—46. években is *Gehanfalvának*, *Gahanfalvának* írták. A szomszédos és többségben levő németek, tótok ajakán utóbb *Jánóc* lett belőle, legutóbb pedig *Szepesjánosfalvára* magyarosították.

A *Gyán* nevű falvak is mutatják tehát azt a nagy hatást, amelyet a XI—XII. században Magyarországra vándorló vallon-olaszok a magyar nemzetre gyakoroltak. Régibb és sok tekintetben nagyobb volt e hatás, mint a németeké, de írásbeli feljegyzés kevés maradt róla s azért történetíróink nem eléggé méltatták, mások meg teljesen elfelejtették.

A nyelvtudománynak kell újra felfedeznie s megállapítania a régi, latinoknak irt vallon-olaszoknak a magyar művelődésre gyakorolt hatását és érdemeit.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Van-e állítmányi mellékmondat?

Erre a kérdésre legtöbb nyelvtanunk tagadólag felel. Azt mondják erre vonatkozólag ezek a nyelvtanok, hogy minden mondatrészt ki lehet fejezni mellékmondat alakjában, csak az állítmányt nem, tehát annyiféle mellékmondat van, ahány része lehet magának az egyszerű mondatnak, csak állítmányi mellékmondat nincsen, mert az állítmánynak már úgyis benne kell lennie magában a

¹ Bunyitay, A váradi püspökség története. III. 25.

² Wenzel, Árpádkori okm. X, 378. Hazai Okm. VII, 275. Monumenta Vaticana Hung. S. I. t. I, 79. Vö. Bunyitay i. m. III. k. 184—5.

³ Borovszky, Csanád vármegye története. II, 628—29.

főmondatban, onnét ki nem vehető s külön mondattá föl nem bontható.

Van azonban néhány nyelvtanunk, amely *állítmányi* mellékmondatot is fölvesz. Így már SZVORÉNYI (Magyar Nyelvtan 1861. 330.) szerint állítmányi mondat az, mely a főmondat állítmányát mondat alakjában képviseli. PL. Kolumbus tulajdonképen, aki Amerikát föl-fedezte: Kolumbus tulajdonképen Amerika fölfedezője. Hazug az, ki mást érez s mást beszél. Ki lesz az, ki fogyasztó bánatimat megorvosolja? HALÁSZ (Rendszeres Magyar Nyelvtan. 1897. 95.) szerint az állítmányi mondat a főmondatnak névszói állítmánya helyett áll s *ki? mi?* szóval kérdezzük rá; pl. Önzés volt az, ami ebben a tettében vezérelte. BALASSA (A Magyar Nyelv³ 156.) szerint „legritkább az állítmányi mellékmondat, mert hisz az állítmánynak ott kell lennie a főmondatban, amely nélküle csonka volna; másrészt meg a mellékmondat sohasem helyettesít ígét, csak névszót. Tehát az állítmányi mellékmondat mindig csak a névszói állítmányt helyettesítheti, mely ige nélkül vagy igével együtt állana a főmondatban“.

Legtöbb magyar nyelvtanunk azonban nem vesz föl *állítmányi* mellékmondatot, hanem *kiegészítő* mellékmondat címmel tárgyalja azokat a mellékmondatokat, amelyeket az utóbb említett nyelvtanok állítmányi mellékmondatnak neveznek.

Sajátságos, hogy SIMONYI, akitől az *állítmányi kiegészítő* [*állítmánykiegészítő alanyeset*. Magyar Nyelvtan. 1879. 139. *Állítmányi névszó*. Ha melléknév, *állítmányi jelzőnek* mondhatjuk (attributum praedicativum); ha pedig főnév, *állítmányi értelmezőnek* (appositio praedicativa). Uo. 5. kiad. 93.] mai értelmében belekerült a magyar nyelvtanokba az alany, állítmány, tárgy, határozó, jelző mellé hatodik mondatrészzül, következetlenül nem vesz föl *kiegészítő mellékmondatot*, jölehet azt mondja (198. l.), hogy annyiféle mellékmondat van, ahány mondatrész van, kivéve az állítmányt. Mivel ő sem kiegészítő, sem állítmányi mellékmondatot nem vesz föl, így tehát ő a tárgyalás alatt lévő mellékmondatokat elmellőzi, illetőleg az *alanyi* mellékmondatok közé sorolja, pl. A színjátéknak feladata, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek (151. l.).

A német nyelvtanok sem tárgyalják egyöntetűen az ilyen mellékmondatokat. Némelyek *Prädikatsatz*-ot is fölvesznek, pl. Du bist nicht, was du scheinst. Er möchte werden, was sein Vater ist. HEYSE-LYON: Deutsche Gramm. 1908. 553. Du bleibst doch immer, was du bist. MENSING: Deutsche Gramm. 1910. 57. KERN (Grundriss der deutsch. Satzlehre. 1896. 48.) *Prädikatsnominativsatz*-nak nevezi az ilyen mondatokat: Wir sind selten, was wir sein sollten. Dieser war es, der uns zurecht gewiesen hat. SÜTTERLIN (Die deutsche Sprache der Gegenwart. 1907.) *Ergänzungssatz*-nak veszi az ilyeneket: Dieser Mensch scheint nicht, was er ist. 393. l. De SÜTTERLIN az *Ergänzungssatz*-on kívül *Prädikatsatz*-ot is fölvesz: „Sprachlich müssen die Prädikatsätze für sich allein eine vollständige Aussage bilden; sie müssen also nach der Art des einfacheren Verhältnisses *Träume*: *Schäume* ohne Verb neben ihr Subjekt treten, wie etwa im folgenden: Darauf er: Was Wünschen Sie? Alles, wie Sie gewünscht haben“. 392. l. HÖRBERGER (Zeitschr. f. d. öster. Gymn. 1915. 1115.) *Prädikativsatz*-nak veszi az ilyen mondatokat: Ich bin nicht, was ich scheine. De *Prädikatsatz*-ot is fölvesz: Alles, wie Sie gewünscht haben.

Feljebb azt láttuk, hogy ugyanazon mellékmondatot a legtöbb magyar nyelvten *kiegészítő mellékmondatnak* veszi, néhány *állítmányinak*, SIMONYI *alanyinak*. KICSKA is *alanyi* mellékmondatoknak veszi az ilyen mellékmondatokat: Ez a fiú volt az, aki minket vezetett. NyK. XXXIII. 428. Az a kérdés tehát, melyik vélemény a helyesebb.

Állítmányi kiegészítőnek külön mondatrészüll való fölvétele esetében a következetesség megkívánja *kiegészítő mellékmondatnak* a fölvételét, ha a mellékmondatot úgy határozzuk meg, hogy az nem egyéb, mint mondat alakjában kifejezett mondatrész. Ha pedig kiegészítő mellékmondatot veszünk föl, akkor *állítmányi mellékmondatot* fölvenni fölösleges már, mert külön kiegészítő és külön állítmányi mellékmondat nincsen, hanem csak egyféle: vagy kiegészítő vagy állítmányi mellékmondat. Szerintem csak állítmányi mellékmondat van, ellenben kiegészítő mellékmondat nincsen a magyarban, mert állítmányi kiegészítőnek külön mondatrészként való fölvétele a magyarban fölösleges és nem helyes, ez ugyanis azon téves elméletnek következménye, mely szerint a mondat állítmányi csakis *ige* lehet. Ezen elmélettel ellentétben azt kell vallanunk, hogy a magyarban a mondat állítmánya nemcsak *ige* lehet, hanem *névszó* is és *ige névszóval* együtt is (verbalis, nominalis, verbo-nominalis állítmány). Pl. Süt a nap. A ház fehér. Én leszek a te párod. Hogy a *van* és a *vannak* ige a névszói állítmány mellől elmaradt volna, azt sem a magyar nyelvtörténetből, sem a rokon nyelvekből nem lehet kimutatni. Nem szükséges tehát, hogy külön mondatrészüll állítmányi kiegészítőt vegyünk föl, az ú. n. állítmányi kiegészítő nem egyéb, mint *névszói állítmány* (pl. Piros az ég) vagy *igei-névszói állítmány* (Én vagyok a falu rossza egyedül). Ha tehát állítmányi kiegészítő mint külön mondatrész nincs, akkor kiegészítő mellékmondat sincsen.

Az a kérdés tehát, milyen mellékmondatoknak vegyük az olyan mellékmondatokat, amelyeket eddig kiegészítő mellékmondatoknak vettek. A felelet az, hogy *állítmányi mellékmondatoknak* kell őket venni, mert névszói állítmánnyal, illetőleg igei-névszói állítmány névszói részével egyértékűek. Pl. Nem az vagyok már, aki egykor voltam = Nem; az egykor volt vagyok már. Az leszel, ami voltál: por, hamu = A volt leszel. Györgynek az volt a célja, hogy Miklóst bosszantsa = Györgynek Miklós bosszantása volt a célja.

Sokszor az ilyen mellékmondatokat *alanyi mellékmondatoknak* is lehet venni, ha t. i. az alanyon és az állítmányon nem nyelvtani, hanem lélektani alanyt és állítmányt értünk. Pl.: *Hunyadi* volt (állítmány) az (alany), aki hazánkat a törököktől megmentette = *H.* volt hazánknak a töröktől való megmentője. *Ez* (állítmány) az (alany), ami folyton keserít engem = *Ez* az én folytonos keserítőm.

A felelet tehát a címül írt kérdésre az, hogy igen van *állítmányi mellékmondat*. Az állítmányi mellékmondat a főmondatban állítmányul előforduló az mutató névmás tartalmának mellékmondat alakjában való kifejtése. Kötőszava: *aki, ami* (*ki, mi*) vonatkozó névmás vagy *hogy*. A főmondatban rendszerint az mutató névmás fordul elő. Ha azonban az az mutató névmás helyett a főmondatban *ez* van, akkor már nem állítmányi mellékmondatról van szó, hanem *értelmező mellékmondatról*, pl. *Ez* hát a jutalma száz meg száz életnek, hogy a megmentőnek alamizsnát vetnek = *Ez*, t. i. a megmentőnek vetett alamizsna, hát jutalma száz meg száz életnek. Vö.

LEHR: Toldi magyarázat. 319. Ha akkor is értelmező mellékmondatoknak vennők az ilyen mellékmondatokat, mikor a főmondatban az mutató névmás fordul elő, akkor az ilyeneket is értelmező mellékmondatoknak kellene venni: Az hírlík, hogy háború lesz. Azt mondta, hogy nem jön el. Azon gondolkodik, hogy mitévő legyen.

KLEMM ANTAL.

Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból.¹

b) *Pejorativ hangulatváltozás.*

Érzelmi árnyalatokban sokkalta gazdagabb az idegen szavak pejorativ alkalmazása és pejorativ hangulatváltozása.

1. Legegyszerűbb és legáltalánosabb hatása az idegenszerűségnek a *komikum*, ami egyúttal érzelmi elhárítóként és védőeszköz gyanánt is szerepel az idegen hatás ellen.

Az idegen nyelv komikumával SZIGETVÁRI IVÁN foglalkozott a *Komikum elmélete* (1911) című munkájában (286—298. l.). Az idegenszerű beszéd és kiejtés régi komikai eszköz a vígjáték-irodalomban (vö. pl. SHAKESPEARE *Windsori vtg asszonyok*). Komikus alak KAZINCZY genre-képének hőse: *A német fű*. Az idegen név is lehet komikus: VÖRÖSMARTY a *Hivatlan dalosok* költői leányneveit — Lina, Laura, Nelli, Phyllis, Daphne — gúnyosan említi. A két nyelvből kontaminált mesterséges idegen szók, a *makaróniszavak* (vö. TOLNAI VILMOS: MNy. 1920. 142. l.), a reneszánsz óta kedvelt játéka a nyelvnek. A *külföldieskedésnek*, az idegen szavak használatának kigúnyolása — amit a nacionalizmus kapcsán főtebb említettünk — részben a komikai ösztön reakciója is a megszokott nyelvtől eltérő, furesza szavakkal szemben. A nyelvkeverés ezerféle humoros változatára ezúttal nem kívánok kiterjeszkedni. A stilisztikai munkák behatón tárgyalják a humoros beszédmódnak ezt a fajtáját. K. WACKERNAGEL (*Poetik, Rhetorik und Stilistik* Halle 1906. 493—495. l.) AUSONIUS, DANTE, LOPE DE VEGA és FISCHART (*Gargantua*, cap. 24.) példaira hivatkozik. PETŐFINEK ismeretes versét idézhetjük:

Diligenter frequentáltam
Iskoláim stb.

— ahol az idegen szó nemcsak helyi színezetként, hanem a nevetető hatás fokozása végett is szerepel. Komikus stílusesezköz az *idegen képző* alkalmazása is:

Sétifikáltam így én is
Valaha stb. (PETŐFI *Nézek, nézek kifelé* . . .)

Itt az kelt komikus hatást, hogy disparat (idegen és magyar) elemek kerülnek össze egy szóban. Már JEAN PAUL megmondotta (*Vorschule der Aesthetik*), hogy az *idegen szó szükséges eleme a komikus költészetnek*. Megint PETŐFIT kell idéznünk, a ki mesteri példát mutatott rá, miképen fokozza a humoros hatást a verssor

¹ L. MNy. XVII, 202, XVIII, 18, 114, 148.

végén — pláne hármásával — föltűnő, furcsa csattanóinak alkalmazott idegen szó:

Kebled fejrő, mint az *alabastrom*,
De bűm sötét, mint holmi ócska *klastrom*,
S csak a halál lesz dűt szívemre *flastrom*.

(Fresco-ritornell.)

Meg kell azonban állapítanunk, hogy ugyanezek az idegen szavak — a familiáris, népies *flastrom* kivételével — más szó-környezetben és szövegösszefüggésben komoly hatást kelthetnek.

Az idegen szavak pejorativ-komikus hatásának akusztikai alapjára már BOILEAU rámutatott:

D'un seul nom quelquefois le son dur, ou bizarre,
Rend un poème entier, ou burlesque, ou barbare.

(Art poétique III.)

2. Költői nyelvben gyakran *próza*i hatást kelt az idegen szó, éppen annál fogva, hogy hiányzik belőle a konkrét szemléletesség és mert absztrakt fogalmat ad érzéki kép helyett. (Ez az érzéki homályosság, mint fűntebb említettük, megfelelő szókörnyezetben alkalmas pathetikus érzelmek és hangulatok fölkeltésére is.) Az idegen terminus technicusok pontos fogalmi körülhatároltsága nem a költői gondolkodás szűlőtte. A komikus és humoros költészet, valamint a szatira, a melyek próza*i* disszonanciákkal dolgoznak, éppen ezért kedvelik a tudós idegen szavakat. Pótlásra szorul egy régi stilisztikáirónk megjegyzése: „a költés és ékesszólás nyelve már természeténél fogva ritkábban szenved meg az idegen szót”. (BITNITZ LAJOS, *Magyar Nyelvtudomány* 1837, II. 14. l.; hasonló tévedés WALKERNAGELNÁL is, *Poetik* 1906, 489. l.) Íme egy pár próza*i* idegen szó ARANYNÁL:

Több volt ugyan a „*schlagwort*“, mint a szó.

(Bolond Istók II, 70.)

. . . minden írást szélyeltűr is:

Ilyen ügyről,

Madárfütytyről

Mit sem tud a *corpus juris*.

(A fülemile.)

Ezek a helyeken éppen azért hat az idegen szó, hogy valami értelmi dolgot jelöl meg a józan és köznapi értelmesség szavával, a melyből hiányzik a *hangulati telítettség* (vö. MNy. 1920, 107. l.). Ezek azok a szavak, a melyekre BALLY (*Traité de stylistique française* 1909) az *intellectuel* jelzőt használja, szemben az *affectif*, *expressif*, *impressif* szavakkal. A tudományos szó objektív és tömör: humoros szövegben úgy hat, mint a homéroszi jelző a *Béka-egérharcban*. Találób a VOLKELT (*System der Aesth.* I. 170. l.) meghatározása az ilyenfajta semleges, közömbös képzetekre: *gefühlskahl* (érzelemnélküli). Az idegen szavak egy részének éppen ez az *érzelemnélkülisége*, hidegsége kelt érzelmeket a stilusbeli ellentétes hangulatok hullámlásában, érzelmi apály-dagályában.

Erthető — egyéni izlésről lévén szó —, hogy az idegen szavak próza*i*, kellemetlen hatást kelthetnek némely olvasóban

még akkor is, ha a költő, a ki használja őket, nem érzi a prózaiságukat. VAJDA JÁNOS (*Magyarság és nemzeti önérzet* 1896) megroja ENDRÓDI SÁNDORT a következő verssorokért:

Miféle nárczióhoz tartozott?
Vagy épen ez a hőmpölygő khaosz,
Ez a harmóniátlan zúrzavar.
Egy régi név, egy fantóm, mely kísért.

Pedig ENDRÓDI stílusérzéke bizonyára a szöveg gondolati és érzelmi tartalmával megegyezőnek érezte a használt idegen szavak hangulatát és az idegen szavakat, mint kifejező eszközt, tudatosan és szántszándékkal alkalmazta. A *khaosz*, *harmóniátlan* és *fantóm* szavak amelioratív hangulatukkal, a *nárció* pedig erkölcsileg megbélyegző, pejoratív értékével (vö. erről alább) illeszkednek be a költői szövegbe.

3. Erős érzelmi mozzanatok fűződnek a pejoratív értékű idegen szavak azon csoportjához, a mikor az idegen szó éppen *köznapiságával*, *népies*, *családiás* jellegével, a választékosság hiányával kelt hatást.

Mint hogy minden szó magán hordja annak a társadalmi és stílusbeli rétegnek a bélyegét, a melyből származik (vö. MNY. 1920. 110—11. l.), az idegen szó is népies marad, ha népi úton került a köznyelvbe és egyéb okok folytán hangulata nem módosult. A német nyelvre vonatkozólag R. M. MEYER több példát idéz, a hol az idegen szónál választékosabban hat az eredeti szó (*Deutsche Stilistik* 1906, 21. l.).

Igen sok népi átvétel útján hozzánk került kölcsönszón érzik valami alsóbbrendű stílusréteg ize. Áll ez különösen a hazai németiségtől és szláviségtől kapott szavakra, a melyek népiesen hatnak és éppen ezért magyarosabbak, mint akárhány csinált vagy irodalmi szó. A *Wächter* a németben irodalmi szó, nálunk a familiáris ízü *Wächter*-ből keletkezett *bakter*: köznapiság és a hivatalos nyelvből száműzött megjelölése a „vasuti ór”-nek. Ilyenek a *bódé*, *biléta* (vö. ezzel szemben a francia *billet doux* szentimentális-galáns hangulatát), *obsit*, *puceráj*, *cupringer*, *tróger*, *ispotály* stb. és a pesti argót számos kifejezése (*niemand*), sőt bizonyos fokig még a *muzsika* (vö. „zene”) is. Talán a legalacsonyabb familiáris rétegbe jutott sok tót szavunk — *talicska*, *flaska* (vö. üveg), *klapec*, *povedál*, *pucováł* (= „pucovat”) stb. —, a minék kétségkívül társadalmi okai vannak. A magyarországi latinság sok közhasználatú, egykor klasszikus szava ma már a nép stílusrétegébe tartozik — *civis* (vö. „civis Romanus sum”), *virtus*, *almárium* stb. —, vagy legalább is egy fokkal familiárisabb a megfelelő magyar szónál (szentbeszéd ∞ *prédikáció*; család ∞ *família*; gyógyít ∞ *kürál*; paplak ∞ *parókia* stb.).

A kölcsönszó familiáris, népies jellege nem jelenti azt, mintha a közbeszéd idegenkedne ezektől a szavaktól. Sőt inkább azt mondhatjuk, hogy ezeknek a szavaknak van a legnagyobb forgalmuk és az irodalmi nyelvének is ezek a szók adnak végtelenül sokféle zamatot és színt. A közbeszéd szívesebben használja a népies német-szláv *puska* szót, mint a hivatalos *fegyver* t. (A népies katonanyelv pláne idegen szóval nevezi a „gever”-t.) *Parádé* és *díszszemle*, *dísz* között nagy stílusrétegbeli különbségek vannak és éppen ez a *hangulati*

differentiálódás — a mely legtöbbször jelentés-szétágazásra is vezet — adja meg a nyelvnek a szükséges sokféleséget, a kifejezési eszközök gazdagságát.

Az idegen szavak hangulati változásaira nézve érdekes megfigyelni a *trucc* szót, amely ma a köznapi nyelvből is kír, BESSENYEI azonban, mint friss idegen szót, irodalmi páthosszal használja: „Ti érdemes hamvak, Istenink *trutztzára* . . .” (Agiaris keserve).

Lehet, hogy éppen a gyakori használat fokozza le pejorativ irányban a szó hangulatát. Ha összehasonlítunk három eredeti magyar szót a helyükbe átvett szláv szavakkal (vö. SIMONYI: *A nyelv és a társadalom*, Nyr. XLIII, 5. l.):

verő ∞ *kalapács*
tökélés ∞ *csinálás*
kietlen ∞ *puszta*

— lehetetlen észre nem vennünk, hogy a szláv jövevényszók kevésbé költőiek, mint a ritkábban használatos eredeti megfelelőjük.

4. Az idegen szó jelentéstartalma igen gyakran *erkölcsi értékben* fejlődik pejorativ szavá. Az idegen szó ilyenkor nem euphemisticus, leplező, enyhítő hatású, hanem éppen ellenkezőleg: nagyobb erkölcsi nyomatékkal bélyegzi meg a fogalmat, mint a megfelelő eredeti szó.

A moldvai csángó *árgyilán* „korcsmagyar” jelentése a román *ardelean* (erdélyi) szóból fejlődött (EtSz.). Erkölcsileg megbélyegző színezetű, vagy gúnyos értelemben használt kölcsönszavaink: *beamter*, *paktál*, *perszóna*, *spüller*, *rumuny*, *fáta* stb., amelyek az átadó nyelvben nem bírtak hasonló érzelmi tartalommal.

A *komédia* ameliorativ hangulattal jött át a magyarba (vö. a NySz. adatait és EPHILK. 1921. 42. l.), de a XIX. században már a *játékszín* és a *színház* foglalja el a helyét és pejorativ mellékszintet kap (vö. *komédiás* ∞ *színesz*):

No csak hitvány egy élet
 Az a *komédia*! . . .

(PETŐFI, Egy estém otthon.)

Maga a purista álláspont is elismeri, hogy nyelvünk „a gúny és lenézés kifejezéseire” használ bizonyos idegen szavakat (KALMÁR ELEK, *A nyelvújításról*: Nyr. XXIX. 386.). IMRE SÁNDOR írta *A dal nyelvéről* (Irod. Tan. I. 1897. 14. l.): „Idegen szóknek csak gúnyos dalokban van helyök, kivált a hol korcs viseletről és erkölcsökről van szó.”

Hasonló eseteket figyelhetünk meg a német és a francia nyelvben is. *Pöbel* a németben erősen pejorativ jelentést vett föl a *peuple* és a *populus* szavakhoz viszonyítva (vö. R. BECHSTEIN, *Ein pessimistischer Zug in der Entwicklung der Wortbedeutungen*, Germania, VIII. 1863, 344. l.).¹ Az eredeti germán *Haupt* szó nemesebb színezetű, mint a jövevény *Kopf* (= *cuppa*; vö. L. TOBLER, *Aesthetisches und ethisches im Sprachgebrauch*, Zschr. f. Völkerpsych. 1869. VI.

¹ A *peuple* a XVIII. század végéig a franciában is pejorativ hangulatú volt, de távolról sem olyan mértékben, mint a német *Pöbel* (vö. W. MEYER-LÜBKE, Einf. in das Studium der roman. Sprwiss. 1909, 85. l.).

391. l.). A német *Ross* (ló, paripa) a franciában mint *rosse* az „értéktelen“, „gonosz“ („chanson rosse“) jelentést vette föl (vö. E. DESCHANEL, *Les déformations de la langue française*, Paris, 1898, 41. l. és K. JABERG, *Pejorative Bedeutungsentwicklung im Französischen*. Zschr. f. roman. Philol. XXV. 1901: 600. l.). Az olasz *banda* már a XVII. század francia nyelvében (*bande*) pejorativ árnyalatot vesz föl (NYROP, *Gramm. hist.* IV. 1913, 118. l.; hasonló sorsra jutott a szó a magyarban is). Vö. még a németben a *Plaisirchen*, *Ranküne* stb. szavakat.

Előfordul, hogy ugyanaz az idegen szó, a mely rendes körülmények között választékos kifejezésként használatos, bizonyos esetekben erkölcsi devalvációt éreztet. O. GILDEMEISTER mutatott rá (*Der Kampf gegen die Fremdwörter*, Deutsche Rundschau 1886.; vö. O. ERDMANN i. m. 135. l.), hogy a német nyelvérzék az alacsonyabb erkölcsi jelentőségű fogalmi körökben az idegen szót érzi előkelőbb kifejezésnek, a magasabb körökben azonban mélyebb erkölcsi tartalommal bír előtte az eredeti szó. *Souper* választékosabb, modernebb és nagyvilágiasabb kifejezés, mint *Abendbrot*, de ríktó stílustalanság volna a bibliai *das heilige Abendbrot* helyett a *das heilige Souper* (vö. *szupé*-csárdás és *úrvacsora*). Ez is csak bizonyosárra a már említett tételünkre, hogy a szó hangulatát legtöbb esetben a szó környezete, a beszédben való előfordulási milieu határozza meg. Ez a milieu egyik főoka az idegen szavak pejorativ hangulatváltozásának is. A *perszóna* („schlechte Person“) pejorativ fejlődését *hangulati és jelentés-tapadás* hozta létre.

Erkölcsi devalvációt éreztethetnek idegenből átvett képzők is. Ilyen képző a németben a francia eredetű *-ei*: *Spielerei*, *Singerei* stb. (vö. W. WILMANN, *Deutsche Grammatik* II. 1899. 382. l.). A magyarban gyakran pejorativ asszociációk kísérik az *-izmus* végzetű neolatin szókat: a képző önálló szóvá is lett pejorativ értelemmel („izmus“).

e) Kettős hangulatváltozás.

Az imént említett példák kapcsán végül meg kell emlékeznünk azokról az esetekről is, a mikor az idegen szó hangulata egyszerre kettős irányban változik meg.

A *házsártos* szó (< fr. *hasard*) pejorativ jelentésváltozáson ment keresztül (CzF.: „bajvívó“ > „kapcáskodó“), de nem vált közhasználatú, mindennapi szóvá, úgy hogy az eredeti ameliorativ jelentés elvesztése után is megtartotta választékosságát, amely bizonyos fokig emelkedettebb stílusrétegbe sorolja. Még irodalmibb szó a *kaján* (vö. ADY ENDRE, *Az ős Kaján*), amely tulajdonnévből lett pejorativ erkölcsi tartalmúvá. Tisztán látható a kettős irányú változás a *kufár* (< *Kauf*) szónál. A német szó erkölcsileg közömbös asszociáció-tartalma — a lehetőség már itt megvolt a változásra, mert eredetileg inkább a „Kleinhändler“ megjelölésére szolgált (GRIMM) — a magyarban megbélyegző jelentést kapott, de maga a szó fölemelkedett a közhasználatú szavak rétegéből a költészet speciális nyelvébe.¹

* * *

¹ Későn kaptam kézhez és így dolgozatomhoz föl nem használhattam E. Richter könyvét: *Fremdwortkunde* Leipzig, 1919.

Az idegen szavak hangulatváltozásának okaira már a föntebbiek során többhelyütt rámutattunk. Általában azt mondhatjuk, hogy az idegen szavak hangulatváltozását a szóhangulatváltozás rendes okain kívül egyéb tényezők is előmozdíthatják. Ezek a tényezők: az idegenszerűség mértéke és milyensége és az idegen szónak eredeti hangulattartalma.

Az idegen szavak kétségkívül gazdag anyagot szolgáltatnak a nyelv érzelmi mozzanatainak kutatásához. Nyelvészeti szempontból az idegen szavak folytonos beözönlése és beolvadása erős hangulati és érzelmi sokféleséget visz a nyelvbe. A történeti nyelvtudomány megfigyeli, leírja és magyarázza ezeket a jelenségeket, az idegen szavak fölötti vitában azonban — újból hangsúlyozzuk — nem vesz részt.

ZOLNAI BÉLIA.

Tisza — Τίτσα.

CONSTANTINUS PORPHYROGENNITUS *De administrando imperio* c. művének a magyarokra vonatkozó adatait részint az udvarában tartózkodó vagy ott megfordult magyaroktól, részint pedig a magyarokhoz küldött követeitől szerezte. A régiebb eseményekre forrásul szolgálhattak neki még a régiebb követjelentések is (l. MHK. 97). Tudvalevő dolog, hogy műve 40. fejezetében Magyarország déli folyóit sorolja fel, ezek: ὁ Τιμώσης (= Temes), ὁ Τούτης (= Bega? Berzava?), ὁ Μορήσης (= Maros), ὁ Κρίσος (= Körös), ἡ Τίτσα (= Tisza). Minthogy CONSTANTINUS is az országnak csupán azt a részét ismeri bővebben, melyben egykor Etele korában PRISCUS RHETOR járt, a történészek felteszik, hogy a görög követek a magyar fejedelmekhez CONSTANTINUS idejében is errefelé jártak s e követi jelentésekből vette volna CONSTANTINUS a fenti folyók neveit (l. MHK. 97, 127). Az a meggyőződése, hogy a felsorolt folyók nevei a X. századi magyar neveknek görögösített alakjai s a görög szavéig elhagyásával híven tükrözik vissza a X. századi magyar hangalakot. E tételt legjobban a ἡ Τίτσα névén tudom bebizonyítani.

Közvetlenül a honfoglalás előtt a IX. sz.-ban, ugyanígy a VIII. sz.-ban a Tisza folyónak az itt lakó népek nyelvében *Tiszá* volt a neve. EINHARDUS, *Annales Fuld.* a. 796 alatt a folyónak *Tiza* (olv. *Tiszá*) a neve (l. Pertz, *MG. SS. I.*, 183). 816—830 közt OMURTAG bolgár kán a tiszamenti népek ellen harcol. Ez alkalommal ONEGAVON kedvelt vitéze a Tiszába fül. A hálás kán hívének odahaza Bulgáriában — akkori bolgár szokás szerint görög nyelvű — emlékoszlopot emeltet. Az emlékoszlopon az érdemes vezér halálát így adja a kán tudtára a világnak: χρ(ιστός) κάνας υβήγη Ὁμου(ρ)ιάγ Ὀνεγαβον... (ταρ)κανος... ἐπν(ό)γη ἰς τ(ήν) Τήσα(ν) τὸν ποταμὸν ἦτο (δ)ὲ γενεὰς Κουβάρης (l. TOMASCHER: *Arch. epigr. Mittheil. aus Oester.-Ung.* XVII, 200). A folyó tehát ἡ Τήσα = olv. *Tiszá*. Más honfoglalás-előtti VIII—IX. sz.-i emlékekben szintén *Tiszá* írva *Tissa* a név (l. JIREČEK: *SBWA. CXXXVI, XI*, 94).

Kétségtelen dolog tehát, hogy a honfoglaló magyarok a folyó nevét az itt lakó népektől *Tiszá* hangalakban hallották s ez lett az ó-magy. nyelvi név is.

CONSTANTINUS a folyót ἡ Τίτσα-nak mondja. Minthogy PLINIUS óta, akinél a név *Pathissus* (l. ORTVAY, Magyarország régi vízrajza), min-

den a honfoglalásig reánk maradt adatban a szó közepén az *i* után *sz* hang van (vö. AMM. MARC. *Parthiscus*, PRISCUS Τίτσα olv. MÜLLENHOFF szerint Τισαῦς, JORDANES *Tisia*, THEOPH. SIM. Τίσσοος l. MÜLLENHOFF, Deut. Alterth. II, 378, TOMASCHEK: Archeol. epigr. Mitth. i. h.), kétségtelen, hogy csakis ez *sz*-ből magyarázható CONSTANTINUS Τίτσα-beli τῖ-je. CONSTANTINUS a τῖ-vel *cs-t* is (l. MHK. 99), *c-t* is jelöl. Azt állítom, hogy Τίτσα esetében a τῖ *c* hangot jelöl, a folyónak tehát nála *Ticá* a neve. A görögben *sz* > *c* változás nem mutatható ki, ellenben közönséges e változás a magyarban mindeu hangtani helyzetben. Ime néhány példa: *a*) Magánhangzó közti helyzetben: *kacor* 'kertész-kés, szőlőmetsző kés, nádvágó sarló' < szláv *kosorb* 'sichel'; *kacagány* < ném. **kasagan* Gombocz: MNY. II, 361; *aszat* (alakv. *acat*) < ó-bolg. szláv *osbъ* l. EtSz.; *rásza* (alakv. *ráca*) 'planta, pflanze zum versetzen' < szláv *razsadъ* stb.; *b*) szó elején: *cége* < vö. kaz. tat. *söke*; *cötkény* < ó-bolg.-tör. **sütkän*; *c*) szó végén: ó-magy. **harmisz* > magy. *harmic* > *harminc* ∞ votj.-zürj. -*mis*: *vetímis* 'ötven'; *rác* > ó-szerb *Ras* MNY. V, 388; *árbo*, *gadóc*, *parduc* < lat. *arboſ*, *gadus*, *pardus*; *barasz* > *barack*, *palasz* > *palack*, *konc* < szláv **broſky*, **ploſky*, *koſz* stb. Az ó-magy. *Tisá* névből is már a X. sz.-ban egy-egy nyelvjárásban *Ticá* lett. Ezt bizonyítják a következők: *a*) Bodrogközben van egy Tisza-ág, amelyet a nép ma is *Tice-érnek* nevez, l. ORTVAY, Magyarország régi vizr.; MNY. V, 369; *b*) Szabolcs m.-ben Ibrány és Halász községek táján elfolyó Kis-Tiszát a nép *Ticének* nevezi, l. PESTY, Helynévtár Szabolcs m. [BÁTKY Zs. közlése]; *c*) JERNEY (l. ORTVAY, Vizr.) szerint a nép „a Tiszát, míg sekélyebb. *Ticének* mondja“. — Minthogy pedig *Tice* előbbi magy. *Ticá* alakból úgy keletkezett, mint *mise*, *dinnye* előbbi magy. *misá* (< lat. *missa*), *dinya* (< szláv *dynja*) szavakból, kétségtelen, hogy a magyarság egy része a *Tiszát* nemcsak *Ticének* mondja, hanem egykor *Ticának* is mondta. Ez a *Tica* alak sűrűn fordul elő hazai latin emlékeinkben. Latin emlékeink *Thicia*, *Tycya*, *Tycia*, *Tychia*, *Tyczya*, *Ticia*, *Titia*, *Tytia* írott alakjai (l. ORTVAY, Vizr.) mind erre az ó-magy. *Ticá*-ra mennek vissza. Minthogy pedig ez alak már a *Vita S. Gerardi*-ban, tehát egy hiteles XI. századi emlékből is előfordul [l. ENDLICHER, Mon. Arp. 215—217; V. S. Ger. 10. §. *Ticiam* (passim)], az ó-magy. *Ticá* X—XI. századi megléte ezzel is bizonyítva van.

CONSTANTINUS PORPHIROGENNITUS szintén e régi magy. *Ticá* alakot őrizte meg számukra s görög betűkkel Τίτσα-nak írta. A X. sz.-ban e szerint a Tiszának a magyarban *Tiszá* és ebből fejlődött *Ticá* volt a neve. A nyelvjárások egy része ezt, más része amant használta. CONSTANTINUS ű Τίτσα alakja tehát X. századi magyar név, amelyet követelő is, udvarában megfordult magyaroktól is hallhatott. Ugyanilyen X. sz.-i magyar nevek ő Τυμήης, ő Μορσίης, ő Κρίσος, amelyek az ómagy. *Timis*, *Moris*, *Kris* (= Temes, Maros, Körös) nevekből vannak görögösítve s így egykori magyar hangzásuk legkétségtelenebb tanui. Nevüket CONSTANTINUS hallhatta köveitől, de feljegyezhetette az udvarában megfordult magyaroktól is.

MELICH JÁNOS.

KISEB KÖZLEMÉNYEK.

A Bach-korszak köznyelvéhez. 1869-ben megjelent a Bach-korszak adomáinak gyűjteménye. (A Bach-korszak adomákban. Pest, Heckenast.) Ez adomák érdekes adalékokat szolgáltatnak a Bach-korszak nyelvéhez. A meghonosított idegen intézmények jelölésére új szavakra volt szükség s ezen gyakran úgy segítettek, hogy idegen szavakat a magyar kiejtésnek megfelelően alakítottak át, vagy magyar képzővel láttak el. Ilyen szavak: *accesszista, avanzsiroz, bezirker, cenzurál, centralizál, citál, dehonesztál, denunciál, elkönfiskál, fináncdirektor, firnáziskomiszárius, kurrancs, megeexamínál, pírongatórium, policáj, privilegál, respresktor, rigorózum, stemlís, steuerkomiszszáriátus, stulriker, titula*. Egyébként is sűrűn szerepelnek a német eredetű szavak: *flaska, gseft, kellner, komiszkenyér — dupla mars, lénung, pugyilláris, purclipám, rospont, sakkerment, sáin garas* (ném. Schein-; vö. MATKÓNÁL: *Sáinzszolgáló* MNY, III, 343), *sligovica, telegrafiroz, tubák, verklís*. Gúnyos neveket adtak a Bach-huszároknak: *beamter, skribler, csaszlauer, gořombates, izé, mufti, paraplilovag, tentanyaló, tollrágó, vaszszakter*. (Már DUGONICS is említi, hogy a németek a „szakter (sagt er) szót szájokba forgatták“; vö. RÉTHEI: MNY, III, 297). Kalapjuk, a *cilinder*, pedig: *csikfogó, kürtökálap, tökbortító*. Tréfás neveket kaptak a fináncok is: *dohánylevelezés, földkóstoló, szaglár, szaglász, vizslaorrú*. Az államkölcönt *muszajpénznek*, a spicliket *szószállítóknak* nevezték. Az idegen hivatalnokok nevei pedig népetimológiára adtak alkalmat: Angerert *Kangörény* úrnak, Ebenhöht pedig *Éhenbög* úrnak nevezte el a magyar gazda.

LOSONCZI ZOLTÁN.

Az *-atta, -ette* képzős igenév. Az *ülette, járatta*-féle ige-nevekre példánk — tudtommal — csakis a kódexekből vannak (I. SIMONYI, A magy. határozók II, 324—327; PÉTER JÁNOS, Az ige-nevek használata). Nyomtatványból ilyen ige-neveket eddig nem ismertünk. Pedig ilyen alakok a XVI. századi nyomtatványokból is kimutathatók. Az elmúlt esztendőben jelent meg hasonlóan a Magyar Bibliophil-Társaság kiadásában Az Telamon királyról és az ő fiának Diomedesnek szörnyű haláláról szóló széphistória. A kiadást dr. DÉZSI LAJOS gondozta, ő irt hozzá értékes utószót. A széphistóriát tudvalevőleg 1578-ban Kolozsvárt Heltai Gáspárné sajtója nyomta. A műből egyetlen egy példány ismeretes (I. SZABÓ K. I, 143) s ez a példány a British Museum tulajdona. Erről készítette DÉZSI a hasonmást. E széphistóriában már most a többek közt így siratja Telamon elhalálozott Diomedes fiát s fia menyasszonyát, Nestorkius leányát: „De én édes Fiam vay ha az lehetne, | Kiuel te mostan vagy őszue ölgetue | Ha fel álhatnátoe előttem *élette*, | Szent házassagtoknac lennée őruendőye“.

MELEGDI JÁNOS.

Mondonak. Az igeragozás jelentőmódú jelenidejű többes harmadik személyében bizonyos igék a *-nak, -nek* személyrag előtt ma a köznyelvben tudvalevőleg szabályszerűen alsó nyelvallású tövégi magánhangzót mutatnak, pl. *mondanak, kérdenek* stb., szemben a többi igékkel, amelyeknek ugyanezen alakjai tövégi magánhangzó nélkül vannak, minők pl. *jár-nak, kér-nek* stb. A jövőidejű és a főlshzóító módú alakokban valamennyi ige egyformán *-a-nak, -e-nek*

végződésű, mint pl. mondandanak, járandanak, kérdendenek, kérendenek; mondjanak, kérjenek stb. Ilyen végződése volt aztán régebben a *-tt*-képzős multnak is, mint: mondottanak, kértének stb. stb. A régi nyelv azonban számos olyan adatot mutat, amelyben e helyett az *a* helyett mélyhangú igékben középzártságú *o* fordul elő, úgy hogy a magashangú igéknek megfelelő alakjait bizonyára *ë* hangzóval alkotta az illető írók beszédmódja, megelőző tóbeli *ö, ü* hang után pedig ajakos illeszkedéssel némely vidéken *ö* hangzót ejtettek a *-nak, -nek* előtt. A TMNy. (242. l.) a DöbrC.-ből, GKATONÁból, egy Nagyszombati Kalendáriumból stb. idéz néhány ilyen alakot (pl. *ozlonak, uralkodandonak* stb.), és a mai nyelvjárásek közül a palócságból (pl. *hajtonak, vesztitének, küzdönek* stb.). Úgy látszik azonban, hogy régebben más vidéken is megvolt ez az ejtésmód. Az Erdélyi Múzeum levéltárában ugyanis a *marosvásárhelyi szabócéh naplójából* a következő ilyen alakokat jegyezhettem ki: 1607: *attonak* my kessunkbe harom cze leuellett . . . es *attonak* kes pens [így, olv. készpénzt] ys (18. l.); 1610: *attónak* my kessünkbe fl. 1 d. 75 (29b. l.); vgian akor *atonak* . . . d. 45 (uo.); *attonak* mi kessunkbe fl. 1 (30. l.); 1611: *Attonak* mi kessunkbe kes penst fl. 48·47 (35b. l.) || *hostonak* [értsd: hoztanak, v. i. hoztak] mi kessünkbe (30. l.); *hostonak* mi kessünkbe kett veder bor arat (30b. l.); 1611: *hostonak* (38b. l.) || 1607: as [olv. az] is akitt kollosüarrül *kültönök* [értsd: küldtenek, v. i. küldtek] tudny Illik as leuellett (18. l.). Eilenben *a*-val is: 1615: Egi fertali bort *attanak* (46b. l.); és ezek mellett a hosszabb alakok mellett előfordulnak a mai rövid formák is: 1608: Viazat [a. m. viaszkot] *attak* (24. l.); 1618: Giortia szenteleo Bodogh Azzony nap utan valo szeredan, *szegeodtettek* be ket Inast az zabo mire (55. l.). Ezek az adatok mind multidejű formák, de kétségtelenül ugyanilyen módon ejtették a följegyzések írói a jelenidejű *mondonak* és a föl-szólító módú *mondjonak*-féle igealakokat is, noha ezekre a kéziratnak tőlem átnézett részében nem találtam példát. A *mondand*-féle jövőalak pedig, azt hiszem, már a XVII. században sem lehetett a köz-napi beszédnek használatos igeformája.

A mai székelységben HORGER ANTAL szerint a *mondonak*-féle alakok ismeretlenek, de a fentebbi adatok tanúsága szerint a XVII. században a maroszáki nyelvben is járatosak voltak még, ha ugyan nem más vidékről odá származott mestertől valók az idézett föl-jegyzések.

ZOLNAI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Komor. TOLNAI VILMOS a MNy. XVII, 115. lapján e címen Széchenyi „Blick“-jéből idéz egy magyarra fordított részletet, amelyből kiténik, hogy a nép *komor* szóval (vagy névvel?) jelöli meg a gulya „fiatalabb vagy gyengébb“ bikáit, amelyeket az erősebb bikák legyőztek és elűztek; „erre őket, *a vak düh után, amely elfogja őket, komornak* nevezik“. TOLNAI, aki ezenfelül még Arany „Kaposos könyv“-éből is idézi e szót („Így nevezik a fiatal bikát vagy bikás ökörinót“, Arany jegyzete), megemlíti, hogy „ez a jelentés szótárban följegyezve nincs“ s a „*komor* ló“ kifejezéssel kapcsolatosan utal a MTsz. adatára.

HERMAN OTTÓ A magyar pásztorok nyelvkincsében (Bpest, 1914) négy helyen is foglalkozik ezzel az érdekes kifejezéssel. A 411. l.-on

megállapítja, hogy *komor* „későn vagy rosszul herélt bikát“ jelent. A 412. l.-on ugyanezt olvassuk a „komor tinó“-ról, míg a 318. l.-on a „komor ló“ eimszó alatt ezt írja: „a rosszul herélt, még ingerlékeny himlő. A Hortobágyon az a himlő, amelynek csak egyik testiculusa vétegett ki“. Végül a 38. l.-on ezt a szólást idézi: „oly kedve van, mint a komornak a járomban“.

Állattenyésztéssel foglalkozó szakemberektől azt halloom, hogy ezt a szót ily értelemben az alföldi nép ma is használja, ellenben a Dunántúl nem ismeri.

Nem helyes nyomon halad tehát LEHR ALBERT, aki nagyobb Toldi-kommentárjában (Bpest, 1882, 34. l.) Arany e sora kapcsán: „Mint komor bikáé, olyan a járása“, — ezt írja: „Komor bika = komor kedvű, szomorú, bús tekintetű. Néhol a bikának a neve is „komor“. „Bujdosik erdők közt, mint *bús bika* réten“ (TSz. VI. É. 60). „*Komor*, mint a verembe esett farkas“ (köz.)“.

LEHR tehát általánosságban érti a *komor* jelzöt és kapcsolatba hozza azzal az impresszióval, amelyet a bika látszólagos komoly-sága mindenkor kelt a szemlélőben. Ez tévedés: Arany komor bikája a rosszul herélt és gyengesége következtében *kivert* állat. A „verembe esett farkas“ egészen más okon komor; ez a közmondás, amelyet LEHR alighanem BALLAGINÁL talált meg, nézetem szerint ide nem tartozik.

Helytelennek tartom végül, hogy HERMAN i. m. 411. l.-ján Csokonai egy versére utal, mint a „komor“-t támogató *egyetlen* költői helyre:

„A *komor* bika nyomában
Sok szép fehér tehének“.

Itt valóban a fent jellemzett impressziót rögzíti meg a költő s hihetőleg nem gondol a fiziológiai okon „komor“, tehát *kivert* bikára. Csokonai bikája vezeti a gulyát és nyilvánvaló az ellentét a látszólag *sötét*kedvű vezér és a *fehér* tehének között.

BALOGH JÓZSEF.

Cifer. Az EtSz. szerint e szónak az osztr.-bajor *zifer*, *zifer*-rel való egybevetése azért nem kifogástalan, mert „a magyar szitokszó — úgy látszik — férfira, az osztrák-baj. csak nőre mondható“. Nos ha egyéb hiba nincs, akkor az egybevetés kitünő, mert az Actio curiosanak az a helye, ahonnan az EtSz. egyetlen adata való, a világosabb jelentés feltüntetése végett kissé bővebben idézve, így hangzik: „No te vak, *czifer*, ficzomodott szemű, fordított pofájú, farsikó, jármos, beste híres kurva, lám, — ugyan fenekeden a szoknya, mint egy vesling“. Mindezt a szabadszajú Gaude uram mondja az egyik mellékszereplőnek, aki — mint idézetünkéből, meg az utána következő sorokból is nyilván kitétszik — csak asszony-személy lehet. De nézetünk szerint az EtSz. szerkesztőinek az az inkább sejtett, mint kifejezett véleménye sem egészen helyes, hogy a rendesen nőre mondott szitokszót férfira nem alkalmazhatni. Eppen az imént idézett gyalagokodások között is van még a *cifer*-en kívül egy szitokszó, melyel rendszerint nőket illetnek, de hogy számtalanszor tisztelnek meg vele férfiakat is, azt különösen azoknak nem kell bizonyítanom, akik valamikor katonák voltak. A nem katonaviseltek számára egy nagynevű tanút idézhetünk állításunk

bizonyosságául. PETŐFI írja Bernáth Gazsinak panaszképen pesti barátaira: „Égy lélek sem ír nekem a sok *k . . . a* közül“ (Petőfi-Könyvt. XXXIII, 114). Ez a gyalázó kifejezés a különféle káromkodások révén annyira általánossá vált, hogy ma már csak a megszégyenítő tartalmat érezzük benne — s még egynéhány hozzá hasonlóban — minden nemi vonatkozás nélkül.

Gólyahepp. Ezt az ételnevet, melyet Jókai egy erdélyi tárgyú elbeszélésében, a Petki Farkas leányai-ban említ meg több régi magyar ételnévvel együtt, SZENDREY Zs. Jókai tájszavai közé sorolja (MNY. XVIII, 181), de nem magyarázza meg, hanem csak annyit mond a *tojásos gólyahepp*-ről, hogy „valami étel“. Valóban az, mégpedig jó, már t. i. annak, aki szereti. Amint én láttam készíteni: cukros, vaniliás forralt tejsze tojássárgáját habarnak el, és ebben a kívánatos lében úszkálnak a tojásfehérjéből keményre vert cukrozott habgaluskák. Erdélyben ezt az ételt *madártej* néven ismerik, amint a magam tapasztalatából, de a MTsz.-ből is tudom (tejből és tojásfehérjéből készült étel, mondja róla a MTsz. Kassai Szókönyve és Szinnye J. értesítése nyomán). Megjegyzem azonban, hogy e név ma már nemcsak Erdélyre szorítkozik, hanem tudtommal a szűkebb értelemben vett Magyarországon is — bizonyára az újabb szakácskönyvek nyomán — eléggé általános. Szinte azt mondhatjuk, hogy nem is tájszó többé, hanem a művelt köznyelv szava. Ezt a *madártej*-et nevezik helyel-közzel *gólyahepp*-nek, s hogy miért éppen így, arra nézve azt a szakértő magyarázatot hallottam, hogy azért, mert olyan, mintha — bocsánat! — a gólya *heppentette* volna (vö. *heppen*: esik, pottyán, *leheppen*: leesik, lepottyán, *leheppent*: levet, ledob, lepottyant. MTsz.). Nyilvánvaló, hogy a mozzanatos igéből való elvonásnak egy érdekes esetével van e szóban dolgunk (vö. Simonyi, NyF. XI, 41—42). Tréfás elnevezés, de eddigelé sem a néptől nem hallottam, sem a régiségben nem akadtam nyomára. Azt hiszem, a köznyelv szava ez is.

De a *madártej*-et sem ismeri régi nyelvünk a fenti értelemben. Megvan ugyan Gvadányinál, de nem a szóbanforgó ételt jelenti, hanem inkább azt a valamit, amivel (meg a *kakastej*-jel, *varjúvaj*-jal) a mesebeli kalácsot, kenyeret sütik, pl.: Mondhatnám, hogy tám volt itten *madár Tej* is (A' most. f. orsz. gyűl. leírása, 1791, 98). Volt Pástétom, Torta, sok-féle kotsonya, | *Madár téjből* készült tzukrozott tarhonya (A' fal. nót. elm., 1796, 138). Ez a *madártej* szótáraink szerint: Lac avium, res nihili. Az egy *madár-tej*en kívül mindene vagyon (Kr.), tréfás beszédben am. semmi, minthogy a madárnak teje nincs (CzF.), lehetetlen, sehol nem létező dolog (Ball. Telj.Szót.) A Gvadányiból vett második idézet azért is érdekes, mert egy másik, a régiségben ritka ételnév is előfordul benne. A *tarhonyá*-ra u. i. Gombocz Z. csak a Szakács Tud.-ból és Szirmayból idéz egy-egy bizonytalan jelentésű adatot, de Szirmay adata is Gvadányiból való: Tálaltak két lapos tálra *tarhonyákat* (Rontó Pál, első kiad. 1796, ez az adat az 1807-i kiad. 8. l.-ról való).

Publikánszin. Mivel CALEPINUS szerint *Sufflavus . . . Vng.* Halouanyzinw sarga, *sargazinw*, PP. 1762-i kiad. latin részében *Subflavus*: *Publikán-szin*, azért e szinelnevezésről szóló cikkét egyéb

adatok híjával méltán fejezhette be TOLNAI VILMOS ekképen: „Amíg tehát valamely határozott adat meg nem cáfolja, a *publikán-szín*t PÁPAI-PÁRIZ szerint *haloványsárga-színűnek* kell tartanunk“ (Nyr. XXXV, 229). Hogy PÁPAI-PÁRIZnak ez a meghatározása a művelődés-történeti adatok világánál nem állja meg helyét, az ki fog derülni az alábbiakból.

Mielőtt azonban bizonyítékainkat felsorakoztatnók, hadd fejezzük ki csodálkozásunkat azon, hogy erre a szóra a NySz.-ban csak két adat szegénykedik (I. II, 1336, III, 250), azok közül is az egyik szótárból, t. i. PPBl.-ből való, holott a régi leltárakban, hozomány-jegyzékekben, végrendeletekben stb. igen-igen sűrűn előfordul, s azt a munkát, a mely ez elnevezés magyarázatában egyik főforrásunk, BR. RADVÁNSZKY BÉLA Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században c. művét a NySz. számára állítólag ketten is földolgozták (I. a források jegyzékét). Az OklSz.-nak már több adata van reá, de véletlenül valamennyi olyan, hogy nem lehet belőlük megállapítani a szín minőségét. Nézzük meg tehát, mit mondanak róla művelődéstörténetünk bűvárai, vagy forduljunk egyenesen az eredeti forrásokhoz, hátha helyes útra igazítanak bennünket.

A régi emlékekben lépten-nyomon fölbukkanó adatok legnagyobb részt egy húrón pendülnek az OklSz. közléseivel: nem sokat vallanak a *publikánszín* titkáról, mert ritkán mondanak ennél többet: Egy darab *publikán szín* apró virágú kamuka, *publican szín* sima atlatz, *publican szín* atlatz korczovagy, *publikán színű* tafota (valamennyi RADV.-ból), adtak kezéhez egy *publikányszín* angliai dolmányt (MonÍrók XXIV, 215), egy *publikánszínű* selyemöv (uo. 221), hintóban való, *publikánszín* kamuka vánkos (uo. 234), *publikán színű* atlasz szoknya (TörtT. 1883, 599) stb. Ezek ugyan se meg nem döntik, se meg nem erősítik a fenti megállapítást.

Helyyel-közzel azonban olyan közlésekre is akadunk, melyek már igaz nyom felé vezetnek. Nézzük csak a következőket: „Büdy Foemia és Frosina asszonyoknak hagyok ketten mindeniknek egy-egy paplant, mindeniknek a közepi veres futha, arany fonallal, egyiknek a széle *publikán színű* tafota, a másik *sárga* tafota“ (TörtT. 1897, 367. Oláh Ilona végrendelete 1579-ből). CZEGEI VASS György 1691-ben így ír le egy madarat, melyet indiai hollónak mondanak: „... az sugár tollának az allya is hasonló színűek mint az farka kül, és apróbb tollai égszín kék, azon felyül *publikán színűek*, és *sárga* hátú“ (MonÍrók XXXV, 135). 1724-ben CSERMI SUSÁNNA keletgyelajstromában van „Egy *publican szín* sinor selyem öv *sárga* szkofiommal gombozott“ (TörtT. 1903, 517). Ezek az adatok már megingatják bizalmunkat PÁPAI-PÁRIZ értelmezésének helyessége iránt. De hogy a kérdéses szín valóban nem halványsárga, még jobban kitetszik ebből: „Az mely *publikányszín* (zöldessárga avagy sárgászöld) | posztók a specificatióban nem találtnak, oka ez: hogy nem *publikánszín* lévén az a ki ottan specificáltatik, hanem *tiszta sárga*“ (THALY K. közl. TörtT. 1883, 187—8, 1709-ből).

A mint THALYnak zárójelek közé tett magyarázatából látszik, ő sárgászöldnek vagy zöldessárgának gondolja színünket. RADVÁNSZKY szerint is a publikánszín a zöld színnek egy világos árnyalata (Csal. 1 : 109, 155, 2 : 86). Szerinte a régi magyarok ruházkozásában

a vörös után legkedveltebb szín a zöld és ennek *publikán-*, levendula-, pázsit- és tengerszínű változatai¹ (uo. I, 155). S csakugyan több adattal igazolható, hogy a *publikánszín* a zöldnek egyik fajtája volt. Íme egynéhány: Egj vont Aranas atlach paplan as zýle *publican zinir zööld* velencheý Tafota (RADV.: Csal. 2: 86), 9 lat *publicán színü zöld* selymet (RADV.: Udv. és számad. 36), 16 rét *publican szín zööld* vont aranyat (uo.), *zöld publikánszín* kamuka párnahaj, hintóba való (TörtT. 1886, 772). Viselt *publikán zöld* posztóból ő dolmánt² (GVAD.: Pel. Nót. első kiad. 62. l.). Nyilvánvaló, hogy a teljesebb forma az eredetibb s ebből épp úgy rövidült a *publikánszín* (= *publikánszínü* < *publikánszínü zöld*); mint a *fűszínü* zöldből, vagy a *pázsitszínü* zöldből a *fűszín*, *pázsitszín*, az *aranyszínü* sárgából, vagy a *szalmaszínü* sárgából az *aranyszín*, *szalmaszín*, vagy a *lángszínü* vereshől a *lángszín* stb.

Mármost csak az lehet a kérdés, hogy a szóbanforgó színt miért nevezték éppen publikánszínnek. Ha ezt eldöntjük, abból talán az is kitűnik, vajjon zöldessárgát, sárgászöldet, avagy a zöldnek miféle világos árnyalatát kell rajta értenünk. RADVÁNSZKY szerint a publikánszín a mesés pelikán madárról nevezték így (pelikán = publikán), mivel ennek a madárnak színe világoszöld (?), az I. Mátyás király által a MÉREY-családnak adott címerlevélben is világoszöldre van festve (Csal. I, 283). Hogy ez a megokolás miért elfogadhatatlan, azt hisszük, nem kell bővebben magyaráznunk. Tudjuk azonban, hogy a régi nyelvben nemcsak ennek a mesés pelikánnak, hanem a gödénynek és még gyakrabban a papagájnak is publikán a neve. Csakhogy a NySz. adatain kívül egyetlenegy sem ismerék a régiségből olyat, melyben a publikán név a pelikánra (mindkét értelemben) vonatkozik, de olyat annál többet, a melyben papagájt jelent. Pl.: Egy feyer bokor gem tol, *publican* tollal zýfralth (MNy. II, 74). Nem hallik *Publikán'* tréfás csevegése (GYÖNGYÖSI: Kemény János, DUGONICS kiad. 454. l.). . . volt még papáha [így! értsd: *papagája*?] is az az *publikánnya* (TörtT. 1881, 205). A' vadony Indusoknak elég ebek, és tyukok vagyon: nevelnek (*publikán madarakat*)³ hogy tollaikkal magokat ékesgessék (MOLNÁR F., Magy. Könyvház III, 174) GVADÁNYI sem a pelikán = gödényt nevezi publikánnak (vö. Menván a' setétbe egy nagy sereg Gödény | Fel repült előttem. Pel. Nót. 1790, 26. l.), hanem a papagájt és így magyaráz róla Rontó Páljanak egyik jegyzetében: „A' *publikány madaraknak* Afrika, 's Amerikába vagyon lakások; igen szépek, ki zöld, ki kék, ki veres, ki hamú színü, a' természet sokra tanította őket, beszéllenek, süvöltének, minden állatokat majmozzák“ stb. (1807-i kiad. 485. l.). De talán még generalis urammal is hitelesebb tanu MISKOLCZI GÁSPÁR, ki FRANZIUS FARKAS latin állattanát fordítja magyarra *Egy jeles vadkert* czímen (megj. 1702-ben Lőcsén). Ő is a papagájt mondja publikánnak s a többi között ezt írja róla: „Mert a' *Puplikánnak* a' kűiső láttatja megútálásra nem méltó, mellynek az ő tollai *szép*

¹ RADVÁNSZKY nyomán ugyanígy NAGY GÉZA A magy. viseletek tört. c. művében (189. l.) Hogy a *levendulaszín* zöld lett volna, erről l. MNy. XVIII, 206.

² KARDOS ALBERT Magy. Könyvt.-beli Fal. Nót. kiadása szerint *Publikán* = pelikán madár; *publikánszín-sárgás* (52. l.).

³ Így, zárójelben!

*zöld Smaragdus színűek, sőt teste-is többire egészen zöldellik** (416 l.). MISKOLCZINAK ezt a régi elnevezését, mely GVADÁNYI óta kiavult nyelvünkől, újítja fel a magyar BREHMBEN a jeles madártudós, CHERNEL ISTVÁN és a papagájfélék egyik nemét (Palaeornis) jelzi e névvel. CHERNEL szerint „több mint valószínű, hogy a régi magyar írók ‚puplikán‘ neve is leginkább e nembe való fajokra vonatkozatható“ (V, 296). Ezeknek uralkodó színezete szép *levélzöld*, sőt az örvös puplikán (Palaeornis torquatus) főszíne igen élénk, némileg *sárgába hajló fűzöld* (V, 295—6).

Ismerve régi szótáraink megbízhatatlan természetrajzi műnyelvét, szinte az a gyanunk támad, vajjon nem szótáríróink tévesztették-e össze — a hasonló hangzás következtében — a pelikánt a publikánnal s az ő nyomukon haladtak azok az íróink, a kik a szóbanlevő madarak közül csak az egyiket, vagy talán egyiket sem ismerték. Ámde akár így, akár amúgy van a dolog, az az egy kétségtelen, hogy a régiek nem a fiait saját vérevel tápláló képzeletbeli pelikánról, nem is a rózsás gödényről, hanem az élénk fűzöldszínű papagáj = publikánról nevezték el *publikánszínűnek* az egykor annyira kedvelt zöld szín sárgásba hajló árnyalatát, melyet régiesen *sárgálló zöldnek* lehetne mondani s melyet ma — bizonyosan német kaptra — *papagájszöldnek* nevezünk.

Mez. KOVÁCS MÁRTON A *mez* névmás kérdése c. cikkében (Nyr. XL, 203—6) azt írja, hogy a szóbanforgó névmást csak egyetlenegy helyen találta a régiségben, az is homályos: „az mind tisztartó mondja *ezer mez felé* vetettek immár mindenestül“ (1607, LevT. II, 121). Nézetünk szerint ezen a helyen szó sem lehet a *mez* névmásról, s ezt Kovács is észreveszi, ha el nem kerülük figyelmét a NySz.-nak és az OkiSz.-nak *mécz* címszó alatt olvasható adatai, valamint Takáts Sándornak MNy.-beli (I, 318) közleménye a szerinte ausztriai származású *mécz* nevű gabonamértékről, melyet a LevT. idézett helye a régiségben szokásos *meech, mech, meetz, meecz, mecz* helyett *mez*-nek ír. Az imént említett mondat értelme ennél fogva bizonyosan az: A tisztartó azt mondja, hogy körülbelül ezer *mécz* gabonát vetettek el összesen. — Tehát az a *mez*-telen igazság, hogy névmásunk régi előfordulása iránt — ha ugyan fáradságunk nem hiábavaló — másfelé kell kereskednünk. De hogy *mez* felé, azt egyelőre nem tudom megmondani.

CSEFKÓ GYULA.

Rózsaszínű (vö. MNy. XVIII, 169). E szónak ‚piros‘ jelentése van meg a következő példában is, melyet az Erdélyi Múzeum birtokába csak nemrég került *Torockai Verseskönyvből* írtam ki:

Engemet ezen túl tsak meg áldozatok,
Születésemben az mély létet adatok,
ViBontag meg adtam, ihól van, fojjátok,
Rósa színű vérem már ki botfálsátok.

(Ifisnek megáldoztatása, 26. vers.)

Az említett verseskönyvet a XVIII. század közepe táján írták.

CSÜRI BÁLINT.

Kesztyű. Erről is régóta tudjuk, hogy elhomályosult összetétel, s hogy előtagjában a *kéz* főnévnek, utótagjában pedig a *tész* ige melléknévi igenevének, a *tévő*-nek egy régibb alakja rejlik. De

tudtommal még senki sem vetette fel azt a kérdést, hogy milyen mondattani viszony van előtagja és utótagja között, vagyis, hogy milyen észjárás alapján jelenthette a *kéz* és *tévő* szavak összetétele a ,kesztyű' fogalmát. *Kézre tévő*-nek semmiesetre sem magyarázható az összetétel, mert semmivel sem lehetne megokolni a *-ra, -re* elmaradását. Már tárgyias összetételnek alaktani nehézség nélkül volna magyarázható, mert pl., hogy közeleső példát válasszunk, *keszkenő* (,kendőcske' < ,kezet törölő') is olyan korból való összetétel, mikor a mondat tárgya még ragtalan volt, csakhogy a *tész* ige mai jelentése alapján még így is érthetetlen, hogy *kezet tévő* mint jelenthette azt, hogy ,kesztyű'. — Én azt hiszem, hogy az egykori **kez-tëü* (= *kezet tévő*) úgy volt értve, hogy *kezet* alkotó, formáló, ábrázoló (t. i. ruhadarab). Ehhez még ma is közel jár a *tész* ige jelentése: ezt *azt teszi*, hogy ...; ez *annyt tesz*, hogy ... (Vö. NySz. *tész* 3—6. jel. is.)

Részket. Nyilvánvaló, hogy nem lehet egyéb, mint a *részeg* ige tövéből való valamilyen továbbképzés. *Sz* hangja nem szorul különösebb magyarázatra, ez egyszerűen a zöngés mássalhangzó hasonulása a räkövetkező zöngétlenhez. A *-ket* képzöt is lényegében megfejtette már SIMONYI, mikor a régi, és mai népnyelvi *részked* alakra való tekintettel a *-kod, -kéd, -köd* gyakorító képző olyan nyiltabb hangú alakváltozatának magyarázta, mint amilyen a *pirkad* és *viszked* (= *viszket*) igéken is látható (TMNy 406) De nem árt ehhez még megjegyezni, hogy a *t* hangú mai köznyelvi *részket* alak (s éppen így *viszket* is) bizonyára csak elvonás az eredetibb *részked*-nek mult idejű *részkedtem* (o : *részkettem*), *részkedtél* (o : *részket-tél*)-féle alakjaiból.

HORGER ANTAL.

Valaska. A MNy. XVIII, 210. lapján M. KOSSA GYULA a *valasko* helyes magyarázatot közli, egyben helyreigazítja a NySz. magyarázatát. Erre vonatkozólag legyen szabad rámutatnom a Nyr. XXII, 38. lapjára, ahol a *valaska* (és nem *valasko*) helyes magyarázatát közöltem, amelyet most még azzal egészítek ki, hogy a *valaska* szót használják a tátrai gorolok, az árvai és a lipitói tótok is.

MÁGOCY-DIETZ SÁNDOR.

Szamárkenyér (l. MNy. XVIII, 171). Hogy mi ez a Petőfi megénekelte, kék virágú, alföldi növény, erre a kérdésre megfelel a Pallas-Lexikon ilyenképen: „Szamárkenyér (növ.), az *Echinops Ruthenicus* M. Bieb. (rutén labdatövis) homokkötő növény neve. Szép kék virága fémes fenyű, levele az akantuszéhoz hasonló, a visszája ezüst molyhú. Itt-ott kertben díszlik, hazánkban a homokot kedveli, nagy gyökerével a földet megfogja, elporladó részeivel pedig hümusz-tartalmát gyarapítja. Borb.“ — HOLLENDONNER FERENC egyetemi magántanár úr szívésségéből még hivatkozhatom egy pár növényteni műre is, azokban szintén el van könyvelve a szóbanforgó növény. HOFFMANN-WAGNERnek *Magyarország virágos növényei* c. munkájában pl. (Bpest, 1903) ezt olvashatni a 170. lapon: „Rutén szamárkenyér. — *Echinops ruthenicus* MB. — (Farkasalma, forgácsbirka, labdaborz; labdatövis. Term. r. [= Természetes rendszer]: Fészkesek. *Compositae*.) — 470. kép ... [Sajnos, nem szines a kép és elég kicsiny

is.] 25—80 cm. Szára barázdált és mint a levelek fonáka, ezüstös molyhú. Levelei kétszer szárnyasan hasadtak; színükön zöldek, kopaszok. Virágzata nagy, gömbös, 4—6 cm. átmérőjű. Külső murvai serteneműek, csak félakkorák, mint a kissé ametiszt színi, ormós és szélökön sertés belső murvák. A pártá kék, csöve mirigyes. Terem szikár, homokos, sziklás helyeken, futóhomokon, hazánk közép- és délkeleti részében. A futóhomokot kötik vele (pl. a temesi homokpusztán). — CSERÉY ADOLF *Növényhatározója* is (4. kiad. Selmecbánya, 1906) körülbelül ugyanezt mondja róla (738—9. l.: „2. b) Vir. kékek v. kékesek“). — Megjegyzem, hogy KELEMEN BÉLÁNAK nagy kézi szótárában (2. kiad.) szintén megvan a szamarkenyér, *Eselsdisteln*-nek fordítva. Két német növénytani mű egy kissé másként nevezi. THOMÉ, *Flora von Deutschland* (IV. köt., 1889) ezt mondja: „15. Gruppe: *Echinopodeae*, *Kugeldistel*“. Ezeknek 3. fajtát, a mi növényünket, így jelöli meg: „*E. Ritro* L., *Amethystfarbige Kugeldistel*“ (323—4. l.). — KARL FRITSCH, *Exkursionsflora für Österreich* (2. kiad., 1909) pedig ezen a néven ismeri: „*Echinops vitro* L. *Blaue Kugeldistel*“. — A felsorolt adatok nyilván elegendők annak eldöntésére, hogy a szamarkenyér se nem *Eryngium*, mint BADICS FERENC gondolta a *Debreceni Fűvészkönyv* alapján, se nem *Cichoria* (*Cichorium*), mint TOLNAI VILMOS gyanítja. S ha már ennyire benne vagyunk a növénytanban, hadd fűzzek még hozzá valamit. BADICS tévedésének is mentségül szolgálhat az, hogy az *Eryngium* L. *Iringó* nevű növénynek több faja van: a mezei iringó *E. campestre*, ennek virága fehéres vagy halvány kékeszöld, ellenben a kék iringó *E. amethystinum*, lapos levelű iringó *E. planum* és tenger melléki iringó *E. maritimum* virága kék. (L. CSERÉY id. m. 507. l.) NAGY I. BÉLA.

A gyompoló (*The jumper*) a címe BECSKY LÁSZLÓ *Amerikába és vissza* c., a Magy. Könyvházban (127. sz.) megjelent füzete egyik fejezetének. Ebben a fejezetben az író megmagyarázza, hogy mit jelent *gyompolni* az amerikai magyar nyelvben. „*Dsump*, angolul: ugrani. Aki nem akar gyalogolni, annak ugrania kell. Az ingyen utazók számára . . . nincsen pályaudvar, de még megálló hely sem, mert azok ugyis módját ejtik, hogy a robogó vonatra feljussanak.“ Azt is leírja B., hogyan jutnak a robogó tehervonatok ronggyal, bőrrel, gyapjúval vagy más puha anyaggal megrakott nyitott kocsiába. Este a nagyobb városokban levő repülőhidakról ugranak le életveszéllyel a kocsiba és betakarják magukat a kocsiiban szállított anyaggal. Így *gyompolnok át* egyik nagy városból a másikba a pénzből kifogyott amerikaiak. Előfordul más változatban is ez a szó egy amerikai magyar versben (Amerikai magy. költők. Bpest, 1920. Magyar Jövő-kiadás 76. l.: JOVICZA ISTVÁN: Amerika):

Megtanulnak *dsumpolni* is
A döcöző frédeken . . .

Amint a jegyzetek magyarázzák, „*jump*, ugrani; a *vonatra ugrani*; *ingyen utazni*“ („*Freight*, teher; *Freight-car*, teher-kocsi“). Tehát az elsőnél csak a kiejtés más, a jelentés ugyanaz. Ajánlatos lenne az amerikai magyarság részére is kiadni magyarító szótárt, amely megadná a helyes magyar szót a nálunk ismeretlen fogalomra is.

N. L.

Szezgről-végről rokonoknak vagy *szezgről-végről* atyafiaknak a távoli rokonokat mondjuk. CzF. és utána a Nyr. III, 217 a kifejezésnek következő értelmezését adja: valamely tárgynak azon részeit véve, melyek annak közepétől, belsejétől, derekától, lényegétől legkülönbesebbeknek. Így mondják CzF. szerint: *Szezgről-végről* szemügyre venni vmit. *Szezgről-végről* tudakozódni vmi iránt. *Szezgről-végről* atyafi a. m. „a nemzetségi törzsoéktől távolról”. A hasonlat — véli CzF. — onnan vétetett, mert a testek szezletei és végei legkülönbesebbeknek.

Azonban a *szég*nek itt semmi köze nincsen a mesterségi szóként szereplő *szég*hez, hanem azt a *szég* szót kell benne látnunk, amelynek „falurész” a jelentése. A *vég* ugyancsak ilyen értelemben vált elemévé a szólásnak. A falvainkban jelentkező *szégek*, *zugok*, *szerek*, *végek* a közös származás szerint való megtelepedésnek, az ú. n. synoikismosnak a nyomait őrizték meg. TAGÁNYI Hazai jogszokások c. művében (44. l.) rávilágít arra, hogy a magyar falvakban a település a nemzetségi rendszer szerint ment végbe, vagyis úgy, hogy a rokon családok külön-külön háztartással ugyan, de szorosan egymás közelében laktak. A székely falvakban a falurészek, utcák, szorosok szerint ugyanahhoz a nemzetséghez tartozó családokat találunk. A Kunságon is a *zugokat*, ezeket a 4—20—30 házból álló zsákutcákat, egy-egy nemzetség vagy had családai lakják. Mindkét vidéken a nemzetségről vagy hadról kapja nevét az illető falurész. Göcsejben számos falunak a neve olyan összetétel, amelynek előtagja egy családnév, utótagja pedig a *szég* szó. Pl. *Rózsásszeg*, melynek lakosai a *Rózsások*. Ezek a *szegek* eredetileg ugyanazon községnek a részei voltak és csak később különültek el önálló községekké. Így pl. a régi, már az Árpád-korban meglévő *Becsvölgy*-ből váltak ki a mostani *Györfiszeg*, *Gomboszeg*, *Paisszeg*, *Pálfiszeg*, *Kustánszeg*; egykor valamennyien az egyeredetű családok megtelepedésére szolgáló falurészek.

Tehát azok a családok, amelyek ugyanazon a *szégen* vagy *végen* laktak, közelebbi-távolabbi rokonai egymásnak és ennek a rokonságnak a sokszoros elágazás ellenére is tudatában vannak, bár a rokonsági viszonyt pontosabban megjelölni legtöbbszörre már alig bírják. Erről a közelebbiről meg nem határozható rokonságról mondják: *szégről-végről rokon* vagy *szégről-végről atyafi*. S az pedig már a jelentésváltozás rendes útja, hogy a *szegek* és *végek* szerint való megtelepedés rendszerének a felbomlása után is mint *szégről-végről* atyafiakról beszélnek azokról a családokról, amelyek a távoli elágazás ellenére is megőrzik a közös eredet tudatát.

A Szegekről ismert *szögrü-végre* (MTsz.) kifejezés ebben az értelemben: „nagy részletességgel, tövirül-hegyire” eredetileg bizonyára azt akarta mondani, hogy valaki a tulajdonképeni tárggyal csupán távoli összefüggésben álló dolgokat is összehord.

PÁIS DEZSŐ.

Feleség. (A magyar rokonsági nevek terminológiája címen készülő monografia egy fejezetének eredményei.) A finn nyelvészek helytelenül tanítják az urali nyelvekben előforduló *fél* jelentésű szavakat három, eredetileg egymástól különböző ősalak (1. *dimidium*, 2. *latus*, 3. *proximus*) többé-kevésbé egybeesett fejleményének. A szétválasztás szükségességét bizonyító hang- és jelentéstani

érvek nem állják meg helyüket, s a döntőnek vett osztják adat (*pít, píl*) kétségtelenül szamojéd jövevény. Nyilván egyazon alap hajtásaival s a jelentésselkülönüléseket itt-ott a hangalakban is visszatükrözőtető másodlagos különbségekkel van dolgunk.

A *proximus*, utóbb *uxor* jelentés a magyar nyelv különletében fejlődött ki a felezés eredményeként előálló *pars dimidia* képzetkomplexum azon síkjáról, melyen az *egyenlőség* képzeete vált uralkodó jelleggé. A régiségben összetételekben s önállóan használt *fél* jelentése: ugyanazon rangban, sorsban, nézetben, hiten levő, rokon, földi, honfitárs; *felekezik*: socior, *felekeztet*: socio, *felekezet*: genus. A *coniux*, ill. *uxor* jelentés előtérbe nyomulását a különféle társadalmi állapotban élő népek házastársi viszonyt jelölő neveinek összehasonlító vizsgálata világítja meg. A nemi különbségek és sajtáságok, a gazdasági és hatalmi szerep szerinti elnevezések mellett rendkívül gazdag a *coequalis*, *proximus* értelmű szavak csoportja, amelyek jelentésszűkülés útján lettek szakkifejezésekké. Ide tartozik a *feleség*, amelynek alakítani szokatlansága KARJALAINEN messterkedése nélkül is megmagyarázható.

ZSIRAI MIKLÓS.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Dr. Josef Szinyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage. Berlin u. Leipzig, Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger. 1922. (Sammlung Götschen 463.) 133 l. 8°.

Tizenkét esztendővel ezelőtt jelent meg a Götschen-féle gyűjteményben a „Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft“ első kiadása. Azóta ez a kisterjedelmű mű a fgr. nyelvtudomány legelterjedtebb, legtöbbet olvasott terméke s méltán vált azzá, mert SZINYEINÉL világosabban és szabatosabban ma senki sem tudná összefoglalni a fgr. nyelvtudomány igazságait.

A lefolyt évtized alatt sokat fejlődött a fgr. nyelvtudomány. Sok részletkérdést sikerült megoldani, sok homályosságra fényt deríteni és nem tagadhatjuk el, hogy állandóan a részletekre irányított tekiutetünk kissé már el is szokott attól, hogy a nagy *egészet* is összefogja, áttekinthe. Jól esik most magunk előtt látni ismét a „Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft“ új kiadásában a maga egészében a fgr. nyelvtudomány impozáns épületét.

Az első és második kiadás közötti legfőbb különbségeket a következőkben foglalhatjuk össze.

Hangjelölés tekintetében az új kiadás a Magyar Nyelvhasználat, illetve a FUF. hangjelölését követi. A hangmegfelelések — az áttekinthetőség nagy előnyére — táblázatban vannak feltüntetve.

Az a nagy kritikai érzék, mellyel a szerző az egész idevágó irodalomból könyve anyagát kiválasztotta, még fejlettebb formában jelenik meg a mű második kiadásában, mint az elsőben. Elmarad minden, ami még nincs kétségtelenül bebizonyítva. Nem találjuk benne pl. az első kiadásnak azt az adatát, hogy a JORDANESNÉL előforduló *srenniscans*, *mordens* és *fenni* elnevezés a mai cseremiszekre, mordvinokra, illetve finnekre vonatkozik. Viszont a fgr. népek és nyelvek ismertetésében minden új adatot felhasznál. Az első kiadás *Urverwandschaft* c. fejezete, mely az indogermán-fgr. ősrökség kérdésével foglalkozik, egészen elmaradt.

A kritika szigorításával függ össze az, hogy a szerző a nyelvi kifejezés eszközeiben még válogatósabb, még nagyobb pontosságra törekszik, mint az első kiadásban.

Helyet találnak a második kiadásban a fgr. nyelvtudomány újabb eredményei is. Bebizonyítottnak tekinti a szerző a fgr.-szamojéd ősrakonságot (19. l.) s a fokváltakozás uráli eredetét is elfogadja (27. l.). A fokváltakozási sorok eltolódásának nagyfotóságú elmélete szintén belekerült az új kiadásba (29. l.). A hangzóilleszkedést azokban, a nyelvekben, melyekben az megvan, fonetikai okokból magyarázható különnyelvi fejlődésnek tartja SZINNYEI, nem pedig megőrzött fgr. alapnyelvi sajátágnak (43—44. l.).

Az alaktannak — ez a szerző legsajátabb területe — alig van olyan pontja, melyben az első kiadással szemben nem találunk helyesbítést és egyúttal haladást. Az elsődleges határozóragok (Primäre Kasussuffixe 55—63. l.) közül elmarad a második kiadásban a komit.-instrum. *-in* jele, a másodlagos ragok (Sekundäre Kasussuffixe 63—71. l.) közül pedig a transl. jele.

A deverbális névszóképzésről szólva (77—82. l.) kimutatja a szerző, hogy a magy. *-ó*, *-ó*-végű igenevek háromféle eredetre mennek vissza: fgr. $*p \infty *β$, fgr. $*k \infty *γ$ és fgr. $*γ \infty *γ$ gyenge fokára. — A fgr. $*j$ vagy $*i$ deverbális nomenképző megfelelőjét nem a *játszi*, *zsugori* szó *i*-jében (vö. l. kiad. 94. l.), hanem a másodlagos suffixumokban szereplő tővégi vocalissal egybeolvadt *-é* (nyelvj. *-é*), illetve *-á*-hangban látja: vetés (vetés), aratás (80. l.)

Teljesen új a denominális névszóképzők között a fgr. **l* képző, melynek a magyarban *l*, *l* a megfelelője (vö. *hangyal*, *hangyaly* N. hangya).

A tárgyas igeragozást tárgyaló fejezetet fontos megállapítással fejezi be SZINNYEI: „In den objektiven Verbalformen der ungarischen Sprache war ursprünglich ein Besitzverhältnis ausgedrückt . . . Aller Wahrscheinlichkeit nach müssen die objektiven Verbalformen des Wogulischen und Ostjakischen ebenso aufgefasst werden“ (133. l.).

Kétségtelen, hogy a „Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft“ második kiadása még az első kiadásénál is fényesebb sikerrel fogja elvégezni azt az előkelő és fontos feladatát, melyet nem is a finnugor, hanem az egyetemes nyelvtudományban szerzőjének személye és kiadásának helye szerint elvégezni hivatva van.

N. SEESTYÉN IRÉN.

Tietosanakirja. (Lexikon.) Tíz kötet számos melléklettel. Helsinki, Tietosanakirja-Osakeyhtiö, 1909—1919.

A finn lexikon megjelenése nem csupán a finn kultúrának, hanem a finnugor nyelvészeti irodalomnak is nevezetes eseménye volt. Azok a cikkek, melyek a finn földre, népre, nyelvre és irodalomra, a többi fgr. népekre és nyelvekre, valamint a szamojédokra vonatkoznak, nem egyszerű tudományos összefoglalások hanem *források* is, részint, mivel olyan adatokat tartalmaznak, melyek különben nem volnának hozzáférhetők, részint mivel olyan szempontok szerint vannak megírva, melyekkel csak olyan tudós rendelkezik, ki az illető dolgot nagyon jól, sok esetben legjobban tudja. Gyönyörű példái ennek, hogy csak egyet-kettőt említsék, a finnugor népekre, finnekre, livekre és vótokra vonatkozó cikkeket (SETÄLÄ), valamint a mordvin népet, nyelvet, ősvallást tárgyaló szakaszok (PAASONEN).

A finnugor nyelvekről nagy vonásokban a következő képet nyerjük a megfelelő cikkek alapján.

Az *uráli őshaza*, a hol a halászó és vadászó uráli ősnép élt, valószínűleg Európa legkeletibb részén, az Urál innenső oldalán terült el. Az együttélést nem lehet későbbre tenni Kr. e. 4000 esztendőnél. Az *uráli ősnyelv* általában olyan jellegű volt, mint a mai fgr. és szamojéd nyelvek. A suffixumok megegyeztek a mai nyelvek suffixumaival, tehát nem voltak önálló szavak. A fokváltkozás minden mássalhangzóra kiterjedt.

A *fgr. népek őstörténete*. A fgr. nyelvek egymásközi rokonsága nem bizonyítja azt, hogy a mai fgr. népek fajilag is rokonok. A nyelvrokonság csak azt bizonyítja, hogy az összes fgr. nyelvek a fgr. alapnyelvből származnak, tehát volt olyan nép, mely az alapnyelvet beszélte: a fgr. alapnép; ennek életéből csak egy biztos emléküink van, a fgr. nyelvek.

A fgr. őshazát főleg a fgr. szókincs adatai alapján SETÁLÁ a Volga középső folyása vidékére helyezi. A fgr. idő nem tarthatott tovább, mint Kr. e. 2500-ig.

A külön csoportokra való szakadozás már a fgr. korban megkezdődött. Leghamarabb elváltak a többitől és kelet felé költöztek az ugorok. Az ugor alapnyelv érintkezésben volt az indoiráni nyelvekkel, a mi miatt az ugor őshazát délebbre kell tennünk az obi-ugor népek mai lakóhelyénél. A vadászó-halászó ugorok az ugor korban a skythákhoz hasonló lovasnéppé alakultak. Ha a mai vogulok és osztjások ősei tagjai voltak az ugor csoportnak, akkor később északra húzódva lovas népből vadászó-halászó néppé alakultak vissza s a ló helyébe a kutya és rénszarvas lépett. A másik lehetőség az, hogy a vogul és osztják tulajdonképpen nem fgr., hanem az ugoroktól északra lakó vándorló nép volt, mely az ugorok hatalma és befolyása alá kerülve megtanulta az ugorok nyelvét. A vogulok és osztjások a magyaroktól elválva az Uráltól nyugatra lévő területen települtek meg, melynek lakóit, néha magát a területet is, Jugrának nevezték és a honnan ők lassanként — a Jugra nevet magukkal vive — az Urál keleti oldalára települtek le. A magyarok ezzel szemben délre és nyugatra vándoroltak.

A finnugorok többi csoportja még együtt maradt, ez a finn-permi korszak. A finn-permi őshaza valószínűleg a Volga kanyarulatától nyugatra volt.

A finn-permi nyelvegység lassanként megoszlott, úgy hogy a nyelvterület keleti és északi részéből a permi alapnyelv alakult ki, a déli és nyugati részéből külön nyelvegység vált ki: a finn-volgai alapnyelv. Később a finnek északra húzódtak, a volgaiak részint megmaradtak előbbi lakóhelyükön, részint keletebbre költöztek.

A mai finn, karjalai, vepszá, vót, észt és lív nyelv közös őseit keleti-tengeri finnek vagy ősfinnnek nevezzük. A finn népek mai lakóhelyükre a Kr. utáni első században kerültek, de a törzsekre oszlás az ősfinn időben már megtörtént.

A *lapp* nyelvnek a többi fgr. nyelvhez való viszonya nyílt kérdésnek tekinthető. Ugyancsak nyílt kérdés az, hogy fajilag finnugorok-e a lappok, vagy nem. WIKLUND szerint a lappok kb. 2000 évvel ezelőtt cserélték fel ismeretlen nyelvüket (protolapp) azzal az ősfinn nyelvvel, melyet abban az időben beszéltek. Eszerint tehát az őslapp tulajdonképpen azonos az ősfinn nyelvvel, de annak meg-

lehetősen régibb fejlődési fokát mutatja, mint az a nyelv, melyből a finn nyelvek származtak. SETÄLÄ szerint a lappok valamilyen ősi fgr. nyelvet vettek át, melynek más folytatása nem maradt, csupán a lapp nyelv. Annyi mindenképen kétségtelen, hogy a lappban nagyon sok finn jövevényszó van, melyeknek jelentékeny része az ősfinnből való. Az ősskandináv és régi karjalai jövevényszók hangtana és egyéb körülmények arra utalnak, hogy az őslapp korszak legalább is 800-ig terjedt. A lapp nyelvjárások — melyek voltaképen külön nyelveknek tekinthetők (nem értik meg egymást) — a következők: 1. Kólai lp., 2. Inári lp. (a halászkok nyelve), 3. Utsjoki, Finnmarken (Ruija) és Tromssa nyelve, 4. Luulajai és arjepluogi lappok nyelve, 5. Arvidsjaur, Mabå és Sorsele és 6. Stensele, Tärna, Vilhelmina, Jämtland és Härjedalen lakóinak nyelve.

Finn nyelvek. A szuomiban régebben két főnyelvjárást különböztettek meg: nyugati és keletit. Ma a finn nyelvjárásokat a következő hat csoportba osztják: 1. délnyugati, 2. hämei, 3. délpohjolai, 4. északpohjolai, 5. szavói, 6. karjalai nyelvjárások.

A többi finn nyelv közül talán legérdekesebb a kihálóban lévő *vót* és *liv*. A *vót* fontos adatokat szolgáltat az ősfinnhez, mert bizonyos ősfinn sajátosságokat érintetlenül megőrzött. Az illeszkedés pl. ősfinn fokon van: *ütköa*, 'itkeä', *tšütköa*, 'kitkeä'. A *liv* leghamarabb elkülönült a többi finn nyelvtől s ezért különállóan és igen érdekesen fejlődött. Nagyon fontos sajátossága, hogy erősen megkopott és mind a végső, mind a szóközépi magánhangzók gyakran eltűntek vagy határozatlanokká váltak, de mindazáltal nyomot hagytak maguk után, minek következtében a *liv* flektálónyelv jellegű, pl. f. *lapsi* ∞ *läps*, de gen. f. *lapsen* ∞ *laps* (vö. svéd *fader* ∞ *fäder*); továbbá *mer'*, 'meri' ∞ *mjer*, 'meren' ∞ *mierla*, 'merta'; *tälä*, 'talvi' ∞ *tallä*, 'talveä'. A *liv* tanulmányozása nemcsak a fgr. nyelvtudomány, hanem az általános nyelvészet szempontjából is fontos, mert szemünk előtt mutatja be a nyelvek kihalásának folyamatát. (Minden második szava lett.)

A finn nyelvekhez legközelebb a *mordvin* áll. A számnevek 1—10 azonosak, majdnem mindenik finn esetrág megvan a md.-ban is, közös a pluralis *-t*-jele, a személy- és birtokragok egyezése könnyen észrevehető stb. Két főnyelvjárás: *erzä* és *moksa*; a kettő között olyan nagy különbség van, hogy nem értik meg egymást. Hang-, alaktani és szókincsbeli eltérések mellett nagy mértékben különbözik a hangsúly: a *moksában* világos és kötött, az *erzäben* határozatlan és ingadozó hangsúly van. A nagy területen beszélt *erzä* szintén nyelvjárásokra oszlik. Idegen hatások: az árja jövevényszavak még nincsenek tudományosan feldolgozva. Litván szó kb. 20, csuvas ugyanannyi, tatár szó kb. 200 került át a md.-ba. Az orosz hatás a XVI. sz.-tól kezdve folyton erősödik. A md. sok tekintetben eredetibb állapotokat őrzött meg, mint a finn (alapnyelvi *š*, *tš*, *z*, *š*).

A *cseremisiz nyelvben* két fő nyelvjárás csoport van: 1. nyugati, melynek déli csoportját hegyi *cser.*-nek is nevezik; 2. keleti, melybe beletartozik a mezei v. erdei *cser.* is. A két főcsoport nem könnyen érti meg egymást. A *cser.* nyelv kötetlen hangsúlya minden valószínűség szerint megőrzött régiség a fgr. alapnyelvből. Az idegen elemek közül minden tekintetben legfontosabbak a csuvas szavak, melyek arra utalnak, hogy az őscseremiszek a lehető legszorosabb

kapcsolatban voltak a volgai bolgárokkal, a mint azt a csuvas nyelv számos cser. eredetű szava is bizonyítja. A török-tatár jövevényszók száma nagyobb a cser.-ben, mint bármely más fgr. nyelvben.

A *zürjén* és a *volják* nyelv különválása a IX—X. sz.-ban történt. A két nyelv szerkezetére nézve nagyjában megegyezik, de többé nem értik meg egymást. Legérdekesebb jövevényszavaik az óspermi időből való irani és volgai bolgár szavak. A volják azonkívül hatalmas tatár és orosz befolyás alá került. A zürjénre leg-erősebb és legtartósabb hatással az orosz nyelv volt.

A *vogul* nyelv számos nyelvjárásra oszlik. Főcsoportok: 1. déli, 2. keleti, 3. nyugati és 4. északi nyelvjárások, melyek között a főkülönbség a vocalismusban van. A magánhangzók fokváltakozása ősi fgr. sajátság megőrzése. Idegen hatás aránylag kevés van a vogulban.

Az *osztják*knak sok, egymástól erősen különböző nyelvjárása van: 1. felső obi, 2. vachi, 3. szurguti, 4. irtísi, 5. kondinszki, 6. berjozovi és 7. obdorszki nyelvjárás. A keleti (1—3) nyelvjárások közös sajátsága a magánhangzók szabályos paradigmaticus változása. Az osztják tanulmányozása főleg azért fontos, mert bizonyos esetekben (pl. a vocalismusban) hívebben megőrizte a fgr. állapotot, mint bármely más fgr. nyelv. Idegen hatások a szókincsben mutatkoznak (zürj, orosz, tatár, szamojéd).

A fgr. népekkel és nyelvekkel foglalkozó cikkekhez csatolt kimerítő bibliografiák különös figyelmet érdemelnek. A magyar vonatkozások rendkívül pontos és részletes megírásával Y. WICHMANN egyetemi tanár a legnagyobb hálaára kötelez bennünket.

N. SEBESTYÉN IRÉN.

Sági István: A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. (A M. Nyelvt. Társaság kiadványai 18. sz.) Bpest, 1922. Ára 80 kor. 106 l.

Nyelvtudományi irodalmunk eddigelé nagyon érezte olyan segédkönyv hiányát, mely gyorsan és pontosan tájékoztasson a szótárak és nyelvtanok irodalmában. E hiányon segít most SÁGI ISTVÁN könyvészete, mely a szó legigazibb értelmében „hézagpótló“ és sok keresgéléstől és sok tévedéstől menti meg a bűvárkodó nyelvészt. A könyv első részében a szótárak, másodikában a nyelvtanok pontos egybeállítását kapjuk a tárgy természetével járó csoportosítással; a csoportokon belül az időrend a vezérelv. Az önállóan megjelent művek teljes számban megtalálhatók e jegyzékben s azt hiszem, hogy nem sok adalékkal lehet majd pótolni e felsorolást, legfeljebb néhány külföldi, irodalmunkban feljegyzetlenül maradt és könyvtárainkban meg nem lévő mű címével. Ezenkívül azonban föl vannak véve a nagyobb művekbe iktatott olyan szójegyzékek és nyelvtani áttekintések, amelyeknek valamely szempontból jelentőségük van; ide számíthatók különösen a szakmunkákban helyenként előforduló műszógyűjtemények. Ebben a tekintetben akad még tenni-való s a Magyar Nyelv szívesen fogad minden kiegészítő adatot. Általában véve még a szakembert is bámulatba ejti irodalmunknak e téren való bősége és gazdagsága (kereken 1100 cím van feldolgozva), melyet most SÁGI ISTVÁN szorgalma és lelkiismeretessége mindenkinek hozzáférhetővé tett.

Első olvasásra a következő adatokkal egészíthetjük ki a jegyzéket: a 31. sz. Cellariusnak van egy Bél-féle 1735-i lócsei kiadása

is: Levtschoviae, Brever. A 316. szám alatt lévő Peretsenyi-féle szótárt az 5., azaz közigazgatási csoportba kell áttenni 286a. számmal. A 475. számú, Borbély-féle szógyűjtemény 1904-ben jelent meg.

Minden szakembernek ajánljuk ez igazán nélkülözhetetlen segédművet. T. V.

Napkelet címmel a Magyar Irodalmi Társaság a magyar irodalomban elhatalmasodott idegen szellem kiszorítása céljából TORMAY CECIL szerkesztésében havonta megjelenő irodalmi folyóiratot indít. A *Napkelet*, mely hat ívnyi terjedelemben évente tízszer jelenik meg, közli a legkiválóbb magyar regényeket és minden évben egy-egy olyan külföldi regénynek a fordítását, mely világsikert ért el. Minden száma közöl egy kisebb essay-t, és állandó rovata lesz benne a színháznak, zenének, képzőművészetnek s a hazai és külföldi aktuális irodalmi eseményeknek. Munkatársai sorában HERCZEG FERENC, VARGHA GYULA, PAULER ÁKOS, HORVÁTH JÁNOS, KOMÁROMI JÁNOS, SZEKFI GYULA és a magyar alkotó szellem még sok más kiválósága szerepel. Előfizetési ára félévre 600 korona. A szerkesztőség és kiadóhivatal ideiglenes helyisége: Budapest, VIII., Mária-utca 7.

A szerkesztőséghez beküldött könyvek és füzetek:

Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- u. Volkskunde nebst Anzeiger. Unter Mitwirkung von Fachgenossen herausgegeben von E. N. SETÄLÄ, KAARLE KROHN, YRJÖ WICHMANN. Helsingfors. XIV. 3. XV. 1—3.

Keleti Szemle. A Kőrösi Csoma-Társaság közép- és keletázsiai bizottságának folyóirata. Szerk. MUNKÁCSI BERNÁT. Budapest, XIX. k. 1922. — Tartalom: B. MUNKÁCSI, Sechzigerrechnung und Siebenzahl in den östlichen Zweigen der finnisch-magyarischen Sprachfamilie, 1—24; G. FEHÉR, Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jh. 1—191.

Minerva. Szerkeszti HORVÁTH JÁNOS és THIENEMANN TIVADAR. 1922. I. évfolyam, 1—10. sz. — Tartalmából kiemeljük: THIENEMANN TIVADAR, A pozitivizmus és a magyar történettudományok, 1—28; ZOLNAI BÉLA, Nyelvtudomány és szellemtörténet 93—103; HORVÁTH JÁNOS, Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei 187—207; -TH, Faj-kérdés az irodalomban 361—4.

Napkelet. Szerkeszti TORMAY CECILE. A M. Irodalmi Társaság kiadása. 1—2. szám. 1923. — Tartalmából kiemeljük: PAIS DEZSŐ, Régi magyar nőnevek 95—96; NÉMETH GYULA, Törökök és magyarok 176—8; PAIS DEZSŐ, Francia hatás Magyarországon hétszáz évvel ezelőtt 187—9; -RV-, Magyar vers az Árpád-kor végéről 189—92.

A magyar helyesírás szabályai, szójegyzékkel. Az Est, Magyarország, Pesti Napló napilapok, az Athenaeum, a Grafikai Intézet r.-t. és az Újságüzem-nyomda használatára. Kézirat. Az Est megbízásából összeállította DR. BALASSA JÓZSEF. Budapest, 1922. — A M. T. Akadémia helyesírási szabályainak megjelenése után azt hittük, hogy mégis csak megvan az egységes magyar helyesírás. Csalódtunk.

JACOBSON, HERMANN. *Arier und Ugrofinnen*. Göttingen, 1922. VIII, 262 l. — A szerző a finnugor nyelvek legrégebbi árja jövevény-szavainak hangtani sajátosságait vizsgálja, s arra az eredményre jut, hogy legnagyobb részük ósírán i (nem pedig ósárj a) korból való.

NIELSEN, KONRAD: *Palatogrammes de deux patois lapons*. Kristiania Ethnografiske Museums Skrifter. II. 1:1—54. Kristiania, 1922. — Egy karasjoki és egy kautokeinoi lapp ember kiejtésének stomatoskopikus vizsgálata.

Prace lingwistyczne ofiarowane JANOWI BAUDOUINOWI DE COURTENAY dla uczczenia jego dzialalności naukowej 1868—1921. Kraków, 1921. 8'. XVI + 263. — Az emlékkönyv tartalmából kiemeljük: J. MELICH, Orschowa 112—6; N. JOKL, Das Finnisch-ugrische als Erkenntnisquelle für die ältere idg. Sprachwissenschaft 97—112.

SÁGI ISTVÁN. *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. (A M. Nyelvt. Társ. Kiadv. 18. sz.) Budapest, 1922. 8', 105 l. Ara 80 K.

TH. THIENEMANN, *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache*. Különny. az Ung. Jahrbücher II. kötetéből. 1922, 85—109.

NÉPNYELV.

A nép beszédének retorikájához.

1. *Keretes beszéd*. A nép beszédének retorikájával legfeljebb csak szórványos megjegyzések foglalkoznak, pedig e téren is sok az érdekes megfigyelni való. Ilyen például az az előadásmód, melynek hosszadalmasságát mindenki megfigyelhette, akinek a néppel valaha dolga volt. Különösen elbeszélésekben fordul elő. De nem a népmesékben vagy hasonlókban, hanem olyankor, ha az illető a saját élményeit, tapasztalatait beszéli el. Ilyenkor számos olyan vonatkozásokat is belefűz elbeszélése keretébe az illető népi elbeszélő, melyek a dolog lényegéhez egyáltalában nem tartoznak. Ezért az ilyen szerkezetű népi előadást helyesen nevezhetjük *keretes beszédnek*. A szerkezetnek ezt a formáját mutatja pl. a *Pancsatantra*, az *Ezeregy éj* és más ismert keretes elbeszélés. A legprimitívebb elbeszélő forma ez, mely bizonyára minden nép beszédében megfigyelhető. HOMEROS helyes megfigyeléssel illusztrálja ezt a szerkezetformát az öreg PHOENIX beszédében (Ilias, IX. ének, 430—605. sor), mely a keretes beszédnek találó példája. JÓKARBÓL, MIKSZÁTBÓL hamarosan nem tudok idézni. Itt a szamosháti nyelvjárásban (Szatmár m.) följegyzett példáim egyikét óhajtom bemutatni, mely részlete egy hosszabb beszélgetésnek. Tárgya az, hogy az illetőnek gyomorhaján a Schofer-féle balsam segített, melyet egy ismerőse ajánlott neki. Följegyeztem Egri községben 1917 nyarán az öreg Kallós Menyhértnek a jarkáról. A szöveget csak nagyolt fonetikai pontossággal mutatom be:

„Hogy uty fájt a gyomrom, — mer a fájt, nem a hasam, — hát összegubojottam¹ a ladánn, osz² vátig robrátam³ ár' a pujára,⁴

¹ Összekucorodtam. — ² Aztán. — ³ Robról, pöröl. — ⁴ A gyerekekre.

hocs csendese legyetek te, ne zsigogjatok, ne lakatojjatok itt a filembe. Mē mán én is, tuggy' a fene, a csendességesz szeretem. De mos má jobba vagyok. Szedem eszt a sóferbalzsamot, oszt e még az étvágyamot is mek fele hozza. Ety kanálba öntök két-három cseppet, osz lenyelem, osz megiszok rá két-három kanál vizet. Osz má használ, má ugy látom, használ. Ez a szegő Zsigóné kome-dáta esz nekem.

(1) Mikor a nyáron nálla vótam, asz monta, szegény, mit tuggyak ém má magának adni, hogy megemlegesse rulla. Ott kutatott, ott kasmatolt egy darabig. Eccer oszt előhuzott egy natykanált. Na, asz monygya, eszt adom magának.

(2) Osz még meg is szokott az éngem traktálni jó ebédde. Na, hász¹ mer én is viszek neki mindétig valamit, ha ára járok. A más hétenn is vittem neki vaty két szitabél lisztet.

(1) Ithunn osz mutatom Rozinak a natykanált. Hász jó lessz a levesmerő kanálnak, ha a másik étörök.

Na, hát annak a Zsigónének émontam osztá, hogy miye sehotyse vagyok a gyomrommál. A meg asz monta, hocs csak a sóferbálzsamot próbajjam meg. Oszt e nagyó jó' stb.

A keretbe illesztett kitéréseket elszakítottam a főelbeszéléstől és egymástól. A kitéréseket és azok összefüggéseit számok jelzik. Az elbeszélés menete tehát ez: 0—1—2—1—0.

2. *Bevezető figurák.* A népi előadásnak vannak bizonyos szokásos figurái, melyek valamely elbeszélést kezdenek. Ezek közül itt csak arra mutatok rá, mellyel a nép rendszeren olyan dolog elmondását vezeti be (feleletképen a kérdésre), mely rosszul ütött ki. Pl. Hogy sikerült a tinóvásár, András bácsi? Felelet: *Ó, hadd el, ne is kérdezd!* S aztán következik az elbeszélése annak, milyen rosszul járt az új tinóval. Ugyanezzel a figurával vezeti be ARANY is a Toldiban (VII. é., 7. vers) az özvegy szavait: „*Taj, fiam! ne kérdezd az én esetemet*“. Itt nyilvánvalóan e szokásos bevezető alakzattal van dolgunk.

CsÜRI BÁLINT.

Jókai tájszavai.²

gubac: olyan kis gubaczczá tudta összezsugorítani magát, hogy nem hasonlított emberi arczhoz, inkább varangyhoz 64:45.

meg-gubahát: buzgósága annyira meggubahította elméjét, hogy még a halottat is fejfel előre vitték ki az udvarból 8:130.

meg-gubahodik: a hityimityimatyimókus meggubahodott, már meg tánczol 74:137.

gubancs: olyan g. az, olyan csomólék 99:109.

ki-gubancolás: e bonyolult ügyek kigubanczolása miatt férje hétszámra Bécsben lakott 37:305.

gubaszt: a falusi előljárók gubasztottak bundáikon 88:221.

meg-gubellőroz: kettő egyre! Meggubellőrozom, hangzik a műkifejezés a legény részéről s ő is behajtá a maga tallérját 43:291.

gugarozás: mikor a hajó elérte a kivetett horgonyt, akkor

¹ Hát hisz, hát hiszen.

² Vö. MNy. XVIII, 134, 181.

ismét a másik vasmacskát teszik a dereglyére, azzal eveznek előre, azt vetik ki ismét a Dunába, s annak a kötelét csavarják fel újból a korongra 45:45.

gunáros: gyermekjáték; a legnagyobb a gunár, abba kapaszkodnak a kisebbek, az védi valamennyit a róka ellen 86:156.

guvad: már g. a hegy lelke 95:9.

félre-guvad: a koloncz félreguvadt a helyéből s nagyot gördült alá felé 93:37.

ki-guvad: az olyan fegyver, a mi magától is k. hüvelyéből 81:60.

guvat: úgy ismerte meg, mint a világ legegyügyübb teremését, mint egy igazi parlagi guvatot 84:30.

gügyögtet: úgy nevet, úgy g. a gyérek 85:16.

gyalog-számos: nincs dicsőbb dolog, mint a gyalogszámosnak nem hagyni maga elé kapni a szekerest 43:54.

le-gyاراتol: legyاراتolni a magról a gyapotot 37:280.

gyeső: most ballagjunk, a míg ballaghatunk; ha a gyesőre felérünk, majd jobb lesz az utunk 68:213.

**gyomroz*: jó vastag papirosból gyomrozott okiratok voltak azok 43:69.

gyökkentés: a szuronyt egy kis gyökkentéssel olyan görbére hajtotta, hogy szénavonyogónak lehetett használni 74:71.

el-gyűr: szokás szerint szalonnázott, elgyürvén jó darab füstölt paprikás szalonnát 5:46.

haj: hajnak hiják a padlást a székelyek 98:346.

hajáz: most már kezdett hozzá hajazni, hogy mi az a kontra-bont 51:34; l. még: héjaz.

háj-fejú: egy 14 esztendő h. szotyák tót kamasz volt 16:151.

halimbáz: nagy orosz hajók halimbáztak a látkörön sok ideig 19:107.

el-halimbáz: hajójával néha egész órákig elhalimbázott (lavírozott) a parti ütegek kereszttüzében 19:104.

hamak: pihenésül aztán belevetette magát a hamakba s hintáztatta Bertalannal 78:128.

meg-hasal: meghasalta az utána tett ugrást 74:80.

havária: térdein, könyökein a hegymászás látható haváriái 63:98.

**héjaz*: megtudhatja minden ember, ki az ellenség, ki a jóbarát, mivelhogy már a viseletük h. egymáshoz 67:35; l. még: hajaz.

henger-buckós: utazva rázós szekéren, h. szánon 34:4.

herskő: fölön ragadta a herskót és szobájába czepelte 16:151 (a. m. szotyák tót kamasz 16:151).

**hibban*: azzal egyet hibbanva, nagy hirtelen fenn termett a széken 79:17.

hibbanás: lankadt hibbanással fölropúl az árboc tetejére 14:61.

le-hibban: két karjára támaszkodva a földre lehibbant 77:93.

le-hibben: lehibbent a nyeregből 33:107.

**hibli-hubli*: ne alul kezd a h. embereknél, hanem a nagyját kapd nyakon 51:59.

himes-hámos: h. csócselék, a mi nyal és harap 35:83.

hiszem-piszem: a ki nem hiszi, menjen el a h. ormára 88:80.

hoppog: utána biezgett hoppogó lábbal 60:95.

meg-hökkent: egy meszely rumot úgy hajtott fel egy hujjában, mint én ugyanannyi lórét s meg sem hökkenté torkát utána 10:180.

hömö: nem hallgatsz! csikorgatá egy markos h. oldalba rúgva ököllel a fiút 8:125.

**höröget*: mi-it? hörögetett gorombán Móczli M. 225.

hörögetés: makogás, h., nem emberi szózat 60:8.

**huákol*: elkezdte sírni, szepegni, csuklani és huákolni 22:205.

huj: egy huj alatt az ó lábán volt a sárga lábtü 90:39.

hujjahó: a piac felől nagy h. támadt, az iskolás gyerekek sivalkódtak 81:143.

össze-hum: ajkait összehumva tartja, s felnyitja, tajtékanak 88:50.

hunder-bunder: no most, a ki hunderbundere van, vagy te szorítsd meg őket, vagy ők szorítanak meg téged K. III. 176.

**meg-hunyorodik*: a vezér meg sem hunyorodott a veszély láttára 66:5.

huppog: a morotvás dágványban tüzes lidérczek huppognak karéjban 95:95.

**hurít*: annyi mindenféle prédikációt: mosdatót, beköszöntőt, búcsúztatót, dorgálót, feddőt, hurítót gondolt ki magában 23:67.

hurrogatás: a párducz röhejszerű hurrogatása 72:41.

hussogat: elkezdtek a malacgot előre-hátra kergetni az udvarban, az egyik csalogatva, a másik hussogatva M. II:260.

**fel-huszít*: felhuszított, mint egy lánczos kutyát 9:193.

hüsel: odaadta a legyezőjét, hogy hüselje magát vele 62:361.

**izék*: az ártó hernyót elárulja a veres fa izék 77:100; káposzta izék 66:94.

jánoska: nincsenek-e zsellérek a meggyben? hamar megterem benne a j. 22:57.

jeddre ne: ezzel a székely jelszóval: j., ügyesen hajítá a bálvány felé 60:44.

neki-juhászodik: már öcsém, te dobd ki, szólt neki juhászodva 22:65.

meg-juhászul: midőn magánál idősebb embert látott, egyszerre meg szokott juhászulni 9:331.

julep: a hétféle balzsamoktól, julepektől lehetetlen volt meg nem gyógyulnia 56:94.

SZENDREY ZSIGMOND.

(Folytatjuk.)

GYÁSZJELENTÉS.

† Ojansuu Henrik (1873—1923). Mély megilletődéssel vettük a szomorú hírt, hogy OJANSUU HENRIK, a nemrég alapított turkui egyetemen a finn nyelvudomány tanára, férfikora delén rövid szenvedés után elhunyt. OJANSUU egyike volt a fiatalabb finn nyelvész-nemzedék legtehetségesebb és legtermékenyebb tagjainak. Munkáinak javarésze a szorosabb értelemben vett finn nyelv történetével foglalkozik. Már első önálló munkája (*Suomen lounaismurteiden äännehistoria*. I—II. Helsinki, 1901—1903. A finn délnyugati nyelvjárások hangtörténete) egyike a legkimerítőbb és legalaposabb nyelvjárás-történeti tanulmányoknak. Külön monográfiát írt AGRICOLÁNAK, a finn irodalom megalapítójának nyelvéről (MIKAEL AGRICOLAN kielestä. Helsinki, 1909). Külön füzetben adta ki karjalai hangtanát (*Karjalan*

äänneoppi. Väh. kirjelmä XXXV.) és karjalai nyelvkönyvét is (*Karjalan kielen opas*. Helsinki, 1907). Pár héttel halála előtt jelent meg a finnség névmásaival foglalkozó kötete (*Itämerensuom. kiellen pronominioppia*. Turku, 1922), amely a finn történeti alaktaannak ezt a legnehezebb fejezetét széles látókörrel s nagy találékonysággal fejtegeti. Kisebb értekezései javarészt a VIRITTÄJÄ c. folyóiratban jelentek meg, amelynek megalapítása óta a legszorgalmasabb munkatársa s 1904—1908 főszerkesztője volt. Kisebb dolgozatai közül külön is kiemelem a következőket: *Listä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin*. Väh. Kirj. XLIX. (Adalékok a finn-balti érintkezésekhez); *Kallialan seurakunnan keskiaikaiset kirkontilit*. 1469—1524 (= Kalliala egyházközség középkori számadáskönyvei. 1914); *Kotieläintemme suomenkielinen nimistö*. 1912 (= Háziállataink finn nevei).

Mi, akik közelebb álltunk az elköltözöthöz, nemcsak a tudóst gyászoljuk benne, hanem a melegszívű és derült kedélyű jóbarátot is.

GOMBOSZ ZOLTÁN.

NYELVHELYESSÉG.

Népjóléti minisztérium. A MNy. szerkesztőségének azt írta nemrég valaki: „A népjóléti minisztérium ugy-e bár népjóléti minisztérium akar lenni?” A szerkesztőség pedig a Levélszekrényben így felelt rá: „Persze hogy az“ XVI, 164. Mind a kezdőbetűk alá rejtőzött kérdéstevő, mind — és ez már csodálatosabb — a szerkesztőség nyilvánvalóan azt hiszik, hogy a népjóléti minisztérium nevének „helyesen” népjóléti minisztériumnak kellene lennie. Véleményem szerint a kérdező is, a szerkesztőség is tévedett. A *jólet* és *jóllét* fogalmak ugyanis az én megfigyelésem szerint határozottan különböznek egymástól a mai irodalmi és köznyelvi használatban. A *jóllét*, amint a magam nyelvérzéke súgja, a *rosszullétnek* az ellentéte, ennél fogva pusztán, vagy legalább is elsősorban a jó egészségi állapotban lételnek a kifejezője, annak az állapoténak, amelyet mondatformában így fejezünk ki: N. N. *jól van, jól érzi magát* stb. A *jólet* ellenben — amint CzF.-ék meghatározták — „anyagi és szellemi vágyainkat kielégítő állapot, melyről egyénileg elmondhatjuk, hogy jó dolgunk van“. Ennek a *jóletnek* ellentéte a nélkülözés és nyomor. Beszélünk hazánk *jóletéről*, áldozatokat tesznek egyesek a népek *jóletéért*, elmozdítjuk a *közjóletet*, olvasunk „az emberek általános szellemi, erkölcsi és anyagi *jóletének* lehető legmagasabbra fokozása“ (Bp. Hirl. 1922 júl. 23, 13. l.) szempontjáról stb., és nem hiszem, hogy az ilyen kifejezésekben a *jóletet* a *jólléttel* föl lehetne cserélnünk. Ha tesszük, szerintem fogalomzavarba estünk. Ennek a *jóletnek* fokozása, nagyobb foka is van, s ezt találjuk kifejezve a következő mondatban: „a magyarok millióit balkáni hóhérokknak . . . szolgáltatott ki, *jobbletéhez*, civilizációhoz szokott más nyelvű polgártársaikkal együtt“ (Bp. Hirl. 1921 szept. 6, vc.). A halál utáni életet is *jobbletnek* képzeljük, mikor a kimúlást *jobbletre* szenderülésnek mondjuk. Ezt a *jobblet* szót CzF. még nem ismeri, és e szótárunk úgylátszik még nem érzett különbséget a *jólet* és a *jóllét* között, mert ez utóbbinál külön értelmezés helyett egyszerűen a *jólet*-hez

utasít. Újabb szótárainktól azonban rossz néven, egyenesen fogatkozásnak veszem, hogy ugyanigy járnak el és a *jöllét*-nél szintén csak a *jólet*-re utalnak (SIM-BAL., KELEMEN B.). KELEMEN már a szóban forgó *népjólet*-et is szótározza ilyen értelmezésekkel: das Volkswohl; *népjóleti* egyesület: Verein für Volkswohl; *népjóleti* intézkedések: soziale Verfügungen.

Én tehát azt hiszem, a *népjóleti* minisztérium kifogástalanul van úgy nevezve, ahogyan nevezzük, szótáríróinknak pedig el kell egymástól pontosan különíteniük a *jólet*-et, amely a. m. Wohlstand, Wohlfart, a más jelentésű *jöllét*-től, amely a. m. Wohlsein, Wohlfinden. (A német értelmezésekre nézve I. WEBER: Handwörterbuch der deutschen Sprache. 25. kiad. MOLTKE és SCHMIDT-től, Lipsce, 1908.)

Az *Ujság*, *A Hét* stb. A MNy. XIII, 30. lapján MELEGDI JÁNOS igazat ad valakinek abban, hogy az ilyen lapcímek, mint *A Hét*, *Az Ujság*, *Az Est*, *A Bánya*, *A Bérkocsis* stb., amelyek a XIX. század utolsó tizede óta gombamódra szaporodnak, magyartalanok. A régibb magyar folyóirat- és újságcímek nagyobb részükben névelőtlenek. Akadtak azonban már régebben is névelősök, mint 1787-ben *A Pozsonyi Magyar Múza*, 1810-ben *Az Uj Holmi*, 1863-ban *A Hon* stb., csak hogy ez a kevés ilyen példa megerősíti őt abban a hitében, hogy „a névelős használat német hatás alatt keletkezett“, a német időszakos sajtóban u. i. sok efféle lapcímmel találkozunk. Nem merem ugyan kétségbevonni, hogy egyes névelős újságcímeink adásában német minták lebeghettek az alapítók szeme előtt, de azt, hogy az ilyen elkeresztelés általában magyartalan volna, bátran vallhatom tévedésnek. Utóvégre a *névelős főnév*, ha nem finnugor ősi örökség is, évszázadok óta sajátosága már a magyar nyelvnek, olyan fejlődés ez a ma is névelőtlen egyéb finnugor nyelvek eredetibb állapotával szemben, mint a román nyelvek névelős beszéde a névelőtlen alapnyelvhez, a latinhoz képest. Az a kérdés csupán: talál-e a névelős használat a laphoz, avagy nem. más szóval szükséges-e a névben a névelő, avagy szükségtelen? Mert ha nem talál, vagyis ha szükségtelen, akkor magyartalan is, mindenesetre azonban célszerűtlen, mert alkalmatlanná teszi az idézését. Az *Érdekes Ujság* előbbi címében: *Az Érdekes Ujság* szükségtelen volt a névelő, okosan el is hagyták. Már azt nem merném állítani, hogy az *Az Ujság*-nak a címe, ha már mindenáron *Ujság*-nak akarták nevezni, névelő nélkül is elegendő volna. Kolozsvárt volt ugyan, vagy talán ma is van még egy pusztán *Ujság* nevű lap, de ezt a címet én valahogy mindig kurtának, furcsának találtam, mert élőszóval nem lehet alkalmasan idézni. Ha u. i. azt mondom: „Olvastam az *Ujság*-ban ezt meg azt“ stb., a hallgató nem veheti ki: általános értelemben van-e az *újság* szó mondvá, vagy pedig az ottani, ilyen című lapról beszéltem, sőt határozottan mindenki az általános értelemben fogja föl a szót a mondásomban. Az ilyen címmel úgy járhat mindenki, mint én, aki egyszer Pozsonyban, éppen a MELEGDI cikkében mondottaknak gyakorlati kipróbálása végett, ezzel állítottam be az újságos boltba: „Kérek egy *Ujságot*“. Hiába mondtam nagybetűvel, értsd: aláhúzva a nevet, a trafikosnó azt kérdezte: „Melyiket tesszik?“ Már az *A Hét*, *Az Est*, *A Nap*-féle lapcímek szerintem egyenesen megkívánják a névelőt, mert az egyik a *hét* irodalmi eseményeinek krónikása vagy legalább tükre akart lenni, a másik az *est*

híreiről, a harmadik *a nap* újdonságairól akar beszámolni. Ezekben szerintem nemcsak hogy nem magyartalan, hanem egyenesen (amint *Az Est* szerkesztőségében új magyarsággal mondják: direkt) szükséges a névelő. Ilyen okból nem ütközöm meg az *A Bányá*, *A Bérkocsis* újságcímeken sem, mert az egyik a *bányák* ügyeiről, a másik a *bérkocsisok* érdekeiről tájékoztat, sőt megvallom, minden jelző nélkül (a névelő is már valamelyes jelző) a puszta *Bányá* s még inkább a puszta *Bérkocsis* lapcímet igen furcsállanám. Az újabbban keletkezett *A Nép* és *A Reggel* lapok címeit ugyanezen oknál fogva szintén nem tartom kifogásolhatóknak.

Itt teszem szóvá az ilyen névelős újságcímeknek sajátzerű idézőmódját is, azt t. i., hogy a pontosságra és a félreértés elkerülésére törekedve, az ilyen címek névelői elé a mondat szerkesztéstől magától megkívánt névelőt is ki szokták tenni. Sűrűn olvashatunk ilyeneket: „*az Az Ujság* olvasói közül“ (Bp. Szemle CLII, 307); „*az Az Ujság* című lapban megjelent utolsó cikkemnek“ stb. (Bp. Hírl. 1917 aug. 10, 7. l.); „nemzetellenesnek és zsidónak mondja a jelentés *az Az Est*-et, a Magyarországot“ (uo. 1921 nov. 24, 4. l., nemzetgyűlési beszédben); „míg csak *az Az Est*-ben olvastuk, lenyeltük a . . . pirulát . . . De a szép vallomás nem maradt *az Az Est*-ben . . . *Az Az Est* közli“ stb. (uo. 1922 márc. 3, vc.); „*az Az Ujság* tudósítója“ (Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. L, 274); „*azt* mondja *az Az Ujság*“ tudósítása, hogy“ stb. (uo.). Ezt az írásmódot mint szükségtelen pontoskodást hibáztatták, vagy legalább is könnyen elkerülhetőnek mondták már (l. Nyr. XLVI, 199), és kétségtelen, hogy a lapcímet beleilleszthetjük úgy is a mondásunkba, hogy a cím névelője egyúttal a mondat névelője is legyen, pl. „míg csak *Az Est*-ben olvastuk“, vagy úgy, hogy a mondas névelője után a címet a maga névelője elhagyásával megrövidítjük, pl. „míg csak *Est*-ben olvastuk“ stb. De az is kétségtelen, hogy az ilyen rövidítés az *Az Ujság*-féle címek használatában sokszor félreértést is okozhat, amint föntebb a magam esetében is láttuk. Ez az oka nyilván, hogy a budapesti rikkancsok sem kiáltozhatnak másképp, mint: „*megjelent az Az Ujság*“, mert „*megjelent az Ujság*“ a fültre nézve más, általános értelmű volna. Az ilyen beszédet tehát: „*az Az Ujságban* olvastam“ az élet kényszere, a félreértéstől való óvakodás hozta létre, és azért joggal nem is hibáztathatjuk, hiszen egyébként is megtörténik az, hogy *az*-zal kezdődő kifejezés elé ugyanezt az *az*-t (íme ebben a mondasomban is!) névelőül is ki kell tennünk, mint pl.: „nem tanulta meg *az* aznapra kiszabott leckét“ (GÁRDONYI: Szunyogh miatyánkja 62. l.).

ZOLNAI GYULA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

CI. Választmányi ülés (1922 január 10).

Jelen vannak Szily Kálmán elnök, majd Szinnyei József alelnök elnöklété alatt Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Pais Dezső, Putnoki Imre, Sági

István, Szendrey Zsigmond, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A mult ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök a maga és a választmány nevében köszönetet mond Horger Antalnak, a ki 12, és Munkácsi Mihálynak, a ki 6 éven át töltötte be a jegyzői, illetőleg a pénztárosi tiszteletet, s a kik a mai választmányi üléssel megválnak tisztüktől. Hivataloskodásuk hosszú ideje alatt mindketten mindenkor, buzgóan és lelkiismeretesen teljesítették kötelességüket. — Eljenzéssel egyhangúlag elfogadjatik.

2. A titkár bejelenti Paul Hermann müncheni és Delbrück Berthold jenai tanárok halálát. Mindketten a germán, illetőleg az indogermán nyelvtudomány művelői voltak ugyan, de elvi jelentőségű, nagyrértékű munkásságot fejtettek ki az általános nyelvtudomány terén is s ezen tárgyú munkáikkal igen üdvösen hatottak a magyar nyelvtudományra is. — A választmány ez ülés jegyzőkönyvébe iktatja a két nagyérdemű nyelvtudós halálán érzett fájdalmát, fölkéri a szerkesztőket, hogy gondoskodjanak a két elhunyt érdemeinek a MNY.-ben való ismertetéséről és megbizza az elnökséget, hogy fejezze ki a MNYT. részvétét a müncheni és jenai egyetemek bölcsészeti tanári testületeinek is.

3. A titkár örömmel jelenti, hogy a Népművelő Filmipari Részvénytársaság dr. Majovszky Pál ny. min. tanácsos úr közvetítésével 50,000 K-t és Kornfeld Móric báró 10,000 K-t ajándékozott a MNYT.-nak. — Örvendetes tudomásul szolgál. A választmány hálás köszönetét fejezi ki a Népművelő Filmipari R. T. igazgatóságának, dr. Majovszky Pál ny. min. tanácsos és Kornfeld Móric báró uraknak, valamint a MNYT. érdekeiért oly fáradhatatlanul buzgó titkáranak, Melich Jánosnak is.

4. A titkár bejelenti, hogy új alapító tagként belépett Simon György kanonok 500 K-val (I. részlet); alapítványukat kiegészítették Horváth János 200, Szily Kálmán 400 és a zirci apátsági könyvtár 1800 K-val. Új tagokként jelentkeztek: Németh Miklós, a Debreceni Egyetemi Kör elnöke (aj. Szily Kálmán), Dobrovich Agoston bencés tanár Pannonhalma (aj. Klemm Antal) és Weszely Gyula, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár titkára (aj. Szinnyei József). — Örvendetes tudomásul szolgál. Az új tagok megválasztatnak.

5. Az elnök bemutatja a jan. 24-i közgyűlés tárgysorozatát. — Elfogadjatik.

6. A pénztáros bemutatja az 1921. évi zárszámadásokat és az 1922. évi költségvetést. — Elfogadjatik. A pénztár megvizsgálására a választmány fölkéri Gulyás Pál és Sági István vál. tagokat.

7. Az elnök ezzel kapcsolatban előterjeszti a következő indítványokat: A választmány 1. szavazzon meg a pénztárosnak az elmúlt évben teljesített rendkívüli munkájáért még 400 K tiszteletdíjat, 2. állapítson meg a jövőre nézve a pénztárosnak 1000, a titkárnak 600 és a jegyzőnek 400 K tiszteletdíjat, 3. iktassa azon nemeslelkű adományozók neveit, a kik az év folyamán legalább 1000 K-t adományoztak a MNYT.-nak, az alapítók névsorába. — A választmány mindhárom indítványt egyhangúlag elfogadja.

8. Gulyás Pál azt indítványozza, hogy a MNY. szerkesztői, a kik mindeddig ingyen végezték a szerkesztés nehéz munkáját, kapjanak ezentúl szintén bizonyos tiszteletdíjat. — A választmány

Szily Kálmán és Melich János kérésére nem járul hozzá az indítványhoz.

9. Az elnök átadja az elnöklést Szinnyei József alelnöknek és távozik az ülésről.

10. Tolnai Vilmos a mult választmányi ülésen kiküldött jelölőbizottság nevében először is azt ajánlja, mondja ki a választmány, hogy a MNyT. belföldi tiszteleti tagjai mindenkor egyúttal tagjai a választmánynak is. Ez indítvány elfogadása nem vonná maga után az alapszabályok módosításának kötelezettségét, mert egyszerűen csak alapszabályértelmezésnek tekintendő. — A választmány elfogadja az indítványt. — Ezután előterjesztést tesz a tisztikar és a választmányi tagok választására nézve. — A választmány az előterjesztés elfogadásával a következők megválasztását fogja ajánlani a közgyűlésnek: Tiszteletbeli elnök: Szily Kálmán, elnök: Szinnyei József, alelnök: Melich János, titkár: Gombocz Zoltán, jegyző: Zsirai Miklós, pénztáros: Sági István, a kilépő fővárosi választmányi tagok helyébe tagokul: Horváth János, Németh Gyula, Pais Dezső, Putnoki Imre, Tagányi Károly, Trócsányi Zoltán, Vikár Béla, Zichy István gróf, vidéki választmányi tagokul: Klemm Antal, Pap Károly, Zolnai Gyula. Szerkesztők: Szily Kálmán közreműködésével Gombocz Zoltán és Melich János.

11. Melich János kifejti azon nézetét, hogy az elnök úrnak tartozó hálánk még nincsen eléggé kifejezve azzal, hogy tiszteletbeli elnökké választjuk meg. Indítványozza, hogy hálánk maradandó jeleként gondoskodjunk a Szily-alap 10,000 koronáig való növeléséről s ez összeg évi kamatjával jutalmaztassék meg az a legjobb cikk, fejtegetés, a mely a közgyűlést megelőző évben a Magyar Nyelvben megjelent. — A választmány többek hozzászólása után elhatározza, hogy

a) az 1918-ban létesített Szily-alapot mindaddig gyarapítja, míg el nem éri a 10,000 K-t s e célra elsősorban a MNy. dolgozó-társai által föl nem vett vagy e célra külön följánlott írói tiszteletdíjakat kívánja fordítani;

b) kéri az elnököt, aki a Szily-alap létesítőinek határozata szerint (vö. MNy. XIV, 218, 222) szabad tetszése szerint állapíthatja meg az alap rendeltetését, egyezzek bele abba, hogy a Szily-alap kamataival évről-évre valamely a MNy.-ben megjelent, tartalmilag és formailag kiváló kisebb közlemény jutalmaztassék.

12. Vargha Damján 1000 és Erdélyi Lajos 100 K-t ajánl föl a Szily-alap növelésére. — Hálás köszönettel fogadtatik. — Az elnök az ülést berekeszti.

XX. Közgyűlés.

(1922 január 24.)

Szinnyei József alelnök elnöklete alatt jelen vannak: Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Bán Aladár, Baross Gyula, Berze Nagy János, Buday László, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Gyulai Ágost, Hellebrant Árpád, Holik Flóris, Hóman Bálint, Horváth Endre, Horváth János, Jakubovich Emil, Klemm Antal, Kovács Dezső, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Pauler Ákos, Putnoki Imre, Sági István, Szemkö Aladár, Szendrey Zsigmond,

Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Szinnyei Ferencz, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Tóth László, Trócsányi Zoltán, Waisbecker Ede, gr. Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla, Zolnai Gyula, Zsinka Ferencz, Zsirai Miklós. Jegyző: Horger Antal.

1. Klemm Antal előadja *A magyar mondát ősi elemei* című értekezését.

2. Szinnyei József a közgyűlés megnyitása után bejelenti Szily Kálmánnak az elnöki tisztségről történt lemondását. Minthogy az elnök magas korára és fáradtságára való hivatkozással régibb keletű elhatározását megmásíthatatlannak jelentette ki, a közgyűlés őszinte sajnálattal és Szily Kálmán elévülhetetlen érdemeiért érzett hálája hangsúlyozása mellett elfogadja a lemondást.

3. Az alelnök ajánlatára a szavazatszedőbizottság elnökeül Szendrey Zsigmondot, tagjaiul Trócsányi Zoltánt és Horváth Endrét választja meg a közgyűlés.

4. A közgyűlésnek a szavazás megejtése után újból megnyitva Melich János felolvassa a Társaság 1921. évi működéséről írt titkári jelentését. — Tudomásul vétetik.

5. Gulyás Pál előterjeszti a számvizsgálóbizottság jelentését. — A közgyűlés tudomásul veszi s a pénztárosnak, valamint a számvizsgálóbizottságnak köszönetét fejezi ki.

6. A titkár ajánlatára a tagsági és előfizetési díjak 1922-vel kezdődőleg következőkép állapíttatnak meg: tagsági díj 50 K, az előfizetés díja 100 K, alapítványi összeg tagoknak 1000 K, előfizetőknek 2000 K.

7. A titkár indítványára a közgyűlés kimondja, hogy a tiszteleti tagok tagjai egyszersmind a választmánynak is.

8. A titkár bemutatja az 1922. évi költségvetési tervezetet. — A közgyűlés elfogadja.

9. Szendrey Zsigmond, a szavazatszedőbizottság elnöke kihirdeti a szavazás eredményét. Beadatott összesen 36 érvényes szavazólap. Megválasztottak: tiszteletbeli elnökké: Szily Kálmán 36, elnökké: Szinnyei József 35, alelnökké: Melich János 35, titkárrá: Gombocz Zoltán 35, jegyzővé: Zsirai Miklós 36, pénztárossá: Sági István 36 szavazattal.

Választmányi tagok lettek: A) fővárosiak: Horváth János 36, Németh Gyula 35, Pais Dezső 36, Putnoki Imre 36, Tagányi Károly 36, Trócsányi Zoltán 36, Vikár Béla 31, gr. Zichy István 35 szavazattal. — B) vidékiek: Csefkó Gyula 36, Klemm Antal 36, Pap Károly 36; Zolnai Gyula 36 szavazattal. Szavazatot kaptak még: az elnöki tisztségre: Melich János 1, titkári tisztségre: Tolnai Vilmos 1, a választmányi tagságra: Zolnai Béla, Zsinka Ferencz 2—2, Tóth László, Losonczi Zoltán és Pauler Ákos 1—1 szavazatot.

10. Az elnök az új tisztikar és választmány nevében megköszönvén a Társaság kitüntető bizalmát, felkéri Melich Jánost és Gombocz Zoltánt, hogy a Társaság ragaszkodásának jeléül, egyúttal a közgyűlés üdvözlétének és jókívánságainak tolmácsolása végett szíveskedjenek vele együtt Szily Kálmán tiszteletbeli elnök lakására atfáradni.

11. Gyulai Ágost indítványára a közgyűlés elhatározza, hogy a Szily Kálmán, Horger Antal és Munkácsi Mihály buzgó munkásságáért kifejezett köszönetét jegyzőkönyvében is megörökíti. Több tárgy nem lévén, az elnök bezárja az ülést.

1. Bevételek és kiadások 1922-ben és költségvetés 1923-ra.

I.

B e v é t e l	Bevétel 1922-ben		Költségvetés 1923-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék	29701	46	3237	66
Allami segély	55000	—	50000	—
Szabadoktatási Tanácstól	20000	—	—	—
Adományok	164396	—	—	—
Alapítványok	54600	—	10000	—
Évdíjak	67969	—	110000	—
Fölülfizetések	1875	—	—	—
Eladott kiadványokért	17279	10	5000	—
Kamatok	7407	42	5000	—
Kisorsolt záloglevelekért	4200	—	—	—
Postaköltség megtérülése	358	50	—	—
A Szily-alaptól záloglevelekért	2378	—	—	—
Pénztárjegyekből	—	—	150000	—
Kölesön folyószámlára a Földhitelintézetnél	3193	—	—	—
Átfutó bevétel	50000	—	—	—
Összesen	478357	48	333237	66

II.

K i a d á s	Kiadás 1922-ben		Költségvetés 1923-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.
Tiszti díjazás és irodai kiadások	2347	50	5000	—
Írói tiszteletdíj	1369	—	2000	—
A Magyar Nyelv nyomtatása	197024	99	350000	—
Különnyomatokra	7036	50	12000	—
Nyomdai papírosra	13610	—	50000	—
Értékpapírvásárlás	193750	—	13300	—
Expedició, vegyes kiadás	9488	93	25000	—
Könyvárusi százalék	292	90	200	—
Kamat és átírás a Szily-alaphoz	200	—	5400	—
Törlesztés a Földhitelintézetnél	—	—	3193	—
Átfutó kiadás	50000	—	—	—
Összesen	475119	82	466093	—

A maradék 1922-ről 1923-ra 3237 kor. 66 fillér készpénz, ebből levonva a 3193 kor. folyószámla-tartozást, marad 44 kor. 66 fillér.

Az 1923-ra szóló költségvetés bevétele 333,237 kor. 66 fill., kiadása pedig 466,093 kor., úgyhogy 132,855 kor. 34 fill. kiadás fedezetlen.

2. Alapítványok állása.

Áthozatal 1921-ről 73,800, Baranyai Zoltán 1000, Boldisár Kálmán (kiegészítésül) 500, Bonkáló Sándor (kiegészítésül) 500, Budapest: Kir. József-műegyetem könyvtára (kiegészítésül) 1800, Csorna: Prémontrei könyvtár (kiegészítésül) 1800, Csúri Bálint 1000, Debrecen városa 10,000, Gálos Rezső (kiegészítésül) 200, Gombocz Zoltán (kiegészítésül) 300, Hartyányi Zoltán 2000, Horger Antal (kiegészítésül) 600, Horváth Endre 1000, Jakubovich Emil (kiegészítésül) 500, Kollányi Ferenc (kiegészítésül) 700, Nátly József (kiegészítésül) 1200, Palkovics Sándor 1000, Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára 2000, Pápay József (I. részlet) 500, Perczel György (kiegészítésül) 500, Réthei Prikkel Marián 1000, Simon György 3000, Sopron városa 5000, Stoll Ernő 1000, Székely István (kiegészítésül) 300, Szily Kálmán (kiegészítésül) 1300, Szily Tamás 2000, Szinnyei József (kiegészítésül) 700, Szóts Ferenc (kiegészítésül) 300, Tagányi Károly (kiegészítésül) 700, Vargha Gyula 2000, Veszprémi Takarékpénztár 2000, Veszprém városa 2000, Vikár Béla (kiegészítésül) 300, Zalán Menyhért 1000, gróf Zichy István (kiegészítésül) 300, Zirc: Apátsági könyvtár (kiegészítésül) 1800, Zolnai Gyula (kiegészítésül) 800, Zsirai Miklós 2000, összesen 128,400 korona. Ebből 102,500 K alapítvány 112 alapítótól; 25,900 K pedig a Társaság tőkésítése az 1905—1914. évek bevételeiből.

3. Szily-alap állása.

Földhitelintézeti záloglevelekben	5000 kor.
Készpénzben	1568 „ 34 fill.
Összesen	6568 kor. 34 fill.

4. Vagyonmérleg.

I. Vagyon.

Földhitelintézeti 4% K. é. záloglevelekben	30,000 kor.
Földhitelintézeti 4% szab. záloglevelekben	44,200 „
Hadikölcsön-kötvényekben	30,200 „
Készpénzben (3237 kor. 66 fill. + 1568 kor. 34 fill.).	4,806 „
Földhitelintézeti pénztárjegyekben	150,000 „
Összesen	259,206 kor.

II. Teher.

Folyószámla-tartozás	3193 kor.
--------------------------------	-----------

Tiszta vagyon: 256,013 korona.

A Választmány 1922 folyamán elhatározta, hogy ezentúl az ülések jegyzőkönyveit — tekintettel a nyomdai árakra — folyóiratában nem teszi közzé.

Szily-jutalom. Az 1923 január 23-án tartott közgyűlés az 1922. évi Szily-jutalmat (1000 kor.) CSEFKÓ GYULA szótörténeti tanulmányainak (MNy. XVIII: *Pokolegyháza. Éljen a barátság! Fűredi nyereg. Bikapézn. Vespecsenye. Éjszakai király* stb.) ítélte oda.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (VIII. ker., Múzeum-körút 6—8) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre mindig teljes készséggel válaszol.

1. **Ad vocem magvaváló** (MNy. XVIII, 213). Nem vitatom a *magvaváló* helyes voltát, ámbár a *tagbaszakadt* nyomán lehetne vitatnom, de az ellen szót emelek, hogy a *magbaváló* pesti magyarság volna, mert mi Szegeden így mondjuk, hogy *magbaváló*. A MTsz.-ban ezt a szót csak *duránci* (magva-nem-váló) és *váladó* (magvaváló) szók alatt találom. L. I.

2. **Cahin.** Szentesen hallottam, hogy a gazdag parasztot *cahin-parasztnak* mondják. Minthogy Kecskeméten ismerek *Sahin-Tót* családot is, kérдем, nem tartozik-e a *cahin* és a *sahin* egybe? Fel.: A *Sahin* tn. azonos lesz a népnyelvi *cahin* (alakv. *sajin*), 'serény, fűрге, élénk' szóval (l. EtSz.). Hogy azonban a *cahin* idevonható-e, azt nem tudjuk.

3. **B. úrnak** Marosvásárhely. A kérdezett két szó szláv eredetű, még pedig a *palást* az ó-bolg.-szláv *plaštъ* 'pallium', a *palota* pedig az ó-bolg.-szláv *palata* 'palatium' átvétele. A *plaštъ* szó eredeti szláv szó, ósszláv alakja **plaskъ* vö. lengy. *plaski* 'flach, seicht', a *palata* azonban a szlávban is jövevény, még pedig biz. görögnyelvi. Végső forrás lat. *palatium* (= lat. *palus* 'karó, cölöp') 'bekerített hely, palota'. M. J.

4. **A csónak- és evezősegyleteknek.** A hajós, csónakos és evezős műnyelvre a legjobb mű: RÓNAY TIBOR sorhajóhadnagy *Német-magyar Hajósszótára*. (A magyar Adria-Egyesület kiadása; Budapest, 1917.) Első része a német, illetőleg idegen, második része a magyar címszavak szerint van rendezve és részletes felvilágosítást ad minden idevonatkozó kérdésre. Sokban segítségül vehető még az *Aerotechnikai Szótár*. (Kiadta a magyar Aero-Szövetség. Budapest, 1920.) Célszerű még átlapozni a Magyar Nyelv s a Magyar Nyelvőr köteteit, melyekben sok hajós és malmos műszó van. Rónay Hajósszótárában fel vannak sorolva a nyelvi és szakforrások is; hozzá kell tenni még a régi magyar nyelvet tartalmazó *Nyelvtörténeti Szótárt* és CZUCZOR-FOGARASI *Teljes Magyar Szótárát*.

5. **Kocsiim: kocsijaim.** *P. Gy. ügyvéd úrnak.* A kérdés fejlődését teljesen megvilágítja Szinnyei József cikke a MNy. legutóbbi számában (1922, 201). Régen az *-a*, *-e* személyrag közvetlenül járult a tőhöz: *hab: haba*, *szent: szente*, a többes *-i* képzője is: *habi*, *szenti*; majd az egyes szám hatására: *habai*, *szentei*. Idő jártával az egyes

számba a *kapuja*, *ekéje* példájára szintén *-ja*, *-je* került: *habja*, *szentje*, így többes is *habjai*, *szentjei* lett. Így ma *kocsi*, *bácsi*, *tepsi* megfelelő alakjai is: *kocsijai(m)*, *bácsijai(m)*, *tepsijei(m)* s valamennyi osztrák-bajorból került *-li*, *-ni* végű főnév is: *klázbijaim*, *réklijeim*. A *kocsiim*, *bácsiim* alak ennél fogva nem szabálytalan. T. V.

6. T. D. úr kérdezi tőlünk: hogyan értendők Hamlet azon szavai, melyeket a II. felvonás 2. színében a színészeknek elszaval, t. i. „*most a rémsötét ctmerszint ádázabbra fente*“. — Felelet. E hely az eredetiben így hangzik: „*Hath now this dread and black complexion smear'd with heraldics more dismal*“. Értelmét az előző és utána jövő sorok világosan megmagyarázzák: A durva Pyrrhus, kin fekete *harcmez* (páncél, vért), hasonló az éjhez, melyet a végzetszerű *lóban* (a trójai falóban tölte), *most* (Trója elfoglalása és lakóinak lemészárlása közben) a *ctmerszint* (heraldikai színt) *ádázabbra* (vér-vörösrre) *fente* (kente-fente). Sz. K.

7. P. S. írja: Talán érdekelni fogja a MNy. olvasóit, hogy cseh barátaink a kisebbségi jogokra való figyelemmel a párkány-nánai vasúti állomáson a cseh mellett még magyar felírásokat is használnak, sőt még, ha jól vagyok tájékozva, nyelvünk javításán is fáradoznak, amennyiben pl. a *transito* kifejezés mellett, mint egyenértékűt, az „átmenesztő“ kifejezést használják. Hát nem örvendetes ez?
SZEREDNYEI.

8. R. P. úrnak. Igaza van; abban az értékes tárcában K. G. téved, mikor azt állítja, hogy a *faj* szó nyelvújítási csonkítás a régi nagy *fajta* szóból. Hiszen K. G. is tudja, csak emlékezetébe idézze, a Hal. Beszéd következő mondatát: *nüm héon mugánek, gye mënd ű fojánék halálut évék.* SZERK.

9. Sáros. Sáros vármegye területét az odaváló tót nyelvjárásban a nép *Sariš*-nak mondja. CZAMBEL SAMU, vizsgálva e tót elnevezés eredetét, azt mondja (l. Slovenská reč I, 12, 48), hogy talán nem magyar eredetű. A magy. *-os* végű szavak ugyanis szövegüket illetőleg változatlanul kerültek át a tótba (vö. pl. *Sárospatak* > tót *Sárošpotok*; *tátos* > kel. tót *tatoš* stb.). Nézetem szerint azonban a tót *Sariš* névnel nem magy. *Sáros*, ómagy. *Sáros*-ból kell kiindulnunk, hanem egy ómagy. **Sáris* alakból. Hogy ilyen alakot fel lehet tenni, bizonyítsák az ilyen mai és ómagy. adatok: ómagy. HB. *homus* > *hamos* > *hamis* | ómagy. *Baluanis* ∞ *Baluanus* > *Bálványos* (l. OklSz.) | ómagy. *Mortis* ∞ *Mortus* > *Martos* (l. OklSz.) | ómagy. *lopus* > mai magy. *lapos* ∞ népn. *lapis* stb. — Egy. ómagy. **Sáris* felvétele tehát teljesen jogosult s ebből a kel. tót *Sariš* név kifogástalanul megmagyarázható. M. J.

10. Helyreigazítás. A MNy. XVIII, 206. lapján, a *Levendulaszín* c. cikk első sorában *publikánszín* h. *levendulaszín* olvasandó. Cs. Gy.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIX. KÖTET.

1923 MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM.

Laborc.

Laborc folyó nevének kutatók kelta eredetűnek tartják s az a nézetük róla, hogy ugyanabból a kelta névszóból való, amelyből a négy bajor *Laber*, továbbá az elzászi *Leber* (fr. *Lievre*), valamint a horvátországi *Labor* folyók is (l. A. L. POGODIN: Archiv für slav. Phil. XXIII, 614; AL. SACHMATOV: Arch. XXXIII, 81). Mind e folyónevek szerintük a kelta *lūbāra*, 'die schwatzende, rauschende' (mellék-név, nőn. a hímn. *lūbāros*, 'schwätzer' alakhoz, l. HOLDER, Alteclt. Sprachsch.) névszóból származnak s értelmük körülbelül a. m. „Zúgó víz, Zúgó patak“ (l. ilyen magyar neveket az OklSz.-ban).

A *Laborc* ezen származtatása első látszatra tetszetős. Ha azonban az egyeztetést jobban megvizsgáljuk, azonnal kétségeink támadnak helyessége felől. Az első kétség általános jellegű. A Tisza felső folyásánál eddig egyetlenegy folyó- vagy hegynévről sem mutatták ki a kelta eredetet. A *Laborc* az egyetlen, melyet ilyennek magyaráznak, s reá hivatkoznak akkor, mikor azt vitatják, hogy a Kárpátok e részében szintén laktak kelták. A másik kétségünk a név alakjára vonatkozik. Micsoda elem a *Laborc* szó *c*-je? A keltában tudunkkal ilyen képző nincs. Hiszen hang- és alakítani szempontból több joggal lehetett volna ide vonni a háromszéki *Laborfalva* nevében levő *Labor* szót, pedig ez sem lehet kelta. Nem szaporítom ellenvetéseimet. Nézetem szerint *Laborc* neve hangalakja miatt nem lehet kelta eredetű, épp azért az alábbiakban egy elfogadhatóbb magyarázatot próbálok nyújtani róla.

ANONYMUS azt mondja, hogy a honfoglaló magyarok *Laborc*-t, aki Ung várának kapitánya s Szalán bolgár fejedelem híve volt, egy folyó mellett elfogták s azon a helyen föl is akasztották. A folyót aznapotól a kapitány nevéből *Laborc*-nak nevezték (l. ANON. 13. §., MHK. 410, 411). ANONYMUS ez értesítésében történetíróink szójátékot (l. ORTVAY, Magyarország régi vízi. *Laborc* a.), illetőleg olyan költött történetet látnak, amelyet ANONYMUS *Laborc* folyó nevének megmagyarázására gondolt ki.

Az első, amit ANONYMUS javára kell megállapítanunk, az, hogy van olyan folyónév is, amely végeredményben személynévből származik. Így pl. a *Csetnek* mellett elfolyó patakot szintén *Csetneknek* hívják (l. LISZKY, Rep.), pedig *Csetnek* eredetileg személynév (l. MNY. XI, 289, XII, 322). A mai veszprémmegyei Sédet egykor *Veszprém vízének* hívták (vö. OklSz. víz a.: 1217. Vltra fluuium *Wespreu wize* appellatum, 1395: in fluuiio *Wespreu uisy*; 1437: In ipso fluuiio *Wespreu wize*; 1476: In fluuiio *Wespreu wize*), kétségtelenül *Veszprém* helytől, de e *Veszprém* helynév személynévből való (l. MNY. XVIII,

214). Az ilyen állandó kapcsolatból azután tapadás útján keletkezhetett *Veszprém* = „fluvius Veszprém”. Így keletkeztek nézetem szerint *Almás* (ebből: *Almás vize. pataka*), *Ung* (ebből: *Ung vize*, l. OklSz. víz a.), *Ormán* (a XIII. sz.-ban; l. ORTVAY, Vízr.; e néven egy tolnak-i és egy baranyam.-i folyó, az utóbbi neye a mai *Ormánság* névben fennmaradt, l. Csánki II, 520, 533, ÁrpÚjOk. XI, 435), *Bakony* (vö. *Bakony folyás* LIPSZKY, Rep.) patak- és folyónevek. — Ilyen tapadással keletkezhetett *Laborc* folyó neve is, hiszen a régi nyelvből különben is van elég adatunk a *Laborc vize* állandó kapcsolatára (l. NAGY GYULA: Gróf Sztáray család oklevéltára I, II index: XIII—XV. sz.-i adatok: *Laborch vyzy*, *Labruch wyze*, *Labarczvize*), aztán meg van (Mező-) *Laborc* község is, bár erre a mai helysége régi adataim nincsenek. Lehetetlennek tehát nem lehetetlen, hogy egy folyónév végső fokon személynévi eredetű legyen.

S ha eredetileg személynév a folyó neve, ahogy ANONYMUS mondja, akkor kifogástalanul meg is fejthető.

Az olvasó emlékezetébe idézem, hogy ANONYMUS szerint Szalán fejedelem alattvalói bolgárok és szlávok. *Laborc* is Szalán híve, s róla mondja ANONYMUS, hogy szláv alattvalói a maguk nyelvén *duká*-nak nevezik. A *duka* *Laborc* hivatali tisztsége, *Laborc* pedig személyének neve volt. A MNy. XVII, 73—75. lapján igyekeztem kifejteni, hogy Szalán bolgárai bolgár-törökök, szlávjai pedig bolgár-szlávok. Azt állítom már most, hogy a *Laborc* név végső fokon bolgár-török eredetű személynév, melynek a bolgár-törökben **Alp-Bars* > **Al-Bars*, a bolgár-szlávban **Laborsz* vagy **Loborsz* volt az alakja.

De vajjon van-e vagy lehetséges török személynév-e az **Alp-Bars* > **Al-Bars* s ha igen, mi a törökben a jelentése.

A név összetétel; előtagja a tör. *alp*, *alyp* „hős” jelentésű szó, amely az ó-török. besenyő, kún személynevekben magára állva is, összetételben is sűrűn előfordul. Gombocz Árpádkori török személyneveink c. dolgozatában (l. MNy. X, XI és különlenyomat) ilyen összetételeit említi: *Alp-Arslan* (= Hórosorzlán, szeldsuk szultán neve), *Alp-Kara* (= Vieheld), *Alp-Kuś*, *Alp-Tägin* (nom d'un prince ghaznévide), *Alp-Tarkan* (egy ujjur követ neve 821-ből), *Jägin-Alp-Turan*, *Alp-Urusu*, **Alyp-Tyyan* (vö. magy. *Alattyán* hn.), **Alyp-Tulma* (vö. *Oluptulma* kún vezér neve ANONYMUSban). Az összetétel utótagja pedig a török *bars*, amely a török nyelvekben „párduc”-ot, „tigris”-t s esetleg „hiúz”-t is jelent, l. RADL. IV, 1158, 1487. Egyik legrégebb idevágó adat Etele nagybátyjának PRISCUS RHEORTÓL fenntartott $\Omega\beta\acute{\alpha}\rho\sigma\iota\omicron\varsigma$ neve, amelyről BANG W., Über die türkischen Namen einiger Grosskatzen c. értekezésében (l. KSz. XVII, 112—146) részletesen írt. Szerinte az összetett név első tagja *oi* a. m. „hamuszürke”, az utótagja pedig *bars* „párductigris”. *Oi bars* jelentése tehát „hamuszürke nagymacska: hiúz v. tigris”. — Más töröknyelvű népeknél is sűrűn fordul elő személynévi összetételekben. Íme néhány ilyen személynév Gombocz idézett értekezéséből (l. MNy. X, 243, 249, XI, 251): *Aj-Bars* (= Holdpárduc), *Alty-Bars* (= Hatpárduc), *Büri-Bars* (= Farkaspárduc), *Bäi-Bars* (= Empirpárduc), *Kutlu-Bars* (= Boldogpárduc), *Küč-Bars* (= Erőstigris), *Taj-Bars* (= Csikó-tigris), *Bars-Tugan* (= Párducsólyom) stb.

A felhozott példák kétségtelenül vallják, hogy csak a véletlen műve, hogy egy török **Alp-Bars* > **Al-Bars* személynév mindeddig nincs kimutatva. Hogy ilyen volt, ahhoz kétség nem férhet. Jelen-

tése pedig e névnek: *Hős párdúc*. A török kiejtésben az *Alp-Bars* kétségtelenül *Al-Bars*-nak hangzott (vö. félig hasonló eset van *Ákos* nevünkül, amely < tör. **Ak-kuš* 'Fehér sólyom', kiejtésben **Akuš*, l. MNY. X, 247).

E bolg.-tör. **Albars*-ból a bolgár-török uralom alatt levő szlávok nyelvében szabályosan ú. n. liquida-átvetéssel **Laborsz* vagy **Loborsz* lett. Mind a két lehetőségre vannak példáink. A mai Bulgáriában van egy *Lom* nevű folyó, amely *Palanka* községnél a Dunába szakad. E folyónak a Tabula Peutingeriana szerint egykor *Almus* volt a neve. (l. MÜLLER, Itin. Rom. 596). A liquida-átvetés minden szláv nyelvben megvolt s olyan szláv alapnyelvi hangtani törvény, amelynek működése a szlávság mai elhelyezkedése utáni évszázadokon át is érvényben volt (l. MELICH: NyK. XXXIX, 55). E liquida-átvetéssel lett az egykori varág *Aldegja*-tó az orosz szlávban *Ladoga*-vá, ugyanezzel az Élbe folyó *Albi(a)* nevéből lett a csehben *Labě*, a lengy. ben *Laba*, a latin *Albona*-ból a horv.-ban *Labín* (város Dalmáciában) stb. E liquida-átvetés különben a szláv közszavaknál — mint említettem — szabályos és kivételnélküli jelenség, vö. pl. litv. *alkūnė* 'ellenbogen, unterarm, ecke, biegunq', por. *alkunis* 'ellenbogen' = szláv *lak-* ∞ *lok-*: ó-egyh. szl. *lakzō* 'könyök', bolg. *lákāt*, szerb *lákāt*, szlov. *lakāt*, tót *lakel'*, *lokel'*, cseh *loket*, lengy. *łokiec*, or. *lókoty* l. VONDRÁK, Altkirch. Gr.² 345. Véleményem szerint különben is a bolgár-török **Albars* > bolgár-szláv **Laborsz* vagy **Loborsz* nem az egyetlen IX. századi bolgár-török személynév, amelyen a bolgár-szlávban a liquida-átvetés végrehajtódott. Ilyen nézetem szerint *Laodomur* (írásváltozat: *Laudomir*) bolgár törzsfőnök neve is. Isméretes dolog, hogy a magyarok 892-ben Arnulf német király seregében harcoltak Szvatopluk ellen (l. Annales Fuld. 892, PERTZ, MGH. SS. I, 408 és PAULER, A m. nemzet tört. Szent Istvánig 28, 147). E háború alkalmából a német császár követeket küldött 'ad Bulgarios et regem eorum *Laodomur*' (l. PERTZ i. h.), kérve a bolgárokat, hogy sőt a morva-szlávoknak ne adjanak (l. PERTZ i. h.: „ne coemptio salis inde Marauanis daretur“). A só, amelyről itt szó van, a marosi erdélyi só. A „rex Bulgariorum“ pedig *Laodomur*, kinek neve a bolgár-törökben **Aldamur*, a bolgár-szlávban pedig *Ladomur* volt. Az *Aldamur* név különben a kúnban is előfordul; az 1282. évi hódttavi csatában *Oldamur* (írásváltozat *Oldamir*, l. MNY. XI, 149) 'dux Cumanie' szerepel. A név GOMBÓCZ Z. szerint a tör. *alda-* 'be-trügen, beschwindeln' igének -*mur* képzős származéka, l. MNY. XI, 149.

A bolg.-tör. **Albars*-ból lett bolg.-szláv **Laborsz* vagy **Loborsz* az ó-magyarba **Laborszu* vagy **Loborszu* alakban került át. Az *r* utáni *sz* csakhamar *c*-vé lett, egészen úgy, mint ahogyan *c*-vé lett az *sz* az *arc* < **ország*, *Tárca* < *Tarca* ∞ szláv *Torisa*, *Barca* < *Bursza*, *Karcag* < *Karszag* stb. szavakban, l. MNY. XI, 244; XVIII, 126; XIX, 38. Ma a *Labore* folyó nevét a tótok *Laborca*, a rutének *Laborca* és *Laborec* (l. NIEDERLE, Nádor. mappa) névvel jelölik. Mind a két név a magyarból való átvétel s a szlávok által használt *c*-vel hangzó alak ország-világnak hirdeti, hogy a ma ott lakó népek közt a magyar a legrégebb, a magyar az ősfoglaló.

A bolg.-tör. **Albars* > bolg.-szláv *La(o)barsz* megfejtéssel pedig ismét egy újabb bizonyítékát leltük annak, hogy a történet-írók által kevésre becsült ANONYMUSNAK *Loboreij* ungi várkapitányról szóló tudósítása is történeti magvat rejt magában. MELICH JÁNOS.

A Turóci-fennsík helynévtörténete.¹

Fiatal szerzőnek legelső műve. A TAGÁNYI-féle történettudományi iránynak jeles terméke. Itt nem lehet feladatunk a történettudomány szempontjából a valóban megérdemelt részletességgel méltatni ennek a maga nemében nálunk egyedül álló településtörténeti monographiának módszerét és eredményeit. Csupán azokról a megállapításairól nyújtunk tájékoztatást, amelyek a nyelvtudomány számára is értékesíthető anyagul vagy szempontul szolgálhatnak.

A Turóci-fennsíkra a magyarság először a délnyugati részeken hatolt be a felső Nyitra völgyéből. Itt voltak részben magyar nevű falvai: *Divék*, *Nádasér* az első foglalás jogán a *Divék*-nemzetiségnek; itt adományozott a királyi hatalom már a XII. század első felében. Az ország központi részeivel való kapcsolatok azonban néhány évtized múlva délkeleti irányba tolódtak el.

A magyar királyság első századában a Turóci-fennsíkon néhány földvár körül vadászó-halászó és állattenyésztő szláv törzsek éltek. A fennsík peremén és a Turóc-folyó mentén párhuzamosan húzódó falvaik az északnyugati gyepülve betelepítése során a XII-ik században a zólyomi királyi magánuradalom hatalmi és gazdasági körzetébe kerültek. A zólyomi uradalom déli része: a halászatot és állattenyésztést űző szlávoktól gyéren népesített felső Garamvölgy, a mai Zólyom, a tatárjárás előtti években egészült ki Bars és Hont felső részének néhány földmivelő falujával, a század közepétől pedig a királyi erdők védelmére erdőővöket kapott; szintén ekkortájt gyarapodott a jobbára Hontból bevándorolt hospesek városi alakulataival.

A turóci szlávok mint ennek a „gazdasági ispánságnak“ adófizető tartozékai is folytatták földközösségen alapuló gazdálkodásukat. A magánbirtoklást itt a király honosította meg azzal, hogy a XIII-ik század első felében a királyi falvak földjeinek szegélyzetén belül elterülő lakatlan és gazdaságilag eddig értéktelen síkságot csakúgy nagyjából felosztva, néhány állattenyésztő magyarnak adományozta. Ezek: *Jordán*, *Vida*, *Otmár*, *Bene*. Ezt a területet IV-ik Béla, midőn a tatárjárás hatása alatt a katonai szervezet terén országszerte jelentékeny újításokat hozott be, az ötvenes-hatvanas évek folyamán, most már kisebb: 1—2 ekényi darabokban magánbirtokként körülhatárolva a „filii jobagionum“, azaz *jobbágyfiúk* néven szereplő telepéseknek adta, előbb a családok száma, utóbb pedig bizonyos földegységek szerint megszabott katonai szolgálat kötelezettségével. A jobbágyfiúk zöme nyilvánvalóan magyar, már csak azért is, mivel első nemzedékeikben legtöbbször magyar, illetőleg török nevet viselnek, pl. *Keve*, *Bodor*, *Pető*, *Dank*, *Gyula*, *Aracska*; vagy ezenkívül a XIV-ik században sokan magyar ragadványnevet. ú. n. „dictus“-t hordanak, pl. ? 1255: Andreas dictus *Temerdek*: 1363: Thome dicti *Feyes* (141). A XIV-ik század közepétől mind sürűbb náluk a szláv személynév vagy a szlávos változatú keresztnév. Családneveik is szláv formákban alakulnak ki a XV-ik század folyamán (143). Tanúsága mindez nyelvbéli, de nem népjellegbéli eltótosodásuknak.

¹ MÁLYUS ELEMÉR: *Turóc megye kialakulása*. Budapest, 1922. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság. 8° IX és 196 l. 2 térképmell.

A jobbágyfiúk már földmivelésből éltek és ebből szerzett gazdasági erejükkel tettek eleget katonai kötelezettségüknek is. Tehát ők hódították meg ezt a vidéket a fejlettebb gazdasági műveltség számára. A királyi falvak és az ő emberfeleslegükből a jobbágyfiúk itteni meggyökerezése idején keletkező, részben magyar nevű telep még a XIII-ik század folyamán királyi adomány útján más országrészekből származó nemesek birtokába kerültek. A jobbágyfiúk jogilag és társadalmilag középréteget képviseltek a nemszabadosok és a szabad nemesek között (territorialis nemesség, *nobiles de Thuruch*); de helyzetükben egész sora volt a feltételeknek, mely a nemességgel való teljes azonosulásra ösztönözte és segítette őket. Ez az azonosulás nem egészen 80 év alatt állott be a XIV-ik század harmadik évtizedében, még pedig nem királyi engedély címén, hanem szorgalmas és céltudatos munkásságukból folyó jelentőségük önkénytelen és észrevétlen elfogadásával.

A jobbágyfiúk érdekbiztosító és önkormányzati törekvései indítják meg a megyerendszer itteni kialakulását. Ú. n. „*probus vir*“-eik előtérbe tolásával lassanként kivonják magukat a XIII-ik század végén már közjogi méltósággá: főispánná vált zólyomi comes hatásköre alól, míg a XIV-ik század harmincas éveiben a választott szolgabírák szerepét vívják ki azok számára. További lépés a területi önkormányzat felé, hogy a comes a földrajzilag külön vidékek számára egy-egy állandó megbizottat állít maga helyett. Ez Turóban 1332-ben már a *vicecomes*: alispán nevet viseli, jeléül annak, hogy a Turóci-fennsík szervezete egyenlővé lett az ország egyéb megyéivel. 1339-ben pattan el az utolsó jogi kapocs az egykori zólyomi uradalomba foglalt földrajzi egységek között azzal, hogy külön főispán lép Turóc, Liptó és Zólyom megyék élére.

Mályusz munkája, mégpedig különösen annak a jobbágyfiúk megtelepedésével foglalkozó 4-ik fejezete, gazdag a helynévkutató nyelvtudomány terén felhasználható adatokban és megjegyzésekben. Kár, hogy a nyelvtudomány használatára adatai közlése néhol nem elég szabatos és keletjelzésük sem mindenütt egészen tájékoztató.¹ — A turóci helynevek vizsgálata kétségtelenül számos helynévtörténeti kérdés megoldásához vagy legalább megfelelő beállításához vezet bennünket. T. i. ezen a, ha nem is teljesen zárt, de mindenesetre élesen körülhatárolt területen aránylag kevés tényezővel kell számolnunk, és ezek a tényezők is a területre vonatkozó okleveles anyagnak nálunk szinte páratlan gazdagságánál fogva a legtöbb esetben kielégítő pontossággal felderíthetők. A Mályusz könyvében foglaltakat számbavéve, de egynémely tekintetben kiegészítve vagy módosítva, az alábbiakban vázolhatjuk meg Turóc helynévtörténetét, miközben alkalmunk nyílik néhány általános kérdés érintésére is.

Turóc helynévtörténetében két fejlődési menetet különböztethetünk meg a szerint, hogy némely helységek csoportos, mások pedig egyes településnek az eredményei. Csoportos településsel keletkezett a szláv helyek két rétege: egyikük a magyar uralom előtt

¹ Egy-két elírás is van: Gergely fia Mártonnak nem keletről, hanem nyugatról határosa Beszterce (56, vö. 60. l. 6. j.); Nádaséri András apjának és nem a testvérenek neve Albert (83, vö. 87). Az ún. Otmárföldéből kivált birtokok meghatározása (88—9) és a térképen való feltüntetése nem egészen világos.

fennálló és alatta királyi birtokká vált falvakat foglalja magában, a másik pedig az ezekből már a magyar korszak alatt kirajzott leányhelységeket.¹ Ezeknek a névképződésében a település természeténél fogva személynevek alig játszanak szerepet. Egyébként a törzsi kötelékben élő és egyéniség kibontására kevésbé képes régi szlávok helyneveiben nemcsak hazánkban, hanem külföldön is ritkán találkozunk személynévvel. Így ütközik ki a népjellem még a helynevekből is! Hogy a magyarországi helynevek között mégis előfordulnak szláv származású személyek nevei (nem: szláv nevű magyaroké!), az már a magyar néplélekhez való idomulásnak, a magyar művelődés áramlatába való belépésnek a következménye.

Azt a helynévképződést, hogy a magyar eredetű *Nadasér* mellett a szláv nevű *Necpál*, *Laszkár*, *Próna* szintén előfordul a Turóci-fennsík kivül a Nyitra folyó völgyében is, MÁLYUSZ a tót nép településének utóregzéseivel magyarázza, melyek folyamán az sűrűbben lepte el Északmagyarországot (27). Vö. *Badin* helynév ismétlődését Hontban és Zólyomban (5). — A királyi falvak népeinek hét alapítása közül kettő viseli anyatelepe nevét a *kis* előtéttel: a) 1284/1340: *Kusbezterce*; 1340: *minor Bezterce* — *Besztercét* (60—1); b) 1254: *Kus Moys*; később: *Kismayus* — *Mayusét* (78). Tehát ez esetek szerint a *Kis* a helynevekben többnyire azt mutatja, hogy az illető helység az alapszóban megjelölt helynek a leánytelepe. Azonban a jobbagyfiúi telepítésű *Kisjeszen* a XIV-ik század második felében csupán a közelség miatt nyerte nevét *Jeszen* után, amelyhez semmi telepítési kapcsolat nem fűzte (56).

A magyar hegemonia terjedésének bizonyítékául tekinti MÁLYUSZ, hogy a turóci prépostság 1251-iki alapítólevelében a szláv *Turóc* név helyett: castrum *Turul* áll. A *Turóc* nevet a lipitói és zágrábi *Turo-polje* ∞ *Turmezó*, a turóci *Turán*, az alföldi *Mezőtúr* nevekkel összevetve a szláv *tur* állatnévből származtatja. Ez azonban szerinte nem a 'bölény' neve, hanem az állattenyésztéssel összefüggésben az 'ököre, szarvasmarháé' (101—2). Itt jegyzem meg, hogy esetleg a *Turóc* helynévvel lehet összevetnünk az erdélyi *Torockó* helynév előrészét. Ennek a helynévnek eredeti formája u. i.: 1289: Castrum *Turozkeu*; 1291/1327: *Thurozkeu* (MonStrig. II, 254, 280) olv. *Turozskő* vagy *Turozckő*, azaz olyan alárendelő összetétel, melynek alapszava a *kő*-szó.² A név további alakjai: ? 1291/XVI. sz.: ? *Torozko*. ? *Turozko*; 1321: *Trozkou*; 1332—7: *Thuruzkov*; 1336: *Turusco*; 1344: *Thuruzkow*; 1369, 1373: *Turuzkou*; 1373: *Thorozko*; 1377: *Torozko* stb. (CSÁNKI V, 676, 690).

Az egyéni vállalkozásra fogékony magyarság feltűnésével jelennek meg a turóci helynevekben a személynevek: a fejlődésnek másik — az „egyes” településsel összefüggő — menetként. A XIII-ik század közepe tájáról ismeretesek a *terra Jordani*: *Jordán-földe*-féle helynevek. Ezek eredetileg olyan területet jelentettek, amelyen pontos határok közé nem szorítva végezte a névben jelzett személy a maga kezdetleges gazdasági tevékenységét, valószínűleg az állattenyésztést. A körülhatárolt és betelepített terület

¹ Van magyar csoportos település is egy-kettő a felső Nyitra felől átsapó települési hullámból.

² 1464: Ad latus maximi montis videlicet *Keuzyrth* qui mons *Warkeve* precise supra civitatem *Thorozko* adiaceret.

villa: *falva* volt; pl. 1284: *terra Jordani*, azonban uo.: *villa Sancti Martini* (61). A *földek* közül néhányat a hagyomány, talán főképpen mint jogi emlékeztetőt, a pontos határmegállapítás utáni időkre, a XIV—XV-ik századra is átszállított: 1413, 1420, 1438: *Jordanfelde*, *Jardanfelde* a réginek egyik töredéke (59—60); 1391: *Vidafelde* ∞ 1381: *Wydasteleke* (79—80).

Egy 1258/1416. határleírás a szomszédság megállapításánál a királyi falvakra így jelöli meg: *villa Sclabonya*, *villa Bistricha*; a jobbágyfiúk birtokát pedig a puszta személyneveikön: *Obusk*, *Iranka*, *Thoma* (60. l. 6. jegyz.). Vagy a jobbágyfiúi birtok a fentebbi *földekkel* egyezően 1269-ben *terra Drask*, *Sclabyna villa* mellett (62). Egy jobbágyfiúi adományt még 1362-ben (?) is *Mwensfeldenek* említenek; t. i. mielőtt telep képződött volna rajta, ajándékozás útján más birtokos határába olvadt (71), de a későbbi tulajdonosok kegyelethől megőrizték az eredeti adományos nevét.

A jobbágyfiúk a XIV-ik század közepe táján élő harmadik-negyedik nemzedékben szaporodtak el és ágaztak szét annyira, hogy a valószínűleg náluk is meglévő házközösségi szervezetből, vagy a szükség követelményeképpen, vagy esetleg a bizonyos íz fellépéséhez kötött szokás szerint is, megindult a családok kiválása és ezeknek önálló háztartásba szállásával az eddig magános *ház faluvá* bővült. A telepek rendszeresen csak a fejlettség ilyen fokán hatoltak be tágabb környezetük köztudatába és e köztudatban való elhelyezkedésük következményeképpen nyertek nemcsak nevet, hanem — hogy úgy mondjuk — kataszteri jelentőséget is, amely a birtokosuk vagy lakójuk személyazonosságának meghatározására kielégítő alapul szolgálhatott. Többnyire a birtokszerző ós, de gyakran a birtok kikülönítője, önálló teleppé megszervezője az, akinek a nevével a telepet a köztudat magába fogadta. Hiszen a falu kialakulásáig a birtokszerző ós nem egyszer teljesen kikopott a környezet emlékezetéből és a legszívósabb családi hagyomány sem bírta nevét a hellyel kapcsolatban újra forgalomba hozni. Sokszor kiszorítja természetesen az alapítók nevét valamelyik későbbi tulajdonosé, akinek egyénisége vagy szereplése erősen belevette magát a nemzedékek során átöröklődő köztudatba.

A XIV-ik század közepétől jelentkezik sűrűbben a *személynév + falva* összetétel: 1348: *Draskfalva* (62); 1392: *Vahotfalva* (81); 1397: *Cosuthfolva* (68); 1348: *villa Dyak* ∞ 1416: *Diákfalva*, a tulajdonos „Literatus” mellékneve után (63); 1327: *Alberthfelde* ∞ 1403: *Dyakfalva* alio nomine *Alberththeleke*, ugyancsak az előbbi után (83). Az 1269: *terra Bene* 1391: *Benefalva* lesz, pedig *Benének* csak az 1269-ben megerősített adományosok előtt volt köze a területhez (91). A Hevesből való *Gyula* és *Arachk* egyik rokonuktól 1287-ben a kétekenyi *Bylataorthwan* nevű földet kapták és még unokáik is 1353-ban a szomszédos Nécspál után nevezték magukat. 1357-ben tűnik fel először a telep külön neve: *Gyulaháza*. A *személynév + háza* kifejezést ebben is, meg az 1446/1502: *Thomkahaza* helynévben is eredetileg bizonyára egy házközösségnek kell értelmeznünk, amelynek feje az a bizonyos *Gyula* vagy az 1351-ben élt *Thonka* (59) volt. 1386-ban a *Gyulaháza* nevet *Gyulafalva* váltja fel (74—7).

A területen alapított egyházak védőszentjeinek neve szintén megjelenik az itteni helynevekben: a) 1284: *villa Sancti Martini*;

1495: *Zenth Marthon*; neve a középkorban magyar, elvéve latin, de sohasem szláv (63—4); b) 1327: possessio *Scentpeter*; később is a latinos változaton kívül csak magyarul (92—3); c) 1368: possessio *Sentmichal* vel alio nomine Nodoser, a XIII-ik században épült szentmihályi templom köré települő falu neve (83).

A régi szláv telepek közül *Beszterce* és *Béla* neve megegyezik a mellettük folyó patakéval (a magyar alapítású *Nádasér*?). Másutt is különösen a szlávoknál dívik a víz nevének átvitele a melléje eső telepre. Ez a szokás alighanem valami őszláv népéleti jelenség csökevénye. Lehet pl., hogy bizonyos korban a szláv törzsek erdőtlen folyóvidéken laktukban jóformán kizárólagosan halászatból éltek, s ezért telepeikkel a folyóhoz, patakhoz mintegy hozzátapadtak, azzal mintegy azonosultak. Az ősmagyarok egyik főfoglalkozása szintén a halászat volt. De ezt csak a vadászat, állattenyésztés és egyéb nomád életformák mellett üzték. S mivel mint életfenn tartásuk egyetlen forrására nem voltak a halászatra utalva, telepeik is — a különben igen mozgékony szállások — a víztől jóval függetlenebbek lehettek. — Több jobbágyfíui birtok vagy falu szintén a közelében levő víz nevét vette fel: a) 1312: *Machchapotoka*, szláv birtokos (81--2); b) 1335: *Bobovnik*, szláv b. (89); c) 1363: *Polereka*, magyar b. (88); d) idő? : *Konotopa*, szláv b. (85—6); e) 1417: *Jezerniche*, magyar b. (86); f) a *Sernovicha* ∞ *Sernoryce* ∞ *Sornouca* ∞ *Zarnocha* pataknak az egész jobbpartja eredetileg a patak nevét viselte és a rajta alakuló birtokok utóbb jutottak más nevekhez (80—2); g) 1363: possessio *Erczpatak*, magyar b. (71).

A természeti jellegből vagy a földrajzi helyzetből támadó név: a) 1340: *Dolína* (69); b) 1380/1384: *Zaturchan*, a Turóc folyó másik partján fekvő *Vendégi* (1245: *Wendeg*) helységhez való viszonyáról: am. „a Turócon túl“ (93—4).

A jobbágyfíui telepek neve birtokosaik arányszámának megfelelően legnagyobbrészt magyar képződmény volt. Azonban a XV-ik század közepétől a század végéig mindez rohamosan eltötosodik; pl. *Gyulafalva* ∞ 1489: *Gyulycz*; *Benefalva* ∞ 1456: *Benycz*; *Kevefalva* ∞ *Kevic*; *Draskfalva* ∞ *Draskóc*; *Tonkaháza* ∞ *Tomcsin*. MÁLYUSZ ezt a jelenséget a huszitizmusnak tulajdonítja (143).

PAIS DEZSŐ.

Műnyelv, szaknyelv.¹

A mindennapi társalgásban, a köznyelvben a szavaknak nincsen élesen elhatárolt jelentésük; minden esetben mondattani helyzetük, kapcsolatuk más szavakkal határozza meg alkalmi jelentésüket, melyhez rendszerint bizonyos hangulati velejáró is simul. A köznyelvben minden szónak tehát *viszonylagos értéke* van. A következő mondatokban például az *idő* szónak más-más tartalma és hangulata van: „Ma szép idő van“ — „Idővel majd rászánod magad“ — „Az idő fehérre festette a haját“ — „Neki soha sincs ideje valamit végezni“. — A tudományban s a szakfoglalkozásokban azonban minden szónak csak egyetlenegy jelentést szabad kifejeznie, itt *függet-*

¹ Válasz több oldalról történt kérdésekre.

len értékre van szükség, mely önmagában is, meg mondati kapcsolatban is mindig csak egyet jelent. E nélkül tudományos fejtegetés, szakszerű elintézés lehetetlen volna. Elméleti és gyakorlati érdekek fejlesztették minden tudományban és minden foglalkozásban a *műnyelvet, szaknyelvet* (terminológia), melynek alapja a *műszó* (terminus technicus).

A *műszó* kellékei a következők:

1. *Fogalmi szabatosság.* Minden műszó képzettartalma mennyiségileg és minőségileg kétségtelen pontossággal meg legyen állapítva. A szabatos műszó sem többet, sem kevesebbet nem fejez ki, mint amennyit a szükség megkövetel. Soha ne lehessen mással elcserélni; minden *szakemberben* mindig ugyanazt a határozott képzettartalmat keltse, melyben az illető szak megállapodott s élesen különbözzék a legközelebb álló rokонтartalmú szótól is. Minden műszónak csak egyetlenegy fogalmi tartalma legyen, s minden képzetnek csak egyetlenegy kifejező szava legyen (*egyértelműség*). A műszó minden tekintetben egyértékű legyen egy szabatos meghatározással (definitio).

2. *Nyelvi helyesség.* Ne ellenkezzék a nyelv természetével. Ezt nemcsak a nyelvtani szabályok határozzák meg, hanem a szó története s a szokás is. Éppoly hiba derüire-borura szavakat faragni és koholni, melyeket a nyelvérzék be nem vesz, mint aggodalmasan kerülni azokat az eredetileg talán a nyelv törvényei ellen alkotott szavakat, melyeket az évtizedes, néha évszázados használat meggyökereztetett.

3. *Nyelvi tisztaság.* Ez jelenti azt a törekvést, hogy mindent, amit a fogalmi szabatosság megóvásáért és megsértése nélkül a magunk nyelvén ki tudunk fejezni, ne mondjuk más nyelvekből vett szavakkal. Ez azonban annyit is jelent, hogy amire szabatos műszavunk nincs, arra használjuk a nemzetközi forgalomban megállapodott, rendszerint az élő nyelveken kívül álló görög-latin szókincsből eredő műszót. Itt is kerülnünk kell a végleteket. Amily rút és felemás a kétségtelen idegen szavak használata, olyan feszes és mesterkélten aggodalmas kerülésük ott, ahol a tudományos szabatosság megköveteli.

4. *Könnyű alkalmazhatóság.* Legyen a műszó olyan, hogy könnyen illeszkedjék bele a folyó nyelvbe, azaz könnyen lehessen ragozni, továbbképezni, más szavakkal összetenni. Ne legyen nyelvicamítóan nehéz kiejtésű; ne legyen szertelenül hosszú. Írásban a nagyon hosszú összetételek tagjait kötőjellel kapcsoljuk, hogy olvasásuk könnyű legyen. Általában véve jobb a rövid szó, mint a hosszú; jobb az egyszerű szó, mint az összetett; jobb az a szó, mely természetesen belesimul a beszédbe, mint amely kipi belőle.

5. *Állandóság.* A műnyelv érvényessége csakis a műszavak állandóságán alapszik. A már egyszer közmegállapodással bizonyos értelemmel felruházott műszót mindig csak abban a jelentésben használjuk, soha másban; de más szónak se tulajdonítsunk olyan értelmet, melyre egyet már lefoglaltunk. — A műnyelv állandóságát biztosítja a *műszótár* vagy *szakszótár* (nomenclatura), melybe a szavakat foglaljuk, hogy mindenkor könnyen és biztosan hozzáférhetők legyenek. A műszótár elkészítése elsőrendű elméleti és gyakorlati szükség és kötelesség minden szakban. Mindenekelőtt két ember kell hozzá: a *szaktudós* s a *nyelvtudós* (a két ember lehet több *egyén*, sőt

rendszerint többnek is kell lennie). A *szaktudós* megállapítja a szükséges szóanyagot, ő adja a tudományos és szakszerű meghatározásokat, ő szállítja a szakbeli könyvészetet. A *nyelvtudós* nemcsak a nyelvi helyesség és tisztaság óre, hanem a szaktudós előtt ismeretlen egyéb nyelvi forrásokat is ő jelöli meg, a szótárkészítés módszerét is ő ismeri legjobban. — A mű- és szakszótárnak két részből kell állania; az egyikben a címszavak a magunk nyelvének, a másikban az idegen nyelvek betürendjébe vannak foglalva; abban a magyarázat idegennyelvű, ebben a saját nyelvünk szavaival történik. Igen célszerű a tárgyi magyarázatokat könnyen szemlélhető képecskékkel, vázrajzokkal kísélni, amint ezt sok lexikonban, vagy az Oldenburg-féle műszaki szótárakban láthatni (Schlommann-Oldenburg: Illustrierte Technische Wörterbücher in sechs Sprachen. 1920. R. Oldenburg. München-Berlin).

A *műszó, szakszó* kellékei tehát a *fogalmi szabatosság, nyelvi helyesség, nyelvi tisztaság, könnyű alkalmazhatóság és állandóság*; ezekhez egy tagadólagos követelmény is járul: ne legyen érzelmi melléközöngéje, hangulati velejárója, mint az irodalmi, társalgási s a köznyelv szavainak és kifejezéseinek, mert ez elhomályosíthatná szabatosságát. Esztétikai tekintetben elég, ha nem rúthangzású s ha könnyűejtésű. Szépsége legyen olyan, mint valamely gépalkatrészé, mely akkor szép, ha tökéletesen megfelel céljának és rendeltetésének.

TOLNAI VILMOS.

A tihanyi alapítólevél olvasásához.

(Felolvastatott a Magy. Nyelvtud. Társaság 1922 márc. 21-én tartott ülésén.)

A tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelének legjobb kiadásában minden megjegyzés nélkül olvassuk e passzust: „Addit etiam lacum *Segisto*“ (MARCZALI: Enchiridion fontium hist. Hung. 84. FEJÉRPATÁRY másolata után, a magy. helynév híven az eredeti oklevél írásához kis kezdőbetűvel; ERDÉLYI LÁSZLÓ, A tihanyi apátság kritikus oklevelei 28; Pannonhalmi Rendtörténet [PRT.] X, 493). Az összetett magy. helynév második tagját a név előtt álló „lacus“-nak megfelelőleg *tó*-nak értelmezi SZAMOTA (NyK. XXV, 143) és felveszi az OklSz. is a *Tó* címszó alá. Szerintem hibásan. A mai magy. szóvégi hosszú *ó*-t, legyen akár a deverbális *-ó, -ő* képző, akár más ily hangalakú szóvégzet, Szent István veszprémvölgyi görög oklevele *-ou*-gal (σούταγ és σούταγ = *Szántó*), Szent István vitás hitélű 1001. évi pannonhalmi alapítólevele ¹ *-ou* és *-ov*-val (Cörtou és Curtov = Kortó).

¹ A pannonhalmi alapítólevél *meglevő példánya*, mely nem azonos a XIII. század első felében több királyi és pápai oklevélben ártirt példánnyal, véleményem szerint, melyet részletesen más alkalommal fejtek ki, nem lehet a XIII. század elejéről való hamisítvány, de 1001. évből való eredeti sem. Minden jel arra mutat, hogy az igazság éppen a középen van. Kétségtelen, hogy volt egy 1002 augusztus után kelt alapítólevél, melyet a német császári kancelláriából Szent István udvarába került *Heribert C.* jelzésű notárius fogalmazott. Ez azonban vagy dátumtalan volt, vagy különbözött dátumsora a *meglevőtől*. A dátumsor pótlása, vagy 1001-re javítása csak 1101-ben történhetett, hogy az apátság egyházjogi kiváltságainak 100 éves birtoklására, illetve a veszprémi püspökkel szemben, kinek dézsmaszedő és egyéb

ügy látszik, két külön birtok, egyik Somogy-, másik Komárom megyében, PRT. I, 255—256, KARÁCSONYI: Szent István király oklevelei 165), a tihanyi apátság szóbanforgó alapítólevele *-ah*, *-au*, *-av* és *-ou*-val (nogu azah fehe rea = aszó, munorau kereku. monarau kereku, monarau bukurea = monyoró, gifnav = disznó, iohtucou = ? Opou-di), s talán *u*-val is (far feueri iturea = itó, itató?) adja vissza. A veszprémvölgyi oklevél 1109. évi latin megerősítésében (múzeumi péld.) a szóvégi *ó*-t *-ou*-val találjuk: zamtou (vö. uo. ferlouf). Innentől kezdve a XV. század elejéig az a legáltalánosabb alak az *-ov*, *-ow* helyesírásbeli változatokkal vegyesen. A régebbi *-ay*, *-ah* többé elő sem fordul, az *-au*, *-av*-ot szórványosan megtaláljuk még korai okleveleinkben, leginkább a szlávból latinositott *-aus*-végű személynevek legrégebb magyar alakjaiban: 1111. évi első zohori oklevélben: Jareclau (FEJÉRPATAKY: Kálmán kir. oklevelei 43); 1141—61: Bioszelau (az admonti Gut-Keled-bibliába XII. századi kézzel bejegyzett második csatári apátsági okl.-ból, Magy. Könyvszemle 1892 3, 18), 1163: iobagiones Sumugiensis castri: Cicigna... Merascelau (IV. István egyetlen szövegében fenmaradt okleveléből a zágrábi érsekség „Liber privilegiorum“ c. chartulariumában, SMĪČIKLAS: Cod. dipl. regni Croat. Dalm. et Slav. II, 97).¹

Több ilyen szlávból való, de még néhány magyar névben is megtaláljuk a szóvégi *-au*-t a dömösi prépostság 1138. évi, de csak

jögát éppen az előző években Szt. László és Kálmán királyok törvényei és az 1100 körül tartott első esztergomi zsinat határozatai (Lad. I, 27; Colom. I, 66; Synod. Strig. 36) biztosították, az elévülésre hivatkozhasznak. Hogy az így datált alapítólevél Kálmán király törvényeinek is megfeleljen (I, 1, 15 és 16), a dátumsort megtoldták a halásznépek falvainak és más veszélyeztetett birtokaiknak jegyzékével. Mivel pedig a meglévő példányon e kétsoros záradék írása a *Wag* szóig azonos az egész oklevél írásával, e példány nem lehet az eredeti alapítólevél. Csak az így megtoldott eredetinek másolata. Ha már most tudjuk, hogy rajta Kálmán királynak IV. Henrik német császár 1091—1101. évek közt használt 2-ik nagy császári pecsétjét tökéletesen utánozó (I. Possz, Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige I. (1909) Taf. 17, No. 4) pecsétje függ, pecsétfelerősítési módja legkevesebbé sem a Szt. István-kori német császári okleveleké, hanem Kálmán-kori (középen 2 függőleges bemetszéssel kereszttül vont hártyszalagon az oklevél hátára erősítve), hogy írása utánozza ugyan a scriptura longiorban, Krisztus- és királyi monogrammban stb. a Szt. István-kori eredetit, de minusculás részeken sokféle rövidítőjele, 3-as hurkolatú díszszel ellátott hosszú / betűi eltérnek a XI. századeleji, sokkal egyszerűbb írású német császári oklevelek írásától, a XI—XII. század fordulójára utalnak s az ezenkori pápai bullák cifrázatokkal túlterhelt írásának hatása alatt állanak, kétszegtelenül lesz, hogy a ma meglévő példány csak *Kálmán királynak 1101. évi renovációja lehet*. Szükség volt rá a veszprémi püspökkel folytatott perben. II. PASCHALIS pápa 1102. évi bullája (PRT. I, 592—593), mely először idéz az alapítólevélből, ugyane cél szolgálja. Kései, ma már elveszett forrásan alapuló adatunk van rá, hogy a per 1103-ban békés megegyezéssel végződött, melynek egyik békebírája, ARDUIN győri püspök, a közfelfogás szerint azonos a pannonhalmi alapítólevél adatait jól ismerő s legendájában felhasználó HARTVIKAL (SCHMITT, Archiepiscopi Strigoniensis 1752. 18, WENZEL, Árpád-kori új okmt. I, 45). Az alapítólevél nyelvtörténeti adatai tehát a XI—XII. század fordulójára felhasználhatók, sőt a záradék helyneveinek helyesírása a *Wag* szóig éppen e korra utal.

¹ Természetesen nem számítjuk ide az-oly tiszta szláv helyneveket, melyenek pl. Imre király 1201. évi oklevelében, bár magyar hely- és személynevek közt, olvashatók: Chernoglau, Lupoglau stb. SMĪČIKLAS: Cod. dipl. III, 9.

1329-iki átiratban fenmaradt alapítólevelében: Saslau (KNAUZ: Monumenta eccl. Strigoniensis I, 89); Jereslau (uo.), Jeraslau (uo. 93, de ugyanez oklevélben Jeroslo is, uo. 96), Wisalau (93), Waridav (95), Jacau (90, 91), Morau (90), Bizau (90), uilla Asavfeu (uo. 93, jegyzeteim szerint az eredetiben így, KNAUZban hibásan: Asaufeu); vö. uo. a -di deminutiv képző előtt: Taudi (90), Buzaudi (90), Waltandi (91). Sarlaudi (92, 95), Tarcaudi (95).¹

Utoljára az -au-val a tihanyi apátság 1211. évi nagy birtokösszeírásának egy-két szláv eredetű, de néhány magyar nevében is találkozunk még: Wardau (PRT. X, 503), Moglau (uo. 504), Summorav, ugyanezen oklevél egykorú fogalmazványában: Summorau (504), Warou-Varau (505), Varau-Varou (515), Yroslau, Micolau (507), Chomoslou-Chomozlau (514). A XII. század elejétől általános -ou, -ov-tól eltér még a Várad Registrum Numuolohod személyneve (1219-ből, 45. §. KARÁCSONYI-BOROVSKY-féle kiad. 231. l., új beosztásban, No. 213. §), melyről MELICH mutatta ki, hogy Nemvalód-nak értelmezendő (MNY. XIII, 52). Mását megtaláljuk a veszprémi káptalan 1171. évi, III. Istvántól nyert oklevelében: cum feruo volóód (sic! Benedek veszprémi comes *kesceh* (kesző)-i szolgája, fénykép. Múzeum).

A *Somlyó* helynév két legkorábbi adatában szintén nem a szabályos -ou, -ov-ot találjuk a mai szóvégi -ó helyén. II. Gézának a veszprémi káptalan birtokában levő 1152. évi, jórészt olvashatatlan s éppen ezért — hihetetlenül hangzik bár, de igaz — mind máig kiadatlan oklevelében olvassuk sok szép magyar hely- és személynév közt a: *mezeu sumlu* birtoknevet (fénykép Múz., 4 or hasonló a SZILÁGYI-féle millenniumi Magy. nemz. tört. II, 291, néhány szavát közli az OklSz. is, I. pl. *Szombat* alatt). HARTVIK püspök Szt. István életrajzának XII. századi múzeumi kódexében (Cod. medii aevi 17), bár mindkét névben vakarással: „ecclesiam sancti saluatoris in bukan Sumlu“ alakban találjuk e helynevet (cap. XI, M. FLORIANUS: Hist. Hung. font. dom. I, 64). Ugyane műnek más kézírataiban, a XIII. századi Codex Runensis in Stiria-ban: bucan sumlu, a XIV. századi Codex Vindobonensis-ben: bukenfumlov (PERTZ, MGH. SS. XI, 240. *Bökény-Somlyó* helynév, KARÁCSONYI, MNY. II, 273. CSÁNKI III, 345). E gyakori helynevünk etymológiájához adaléku megemlítem III. Béla 1193. évi oklevelében olvasható „montem *sumujl*-t, mely az esztergommegyei *epzu* (Ebszöny), uilla *tacod* (Tokod), aqua *Sar* (Sári-Sáp), campum *Tatu* (Tát), uiam *Sap* (Sáp) vidéken feküdt. Ma a katonai térképen a szomszédos Csévtől délre találjuk a 367 m-es *Somlyó*t és Bajnától délnyugatra a *Bő-Somlyó* hegyet, még délnyugatabbra *Nagy-Somlyó* várat. Igaz, hogy az 1193. évi határleírás szerint ezek egyike sem azonosítható a *mons sumujl*-lyal (a szóvégi -jl az oklevélben = *ly*, vö. uo. Copu^{il}. copu^{il} = Kapoly, Concol, Conco^{il} = Konkoly. Fényképe Múz., az eredeti Orsz. Lt. Dl. 27-ből kiadatlan).

Az *ító* és *tó* szavak egyszerű -u-val írt alakjairól l. alább;

¹ Ugyanebben az oklevélben olvasunk különben először az „Abbate Pastahiensi“-ről (uo. 94), melynek ily névalakja ANONIMUS 33. fej.-ben „*paztuh*“; a Várad Registrumban is többször előfordul: *Paztuh*. ebből a magyarban szintén -ó végű *Pásztó* lett. A későbbi *Patroh-Pátró*-ról MELICH NYK. XLIV, 360.

a szóvégi *-ó*-ról l. még MELICH NYK. XXXIV, 138—142; XLIV, 353. A Váradi Registrum villa Meduëozu = *aszó*-ját (*65—219) az 1550. évi kiadás sajtóhibájának is tarthatjuk.

Mikor találjuk egyszerűen *-o*-val írva a magyar szóvégi hosszú *-ó*-t? Más szóval, mikor kezd monophongussá válni a szóvégi *-au*, *-ou* diphthongus?

Kálmán király két zabori, 1111. és 1113. évi oklevelének szláv vagy más idegen eredetű *-o* végű személy- és helynevei nem jöhetnek tekintetbe. Ilyenek az 1111. évben Pofoco kanonok neve (FEJÉRPATAKY: Kálmán kir. oklevelei 43), az 1113. évben: aqua... Dumbo (uo. 57), villa Craco (ma Krakován, uo. 58, 69), aqua Sipco (talán a mai Sipkó falu táján, uo.), villa Stro (ma Osztro, uo.). Ugyanezen oklevél magyarnak vehető villa Sorlo (= Sarló?, ma *Sarluska*, uo. 61 és 71) helyneve pedig az eredetiből kiszakadt s csak IV. Béla 1249. évi átíratát átíró 1410. évi Zsigmond kir.-féle átíratból ismeretes. E két oklevél egyébként mind palaeographiai, mind nyelvtörténeti szempontból nagyon is kiüt közelkorú eredeti okleveleink sorából. Legjobb esetben magyarul alig tudó, magasabb franciás műveltségű zabori szerzetesek írásának tarthatjuk őket.¹

Az 1138/1329. évi dömösi oklevél említett Jerosló egyszerű *o*-val írt adatát Jeraslau, Jeraslau mellett az átíró hibájának is tulajdoníthatjuk. Éppígy nem jöhetnek tekintetbe az idegen *Mico*,

¹ Ez ítéletre az oklevelek következő helyesírásbeli sajátosságai vezetnek bennünket: Colomagnus, vö. SMÉTKLAS, Cod. dipl. II, 15, 1105. évi dalmáciai oklevélben, II, 98, 1163. évi horvát vonatkozású oklevélben; hungarice, Hungaria, mely név olasz- és franciaországi írók műveiben már a X. és XI. században található *h* kezdettel, de eredeti magyarországi oklevélben először csak 1137-ben fordul elő (PRT. I, 90, 596). E két oklevélben találjuk a magy. *cs* hangot is először *ch* val írva: 1111: Treinchen, Chonadensis, de Bache (Bács); 1113: Grincha. Chanadiensis, de Bache. Latin betűs okleveleinkben a *c*, ritkábban a *ce*, *ci*, továbbá a *z*, ritkábban a *cz*, majd a *c* mellett igen gyakran az *s* (a kettős *ss* talán csak a *Geylfa* névben) a *cs* hang szokásos jele a XI. században és a XII. sz. első felében. A *ch* a két zabori oklevélen és a II. István-kori (1116—31), hazai, kódexírási okleveleinktől eltérően, cifrázott írású, s így talán szintén külföldi iskolázottságú írótól származó Acha-féle oklevél két adatán (Acha = Acsa?, I. PRT. I, 243 és lithouch, uo. I, 595) kívül még a *cs*-t különben *c*- és *cz*-vel író első csatári oklevél (1141—61) XII. századi admonti másolatában fordul elő egypárszor (Chitary, Chitar, Chama, Deucher), többször eredeti oklevélben nem, azután is a XII. század utolsó két évtizedéig elég szórva nyos a *ch* a szokásos *c* és *s* mellett, kizárólagossá pedig csak a XIII. század közepén lesz (l. még: 1181: *Csega*? PRT. VIII, 277; 1157: Geylfa KNAUZ, Mon. Strig. I, 110; 1165 k. Geytse uo. I, 119). A dömösi alapítólevél néhány *ch*-val írt *cs*-jét (Crachin, Deuecher, Geiche) a kései átírat rontásának tartom, a *cs*-t különben ez oklevél (szó elején rendszeren) *c*-vel és (szóközépen) *s*-sel, talán kétszer (Zatadi (= csatádi? I, 91) és Zunadiensis = csanádi no. I, 97) *z*-vel írja. Végre a második zabori oklevélben találkozzunk először a *-di* deminutív képző lekopott véghangzójú *-d* alakjával, l. alább. A zabori oklevelek ellen tárgyi és palaeographiai kifogásokat emel ERDÉLYI LÁSZLÓ PRT. VIII, 234. Gyanus még a második oklevél keltezésében elkövetett kettős hiba is (FEJÉRP. I. m. 64. l.). A datálás azonban szintén csak a kései átíratban maradt meg s a hibák esetleg a kései másolás rovására írhatók. Érdekes, hogy HAJNAL ISTVÁN éppen a két zabori és az Acha-féle II. István-kori oklevél írásában fedezi fel a francia írás legkorábbi hazai hatását. (Írástörténet 107., 109. l. I. tábla 1 B.; II. tábla 3 B.)

Fulco, *Vido*-féle nevek egyszerű *-o*-s adatai sem (1156: *Mico colonicensis archiepiscopus*, KNAUZ, i. m. I, 108, 1157: *Mico archiepiscopus* uo. I, 111, 1171: *comes capelle Vido frater Fulconis*, fénykép Múz. 1174. *Fulco comite*, fényk. Múz.), bár e nevek meghonosodva a XIII. és XIV. században már *Mikou* (*Micou*), *Fulkou* alakban fordulnak elő okleveleinkben.

Legelőször írja *-o*-val a magyar szövegi *-ó*-t II. Géza királynak a garamszentbenedeki apátság számára kiadott 1157—58 körüli oklevele a *poiffeffionem zamto* (= Szántó) helynévben (KNAUZ, i. m. I, 116. fénykép: III. Béla Emlékezete 151. l.). Erről az oklevélről csak azt jegyezhetjük meg, hogy bár szövege szerint „*rex Geyffa — per notarium barnabam hanc cartam stabili — precepit*”, mind szerkesztésére, mind gyarló írására nézve nagyon hátrányosan tér el II. Géza rendes, csinosan kiállított okleveleitől, írása pedig a leghatározottabban elült *BARNABÁS* notárius több oklevélből jól ismert, szépnek nevezhető kódexírásától (l. pl. PRT. I, 81, középső facsimilét. *Barnabás notarius írásairól FEJÉRPATÁKY*. Száz. 1881, 218. és Kir. kancellária az Árpádok korában 27. l.). Bár a király viaszpecsétjével van ellátva, kétségkívül garamszentbenedeki szerzetes írása.

Nem emelhető azonban semmi kifogás III. Bélának azon országos levéltári, 1181. évi oklevele ellen (Dl. 22), melyben két adat is van az egyszerű *-o*-s írásra: *cum duobus filiis abazo hada et haioude* és *Tofv cum filio hajo* (III. Béla Emlékezete 345. l., facsimile uo. 157. l.). Bár a hosszú *-ó*-nak szóközépen ebben is *-ou* felel meg: *Poufa*, *Pouf* (*Froa*), *Froue*, *haioude*.

III. Béla királynak kétségtelen hitelű, 1193. évi s a székesfehérvári keresztések számára adott nagy oklevelében (Orsz. Lt. Dl. 27) sok *-ou* és *-ov* végű adat (*Chergou* = Csurgó, többször, *aqua Lizcou*, *chernou*, *vincelfov*, *humerou*, *Moinnerov* kerek, [H]uje *tor*, *Quieftou*, *montem intov*, *aroud*, *lovacol*) mellett egyetlen egy egyszerű *-o*-s fordul csak elő: *inde ad aldo cut*. Ez a tihanyi alapítólevél után egyik legfontosabb, mert több száz magyar szót és helynevet tartalmazó eredeti, Halotti Beszéd előtti korból származó oklevél — sajnos — még ma is kiadatlan. KNAUZ i. m. I, 142—146 csak a majdnem minden szavában megrontott 1464. (!) évi átiratát közli (fényképe megvan a Múzeumban, palaeographicus másolata birtokomban). Nehezen tudjuk megérteni, miért idézi az OklSz. ezen oklevél adatait hol helyesen a Dl. 27-ből, hol a Dl. 29-ből, holott a Dl. 29 Zsigmond királynak Nagy Lajos 1372. évi átiratát átiró 1394. évi oklevele, s 1193. év alatt nem idézhető. l. pl. *Int?* [am. intó?] címszó alatt a fentidézett *montem intov*-ot! Imre király 1200. évi Dalmáciai oklevelében a „*comite de Krasso*” megyenév van egyszerűen *-o*-val írva (SMICHLAS: Cod. dipl. II, 358). E nevet a XIII—XIV. században mindig *-ou*-val: *K(a)rassou* találjuk. Imre egy másik 1201. évi hiteles oklevelében találjuk a következő egyszerű *-o*-s adatokat: *uillam Samto* (= Szántó), *Wollod*, *Lippo* (Múz. Kisfaludy-lt.). A monophongizálódás gyors terjedésére jellemző, hogy míg az 1211. évi nagy tihanyi összeírás fogalmazványában és eredetijében alig egy-két egyszerű *-o*-s magyar szöveg van: *Hoyoholmu* — *Hoyouholmu*, *Hindofa*, *Samthou* — *Santo* (PRT. X, 509, 510, 516), addig Albeus 1237. évi pannonhalmi, sokkal kevesebb nevet tartalmazó összeírásában már egész sereg ilyen adato^t találunk: *Chvmoslo*, *Gumburo*, *Comozlo*, *Zuguoso*, *Moco*, *in predio Zazlo*, *Copo*, *Orlo*, *Mycó*,

Debulo, ville — Chyco, villas — Chico, Chygly, Fileo, guzuoov, villa — Scarozlo (PRT. I, 772—87). L. még 1212: ancillam nomine Vtalo (Hazai Okmt. VI, 10), 1231: serui nostri, qui uulgo dicitur Burho[r]jdo Hercegy nomine de uilla Zamard (hibásan Hazai Okmt. I, 10, Múz. Kisfaludy), 1236: zeguenozo pertinet Jeneunec (Múz. t. a.), 1236: Mortun filius Iolegin (Haz. Okmt. VIII, 32), 1238: Scvmuro (Haz. Oklt. 7) stb. stb.

Nézzük már most ezek után, hogy találjuk a *tó* szavat írva régi okleveleinkben? Az OklSz. *Tó* címszava bizony, mint többé-kevésbé sok más korai adatokat is tartalmazó címszava, egy kis fésülést kíván. nem lévén az egyébként nélkülözhetetlen, óriási fáradsággal készült munka egybeállítója jártas a magyar oklevéltanban és történelmi topographiában. Első, 1055. évi adatát e cikkben igyekszem javítani. Második, 1067/1267. évi adata a kétes hitelű, MARCZALI és SÖRÖS PONGRÁCZ szerint éppen részletes határleírásai miatt későbbi korban interpoláltak tekintendő (SZILÁGYI-féle Magy. Nemz. Tört. II, 117. l. jegyz. és PRT. XII. B. 364. l. 3. jegyz.) Százti (Szászdi) alapítólevélnek WENZELBEN (I, 25) hibásan publikált szövegéből való. Jegyzeteim szerint az alapító Péter ispán 1067 körül kelt oklevelét átíró 1267. évi, IV. Béla-féle oklevélben (Orsz. Lt. Dl. 7) a kérdéses rész betű szerint így olvasható: quarum piscinarum no(m)i(n)a hęc funt, wenfellew. *Touq*, p(ro)luca, Homuser, Tehna, Ebes — —. A harmadik adat a bakonybéli apátság 1135. évről keltezett, hamis szalmádi okleveléből való, mely ERDÉLYI LÁSZLÓ szerint 1249 körül gyártódott (PRT. VIII, 255). A következő két 1193. évi adat III. Bélának a székesfehérvári keresztesek számára kiadott, előbb említett okleveléből való. Az első, a *Quiestou*, jó, de ezt az eredeti szövegben sorrendre megelőző *Huzetou* adat nem. kiigazítandó így: [H]uze *to*, a v simpla, a kezdő *H* pedig az eredeti oklevélből kiszakadt s csak későbbi átiratokból (pl. Dl. 28, 1193/1251. IV. Ince pápa) egészíthető ki (l. múzeumi fényképét). Kákán csomókeresésnek látszik, noha nem az, ha megemlítem, hogy a következő ANONYMUSBELI (cap. 40) adat, mint a facsimile-kiadásból látjuk, nem is egy, de két esetben is kisbetűvel kezdődik: *curtuel- | tou* és *curtuelto*. A következő 1211. évi adatok a nagy tihanyi conscriptióból valók, bár fordított sorrendben, de hibátlanul közölve. Az adatok gyűjtője felvehette volna az oklevél fenmaradt fogalmazványának eltérő helyesírású változatait is: *Posuntoua* — *Posontaua*, *veyrmur (!)*¹ *thouua* — *veyrmur taua* (PRT. X, 510) és *Beseneytu* — *Beseneui-tu* (uo. 511). Ez utóbbi adat, mint az OklSz. egybeállítója jelzi, kétséges. ERDÉLYI LÁSZLÓRA hivatkozva, ki e fogalmazványbeli változatot Besenyői-tő-nek magyarázza (NyK. XXXIV, 395), felveszi a *Tó* címszó alá is. Ha az 1055. évi *far feueri iturea itu-ja*, melynek ez 1211. évi tihanyi conscriptióban *Ituah* felel meg, *itó*, *itató*-nak magyarázandó (? PRT. X, 347, 420, 516, NyK. XXXIV. 389 és OklSz. *Itó* címszó), akkor talán ez is megmaradhat egyelőre a *Tó* címszó alatt is, vagy esetleg ez is *itó*?

Gyűjtésem szerint egy 1199. évi oklevélben olvassuk: ...iuxta Ferteu ... ad predictam Ferteu ... iuxta Fertentu (Sopron város lt., fénykép Múz. Hazai Okmt. II, 1—2). Ezt sem olvashatom másnak, mint Fertőtőnek (vö. OklSz. 1366: *Rekezeztur*). De nem hagyhatjuk

¹ 1090 táján, Dávid dux oklevelében: *piscinaf... Weimiv* (PRT. X, 496).

meg ezen a címen a *Tó* címszó alatt az OklSz. 1240. k.¹: Asvantv adatát, mert az nem *tó*, hanem predium, a pannonhalmi apátság komárommegyei birtokai között szerepel már 1226-ban *Asuantheu* alakban (PRT. I, 681, 782), CsÁNKI szerint is (III, 493/4) *Ásványtő* néven Füss vidékén feküdt, már elpusztult falu. Az 1252. évi *Asoanthu*, *Asawanthu*, *Asoanthu*, 1263. évi *Asuantv* országos levéltári adatok is bizonyára ide tartoznak, noha az OklSz. a fenti 1240. k. adat hitelül hivatkozik az 1479/1484. évi piscinam *Asowantho* vocatam orsz. ltári adataira is.

De ne ugorjunk ily nagyot. Egy kevés javítás az elmaradt adatokra is ráfér még. Következnék az 1213. évi adat a pannonhalmi lt. 41/F. jelzetű oklevélből. De a Capsa 41. F. jelzetű oklevél a PRT. I, 630. l. szerint 1214-ből való, abban meg is találjuk az oklszótári *Eleutou* adatot és az 1214. évi (uo.)-val jelzett oklszótári *Ykirtou-t*, ezt azonban a PRT. I, 629. *Ykirtou*-nak olvassa, véleményem szerint hibásan. Ez oklevélben mindjárt az előbbieket mellett van még a *Sartuu* is (I, 629), de ezt az OklSz., bizonyára helyesen, már a *Tó* címszó alá teszi, az 1223. évi *Sartuu* adattal együtt. Szerepel ez az 1223. évi oklevél a *Tó* címszó alatt is Pannh. 1/Z. jelzettel. Van a PRT. I, 661. l. egy 1223. évi oklevél Capsa 31. Z. jelzettel, de ebben nincs szó tőről. Egy másik 1223. évi Capsa 31 B. jelzetű oklevélben azonban van, ha igaz, három *tó* is. Megtaláljuk ezek közt az OklSz. *Ikurto*-át is, de ha ERDÉLYI László jól olvasta, a betűk egy kissé fel vannak benne cserélve, im így: *Ikrto*. Az *Eleutou* itt is úgy van, mint az OklSz.-ban, a 3-ik a *Sartuu* (uo. I, 660), de ez, mint említettem, az OklSz.-ban helyesen a *Tó* címszó alá került. Baj van a mindjárt utána következő 1225. évi adatokkal is. Ezeket az OklSz. az Orsz. Lt. Dl. 119. sz. okleveléből idézi, de lássdál hivatkozik a Sopronmegyei Oklevéltár I, 11., illetve 15. lapjára is. Az eredeti, 1225. évi, II. Endrétől való s a kismartoni levéltárban őrzött oklevél adatait ez utóbbi helyen találjuk meg, míg az Orsz. Lt.-ban Dl. 119. sz. alatt az oklevélnek csak Jakab minorita főnök által a XIII. században (II. Endre halála után) kiadott, s mint látni fogjuk, magyar szavaiban erősen megváltoztatott helyesírású átirata van, melyet tehát csak 1225/XIII. szd. korjelzéssel szabad idézni. Az eredetiben NAGY IMRE másolata szerint *Nadalthou*, az átiratban *Nadalthov* van, ami még nem lényeges különbség, de a másik három halastó nevét NAGY IMRE az eredetiből: *Teremaliathou*-, *Cuisebcerecthou*- és *Hamus-thou*-nak olvassa, míg az átiratban, gondolom, SZAMOTA másolata szerint: *Terem alia tohu*, *Cuiseb cerecto* és *Homus tohu* van (I. OklSz.). Ami már nevezetesebb eltérés, mert a mai magyar *tó* szót először írja *to* alakban, a *tohu* alak meg többször elő sem fordul. Megjegyezzük még, hogy NAGY IMRE Soproni Oklt.-beli publikációjának idézett adataihoz SZENTPÉTERY IMRE a következő helyesítést teszi: *Cusekh* (?) . . . *ekthou* (A horsimonostori apátság Árpád-kori oklevelei 115. l.), miből annyi mindenestre bizonyossá lesz, hogy 1225-ben a „*Kerektó*” nevét még nem írták „*cerecto*” alakban, mint ahogy a jóval későbbi átiratban találjuk. Az első ily adatokat az OklSz. 1233. és 1251. évi oklevelekből idézi, de összetett szavakból: *Thofeu*, *tofeu*. A diphtongus rövid *u*-ja (ami *v*-nek is hangozhatott) beleolvad az utána következő *f*-be, éppúgy, mint az 1231. és 1240. k. ada-

¹ Pontosabban, mint alább látni fogjuk: 1237.

tokében: *Falutoa*, *Apattoa* a rákövetkező 3-ik személyű *-a* birtokragba. Ez utóbbi adat az ALBEUS-féle nagy pannonhalmi fogalmazványban fenmaradt birtokösszeírásból való, melynek pontos dátuma KARÁCSONYI JÁNOS szerint 1237 (Századok 1903, 934. l.), jelzete pedig a PRT. I, 787. l. szerint: Pannh. Fasc. 68. No. 8, és nem Pannh. 61/8, mint az OklSz.-ban látjuk.

A következő, 1256. évi, egyszerű *to* alakban írt adatot: *Feyertou* . . . Potokto, nem ellenőrizhetjük, mert az idézett oklevél az Erdélyi Múzeum levéltárából való, egyetlen oklevél, melyet SZAMOTA innen idéz, s mint az OklSz. XXVII. 1.-ről gyaníthatjuk, ennek adatait sem eredetiből, de SZABÓ KÁROLYNAK a Történelmi Társaság 1889. évfolyamában megjelent regesta-gyűjteményéből. WENZEL VII, 429—31. l. ez oklevélnek egy 1572. évi átiratát közli, melyben szerinte *Feyrthou* . . . Potokto^u olvasható (VII, 429). 1572-ben aligha archaizálták vissza az 1256. évi oklevél Potokto-vát Potokto^u-ra! A következő, 1261-iki *Cacasto* adat 1411. évi átiratból való. Eddigi helyesbítéseink jó részét a PRT. c. nagy műből vettük, melynek elismerjük, talán még tervezete sem volt meg akkor, midőn SZAMOTA az OklSz. adatait gyűjtötte. A hibák nagy részét, noha az eredeti oklevelek Pannonhalmán rendelkezésére állottak, nem is akarjuk az ő, vagy az egybeállító számlájára írni, de egyes adatok felvételénél bizony fokozottabb körültekintéssel, nagyobb óvatossággal kellett volna eljárniuk. Nagyon helyesen, tudtommal, egyetlen adatot sem vettek fel a pápai tizedszedők XIV. századi számadásainak óriási anyagából (Monumenta Vaticana Hung. I. k.), mert jól tudták, hogy a pápai udvarból kiküldött olasz vagy francia¹ nemzetiségű tizedszedők nagyon kevés magyar helynevet tudtak helyesen leírni. De éppígy a pápai bullák adatait is csak a legnagyobb óvatossággal kellett volna felhasználniuk, mert tudjuk, hogy ezek is eltorzítják a magyar neveket. Pedig ilyenből való a következő „*tho*“, az 1266/1297. évi „*Predium de Zarastho*“. Hibás is! Ezt az OklSz. a Pannh. Tih 1/9. jelzetű oklevélből idézi. A PRT. X, 543 szerint a Tyhan Fasc. I. nr. 9. jelzetű 1297. évi oklevélben IV. Kelemen pápának egy 1266-ról keltezett, de mivel a pápai kancellária benne a március 25-ikével évet kezdő firenzei évszámítást (calculus Florentinus) használja, valójában 1267 január 11-én kelt (l. ERDÉLYI LÁSZLÓ: A tihanyi apátság kritikus oklevelei 59. l.) oklevele van átirva. Ebben a „*predium de Zarastho*“ nem más, mint az apátságnak máskor *Zarozou*, *Zarozo*, *Zaarzo* = *Szárászó*, *Szárszó*, ma *Balatonszárszó* néven ismeretes somogy megyei birtoka (CSÁNKI II, 642. PRT. X, 903. l. index szerint több l.-on). Neve a pápai bullában és egy 1429. évi oklevélben el van torzítva, a *tó* szóhoz semmi köze sincs, az adat az OklSz.-ból törlendő. Megnyugtathatjuk azonban az egybeállítót, hogy az ugyanezen hibás évszám alatt közölt, de megkérdőjelezett „*Thovsoch* [a. m. *tó* ?]“ adatot meghagyjuk a címszóban, mert a név a veszprémmegyei *Tósok* (CSÁNKI III, 257, PRT. X, 911) tihanyi apátsági birtokra vonatkozik. Higyjünk KNAUZ másolatának, hogy egy 1291. évi oklevélben egy *lucus* *Mochato* néven szerepel, de amint kimutattam, ez a legrégebbi adat arra, hogy a magyar *tó* szavát egyszerűen *to*-nak írják. A XIV. században még mindig sokkal gya-

¹ Az 1332—37. évi nagy tizedlajstrom collectorai Avignonból indulnak ki.

koribb a *tou, tow, thow* alak, mint a *to, tho*. A monophthongizálódás lassan haladt, de, azt hiszem, a helyesírás conservatív volta a hangzást is jóval túlélte. A legutolsó „*thow*“ adat 1435-ből való az OklSz.-ban.

Ezek után talán egy magyar nyelvész sem kételkedik abban, hogy az 1055. évi „*lacus fegifto*“ nem szerepelhet a *tó* címszó alatt. Hogy magyarázzuk hát legrégebb nyelvemléküink ez adatát? Hisz a *lacus* mégis csak *tó*.

Úgy, hogy oklevélpublikációink sem pontosabbak, mint az OklSz. Jelen esetben még a legmodernebbek sem. A publikálók azt hiszik, hogy egy-két betű miatt nem dül össze a világ. Az nem, de lelkiismeretes nyelvészeink kapkodhatnak fejükhöz, hogyan csináljanak a sok egymásnak ellentmondó adatból magyar hang- és helyesírástörténetet.

Aki a PRT. X, 19. lapján Dávid „úr“ Szt. László-kori oklevelének képmását szemléli, rögtön szemébe tűnik, hogy a 10-ik sor végén a Fabianuf név után üresen maradt, illetve kivakart helyre egy XVII. vagy XVIII. századi kéz „*epus*“ (= *episcopus*) szót írt, ügyetlenül, mert hisz a következő sor elején ott van Fábían méltósága, az archiepe (= *archiepiscopus*). IV. Kelemennek fentemlített 1267. évi tihanyi bullájáról is azt olvassuk ERDÉLYI LÁSZLÓNAK „A tihanyi apátság kritikus oklevelei“ c. akadémiai értekezésében (58. l.), hogy: „Sajnos, írásának nagy részét — — egy 1700 körüli avatatlán kéz felülírással úgy eltorzította, hogy alatta az eredeti írás nyomait látni lehet ugyan, de olvasni csak egyes helyeken sikerül“. Nem kímélte ez a kéz a tihanyi apátság 1055. évi eredeti alapítólevelének közélegykorú hátiratát sem, melyen „későbbi kéz az eredeti megkopott írást ügyetlen ráírással majdnem megrontotta“ (uo. 32. l.). A kéz minden bizodnyal TELEKESSI ISTVÁN győri olvasókanonoké volt, ki 1686-ban elnyervén a tihanyi apátságot, a következő évben annak okleveleit a maga módján tanulmányozta. Szélgjegyzetekkel és aláhúzásokkal rúttította el az 1211. évi tihanyi nagy *scriptio* egykorú fogalmazványát és az apátság 1055-ről keltezett hamis (*B. példányú*) alapítólevelét is, ebbeli ténykedését az előbbi oklevél hátán saját névalírásával is megörökítvén (uo. 46., 47. l.).

A tihanyi apátság eredeti alapítólevele publikálóinak figyelmét elkerülte, mert ellenkező esetben bizonyára kötelességüknek tartották volna legalább is jegyzetben megemlíteni, hogy ez oklevél egyik magyar szavában is látható egy későbbi javítás. Ez a magyar szó a szóbanforgó *segifto*. A PRT. X, 16—17. lapja közé mellékelte kisebb méretű, ERDÉLYI LÁSZLÓ most említett akadémiai értekezésének végéhez csatolt jóval nagyobb facsimilén is, de még inkább MELICH JÁNOS tulajdonában lévő eredeti fényképen tisztán látható, hogy e magyar szó utolsó *o* betűje elüt az egész oklevél összes *o* betűitől. A román minuta erecta írással írt oklevél, első írás, mely magyar kéztől fenmaradt, többi *o* betűje szép kerek, ez pedig szögletes. Baloldali vonala vastagabb és függőlegesen egyenes, sőt alsó végén kissé balra csücsösödő, *o*-vá jól-rosszul csak egy vékonyabb vonal kerekíti. Ha jól megnézzük, világossá lesz, hogy egy *i* betűből van alakítva. Az eredeti oklevél-írója tehát csak *segifti*-t írt. Hogy az előtte álló *lacus* szónak megfelelőleg TELEKESSI javította-e ki (illetőleg rontotta-e el) az *i*-t *o*-vá, tehát a *segifti*-t *segifto*-vá, vagy már jóval régebben megtörtént az igazítás, azt csak az eredeti

oklevélen a tinta színéből lehetne megállapítani. A tihanyi apátság okleveleiben e helynév még csak egyszer fordul elő, a Szt. László nevére és 1092. évről hamisított, de csak 1388—90 közt készült (ERDÉLYI fentemlített Ért. 86., 97. l.) oklevelében: Villa *Segusd* cum piscina *Segusdtou*“ alakban (PRT. X, 499). Feküdt pedig Kalocsától délre, a Duna balpartján, egykor Fehér-, ma Pest megyében a solti járásban, a mai *Sükösd* falu határában (uo. X, 12 és 426). Származzék bár e *Segusd-Sükösd*, mint némelyek állítják, a latin *Syxtus* névből,¹ a magyar utolsó *d* hangját a deminutív *-di* (*-du*) *-d* képzőnek érezte. A *següsti*-ben levő *-ti* pedig nem más, mint e *di*-nek fonetikusán irt alakja. Éppúgy, mint a pannonthalmi 1083—95 közötti évekből való Szt. László-féle birtokösszeírásban a *Himudi*, *Funoldi*, *Tordi*, *tumurdi* helynevek mellett álló: *predium* . . . *Ruoosti*, ma *Ravaszd*, Győr megyében, melyet Szent László és ruoosti nevű megtelepítője adott az apátságnak (PRT. I, 591—92). Ugyanígy van az 1138, 1329. évi dömösi alapítólevélben: uilla *Ruosti* (KNAUZ I, 90 és 92) és *Rouosti* nevű jobbágy (uo. 96) a *Kudusti*, villa *Kinusti* és *Kinisti* (89), *Janusti* (90), *Kusti*, *Vrusti* (91), *Bebusti* (92, 95), *Farcasti* (92), *Forcasti* (95), *Forcast* (94), *Kakasti* (93, mellette *Ticudi*), *Morusti* (93, 95), *Custi* (94), *Vlasti* (95), *Girukti* (96) hely- és személynevek mellett. Az 1211. évi tihanyi oklevélben már lekopott véghangzójú: *Cusit* (PRT. X, 504, 506), *Forcast* (uo. 504), *Gunuzd*—*Gunuzt* (uo. 514) jobbágyneveket, 1223. évi oklevélben *Nadost* nevű tavat (uo. I, 660), ANONYMUS cap. 48-ban: *montem pacoztu* (ma *Pákozd* falu Fehér megyében) helynevet, a Váradi Registrumban: *Nadast*, *Janust*, *Sorloud* falunévek mellett *Sorloud*, *Percustu* személyneveket olvasunk (l. a KARÁCSONYI-BOROVSKY-féle kiad. indexét).²

Az OklSz. *Tó* címszavából az első, 1055. évi adatot hát töröl-
nünk kell. JAKUBOVICH EMIL.

(Folytatjuk.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Százhalom. Anonymus műve 46. §-ában a többi közt ezt írja: „Et in eodem loco Cundunec patri Curzan dedit terram a civitate Athile regis usque ad centum montes, et usque ad Gyoyg“. Kézai és a Képes Krónika pedig a helyet: *Zuzholm*-nak, tehát magyar nevén említik (l. MHK. 447, 482, 495). SZABÓ KÁROLY, illetőleg PAULER GYULA Anonymushoz irt jegyzetében azt mondja, hogy „*Százhalom* név alatt értendők a Fejér vármegyében a Duna mellett a battai és az érdi határookban még most is száznál számosabb régi kun temetők“.

¹ Nálunk igen korán használatban volt: 1111: dominus *Syxtus* Bicharenensis (episcopus), a zobori oklevélben. *Sixti* szolganév kétszer is az 1138/1329. dömösi oklevélben (KNAUZ, I, 90, 91), 1211: *Syxtus* (PRT. X, 508). Régebbi egyháztörténeteink a *Syxtus* pápákat szokták *Sükösd* pápának nevezni.

² Viszont *t* helyett *d-t* találunk a fenti 1211. évi oklevél: *Hosued* = *Husvét* id. l. X, 508 és *Hyduand* — *Hituand*, uo. X, 505 személyneveiben.

A magyarázathoz a következőket fűzöm: 1. A fejjermegyei *Százhalom* helységen kívül van még egy *Százhalom*, s ez Nagyküküllő megyében van. Hivatalosan *Szászhalom*nak is írják (l. CzF., Lipszky, Rep.), német *Hundertbücheln* (innen oláh *Hundrubechiu*) neve azonban világosan mutatja, hogy a névben a ,centum' jelentésű *száz* szó van. A régi oklevelekbeli adatok is ezt támogatják. vö. 1374-ből: de *Centum cumulis*, quae villa vulgariter dicitur *Hundertbücheln*; 1368: Datum in *Zazhalm* stb. (l. Zimmermann — Werner, Urkundenbuch II. index). — 2. Mindkét adatban — azt tartom — egyszerűen a *száz* a ,sokaság' s nem a pontos számtani ,centum' kifejezője.

Vannak már most hazánkon kívül is helyek, területek, amelyek hasonló szemléleten alapulnak.

1. Egy *Visio prophetae Isaiae* c. egyházi szláv emlékben, amely IX—XI. századi bolgár történeti dolgokat mond el, az egyik cárról az van mondva, hogy *setvori .r. mogilyb vo zemli blygarbstei* s ezért neve *.r. mogilyb carb*, azaz 100 halmot (tumulust) hán y a t o t t s ezért *száz halom* (tumulus) *cárja* volt a neve. Jireček K., e nyelvemlék magyarázója megemlíti (l. bécsi Sitzungsber. 136: XI, 87), hogy e *Százhalom* (tumulus) az a vidék, amelyet Kedrenos mint bolgárföldi vidéket *Ἐκατόν βουνοί* néven említ a bessenyőknek Konstantinos Monomachossszal vívott háborúja alkalmából (1048—1053) említ (vö. Kedrenos, bonni kiadás: *Ἐκατόν βουνοῦς τὸν τόπον ὀνομάζουσιν οἱ ἑγγόριοι; — ἐν τινὶ χωρῷ οὐ μακρὰν ἀπέχοντι τῶν Ἐκατόν βουῶν, τῷ λεγομένῳ Διακίεβν*). — E *Ἐκατόν βουνοί*, *Sto mogily* talán a mai bolgár Sumla—Várna—Ruscuk—Dunatorkolat közti vidéken lehetett.

2. A Prut-folyó mentén ma is van egy vidék, amelyet oláhlul *O Sută de Movilenek*, azaz *Százhalom*nak neveznek (l. Jireček, i. h.).

Azt tartom, hogy a felhozott adatok alapján nem jogosulatlan az a feltevés, hogy a száznak a ,sokaság' kifejezésére való fenti alkalmazása török (bolgár, bessenyő, kún) hatás alatt keletkezett mind a magyarban, mind pedig a bolgár-szlávban és az oláhban. S nem lehetetlen, hogy e szemléletet a honfoglalók a mai hazába már magukkal hozták.

MELICH JÁNOS.

A középfok-képző történetéhez. Hogy középfok-képzőnk eredetileg egyszerű *-b* volt, azt ma már kialakult és elfogadott tételnek tekinthetjük (l. MELICH MNy. VII, 245 és NyK. XL, 381; LOSONCZI MNy. XIV, 23; ZOLNAI: A *-si* képző eredete 29. s köv. ll.). Az is kiderült, hogy kéziratos nyelvemlékeink egy része csaknem következetesen rövid *b*-vel jelölte s ennél fogva minden valószínűség szerint rövid *-b*-vel ejtette is képzőnköt, és hogy a kettőzött ejtés csak egyes nyelvjárásokból indult ki és lett végül általánossá (l. LOSONCZI uo. és a köv. ll.). A régi egyszerű *-b*-s ejtésnek máig csupán egy biztos maradványa van, a *jobb* középfoknak *jób* alakja, amelyet a „*szentjóbi* Szabó“ család előneve és a „*szentjóbi* apátság“ elnevezés őrzött meg. (Az *egyéb* ∞ *egyebet*-beli *-b*-nek fokképző volta nyelvérzékünk előtt teljesen elhomályosult; l. róla BUDENZ: Ugor alaktan 283). A *jobb* szónak eredetibb *jób* ejtését azonban a nyelvemlékek tanúságtételén és a máig fennmaradt *szentjóbi* ejtésen kívül még két fontos népnyelvi szóalak is igazolja, t. i. a *jób-onya* ,szépanya' és *jób-opa* ,szépapa' szavak, mind a kettő a kalotaszegi nép nyelvében (l. MTsz.).

Megjegyzendő, hogy mind a két rokonsági fogalom a régiségből is kimutatható, még pedig, noha XVI. és XVII. századi nyomtatványok jegyezték föl, előtagjuk mégis valamennyi adatban egyszerű *-b*-vel fordul elő (l. NySz.). HORGER e rokonsági szók egyikéből, a *jób-anya*, *jób-onyá*-ból elmésen magyarázta meg a *banya* (ill. *bonya*) szónak keletkezését, oly módon, hogy a nyelvérzék a régies ejtésű *jób-anyát*, *jób-banya*, *jób-bonya*, s ezekből a jó jelző elhagyásával a *banya*, illetőleg *bonya* nevet elvonta (l. MNy. IX, 228 és A nyelvtud. alapelvei 72; a magyarázatot az EtSz. is elfogadta). Ki kell emelnem, hogy ez az elvonás más ejtésből, mint a rövid *-b*-s *jóbanyá*-ból nem is támadhatott volna, mert hiszen a mai rövid *o*-s, hosszú *-bb*-s *jobbanya* a szóhatár-tévesztésre nem adhatott volna alkalmat. Megjegyzem, hogy a *jobb-anyát*, *jobb-atyát*, mint tájkifejezéseket, CzF. is ismeri (*jobb a.*), de vidéküket nem jelzi. Némi kétség merülhet itt föl aziránt, hogy CzF.-ék közvetlenül szereztek-e ezekről a kifejezésekről tudomást, avagy csak közvetve, és ennél fogva aziránt is: valóban *jobb-anyát*, *jobb-atyát* ejtettek-e az illető vidékek, avagy nem mondták-e ottan is *jób*-nak az előtagot? HORGER magyarázatát meglepően igazolja a Kalotaszegen szintén járatos *bopa* szó, amely természetesen a *jób-opa* „szépapa” elnevezésből vonódott és szintén csak *jób*- és nem *jobb*-előtagos ejtésből vonódhatott el. (Ezt a *bopa*-t a MTsz. a Pótlékba utalja, a Pótlék azonban, sajnos, nem jelent meg.)

Ha már most tudjuk, hogy középfok-képzőnk eredetileg egyszerű *-b* volt, amelyet mássalhangzó után helyesírási elveink szerint úgysem írának *-bb*-vel (vö. *idősb*, *kevesbedik*; *őregbít* stb.), és ha az is elfogadott nyelvtörténeti megállapítás, hogy a *-vá*, *-vé* rag eredetileg az ősi lativusi *-á*, *-é* raggal azonos (l. SZINNYEI Nyelvhas. 129—130): akkor kérдем: miért kívánja a legújabbban kiadott akadémiai helyesírási szabályzat továbbra is a *kevesébbé* írásmódot? Vagyis miért valljuk ma is ARANY JÁNOSnak ismeretes kifogását, amelyet egy iskolai gyakorlatnak *kevesébbé* írása mellé jegyzett, hogy egy *bé* kevés *bé*? Hiszen a szófejtés tudománya is csak egy *b*-t kíván: *kevés + b + é*.¹ Egy *b* bizony elég *b*.

ZOLNAI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Kilincs. MELICH JÁNOS (MNy. X, 390 és köv.) meggyőzően kimutatta, hogy a régi magyar nyelvben vannak ófrancia jövevényszavak. Hátramarad annak a tisztázása, hogy az illető szavak az átadó nyelv melyik nyelvjárásához tartoznak. A legtöbbször ez a kérdés hangtani kritériumok híján eldönthetetlen, egyes szavak azonban elég világos útbaigazítást nyújtanak. Így egyebek közt magy. *kilincs* = ófr. *clenche* = frank *klínka* (BRAUNE, Zschft. XIX, 348). A germán jövevényszavak *z*-je *ç*-vé válván (MEYER-LÜBKE, Hist. Gr. der frz. Spr. 59) a praehistoricus francia alak tényleg *clenche*

¹ A Nyr. téved, mikor azt mondja, hogy „*kevesébbé* kívánna” (LI, 101), de jóvát teszi azzal, hogy nem követi ezt az immár alaptalanná és jogtalanná vált kívánságot. Megjegyzem, hogy egyik akadémiai nyelvészeti folyóiratunk, a Nyelvtudomány is *kevesébbé*-t szokott írni, pl. II, 224, *többé-kevesé* II, 290, *legkevesé* II, 300 stb.

kb. *klēnčō*. Ez az alak azonban Közép-Franciaországban a XI. századnál régiebb, az *en* és az *an* egybeesését a XIII. századra tenni (MELICH i. m.) nem lehet s a XII. századtól kezdve az említett területen *ē* = *en*-ről nem lehet szó, hanem *en* és *an* egy *n*-féle hangot jelenthetnek, mely valószínűleg veláris színezetű, hisz az eredmény *ā*. A dialektusok közül a normann, pikárd és a vallon őrzik meg az *en* és *an* közti különbséget, a két elsőről azonban nem lehet szó, mert ott latin és germán *k* a előtt megmarad, úgy hogy az eredmény *klēnkā* lehetett, honnan a magyar szó *cs*-je megmagyarázhatatlan. Ezzel szemben állanak a modern vallon *klīš*, *klīč*, *klīt* és *klēč* alakok. Jelentésbeli nehézség nincs. REMACLE (Dict. wallon-fr. 2. ed.), BODY (Voc. des tonneliers, tourneurs, ébénistes etc. 1868) és SIGART (Dict. du w. du Mons etc. 2. éd.) megegyeznek körülbelül abban, hogy a *klīche* egy „sorte de clef de bois très simple des anciennes fermetures”. Nehézség van azonban a hangalakban. A legtöbb vallon alak orális *i*-t nyújt, csupán J. FELLER professzor úr szíves magánértékesítést nyomán vettem fel a *klēč* alakot. A denazalizáció azonban általános jelenség a vallon nyelvterület nagy részén s *kipagneie*, *kibin* alakok (v. ö. *compagnie*, *combien*) azt bizonyítják, hogy régi; a szabad hangsúlytalanok *i*-re való redukálódásánál régiebb. A másik nehézség a vallon szó *i*-je, mert denazalizált *klēč* *klēč*-et adna. Feltehető, hogy a szó oly vidékekről terjedt el, hol még szekunder *ē* is *i*-vé változik (Nivelle és Jodoigne vidéke, l. *Projet de Diet W. Liège 1903—4*, p. 32). Ez esetben fiatalabb hatásról lenne szó, aminek ellentmond a *klīč* alak nagy elterjedtsége s a tárgyi bizonyítékok hiánya. Lehet, hogy a szó a vallonban egy fiatalabb germán jövevényszóréteghez tartozik, hol *č* megmarad *i*-nek s denazalizálódása régi (még az *ī*-fokon). De valószínűbb, hogy a gyakoribb *klichette* alak analógiájára, hol a denazalizált *i* szabályos (v. ö. *kibin* stb.), alakult át az ugyancsak denazalizált *klēč* *e*-je *i*-vé. Bárhogy álljon is a dolog, az óvallon *klē(n)č(ə)* alak biztosítva van.

Az átvétel tárgyi lehetőségére bő bizonyítékokat találunk KARÁCSONYI J. (MNy. II, 273; XIX, 27) és AUNER (Századok L, 28 és MNy. X, 420) cikkeiben.

MELICH JÁNOS idézett cikkében felsorolt többi szóra nézve a hangtani kriterium hiányzik, az azonban kétségtelen, hogy a *mester* = ófr. *maistre* nem lehet vallon eredetű, mert a vallonban szóvégző *-st*, *-str* *-ss*-é változik. Ez az asszimiláció igen régi, régiebb mint a végmássalhangzók letompulása, mint azt a **volis-tu* = *vous-te* = *vous-se* fejlődés bizonyítja. Semmi sem áll azonban útjában annak a megállapításnak, hogy francia jövevényszavaink különböző időben és különböző dialektusokból jöhettek át. BÁRCZI GÉZA.

Foglalt bor. A GÉRESTI KÁLMÁN által közreadott urbárium (l. Károlyi-család Oklevélt. IV), melyből a NySz.-ban is olvasható néhány adat a címbeli kifejezésre, arról is fölvilágosít bennünket, hogy milyen bort kell a *foglalt bor*-on értenünk.

A jobbágy, ha borterméséből a dézsmát megadta, megmaradt borával többé-kevésbé szabadon rendelkezhetett. Ahol a földesúr mellett a községnek is volt az esztendő bizonyos részére kiterjedő korcsmáltató joga, ott a lakosok ki is árulhatták borukat, de hordószámra is eladhatták, ha vevő jelentkezett reá. Megtörtént azonban,

hogy a földesúri háztartásnak vagy valamely várnak, de különösen a nagy hasznót hajtó földesúri korcsmáknak több borra volt szükségük, mint amennyit a jobbágy dézsmában beszolgáltattott (*letett bor*). Ily esetben a földesúrnak a szükséglet biztosítása céljából a termés egy részére — ahogy ma mondanók — elővételi joga volt. Az így lefoglalt bortermést, melynek mennyiségét az urbáriumok rendszerint szabályozzák is, a jobbágyinak nem volt szabad másfelé eladnia, hanem folyó áron be kellett szolgáltatni. Ez volt a *foglalt bor* (vö. erre nézve ACSÁDY I., A magy. jobbágyság tört. 221 és 280; TAKÁTS S., Rajzok a török világból III, 279), melyet *fogott bornak* (vö. TAKÁTS I. m. 279 és OKISZ.) vagy a *szántóföld* (amelyet szántanak), *ivóvíz* (amelyet isznak) stb. analógiájára *foglalt bornak* is neveztek (l. NYSZ.). De hadd beszéljen helyettünk az imént említett úrbéri összeírás, melynek a NYSZ.-ban is közölt egyik töredékes helye forrásából kiegészítve így hangzik: „*Foglalt bort* annuatim a várhoz tartoznak adni [a misztótfalusiak]; az mikor bőven terem, hol 2000 köből *bort foglaltak* az várhoz, az mikor szűkebben, 1500 köblöt, az mikor ugyan valóban szűkön, 1000 köblöt, az mint az hegyen való termés vagyon, hol többet, hol kevesebbet. Az *foglalt borokért* az várhoz is valamennyit [= amennyit] foglaltak, az szerint tartoznak fizetni | az tiszték is, az mint az árra szakadt mingsyárt akkor szüretkor, és az mint másoknak eladhatták volna; de ilyen conditióval azért, valamennyi forintot fizetnek valakinek az *foglalt borért*, az kitől mennyit foglalt, mind annyi köből bort az foglalt boron fellyül tartoznak adni annuatim az várhoz. úgy hogy minden forintra egy köből bort kell adni,¹ és ez immár nem pénzben leszen, hanem itt gyűl ki az lucrum“ (GÉRESI. Károlyi-csal. oklt. IV, 340—41, 1648).

A foglalt borral kapcsolatos lucrumot másként igyekezett a maga számára biztosítani Horváth Márk, Szigetváranak jeles vitéz, de úgy látszik saját hasznát nem felejtő kapitánya. 1556-ban u. i. Ibfalvay Ferenc szigeti számtartó a többi közt ezt is elpanaszolja róla: „És az *bor foglalás*, kit ő felsége számára foglaltak, mind az egész tartományban, attak kebléért [= köbléért] tizenhat pénzt, mely kebel [= köből] teszen nyolcz pint bort, az az minden pint bor két-két pénzen esett. Immár mostan azokat az mint értöttem Horváth Markó uram mind magának tulajdonítja és ő felségének három avagy négy annyian akarná adni mintha tulajdona vóna“ (TörtT. 1908, 296. l.).

Hadd jegyezzük meg végül, hogy a *foglalt bor*-ról találunk még néhány érdekes adatot Bornemissza Anna fejedelemasszony számadókönyveiben is. A sok *dezsmá-bor*, *majorság-bor*, *korcsoma-bor*, *szaraz-bor*, *szarazkorcsoma-bor*, *adó-bor*, *pénzen vett bor* mellett olvashatjuk, hogy „1667. die 2. Maji. Fejérvári számtartónk Bonyhai János deák administrált kikoresomároltatott pénzen vett és *foglalt borok* árát, háromszázötven forintot (SZÁDECZKY B., I. Apafi Mihály fej. udvt. 23. l.). 1667. die 10. Maji. Fejérvári számtartónk Bonyhai János deák administrált *foglalt borok* árát, kétszáz negyven forintot (uo. 23. l.). 1672. 13. Junii . . . Item az uttal az *foglalt borokért* az sárdiaknak, fl. 85:50 (uo. 28. l.). CSEPKÓ GyULA.

¹ Vagyis ahány forintot kapott a termelő foglalt boráért, ugyanannyi köből bort tartozott ingyen adni (ACSÁDY I. m. 280. l.).

Felel. KERTÉSZ MANÓ éles szeme észrevette, hogy a *felelet* főnév régi jogi műnyelvünkben nemcsak a panaszra adott választ jelentette, hanem magát a panaszt is, vagyis hogy a *peres felek* mindegyikének a bíróság előtt való szóbeli vagy írásbeli ténykedése egyformán *felelet* volt. Ebből igen helyesen arra következtetett, hogy a *felel* ige a párnak felét jelentő *fél* szó származéka (MNY. XI, 453). Azonban úgy látszik elkerülte figyelmét, hogy a NySz. magára a *felel* igére is közöl (a szólások közt) egy idetartozó értékes adatot: „oka én nem voltam az eretnokségnek, kit az én peresim fejemhöz *feletnek* (RMK. IV. 193)“. Sőt azt hiszem, hogy a *megfelel* igének még mai nyelvünkben is van egy olyan használata, amely még ennél is régebb jelentésre enged következtetni. Pl. ebben a mondatban: „Erdélyben egy veder [folyadékmérték] *megfelel* 11 liternek“. Vagy ami nem régen egy előadás folyamán tűnt fel nekem: „Plato rendszerében a 3 főerénynek 3 társadalmi osztály *felel meg*: a bölcseségnek *megfelel* az uralkodóosztály, a bátorságnak a katonaság, a mértékletességnek a dolgozó tömeg“. Azt hiszem, hogy *felel* (képzése módjára vö. *szél*: *szelel*, *dél*: *delel*, *kéz*: *kezel* stb.) alapjelentésére nézve olyanféle ige, mint amilyenek pl. *szolgál*, *orvosol*, *dajkál*, *papól* stb. Valamint ezeknek az a jelentésük, hogy „szolgál, orvosként, orvoscént, dajkaként, papként működik“, éppen úgy jelentette *felel* is eredetileg egészen általánosan csak azt, hogy „(valamely egységül felfogott pár kiegészítésére, teljesséttételére) félként, fél gyanánt működik, cselekszik, szerepel“. Ezt az általánosabb alapjelentést őrizte meg szerintem a *megfelel* ige a fennebbi példákban és az ehhez hasonlóknak. Minthogy azonban a félként való szereplésre az életben leginkább beszélgetéskor volt alkalom, azért a *felel* jelentése már nagyon régen erre specializálódott. Utóbb aztán (ebben teljesen egyetérték KERTÉSSZSEL), még szűkebb körre szorítkozott a jelentése, arra, hogy „válaszol“. Valószínűnek tartom, hogy e mai jelentés a szónak olyanféle nyomatékos alkalmazásaiából vette eredetét, amilyenek pl.: „No most *felelj*, ha tudsz!“ „Majd *felelek* én erre!“ *Megfelelni* valamiért“. A jelentéstapadásnak ilyen ritkább eseteire vö. Gombocz ZOLTÁNNAK Képzettársulás és jelentésváltozás c. értekezésében a *híres* „komisz“ példáját (MNY. VII, 100).

Némbér. Ma csak megvetőleg használjuk durva nőszemély jelölésére, de régen nem volt benne semmi sértő jelentésárnyalat. Vö. erre nézve pl. csak a MünchK. e helyét: „Monda ő aňňanac: Nemberi, ime te fiad.“ (Tehát Jézus mondja anyját, Szűz Máriát, *némbéri*-nek!) Amint ebből a példából is látszik, a szónak régebben *némbéri* alakja volt; ezt csak a nyelvújítás korában kurtítottá valaki (alighanem Vörösmarty *némbér*-ré, s mai megvető értelemben való használatára is csak ekkor korlátozták a szót.

Mindez eddig sem volt ismeretlen a nyelvészek előtt, valamint az sem, hogy *némbéri* nem lehet egyéb, mint a *nő* és *embér* szavak összetétele. De nincsen tudtommal mindeddig megmagyarázva a *némbéri* állandó szóvégi *i*-jének mivolta. Én azt hiszem, hogy nem lehet egyéb, mint az *-i* melléknévképző. (Hogy tővégi magánhangzó volna, arról késői és állandó szereplése miatt szó sem lehet.) T. i. arra gondolva, hogy a nőt régebben *asszonyi állatnak* is mondták, azt hiszem, hogy eredetileg *némbéri* is csak jelzője volt a (régebben általában „lény“ jelentésű) *állat* szónak, s hogy csak

olyan jelentéstapadás következtében vált idővel melléknévből főnévvé, mint amilyent pl. a *tokaji* (bor), *liptai* (túró), *debreceni* (kolbász), *kocsi* (szekér), *érettségi* (vizsga), *sehonnai* (ember)-féle esetekben is tapasztalhatunk. Eredeti, még világosan melléknévi jelentését mutatják a NySz. adatai a *némbéri* szakasztott párjának, az *asszonyembéri* szónak is. És e magyarázat mellett szól (e contrario) az a körülmény is, hogy a *jó és embér* összetételéből származó *jámbor* melléknéven soha sem volt *-i* képző, sem semmiféle más melléknévképző, mert, mint nyelvemlékeinkből tudjuk, eredetileg főnév volt, s csak utóbb vált melléknévvé. (Hasonló esetek pl. *ravasz*, *dús*, *fukar*, *gonosz*, *bolond* stb.)

A *némbéri* é hangját általában **né-embéri*-ből szokták magyarázni. Erre az a megjegyzésem, hogy ez lehetséges ugyan, mert a *nő* szónak csakugyan volt *né* alakváltozata is, de ez a magyarázat nem feltétlenül helyes. A *jámbor á*-ját ugyancsak megelőző **jáhembér*-ből lehet megérteni; lehetséges tehát, hogy *némbéri* is megelőző **nehembéri*-ből vonódott össze, vagyis hogy ez összetétel már akkor keletkezett, mikor a *nő* ∞ *né* szónak még **neh* alakja volt. (Vö. a *Lél*, *Tétény*-féle eseteket.)

HORGER ANTAL.

Szerém. Ilyen alakban e név alig száz esztendő. Első adatom reá LIPSZKY Repertoriuma (1808). A régibb alak, amely még a XIX. sz.-ban is használt volt (l. Kr., CzF.), *Szerem*; vö. ÉrdyK. 593: *Dychöseeghes zent demeter . . . tamada . . . zeremseeghnek tartományabol* | HELTAL, Canc.: Görcsönyi, Mátyás kir. C., *Szeremségbe*, uo. D., *Szeremségben*, *Szeremség* | Kr., CzF. *Szeremség* || HELTAL, Canc. Nagybankai E.,: *Szeremnél* az Dunan népet költeszete, uo. Görcsönyi, Mátyás kir. A., Soc idő hordót *Szerem* mustyáual tölténee, uo. E., *Sabatzenne*, *Szerem* vagyon végében | MA.³ l. *Sirmium* a., MA.² m. 353, Kassai IV, 424, Kr., CzF.: *Szerem* || MA.³ m. 355 *Szeremi* | PÁZMÁNY, Pred. 1636:858: a *Szeremi* gaz Gyölekezet. K. P.

Mi lett a régi magyarok ajkán **Feliciánból**? Mikor a ferencrendűek történetét írtam, feltűnt nekem, hogy egy felsőtiszamenti, 1680—1720 táján élő, magyar ferencrendűt *Föczén Fortunát*-nak hívták. Azt tudtam, hogy szerzetesnevét előljárói a martyrologiumból olvasták rá, de honnan kapta ő a *Föczén* nevet?

A magyarban, németben e szó nem jelent semmit. Szláv eredetű nem lehet, mert a szlávban nincsen *ő* hang és az *f* hang is idegen nála.

Helyneveink közt is csak egyetlen egy van, amely, ha most nem is, régen vele egyezett. Erdélyben hajdan Fehér-, most Nagy-Küküllő megyében Segesvártól délnyugatra áll *Földszén* nevű falu. Sületlen okoskodással lett e falu eredeti nevéből *Földszén*. Lipszky 1802-ben még *Földszén*-nek írja hivatalos nevét,¹ tehát azt *Fölcén*-nek ejtették ki. 1515-ben azonban e falu földesura és ősi birtokosa, Bethlen Miklós, az erdélyi vajda jegyzőjével *Fewczentelke*-nek íratta annak nevét,² tehát *Föczén* Fortunátéval egészen egyezően. 1408-ban is *Fechyentelke* a falu neve,³ a nagyszebeni szász jegyző pedig *Vilzendorf*-nak⁴ (tehát magyarosan *Fölcéntelke*-nek) írja.⁵

¹ Repertorium locorum Hungariae. II, 46.

² Teleki Oklevéltár. II, 436.

³ Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen. III, 452.

⁴ U. o. I, 504.

⁵ E szerint az 1322-iki oklevél közlöi hibásan olvastak *Felcentelke*-t *Felcentelke* helyett. Urkundenbuch stb. I, 361.

Bár tehát a *Főcén* helynév is azt bizonyítja, hogy a *Főcén* (és nem *Földszén* vagy *Földszín*) név eredetileg személynév volt, ebből se tudtam volna megérteni, honnan s hogyan származott, ha eszembe nem jut, hogy 1273-ban a leleszi konvent jegyzője két-izben is *Felchianus*-nak ír egy ungmegyei, tehát előtte nagyon ismeretes birtokost.¹ Ez nyilván a *Felicianus* névnek a rövidítése. De vajjon csak véletlen rövidítés?

Ha meggondoljuk azt, hogy a magyar, éppen azért, mert a hangsúlyt az első szótagra veti, a második szótagban levő *i* hangot más kölcsönzött szavakban is gyakran kiveti (vö. *málnu* ∞ *malina*, *pálca* ∞ *palica*, *kaptu* ∞ *kopito*), nem véletlenségnek, hanem a magyar ajak követelésének kell azt tekintenünk, hogy a *Felician* névből *Felcán*-t csinált. A *Felcán* szóból azután az illeszkedés törvénye következtében *Felcén* lett (a nagyszombeni jegyző 1340-ben már ezt hallotta s azért ír *Vilzendorf*-ot) s végül a *Felcén* szóban az *e* és *l* hangok összeolvadásából (vö. *felső* ∞ *fősző*, *felszeg* ∞ *főszög*) lett az *ő* hang s így lett a magyarok ajkán *Felician*-ból *Főcén*. DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Komor (l. MNy. XIX, 40). BALOGH JÓZSEF a *komor* szó jelentésével foglalkozván, azt állítja, hogy a Dunántúl nem ismerik ennek különleges értelmét, melynélfogva rosszul herélt bikát vagy lovat jelent. Ezzel szemben meg kell állapítanom, hogy az említett szó Somogyban közismert ily jelentésben, és elsősorban olyan lovat értenek rajta, melyet sikertelen vagy ügyetlen herelés következtében csak az egyik testiülésától fosztottak meg. De ismerős a szó általános értelemben is. Így mondják: *komor ember*, aki szomorúsága miatt haragos tekintetű; *komor idő*, a szomorú, borongós, kedélyrontó idő. BALOGH-nak az az állítása, hogy a *Toldi* első énekében „Arany komor bikája a rosszul herélt és gyengesége következtében kivert állat”, éppenséggel nem fogadható el. Pszichológiai lehetetlenség ugyanis, hogy a költő, amikor a nagyerejű Toldi Miklóst Isten tüzes haragjához, szélvészhez, zimankós, viharos boruhoz, a sértett vadkanhoz hasonlítja, ugyanakkor a „gyengesége következtében kivert” bikához hasonlítsa. Ez következetlenség lett volna a költő részéről, aki bizonyosan ismerte a *komor* szó különleges és általános értelmét. Toldi vaskos lábnyomától messze reng a parlag, amit éppenséggel nem lehet állítani egy „rosszul herélt és gyengesége következtében kivert” bikáról. Ily értelemben tehát csak igen sánta hasonlattal mondhatta volna a költő: „Mint komor bikáé, olyan a járása”. — E helyütt Aranynál a *komor* szónak *haragos tekintetű, rosszkedvű* jelentést kell adnunk. KÖMIVES KOLOS.

Szalánk. A *szalonka* szóról írván (l. MNy. XVI, 145), kétségbe-vontam az akkor egy adatból ismert *szaláng* 'szalonka' hiteles voltát. E cikkemre CSERKÓ GYULA felelt s kimutatta, hogy a „snepf-nek hasonló hangalakú neve GVADÁNYINÁL is előfordul. GVADÁNYI ugyanis A' falusi nótárius elmékedései (1796, 74. l.) c. művében a snepfet *szallánknak* mondja (l. MNy. XVII, 123). Azóta magam is találtam egy megerősítő adatot. BERNOLÁK ANTAL ugyanis *Etymologia vocum slavicarum* (1791, Nagyszombat) c. művében a többi közt ezt írja: „Sluka (šnep) — rusticula — fajd, reznek, *szalank*, erdei fogoly — ein waldschnepf“ (155. l.). M. J.

¹ Hazai Okmánytár. VIII, 440.

Csetepaté. Az EtSz. két kérdőjellel látja el e szónak *csetepata* és *csatapata* változatait, amivel a szerzők nyilván annak a gyanújuknak akartak kifejezést adni, hogy a régi *csetépaté*, *csetepaté*, *csatépaté*, *csatapaté* stb. után először KASSAI szótárában előkerülő fenti két változat talán csak KASSAI eredetmagyarázgatásának az eredménye; a Tzs. 1838 és CzF. Kassaiból vették e két, irodalmi vagy egyéb nyelvi forrásból eladdig ismeretlen alakváltozatot. Másként kell megítélnünk e kérdéses adatok közül legalább az egyiket, ha tudjuk, hogy megvan Petőfi nyelvében is. A Bolond Istókban olvassuk ezeket a sorokat: Nagy *csetepatával* küldte Őt az asszony kifelé (Össz. költ. Havas-kiad. I. 192. l.). Nagyon merész föltevés volna azt mondanunk, hogy Petőfi Kassaiból vagy a Tzs. 1838-ból tanulta a szót. De nem is szükséges ehhez a föltevéshez folyamodnunk. Sokkal könnyebben megmagyarázható a *csetepata* változat a szó régebbi alakjaiból való fejlődés útján. A *csetépaté* = *csetepaté* változás folytatása előreható illeszkedéssel Kassai és Petőfi *csetepatája*. Ugyanilyen megoldást vehetnénk fel a *csatépaté* = *csatapaté* változatok alapján a *csatapata* magyarázataul is, ha az előbbihez hasonlóan legalább egy adat bizonyítaná szótáronkívüli életét. Megjegyzem még, hogy a *csetepata*, *csetepatával* stb. etymologiai sor kialakulását elősegíthette a hasonló típusú ikerszavak csoportja is (*cserecsala*, *csecsebecse*, *cserébere*, *csetebota*, *csigabiga*, *cicemaca*, *celecula* stb.).

Iromba. Ismeretes, hogy e szavunk eredeti jelentése 'pettyeggett, kendermagos' és csak a legutóbbi egy-két évtized irodalmi nyelvén lett a rokonhangzású *otromba* hatása alatt az 'idomtalan, esetlen' kifejezőjévé (Gombocz, Nyelvtört. módszertan 39. l., TOLNAI, MNy. XII. 27). Érdekes jelenség, hogy e szó történetében nem ez az első analógiás jelentésváltozás. A múlt század elejéről van egy adatunk, amely azt bizonyítja, hogy akkor meg a szintén rokonhangzású *goromba* változtatta meg a jelentését. PERETSENYI NAGY LÁSZLÓ Mesterszavak (Arad, 1822) című tiszti szótárában ugyanis a latin *brutalítast* fordítja *irombasággal*. Bár PERETSENYI buzgó nyelvújító volt, — „van ezernyi ezer gyökszó gyártani kell belőlle“, mondja ugyane művében (45. l.) — mégis éppen az *iromba* mai jelentésváltozása valószínűvé teszi, hogy a XIX. század elején sem csupán PERETSENYI nyelvén történt meg az említett változás, ha egyelőre más íróból nincs is rá bizonyító idézetünk. SÁGI ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Nézó. A pogány magyar vallás utolsó, I. Endre- és I. Béla-kori fellángolásáról a többek között ezt olvassuk krónikáinkban: *Primus autem inter hungaros nomine Vatha de castro Belus dedicavit se demoniis radens caput suum, et cincinos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum. Cuius filius nomine Janus, multo postmodum tempore ritum patris sequendo congregavit ad se multos magos et phitonissas, et aruspices, per quorum incantaciones ualde graciosus erat apud dominos. De multis autem deabus suis una nomine Rasdi capta fuit a christianissimo rege Bela... (Képes Krónika 47 c. M. Florianus: Hist. Hung. font. dom. II. 154). BONFINI hozzáteszi még: *Prae caeteris incantatricem praeueneratus est, quam Varafolo appellabant* (Dec. II., lib. II., 1568. évi bázeli kiad. 223. l.).*

A magyar ősvallás terminológiájához tartozó, latinul *phitonissá*-nak, *incantatrix*-nek nevezett némberek egy más, népies nevére legkorábbi adatként egy XV. századi, évnélküli oklevélben akadtam. SZALAY ÁGOSTONNAK legújabbban a múzeumi levéltár törzsanyagába került gazdag oklevélgyűjteménye a Felső-Tisza vidékén, Zemplén, Bereg megyében, PÁLÓCZY MÁTYUS nádor, unokaöccse PÁLÓCZY LÁSZLÓ, BRANKOVICS GYÖRGY szerb despota, PERÉNYI IMRE fia JÁNOS, KUSALYI JAKCH MIHÁLY ÉS LÁSZLÓ, LÓNYAY LÁSZLÓ, BÁTHORY TAMÁS és más földesurak birtokain levelesített (proscribált) gonosztevőknek egy 1435—37 közt összeírt lajstromát őrzi. Ebben a sok fur diuagus, latro, hospes latronum, hereticus és heretica (= huszita), cusor falsarum mone-tarum stb. közt olvassuk: Item domina coniunx Thome dicti *weegh*, Jobagio ladislai de paloch in possessione Chamonya commorans *Incantatrix* few *ffitoniffu* ulgo *Nezew*. A kamonyai (Zemplén m.) *néző*-asszony fia Gergely „fur diuagus“-ként szerepel a lajstromban. Egy másik ily javasasszonyt Boltrágról levelesítenek: Item domina *Agnes* dicta *waak* Jobagio ladislai de lonya in possessione Boltragh commorans *Incantatrix* few *fitoniffa*. — A többi gonosztevő Stephanus dictus *Tharcaly*, Blasius d. *Churlakos*, Paulus filius Mathius dicti *Ezthergarus*, Michael d. *Kurwa*, Michael filius *Thyborch Kanthor*, Michael d. *panaz, hayas, Korpas, Orros, Kechkes, Pethkes, Zelechke, Hangh, Wagoth, Kopolch, Karachon, yo, Bogar, Santha, Lewche* stb., stb. néven diszeleg a lajstomban. — A *néző* későbbi adataiban is rendszeren *jós, pythonissa, magus, ariolus* értelemben fordul elő XV—XVI. századi emlékeinkben leginkább a magyar ősvallás terminológiájába tartozó más, gyér számban ismert kifejezéseink társaságában: *pytho-nissa neze* (Budapesti Glosszák, SZILÁDY, Sermones Dominicales II. 446); *pythonissa nezew*, Balaan *ariolus* idett *pythonissa nyzw* (uo. II. 446, 567 és Sztótar I. 605); bölőce, taltosec es oltaron *nezőc* (BécsiK. 122); Az byesekhez, bayosokhoz es *nezőkhez* ne hayzatok (JordK. 105); Bűvös bájosoc, varáslóc, *nézőc* (MOLN. ALB. Scult. 966); Ne téryietec a *nézőhöz*: non declinetis ad magos (HELTAI, Bibl. I. HHh.); *Nézőhöz* menni, pythonem consulere PPB.); NySz. Ariolus diuinator — Jöuendő mondo uarazlo: *neező*: görbőnches (GyöngySztóTör. 2013); Aruspex: ariolus dictus — Időhöz uel oltarhoz halgato: *neező* uarazosok: uagj kyk as barmoknak belykből uarazolnak. yuendótt mond-nak (uo. 2171); Aruspex: diuinator — Madar *neezesbóly* walo Jöwendó mondo: waraslas (uo. 2662); Auspices: augüres: qui aspicio praesunt: *Nézók*: nezőknek feyedelme (uo. 2665); Auspicio — *Nezest*: warasolasth kezdók (uo. 2666); vö. még NySz.: *csillagnéző, égnéző, égbe-néző, jövendőnéző, oltáronnéző*; Schlägli Gl. 65. astronomus — hugba *neze*; 66. astrologus — idem.

Sáris. A MNy. XIX. 68. l. a 9. kérdésre adott feleletben M. J. más analógiák alapján a *Sáros* helynévnek egy ómagyar **Sáris* alakját feltételezi. Feltévése „teljesen jogosult“, mert a *Saris* alakot oklevélből is ki tudjuk mutatni. Az Országos Levéltár Dl. 28,867. sz. a. őrzi az aradi prépostság 1197. évi birtokösszeírásának, mely eredetileg nagy terjedelme miatt nem oklevél, hanem könyvformában (in forma libri seu quaterni, l. III. Béla király Emlékjébe 157—9) adatott ki, egy nagyobb, XV. századi másolattöredékét. A nemesak diplomatikai, de nyelvtörténeti szempontból is fontos, mindmáig kiadatlan töredék közel 400 XII. századi személy- és helynevet tartalmaz. Többiben említi a prépostság Zaránd me-

gyében, Ágya mellett feküdt, már elpusztult Nagysáros nevű birtokát is (CsÁNKI I. 743) villa *Sarif* . . . in *Sarif* . . . In alia villa *Sarif* . . . palus *Sarif* alakban. Ugyanezen birtokösszeírás egy kisebb töredékét a Hazai Okmt. VIII. 11. l. közli, hol e birtok neve már *Sarus* alakban fordul elő. — A *Saris* = *Sarus* = *Sáros* fejlődés legrégebb alakjára magából az említett orsz. levéltári töredékből is idézhetünk más analógiákat: 1197/XV. szd.: *Horogif* = 1211: *Horogus*, 1274: *Haragus* (OkI Sz.) = *Haragos*. 1197/XV. szd.: *Joannif* = 1211: *Joanus* = János. Vö. 1101 (?) *Baluanif* (Pannonn. Rendtört. I. 590), 1083—95: *Baluanif* (uo. 592) = 1222: *Baluanus* = *Bálványos* (OkI Sz., melynek 1223: *Baluanis* adata (Pannh. 1/Z.) megzavarja a hangfejlődés kronológiáját. A hiba ott van, hogy az 1223. évi oklevél a fentidézett 1083—95 közt kelt oklevél betűszerinti átiratát tartalmazza, helyesen tehát ez adat így idézendő: 1083—95/1223: *Baluanis* (Pannh. 31. B. vö. PRT. I. 658). — Magashangú szavakban: 1039: *Schebis* marchio Ungariae (XI. szdi *Annales Altahenses Maiores*, Pertz: MGH. SS. XX. 793., ugyanót a Képes Krónika *Sebus* alakban említi (M. Florianus: *Hist. Hung. font. dom. II. 144*). L. még az 1086/1095 után/XII. szdi bakonybéli conscriptióban: *Kigouis*, *Rescugis*, *Uuertis*, *Vranis* (PRT. VIII. 273—4). A *Moris* = *Morus* = *Maros* folyó-, személy- és helynév fejlődéséről „A tihanyi alapítólevél olvasásához“ c. értekezésem folyamán bővebben írok. JAKUBOVICH EMIL.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Az erdélyi helységnevek. A magyar béketárgyalások alkalmával elvitathatatlan igazunk védelmében hivatkoztunk Erdély helységneveinek oláh neveire is. Ahhoz értők kimutatták, hogy Erdély oláh helységneveinek 41%-a hangalakilag a magyarból van átvéve, pl. *Cápus* = Mezők apus; *Hálmeag* = Halmágy; *Micojlaca* = Miklóslaka; *Odverem* = Vadverem stb., stb., 9%-a pedig a magyarból van oláhra fordítva, pl. *Ursu* = Medvész; *Munte rece* = Hideg-Havas. A fennmaradó 51%-ból 3% az erdélyi százból van átvéve, pl. *Noi šteat* = magy. Újváros, ném. Neustadt (Nagyküküllő m.); *Metisdorf* = magy. Mártonfalva, ném. Metisdorf (Nagyküküllő m.) stb., 11% szláv, esetleg oláhnyelvben is előforduló szláv névből ered, pl. *Sohodol* = magy. Szohodol; *Bistrița* = magy. Beszterce; *Ocna Dejului* = magy. Désakna stb., 17% pedig ismeretlen eredetű. A fennmaradó 19% helységnév oláh nyelvi eredetű (l. A magyar béketárgyalások II. köt. 99. l.). E megállapítás — lehet, nem végleges, de egy bizonyos, hogy az oláh álláspont javára valami lényegesebb mértékben a megállapított eredményeket a jövőndő kutatások sem fogják megváltoztatni. S mit tesz ilyenkor az oláh tudomány, illetőleg annak JORGA által vezetett egyik szerve, a *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale*. Publication mensuelle dirigée par N. JORGA, G. MURGOI, V. PÁRVOU. Fogja magát, s az egész magyar munkálatot gúny és neveltség tárgyává akarja tenni s ráfogja, hogy a kimutatás az „ismert“ magyar hazafiság szüleménye. Ez ítéletét a magyar dolgozattal 35 sorban végző cikkirő, BOGREA V. azzal okolja meg, hogy a műből kiszakít két-három helységnevet, amelyek szerinte oláhok s amelyeket a dolgozat más eredetűeknek tüntet fel (l. Bulletin IX, 106—107). Nos, mi megenged-

jük, hogy a magyar dolgozatban több olyan hiba van, amelyek által az oláh eredetű helységnevek számát talán 20%-ra is fel lehet szorítani. A tény azonban mégis csak az marad, hogy az erdélyi oláh helységnevek jóval nagyobb része magyar eredetű, s magyar eredetűek — tegyük hozzá, ami még fontosabb — legnagyobb részükben az erdélyi oláhnyelvi folyónevek is. E tényeket letagadni, gúnynal elhomályosítani csak a hozzá nem értők előtt lehet.

MELICH JÁNOS.

Kertész Manó: Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei. A M. T. Akadémia Marczibányi-díjával jutalmazott munka. 17 képpel. Bp. 1922. Révai testvérek. 8-r. 288 l.

Hogy KERTÉSZ könyve derék munka, azt annakidején az akadémiai pályabíróság is kimondotta: „tudományos megbízhatóságánál, tartalma anyagánál, előadásának jóságánál fogva önálló értékű és nyeresége nemcsak nyelvészeti szakirodalmunknak, hanem a művelt nagyközönség számára való közérdekű irodalomnak is“. Lesznek talán, akik fennakadnak a könyv főcímén, mert a „szokásmondás“ nyelvészetiileg sokkal tágabb értelmű, mint amit a könyv maga tartalmaz; de alig lehetett volna jobb „forgalmi“ címet találni, mely szembeötlő is, könnyen is idézhető. Az alcím különben úgyis eléggé világos, és kevesebbet ér a nagyhangú, fényes cégtábla üres vagy silány holmival telt áruház felett, mint a szerény cégér a gazdag boltban; majd rákapnak, akik egyszer megfordultak benne. KERTÉSZ régi munkása a magyar nyelv műveltségtörténeti értelmezésének. Kitűnően ismeri az egész idevágó irodalmat, melynek eredményeit a saját kutatásaival együtt összefoglalja. Anyagát tizenöt tárgyi körbe foglalja; szavak, kifejezések és szólások, melyek műveltségünk régibb történeti idejéből származnak s a mai nyelvtudat előtt eredetire homályosak vagy teljesen érthetetlenek (pl. vitézi élet, céhrendszer, boszorkányság, rovás és számvetés); vagy olyanok, melyek csak valamelyik társadalmi csoport foglalkozásában gyökereznek s ezért nincs meg közérthetőségük (pl. halászat, vadászat, földművelés és állattenyésztés stb.). Tudományos értéke a könyvnek, hogy távol van minden ábrándos delíbiabosszagtól, csak a biztos vagy legalábbis nagyon valószínű magyarázatot közli; utal a más nyelvekkel való kapcsolatokra, bár ez irányban kissé tartózkodó; forrásait pontosan és lelkiismeretesen idézi, úgyhogy műve nemcsak a múlt összefoglalása, hanem a jövő útmutatója is. Másik értéke, hogy előadásának van sava-borsa, színes és kellemesen folyó, zamatos és kifogástalan magyarságú, melyen érzik a balatonmelléki íz. Így, mint könnyű és mégis tartalmas olvasmány, kedvességet fog találni a nagyközönség előtt is. Íróember is tanulhat belőle s talán egyik-másik régiségnek új divatja is kelhet.

Tárgyi megjegyzéseim a következők: ponty és pottyka ugyanaz (13. l.); „csekély vízben tapogat“, nem a hálóra vonatkozik, hanem a „tapogató“-ra; l. HERMAN O., JANKÓ JÁNOS, Gazdasági és Néprajzi Múzeum (13); „egyivású“ nemcsak „egykorú“, hanem egyszellemű, congenialis is (17); „becsepegett ivadék“ nincs megmagyarázva, a haltenyésztésből való (18); „étető“ a. m. méreg, nem pedig csalétek (18); „telek“ nincs megmagyarázva: mozgó bog (19); a hálóval való vadfogás is bővebb értelmezést kívánna, l. Gazd. és Népr. Múz. (21); a „lép“ nem akármiféle „enyv“, hanem a *fagyöngy*-nek (*Viscum album*) fehér enyves bogóiból s zöld leveleiből főtt

sötétzöld, igen sűrű, nem száradó, rendkívül ragacos anyag; kevésbé jó a *fakín* (*Loranthus*) sárga bogyoiból készült; nem gyermekulatság csupán a léppel fogás, hanem ma is jövedelmező madarászat (22); „viszi a büdöst“ nem madarászatra, hanem apróbb, különösen ragadozó vadra céloz (23); „egy pórázon foly“ nincs kellően megmagyarázva, „foly“ a. m. „fut“; a „szórén-szálán“ magyarázata ma sem teljesen meggyőző (34); az „ösztön“ nem vessző, hanem kemény, hegyes bot (39); „ötödik kerék“ nem világos (40); a „tengelyakasztás“ nem véletlen összeakadás, hanem szándékos kötekedés, l. MNy. XIV, 151 (42); „szemenszedett búza“ bizony szemenként válogatott (48); „rendben van a szénája“ eredetileg „renden“, a levágott széna sorai (49); „kiki a maga fazeka mellé szít“, a nyitott tűzhelyen, még inkább a szabadban gyújtott tűz mellett való társas főzés emléke (53); az „ige“ bizonyára régiebb, mint a kereszténység (73); „incta“ feloldandó az „incatta: inculpata“ alakra (77); a boszorkányságban a „rontás“-ról is meg lehetett volna emlékezni (86); „útját vágja“ magyarázatot kíván (123); az „agya-fürt“ fejtegetése épp az ellenkezőt bizonyítja, mint amit akar, t. i. hogy meggyógyult (166); „dugába dől“ sohasem jelenti azt, hogy „visszafelé sül el“, hanem csak a meghüsulást (170); „egy gyékényen árul“ így is járja „egy ponyván“ (174); „fabatkáról, fapénzről“ mintha azt olvastam volna, hogy az olyan munkásbárcaféle volt (185); a szür ujját csak vásárláskor használják pénztartónak, otthon soha: „Be van az én szűröm ujjja kötve... Az egyikben acél, kova, tapló, A másikban százforintos bankó“ (187); „azon mértékkel mér“ bibliai eredetű: Lukács, 6, 38 (191); a számrovás ma is él, még Budapesten is: fuvarozás, telerszállítás rovásra megy; nem kell érte keletre menni, magától keletkezhettek a magyarság életében is (192); „egyszemű“ más, mint „félszemű“ (210); a nyilhúzás Herman-féle magyarázata nem elég bizonyíték (218); a „földhöz ragadt“ újabb, XVIII. századi jövevény a külföld jogi latinságából (251).

KERTÉSZ azonban nem elégszik meg a szólások művelődéstörténeti magyarázatával, hanem az elő- és utószóban nyelvelméleti eredményeket is levon belőlük, megállapítja a szólások életének jelentéstani értékét is. Legbecsesebb az a megállapítása, hogy a jelentésváltozás a szólásnak egyik nyelvi területről a másikba való átvándorlásával történik, még pedig rendszeren a szűkebb osztálynyelv területéről a tágabb köznyelvébe. Csak azt tennem még hozzá, hogy a jelentésváltozásnak, azaz a tárgyszerű jelentés mellett az elvont jelentés fejlődésének már a szűkebb osztálynyelvben kell végbemennie; az elvont jelentést veszi át a tágabb köznyelv az eredeti tárgyszerű jelentés ismerete nélkül, a második fok teljesen elszakad az eredetitől. Például az *ösztön*: „állathajtó bot“ szónak már magában a földművelő és állattenyésztő osztálynyelvben kellett fejlődnie annak az elvont „lelki inger“ jelentésének, melyet a köznyelv az eredetinek tudata nélkül átvett. A két nyelvterületet: osztálynyelvet O-val, köznyelvet K-val jelölve, tehát: $Oa > Oa + a^1 > Ka$. Könyvünk éppen nagyon alkalmas arra, hogy gazdag anyagával több elvi és elméleti megállapításra vezessen.

A könyv használatát pontos forrásjegyzék és kimerítő tárgymutató teszi biztossá és könnyűvé. A hasznos és érdekes mű bizonyára kedves könyve lesz mind a szakembereknek, mind a művelt és okulni szerető nagyközönségnek.

TOLNAI VILMOS.

NYELVHELYESSÉG.

Szakképzettségü. A MNy. XIV, 211. lapján a folyóirat szerkesztősége *Mi ez?* cím alatt idézi a következő mondatot: „Az Ethnographia 1904. és 1905. évi folyamában egy-egy figyelemreméltó cikket találunk régi népzenénk emlékeiről; szerzójük a *szakképzettségü* Csiky János volt“. A cikkeske a Rovás rovatában jelenvén meg, nyilvánvaló, hogy a megütközést jelentő *Mi ez?* kérdés az aláhúzott *szakképzettségü* kifejezésnek a helytelenítését akarja jelezni. és a szerkesztőség valószínűleg azért tartotta a kifejezést helytelennek, mert az *-ü, -ű* képzős mellékneveket leginkább jelzős főneveken szoktuk alkalmazni, ezen a helyen tehát *jeles képzettségüt, kiváló szakképzettségüt* vagy hasonlót látott volna szívesebben az ő nyelvérzékük. Én azonban azt hiszem, hogy a szerkesztőségnek ez a megütközése csak pillanatnyi volt és el fogják oszlatni a következő nyelvi adatok: *Életfontosságü* működésüket [a hormonoknak] itt közelebből ismertetni nem óhajtom (Termtud. Közlöny XLIV, 144). *Te fényszirmü* arany-virág (VARGHA Gy. Költeményei 464). *Gáztöltésü* izzólámpák (Bp. Hirl. 1922 jan. 13). Minden ostoba és *önkéntü* kormányának ez a jelszava (Eötvös K. Munkái⁵ IX, 147). Gyermekkorod itt telt s az ifjúi évek *Rózsavirulásü* legszebb ideje (VARGHA Gy. Költem. 492). A két ház egyöntetü határozata, mint országos határozat, *törvényerejü* (Bp. Hirl. 1922. jan. 21, 2. l.). Szemébe néztek [az apostolok] a *világhatalmu* Cézárnak (uo. 1922 jún. 4, ve.).

Ha mindezek az *-ü, -ű* képzős kifejezések nem nyugtatnák meg a *szakképzettségü*-n meglepődött nyelvérzéket, idézhetjük ARANYÓL a következő szavakat is: *bájkecsü, gyógyerejü, lángelmü*, amelyek a folyóirat ugyanazon évfolyamának 265. lapján vannak költőnkől kijegyezve, és valamennyien magukban, külön melléknévi jelző nélkül állanak az Elveszett alkotmány illető helyein. Idézhetjük a költőnek következő helyét is: mely törekvés vagy *önkéntü* választással, vagy talán inkább kényszerűségből a népdalt veszi alapúl (Hátrah. Irat. és Lev. II, 15—16).

Már ezek a példák is eléggé igazolják, hogy az *-ü, -ű* képző nemcsak jelzős, hanem összetett főnévhez is járulhat, hiszen a szóösszetételek egy része jelentéstanilag közel áll a jelzős főnévhez, amint hogy számos jelzős főnév idővel összetétellé is rögződhetik. Hogy összetett főnévhez mily sok esetben járulhat szóbeli képzőnk, s hogy az ilyen *-ü, -ű* képzős szó elé a külön melléknévi jelző megnyire szükségtelen, a felől a TMNy. 571—572. l. olvasható adatok minden kételkedőt megnyugtathatnak, pl. *borjúsájü* ing; *csukaorrü, kecskecsesü* szőlő, *lánycsesü* alma, *leányfejü, pávahajü* stb. stb., úgyhogy a külön melléknévi jelző nélkül álló *szakképzettségü* szón az én véleményem és az én nyelvérzékeim szerint is semmi megütközni való nincsen.

ZOLNAI GYULA.

GYÁSZJELENTÉS.

† Fejérpataky László (1857 aug. 17—1923 márc. 6). A magyar tudományosságot s vele a magyar nyelvtudományt is FEJÉRPATAKY László elhunytával súlyos és nagy csapás érte. A megboldogult a legkiválóbb magyar paleografusok egyike volt s e nemben kifejtett tudományos működésével megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a magyar nyelvtudománynak is. A magyar nyelvtörténet legrégebb forrásai közé tartoznak legrégebb latinnyelvű krónikáink, okleve-

leink is. Ez emlékekkel paleografiai, hitelességi szempontból a megboldogult sokat foglalkozott s közülök sokat mintaszerű kiadásban közre is bocsátott. Ilyen kiadásai: 1. Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről (Hasonmás és átírt kiadás). Budapest, 1892. — 2. Magyar címeres emlékek. Budapest, 1901—2. Két kötet. — 3. A pannonhalmi ap. alap. okl. Bpest, 1879. — 4. Kál-mán király oklevelei. Bpest, 1892 (Értekezések a tört. kör. XV, 5). — 5. Oklevelek II. István korából. Bpest, 1895 (Ertek. a tört. kör. XVI, 4). — 6. III. Béla király oklevelei. Bpest, 1900 (különlenyomat a III. Béla király Emlékezete c. műből). E kiadások a magyar nyelvtörténetnek is mindenha a legmegbízhatóbb kútfőkiadásai közé fognak tartozni. Könyvtári és levéltári búvárlatai közben 1883-ban a németújvári szentferencendi zárda könyvtárában egy eladdig ismeretlen magyar nyelvemléket fedezett fel. E nyelvemlék a *Németújvári glosszák* néven ismert szövegközi, lapszéli és sorközi magyar értelmezések, melyek egy 1470-ből származó latin szentbeszédgyűjteményben találhatók. E glosszákat a Magyar Könyvszemle 1883-i évfolyamában tette közzé s a dolgozat ugyanez évben különlenyomatban is megjelent.

Művei felsorolása mutatja, hogy működése érintette a magyar nyelvtudomány területét is, nem csoda tehát, hogy e tudomány iránt mindenkor a legnagyobb szeretettel viseltetett. Társaságunknak megalapítása óta tagja volt s folyóiratunknak nem csupán a leglelkesebb olvasója, hanem határmezsgyes kérdésekben dolgozó-társa is volt. Két dolgozata jelent meg a Magyar Nyelvben. Az egyiknek *Hiteles hely mint névmagyarázó* (I. MNy. XIV, 169) a címe, a másik pedig *A Königsbergi Szójegyzékről* (I. MNy. XII, 241) szől. Az elsőben bemutat egy oklevelet, amelyben a szepesi hiteleshely megállapítja, hogy a lat. *Theodorus* magyarul *Tivadár*, míg a lat. *Theodoricus* magyarul *Detricus* (Detre); a másodikban azt a véleményét okolja meg, hogy a Königsbergi Szójegyzék a XIV. sz. közepéről való nyelvemlék. E dolgozatok, valamint a fent említett kiadások az elköltözöttnek a magyar nyelvtudomány történetében mindenha tisztelt névet, hálás elismerést biztosítanak. MELICH JÁNOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XXI. közgyűlés (1923 január 23-án).

SZINNYEI JÓZSEF elnöki megnyitója után (I. MNy. XIX, 14) MELICH JÁNOS Kéthonfoglaláskori folyónév (I. MNy. XIX, 37, 69) c. értekezését mutatta be. Utána Gombocz ZOLTÁN olvasta fel titkári (I. MNy. XIX, 102), majd a Szily-jutalom odaítélése tárgyában kiküldött bizottság jelentését (MNy. XIX, 67). A közgyűlés az 1922. évi Szily-jutalmat CSERKÓ GYULÁNK ítéli oda a MNy. XVIII. évfolyamában megjelent szótörténeti tanulmányaiért. SÁGI ISTVÁN pénztárnok bemutatja pénztári jelentését az 1922. évről s ismerteti az 1923. évi költségvetést (I. MNy. XIX, 65). A közgyűlés a pénztáros előterjesztéseit elfogadja s GULYÁS PÁL indítványára, aki a pénztárvizsgáló bizottság jelentését terjesztette elő, a pénztárosnak köszönetet szavaz buzgó működéseért. — A közgyűlés új fővárosi választmányi tagokul a következőket választotta meg: Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Nagy Gyula, Négyesy László, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Viszota Gyula, vidéki választmányi tagokul pedig a következőket: Csengeri János, Dézsi Lajos, Erdélyi Pál, Horger Antal.

Titkári jelentés 1922-ről.

Tisztelt Közgyűlés! Társaságunk szellemi élete a mult esztendőben is a szokásos keretek között folyt le. Összesen hét felolvasó ülést tartottunk. Január 24-én a közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen Klemm Antal társunk adta elő *A magyar mondat ősi elemei* c. értekezését, amelyben a fgr. összehasonlító mondatlan főbb problémáit ismertette, az elért eredményeket és a megoldásra váró feladatokat vázolta. Február hó 21-én Pais Dezső *Szómagyarázatok* címmel a *megtorol* és *koplat* szavak eredetét fejtegette, Gombocz Zoltán pedig *A v-tövü névszók történetéhez* közölt adalékokat. Március 21-én Jakubovich Emil bemutatta *A tihanyi alapítólevél olvasásához* c. tanulmányát, Melich János pedig (*Szómagyarázatok*) a *Szvatopluk* név eredetét fejtegette. Április hó 18-án Szily Kálmán t. elnökünk felolvasta *Nyirok és nyírek* c. szótörténeti tanulmányát, Thienemann Tivadar pedig *Német jövevényszavaink középkori rétegét* ismertette. Május hó 23-án Németh Gyula (*Két helynévmagyarázat*) a *Karcag és Torda* helynevek, Gombocz Zoltán a *Karám* és *sömör* szavak eredetét fejtegette. Október hó 17-én Szinnyi József elnökünk *Alaktani adalékok* címmel részleteket mutatott be a készülő magyar történeti alaktanból; Bárczi Géza (*Ó-francia jövevényszavainkhoz*) a *külincs* szó eredetével foglalkozott. November 21-én Melich János *Duna, Kraszó, Laborc* alapján Magyarország tiszamenti honfoglaláskori néprajzi viszonyait vázolta, Gombocz Zoltán pedig a XVIII. századi Giv. Batt. Vico trópus-elméletét ismertette. Társaságunk folyóirata, a *Magyar Nyelv* a mult évben az egyre dráguló nyomdárak ellenére is 15 iven, négy füzetben jelenhetett meg, s ily módon az érintkezést olvasóközönségünkkel mégis fenntarthattuk. Kiadványaink sorozata is gyarapodott, amennyiben Sági István értékes összeállítását: *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészetét*, amely eredetileg a Magyar Könyvszemlében jelent meg, különnyomat alakjában, mint a M. Nytud. Társ. Kiad.-nak 18. füzetét is közzétettük. Készülőben van a különnyomat a Szabadoktatási Tanács részére Pais Dezsőnek a magyar személynivekről szóló értekezéséből is, amely a Néptanítók Lapjában jelent meg. — A havi választmányi üléseken a Társulat folyóügyeivel foglalkoztunk. A választmányi ülések jegyzőkönyveinek egész terjedelmükben való közléséről a nagy nyomdárak miatt — sajnos — le kellett mondanunk, s megelégednünk azzal, hogy ezentúl a Magyar Nyelvben csak a legfontosabb határozatokat tegyük közzé.

A Magyar Nyelv 15 ives évfolyama s két különnyomat: kétségkívül igen szerény eredmény! De még e szerény keretek között mozgó működésünk is csak úgy vált lehetségessé, hogy nemcsak az állam, hanem testületek és egyes emberek is adományaikkal, alapítványaikkal Társulatunk segítségére siettek. Hiszen Csonka-Magyarország területén élő 872 rendes tagunktól és előfizetönktől (a megszállott területen élő 166 rendes tagunknak és előfizetönknek még a mult évben sem küldhettük a Magyar Nyelvet) évdijakban csak 67,969 K bevételünk volt, pedig a Magyar Nyelv 15 ívének nyomtatása — a munkaárak ijesztő és kiszámíthatatlan emelkedése folytán (egy iv nyomtatási költsége 1922 elején 7240, az év végén 24,300 K volt!) — az előirányzott 100,000 K helyett 210,634 K-ba került. E beszámolóban is hálás köszönettel kell megemlékeznünk

jótevőinkről, akik adományaikkal és alapítványaikkal Társulatunk működését lehetővé tették. Felülfizetésekből 1875 K, adományokból 164,396 K folyt be pénztárunkba. Külön is ki kell emelnem a Népevelő Filmipari rt. 75,000 K-s adományát, Balogh József 13,000, b. Kornfeld Móric 10,000 K gyűjtését, ill. adományát. A nm. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr ez évben is 55,000 K államszegélyt utalványozott, a Szabadoktatási Tanács pedig 20,000 K-t adott, hogy folyóiratunk egy-egy népszerű cikkét saját kiadványai között különnyomatban is megjelentethesse. A mult közgyűlés óta következő tagjaink léptek be az alapító tagok közé: Baranyai Zoltán 1000, Csúri Bálint 1000, Debrecen városa 10,000, Hartyáni Zoltán 2000, Horváth Endre 1000, Palkovics Sándor 1000, a pannonhalmi Sz. Benedek-rend főkönyvtára 2000, Pápay József 500, Réthei Prikkel Marián 1000, Simon György 3000, Sopron sz. kir. város 5000, Stoll Ernő 1000, Szily Tamás 2000, Vargha Gyula 2000, Veszprém városa 2000, Veszprémi Takarékpénztár 2000, Zalán Menyhért 1000, Zsirai Miklós 2000. Velük alapító tagjaink száma 112-re emelkedett.

Az elmúlt esztendőben Társaságunkat, a magyar nyelvtudományt súlyos veszteségek is érték. Március havában elhunyt Szilády Áron, társaságunknak kezdettől fogva választmányi tagja s a Magyar Nyelv munkatársa, akinek régi magyar irodalmi buvárlatai, szövegkiadásai megtermékenyítőleg hatottak a magyar nyelvtörténeti kutatásokra is. Május havában kísértük örök nyugalomra Beöthy Zsoltot, választmányunk tagját, a magyar széppróza történetének tudós kutatóját és ékes tollú mesterét. Emléküket Társaságunk is kegyelettel fogja megőrizni.

Amint a felsorolt adatokból kitűnik, a mult évben Társaságunk zavartalan működését, ha szerény keretek között is, de mégis biztosíthattuk. Annál sötétebb kép tárul elénk, ha jövőévi működésünk feltételeit vizsgáljuk. 1904-ben, Társaságunk alapításakor egy 3 éves füzet nyomdai költsége 175 K, 3 iv írói tiszteletdíja 180 K volt; 1923-ban 8—10 iv írói tiszteletdíjaul 1000—1200 K-t vettünk fel, nyomdai költségeire ellenben 350,000 K-t kellett előirányoznunk, vagyis az írói tiszteletdíj, amely 1905-ben a nyomdaköltségekkel egyenlő volt, ma a nyomdaköltségeknek alig egyharmadszázalékát teszi! A nyomdai áraknak ez a mértéktelen emelése arra kényszerítette a választmányt, hogy egyfelől a tagdíjaknak 50 K-ról 100 K-ra, az előfizetési díjaknak 100 K-ról 200 K-ra való felemelését javasolja, másfelől az idei 15 éves évfolyam helyett egy 8—10 éves évfolyam kiadását vegye tervbe. Reméljük, hogy az 50,000 K államszegélyt ez évben is megkapjuk. De ha mindezt számításba vesszük is, 333,237 K 66 fillér várható bevétellel szemben 466,093 K kiadásunk lesz, vagyis költségvetésünk — 18 esztendő óta először — 132,855 K 34 fillér hiányt tüntet fel! Annyit jelent ez, hogy ez évben a Magyar Nyelv harmadik évfolyam füzete már nem jelenhetik meg, s folyóiratával együtt Társaságunk is megszűnik!

De én nem tudom elhinni, hogy a magyar közönség és Társulatunk tagjai, kik eddig is annyit megértéssel és szeretettel támogattak bennünket, belenyugodhassanak abba, hogy egy Társulat, amely 19 esztendő óta buzgón és önzetlenül, s dicsekvés nélkül mondhatjuk, sikeresen szolgálta a nemzeti nyelv és a magyar tudomány ügyét, csúfosan kimúljon az annyiszor hangoztatott magyar kultúrfőlény nagyobb dicsőségére! Ugy érzem, hogy a Magyar Nyelv és a M. Nyelvtudományi Társaság megszűnésével nemcsak

egy szakfolyóirat és egy tudományos társaság szűnik meg, hanem a magyar nemzeti életnek, a szebb magyar jövőndőbe vetett hitnek egy darabja szakad ki. „Minden nemzetnek féltett kincse és védópajzsa a nyelve.“ E mondattal kezdődik az a felhívás, amelyet Társaságunk 1903-ban, megalakulása évében kibocsátott. Kétszeresen igaz ez ma, midőn a magyar nyelv az egyetlen kapocs, amely bennünket elszakított véreinkhez fűz, a magyar nyelv, közös érzések és gondolatok kifejezője, a magyar nyelv, amelyben az ezeréves integer Magyarország története tükröződik.

Abban a reményben, hogy kérésünk nem lesz kiáltó szó a pusztaiban, kérem a t. Közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni s a benne foglalt indítványt elfogadni méltóztassék. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Pénztári jelentés 1922-ről.

Mint a választmánytól kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy f. hó 14-én a M. Tud. Akadémia könyvtárában a Társaság számadásait és pénztárnaplóját tüzetesen megvizsgáltuk és a legjobb rendben találtuk. Megállapítottuk, hogy a bevételek és a kiadások jegyzéke tételről tételre megfelel. Az alapítványok 1922-ben 54,600 K-val szaporodtak. Tiszta vagyónunk 256,013 K. Indítványozzuk, hogy a Közgyűlés a pénztáros úrnak a fölmentést, elismerésének kifejezése mellett, adja meg. Budapesten, 1923 jan. 14-én. DR. GULYÁS PÁL, DR. SZENDREY ZSIGMOND, pénztárvizsgálók.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (VIII. ker., Múzeum-körút 6—8) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre készséggel válaszol.

11. Ad vocem magvaváló. (MNy. XVIII, 213; XIX, 67.) Szász KÁROLY téved, mikor a *magvaváló* szót a „pesti magyarság“ termékének tartja. A magyar nyelvterület legnagyobb részén ugyanis — megfigyelésem szerint — a nép mindenütt *magvaváló*t mond *magvaváló* helyett, valószínűleg azért, mert a *magvaváló* alak összetétel volta elhomályosult s helyét a *magvaváló* foglalta el.

K. BEDEKOVICH LAJOS.

12. Lej. (MNy. XVIII, 143.) Az erdélyi magyarság a *leu* — *lei* — *lej* kérdést eldöntötte. Sűrűn járván Erdélyben, azt tapasztalom, hogy a sajtó szinte kivétel nélkül a ZOLNAI GYULA ajánlotta *lej*-formát használja, a magyar értelmiség az egyes- vagy többesszámra, illetve az oláh grammatikára való tekintet nélkül *lej*-t is ejt, ezzel szemben a nép városban, falu egyaránt *lej*-t mond. A kolozsvári bérkocsis „még egy öt-*lej*ost“ kér, ha a kapott összeget kevesli. Az erdélyi magyarság nyelve egyébiránt is sajtószzerűen bővül olyan elemekkel, amelyek az oláh közigazgatás nyelvéből átszivárognak és a szokás erején gyökeret vernek benne. Érdemes munka volna az elszakított területek nyelvét figyelemmel kísérnünk.

B. J.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS AELNÖK,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNztÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIX. KÖTET.

1923 SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM.

A helynevek egy csoportjáról.

A következő sorokban olyan helyneveinkről fogok szólni, amelyeknek magyarul is, szláv nyelveken is egy és ugyanazon szókezdetük van, a helynév utolsó szótagja vagy utolsó szótagjai azonban a magyarban is, a szláv nyelvekben is egymástól különböznek. Vegyük pl. *Buda* vagy *Vác* nevét. A között magyar nevek mellett a szláv nyelvi nevek ezek: tót *Budín* (olv. *Bugyín*), lengyel *Budzyn* (LINDE), cseh *Budín* (GEBAUER, Slov.; olv. *Bugyín*), szerb-horvát *Büdim* (VUK³; változat *Budin varaš* BELLOSZTENECZ, JAMBRESSICH); tót *Vacov*. A magyar és a szláv nyelvi név közt az a különbség, hogy az egyik esetben a magyar *-a* szóvéggel szemben a szlávban *-in* (∞ *-im*) áll, a másik esetben pedig a magyar név egytagú (*Vác*), míg ellenben a tót névnek még egy szótagja, *-ov*-ja van.

Az a kérdés, hogyan függ össze a kétféle alak s mi a két nyelvbéli eltérésnek a magyarázata.

Hogy ezekre a kérdésekre megfeleljünk, előbb az idetartozó eseteket csoportosítjuk.

Az első csoportba azok a helynevek tartoznak, amelyekben a magyar név *-a*-ba, a szláv nyelvi *-in*-be végződik; vö.

Buda, l. feljebb. — Vukovártól kelet-déli irányban, Szerém megyében a Duna mellett fekszik a többi közt egy falu, melynek mai szerb-horvát neve *Sotin* (olv. *Szotin*). A falut a XVIII. és a XIX. sz.-ban magyarul is *Szotín*-nak hívták. A XIV—XVI. sz.-ban ennek a helynek, amely akkor város, illetőleg vár volt, magyarul *Szata* a neve (vö. 1360: Nobiles de *Zata*, 1416: Castrum *Zatha* stb. CSÁNKI II, 276, 287 | „mentionne digniora (loca) hoc sita sunt ordine: Tolna, Sexsart, Baia, Bata, Bodrog, Apat, Erduit, Bore, *Sata*, Axia, Drassat, Bakonostra . . .” l. RANZANUS, ed. MFLORE IV, 163.). Egyébiránt a XIV—XV. századi Magyarország területén nemcsak Valkó-, illetőleg Szerém megyében van *Szata* nevű hely. Ilyen nevű hely akkor Zala megyében is van (vö. 1428-ból, 1453-ból: *Zatha* CSÁNKI II, 795); ma is megvan e hely; *Szatta* néven Zalalövőtől délnyugatra. E magyar nyelvi *Szata* helynevek előbbi *Szata* személynévből származnak (vö. Vár. Reg. *Zota*; 1274-ből, 1275-ből *Zata* Kovács, Ind.). Valószínű, hogy a *Szata* szn. *-a* képzős származék a XIII. sz.-ban használt *Szat* szn.-ból (vö. 1297-ből *Zat*, 1211-ből *Zot* Kovács, Ind.; *Zot* Vár. Reg.). A *Szat* név helynévben is előfordul (vö. 1232 *Zoth* villa, Kovács, Ind.), s ami a valkó-, illetőleg szerémmegyei *Szata* (szerb-horvát *Sotin*) esetében fontos, hogy éppen itt Szerém megyében Ilok (Újlak) és Sid közt elvonuló országot mellett van egy falu, melyet szerbül, horvátul *Sot*-nak (olv. *Szot*; Lipszky-nél a szerb-horvát

alak *Sott*) hívnak, melyet azonban a XIII—XV. században magyarul *Szat* > *Szot* > *Szat*-nak hívták, l. CsÁNKI II, 286.

A második csoportba azok a helynevek tartoznak, amelyeknek szláv nyelvi nevében a magyar nyelvi név utolsó mássalhangzója után még egy *-ev* vagy *-ov* szótagja van; vö.

Vác ∼ tót *Vacov*, régibb tót *Vacovo* (l. BÉL MÁTYÁS adatát Nyr. XLI, 100). A Nyr. XLI, 97—103. lapján kifejtettem, hogy *Vác* neve személynévi eredetű. A XI—XIII. sz.-ban hazánkban vannak *Vác* nevű emberek, s van több *Vác* nevű lakott hely is. Azt is valószínűvé igyekeztem tenni, hogy e szn. a magyarban tót vagy cseh eredetű. Csehországban a XII. század óta mutathatók ki *Vacovy*, *Vacovice*, *Vacov* hn.-ek, s cseh helynévi alakjuk csakis előbbi *Vác*-kezdetű szn.-ból való lehet.

Az első csoportbeli helyneveknél a magyar *Buda*-, *Szatá*-nak szláv nyelvi *Budin*-, *Sotin*-, a második csoportbelinél pedig a magyar *Vác*nak tót nyelvi *Vacovo*, *Vacov* a megfelelője.

Aki ismeri a szláv nyelvek szóképzését, az azonnal észreveszi a két csoportbeli szláv elnevezések eltérésének okát. A szláv nyelvekben ugyanis általánosságban szabály, hogy személyt (esetleg állatot is) jelölő, *-a*-ba, *-i*-tövű *-u*-be végződő him- vagy nőnemű, *-r*-tövű nőnemű főnevekből a főnév által való birtoklást, hozzátartozást jelölő mellékeveket (adjectivum possessivum, nomen possessi) *-in* képzővel alkotjuk, pl. *Jona* 'Jónás' — *jonin*z, 'Jónásé, Jonae' | *Juda* 'Júdás' — *judin*z, 'Júdásé, Judae' | *sotona* 'sátán' — *sotonin*z, 'sátáné, Satanae' | *žena*, *baba* 'nő, asszony' — *ženin*z, *babin*z, 'nőé, asszonyé, női, asszonyi' | *neprijazn* 'rosszaság, gonoszság' — 'ördög' — *neprijaznin*z, 'ördögé, Satanae' | *golōbb* 'galamb' — *golōbin*z, 'galambé, galambi' | *mati* 'anya', tő: *mater*-: *materin*z, 'anyáé, anyai' stb. Ha azonban más végű, illetőleg tövű személyt (esetleg állatot is) jelölő himnemű főnevekből alkotjuk az ugyanilyen funkcióju mellékeveket, akkor a melléknévképző *-ov*z, pl. *Avraam*z — *Avraamov*z, 'Abrahámé' | *Ivan*z, 'János, Iván' — *Ivanov*z, 'Jánosé, Iváné' | *szpasitel*'b, 'Üdvözítő' — *szpasitel'ov*z, 'Üdvözítőé' | *lvz* 'oroszlán' — *lvov*z, 'oroszláné' stb.

Ezen *-in*z és *-ov*z képzőknek a helynévadásnál nagy szerepük van (l. MIKLOSICH: Denkschr. XIV, 9). Az így képzett szláv mellékevek ugyanis jelzői lehetnek egy-egy helyet jelölő köznéveknek, pl. a *grad*z, *hrad*z, 'vár, város', *selo*z, 'falú', *polje*z, 'mező' stb. szónak. Az így keletkezett jelzős szerkezetből aztán tapadás útján a melléknévi jelző önállósul: főnévesül. E tapadás útján keletkezett melléknévi jelzőből főnévesült földrajzi neveknek a szláv nyelvekben se szeri, se száma. A mai csehországi *Bavorov* hely eredetileg *Bavorov hrad* 'Bavor nevű férfi vára'; a cseh COSMAS történetíró (+1125) művében a többi közt olvassuk, hogy *Podivin* vára nevét *Podiva* nevű alapítójától vette („castrum *Podivin* dictum, a conditore suo *Podiva*“ PERTZ, MGH. IX, 80). A név tehát eredetileg *Podivin grad* s ebből *Podivin*. A szerb *Kösovo*, amely *kösov*z melléknév semleges alakja, eredetileg *Kösovo polje* 'Rigómező' (szerb *kös* 'rigó'), s a jelzős szerkezetből tapadással keletkezett a magára álló *Kösovo*.

Így van az a magyar *Buda*, *Szata*, *Vác* szláv *Budin*-, *Sotin*-, *Vacovo* ∼ *Vacov* nevével is. Itt is — elméletileg véve a dolgot — előbbi **Budin*z *grad*z, **Sotin*z *grad*z, **Vacov grad* vagy **Vacovo męsto* jelzős szerkezetekből váltak ki tapadás útján a mai *Budin*-, *Sotin*-, *Vacov* helynevek.

A harmadik csoportba azok a helynevek tartoznak, amelyeknek tót nyelvi alakja ma *-ice* végű; a tót nevek nőnemű (eredetileg hímnemű) többes nominativusok. E nevek a magyarban *-ice* nélkül vannak meg. Ide való példáim a következők:

Appony (Kis-, Nagy-), *Appony-vára* Nyitra megyében a tapolcsányi járásban. A névre első adatunk 1218-ból van (vö. WENZEL I, 162; villa *Apon*); későbbi adatok: 1300: *Oponh* (l. Nyitramegyei Közlöny VII. évf. 44. szám); 1315: a Jowahun nobile de *Opon* (l. Anjouk. Okimt. I, 384); *Apony* (l. LIPSZKY, Rep.; Görög, Magy. átlás). A *-pp*-vel hangzó alakra l. KARÁCSONYI, Magy. nemzetségek I., II. index; KÁROLYI-SZALAY, NádasdyT. cs. levelezése 214. A hely, illetőleg helyek tót neve *Oponice* (l. *Malé O.*, *Velké O.*, *Oponický-zámek* LIPSZKY, Rep.), *Aponice* (NIEDERLE, Národopisná mapa). Kétségtelen már most, hogy *Appony* helynév magy. *Apony* személynévből keletkezett, s e magy. szn. az *apa* 'vater' szóból *-ny* kicsinyítő képzővel keletkezett, amint ezt Gombocz a MNy. XI, 343., 345. lapján kimutatta.

Csejte (LIPSZKY Rep.-a szerint magyarul *Csejta* is) egykor vár, ma város Nyitra megyében. A névre első adatunk 1263-ból van, írott alakja *Chehthe*, olv. *Cséhchte*. Könnyű kimutatni, hogy ez alak egy régebbi magyar **Cséhcta* névből fejlődött, s csupán a véletlen műve, hogy ez alakjában okleveleinkből nem tudjuk kimutatni. A város mai tót neve *Čachtice*. E mai alak régebbi tót **Cechtice*, még régebbi **Cechtici* alakra megy vissza. Hogy a régebbi alak a tótban is *Če*-kezdetű volt, azt bizonyítja a város német neve is, amely mai napig *Tschechtitz* (l. BERNOLÁK, Slowár). Bizonyítja azonban a magyar *Csejte* = *Csejta* ~ *Cséhchte*, *Cséhte* = **Cséhcta* is.

Van már most Csehországban is egy falu, melynek a régi csehben *Čechtici*, *Čachtici* (több. nom. hímn.) volt a neve, később pedig *Čechtice* (l. Gombocz—MELICH, EtSzót. *Csejte* a.). A névben az *-ic* képző, melynek az ó-bolgárban *-išt*, az oroszban *-ič* (vö. pl. az orosz *Krivici*, *Radimici*, *Vjaticii* népneveket), a szerbben *-ić* (vö. pl. *Miletić*, *Nikolić* stb.) stb. a megfelelője. A képzővel a többek közt patronymikonokat is alkotunk, amelyek a csehben és a tótban többes számú alakjukban helynevekül is használtak. Így pl. a cseh *Lobkovice* (ó-cseh *Lobkovicii*) hely eredetileg Lobkov utódai, majd hozzátartozói, végül általuk lakott hely. Ugyanígy a cseh *Litoměřice*, *Leitmeritz* (ó-cseh *L'utoměricii*) eredetileg *Ljutoměrs* utódai, majd hozzátartozói, végül általuk lakott hely. A cseh *Čechtici*-nek is *Čechta* utódai, majd hozzátartozói, jobbágysai, végül általuk lakott hely' a jelentése, értelme. Ez az értelme a nyitramegyei tót *Čachtice* névnek is; eredetileg azis *Čechta* ~ **Cséhcta* hozzátartozói, jobbágysai — majd általuk lakott hely jelentésű. A magyar helynév a puszta személynevet, a tót a továbbképzett alakot őrzi.

Kassa város Abauj megyében, tót neve *Košice* több. nom. fem. A hely már a XII. sz.-ban megvolt (l. Csánki I, 199). A *Csejtenél*, valamint a MNy. XVIII, 142. lapján elmondottak alapján a következőket írjuk: A magyar elnevezés személynévi eredetű, a személynév az ó-magyarban *Kosa* (vö. ilyen névre 1358 *Kosa* barsi bíró, Anjouk. Okltár VII) ~ *Kasa*, melyből a mai *Kassa* olyan alakulás, mint a *Szatta* alatt közölt mai *Szatta* név. A név magyar személynévi használatára vö., hogy Baranya megyében is van *Kassa*, sőt *Kassád* is (l. LIPSZKY, Rep.; Csánki II, 494). Személynévi eredet

mellett bizonyít a tót *Košice*, ó-tót **Košici* név is, melynek értelme, jelentése: *Kosa* utódai, hozzátartozói, alattvalói, általuk lakott hely, tehát mintha azt mondanám, *Kosáék* ~ *Kasáék*.

Léva vár, majd város Bars megyében. Nevére adataink a XII. sz. óta vannak (l. Kovács, Ind.). Hasonló személyneveink is vannak. Így a Vár. Reg. két *Léva* nevű emberről is megemlékezik s ilyen nevű embereket Dunántúlról is, Hont megyéből is ismerünk (l. Kovács, Ind.). A MNy. XVIII, 188. lapján azt igyekeztem bizonyítani, hogy az ó-magyar *Léva* neve (régibb *Léva* ~ *Léva* is lehet) az ó-magyar *Lëürënc* 'Lörinc' becéző alakja lehet, de természetesen másképp is magyarázható. Hogy *Léva* város neve személynévből való, arra tót neve is mutat. A tót név ma *Levice*, egykor a név **Levici* volt; németül *Leventz* a város neve (BERNOLÁK, Slowár). E tót *Levice* értelme, jelentése: „*Léva* utódai, hozzátartozói, jobbágjai, végül az általuk lakott hely*.”

Végig tárgyaltuk a három csoportba sorolható helyneveket, s azt találtuk, hogy mind a három csoportban a helynévnek személynév az alapja. A magyar és a szláv nyelvekbeli elnevezések közt az a különbség, hogy a magyar nyelvi név mindegyik csoportban a puszta, alanyesetben álló személynév, tehát *Buda*, *Szata*, *Vác*, *Appony*, *Csejte*, *Kassa*, *Léva*, ellenben a szláv nyelvekben a helynév a személynév egy-egy képzővel alkotott származéka. Mi lehet már most ez eltérésnek a magyarázata?

Ha a magyarba egy szláv *-in*, *-ov* vagy *-ice* végű köznévi vagy tulajdonnévi helynév átkerül, szóvégét mindenkor megtartja. Ime néhány példa a sok közül.

A mai *Vukovář* (ez alakban első adatok a XVIII. sz.-ból), régibb magyar *Valkovář* egykor magyarul *Valkó*, még régebben *Volkó* = *Volkov* (l. MHK. 440) volt. ANONYMUS és más régi emlékeink szerint a legrégebb alak *Vlkóy* (vö. castrum *vlcou* ANON. 42. §., CSÁNKI II, 289). Alig lehet benne kétség, hogy e magyar helynév egy szláv *Vlkov* helynévnek az átvétele s a szláv helynév a szláv *Vlk* személynévből képzett melléknév, amelynek jelentése, értelme: *Vlk*-é, *Vlk*-hoz tartozó, *Vlk* tulajdona. *Vlk* nevű szláv emberek minden szláv népnél kimutathatók (l. MIKLOSICH: Denkschr. X, 256); a név a szláv *vlkŕ* 'farkas' köznévvél azonos. A szláv *Vlkov* helynév *-ov*-ját a magyarban megtartotta; *-ov*-jából magyar *-ov*, majd *-ó* lett.

Egy másik példám *Trencsén* város neve. A nevet emlékeinkből 1111-től fogva tudjuk kimutatni, még pedig a következő alakváltozatokban: *Trënycsën* (vö. 1111: *Treinchen*), *Trëncsin* (vö. 1113: ville *Trenciniensis*; XII—XIII. sz. *Trenchin*), *Trincsin*, *Trincsin*, *Trincsin*, *Trincsin* (vö. Kovács, Ind.), *Trüncsin*, *Türüncsin* (vö. ANON 39. §, castrum *trusun* \varnothing : *trusun*; 1194: *Turunsun* MHK. 433), *Trencsén*, *Trencsény*. A névről az a nézetem, hogy 'kökény' jelentésű tót *trnka*ból lett *Trnka* szn.-vezetéknevből ered. Ebből lett az *-in* képzővel a tóban **Trncin* 'Trnká-é'. A tót név a X—XI. század folyamán átkerült a magyarba, ahol **Trincsin* ∞ **Trincsin* > *Trüncsin* > *Türüncsin*, majd végül *Trëncsën* > *Trencsën*(y) hangalakúvá fejlődött (a magy. *Trincs*-fejlődésre vö. a szláv *grnčarŕ* 'fazekas' szóból lett *göröncsér*, veszprémegeyi *Gerencsér* puszta nevét, amely Szent István veszprémi görög oklevelében γινττσαρι olv. *Grincsari* alakban fordul elő, később ebből: *Girincsár* l. GYOMLAY Gy., Szent Istv. gör. okl., CSÁNKI

III, 231). A magyar név már korán elnyomta a tót **Trněn* nevet; a mai tót *Trenčín* e-je alapján magyar eredetű (vö., hogy a tót *Srnka* vezetéknev a magyarban *Szrenka* lett s ez újból visszakerült a tótba *Srenka* alakban, l. a Kuzmány-féle Hronka c. tót folyóirat 1836. évi folyamát, ahol az I., 1: 49. lapon ezt olvasom: „Radost gara od Josefa *Srenky*“. Cseh- és Morvaországban közönséges a *Trnka* családnév, hazánkban is van *Trnka* nevű család, sőt *Trenka* is. Ez utóbbi magyaros alak). Az ótót **Trněn* -*ín*-jét a magyarban megtartotta.

A Benicei Beniczky-család neve a turócmegyei *Benice* nevéből alakult. E községet tótul *Benice*-nek hívják s ez a község magyar neve a XVI., XVII., XVIII. s részben a XIX. sz.-ban is. E község a XIII. sz.-ban alakult s a középkoron át *Benefalva* a magyar neve (l. MÁLYUSZ ELEMÉR, Turóc megye kialakulása, Bpest 1922. 91. lp.). E nevet a XV., XVI. sz. folyamán elnyomja a község tót *Benice* neve s ez a hely magyar neve egész a XIX. sz. közepéig (l. LIPSZKY, Rep.), míg a XIX. sz. második felében és a XX. sz. elején *Benic* lesz a hivatalos név. A magyar *Benice* tehát a tót *Benicé*nek aránylag kései átvétele. A név a magyar *Bena* > *Bene* szn.-ből átvett tót *Bena* szn. -*ic*- képzős származéka. A tót -*ice* (több. nom. alak) a magyarba átkerülve megmaradt.

A fölhozott példák bizonyítják, hogy ha a magyar nyelv egy szláv -*ov*, -*in* vagy -*ic*- képzős, személynévi eredetű helynevet vesz át, e képzett szláv helynév képzőjét a magyarban megtartja. Eszerint a magyar *Buda* ∞ szláv *Budín*, *Szata* ∞ szláv *Sotín*, *Vác* ∞ szláv *Vacov*, *Appony* ∞ *Oponice*, *Csejte* ∞ *Čachtice*, *Kassa* ∞ *Košice*, *Léva* ∞ *Levice* nem lehet szláv nyelvi átvétel. Amde a szláv *Budín*, *Sotín*, *Vacov*, *Oponice*, *Čachtice*, *Košice*, *Levice* sem lehet a magyar *Buda*, *Szata*, *Vác*, *Appony*, *Csejte*, *Kassa*, *Léva* átvétele. Ha ugyanis a szlávok egy -*a*-ba végződő vagy mássalhangzós végű, magyar személynévi eredetű, magyar helynevet vesznek át, e helynévnek magyar szövége a szláv nyelvekben is megmarad. Ime néhány példa a sok közül.

A békésmegyei *Csabát* tót lakosai, akik e helyre a XVIII. században jöttek, tótul *Cábá* néven nevezik. Az ő nyelvükben, úgyszintén a többi békésmegyei és alföldi tót nyelvében *Gyula* városnak, Békés megye székhelyének *Dula* a neve (l. JANCOVICS szláv-magyar és magyar-szláv szótárát; a magyar *gy*-ből lett tót *d*-re vö., hogy a XIII. sz.-ban keletkezett turócmegyei *Gyulafalvá*-t tótul a mai napig *Dulice*-nek nevezik l. LIPSZKY, Rep.; MÁLYUSZ EL. I. m. 74. s köv. és itt alább). *Baja* városát (eredetére l. Gombocz: MNY. XI, 434) a XVII., XVIII. sz. határán Magyarországra betelepedett szerbek *Bäja* néven nevezik (l. Vuk³). *Csaba*, *Gyula*, *Baja* hasonló magyar személynévből lett helynevek. A pestmegyei *Ecsér*, *Csomád* községek nevei régi magyar személynévből valók; e falvak tót lakói, akik újabb időben jött telepesek, a maguk nyelvén községeiket *Ečer*, *Comád* néven nevezik.

Ha tehát egy helyet a magyarok pusztá személynévvél (vö. *Buda*, *Vác*, *Appony*, *Csejte*, *Kassa*, *Léva*), a szlávok pedig ugyane személynévvél -*in*g, -*ov*g, -*ic* képzős származékával nevezik, akkor a kétféle nyelvi név nem lehet egymásnak közvetlen átvétele. Mi hát mégis köztük az összefüggés? Honnan van a közös személynévből való elnevezés?

A megfejtést megadja nekünk a fentebb idézett turócmegyei

Benefalva: tót *Benice*, *Gyulafalva*: tót *Dulice* s az ugyancsak turócmegyei *Tonkaháza*: tót *Tomčín* és *Tomčany*, amely nevek a XIII—XV. sz. közti időben keletkeztek. A helyek keletkezésének, elnevezésének pontosan ismerjük a történetét is (vö. MÁLYUSZ i. m. és MNY. XIX, 72). A helyek megcáfolhatatlanul bebizonyíthatólag magyar emberek által a XIII. sz.-ban alapított helyek, falvak, s élő személyektől vették nevüket. Turóc megyében ugyanis a XIII. sz.-ban az autochton tót lakosság mellett a sikon letelepedett magyarnyelvű lakosság is volt, mely lakossághoz harmadikul a XIV. sz.-ban németnyelvű telepek járultak (Sztubnya, Szklenó: Glaserhaü). Ez utóbbiakat Körmöcbánya német lakossága alapította (l. MÁLYUSZ i. m. 94). A fenti három helyet magyarul *Benefalvának*, *Gyulafalvának*, *Tonkaházának* (régibb magyar alak *Tomkaháza*) csak akkor lehetett elnevezni, mikor *Bene*, *Gyula*, *Tomka* > *Tonka* (kicsinyítés ómagyar *Tomás*, *Tamás*-ból) éltek. Ötven-hatvan év múlva haláluk után ilyen elnevezés népi úton nem keletkezhetett. Azonban ugyanaz áll a tót nyelvi elnevezésekről is. A tót ember is csak akkor nevezhette el *Benice*-nek, *Dulice*-nek, *Tomčín*-nak és *Tomčany*-nak *Bena* > *Bene*, *Gyula*, *Tomka* (ebből *nk* > *nk* fejlődéssel: *Tonka*, vö. ómagyar *uromk*: mai magyar *urunk* stb.) birtokát, lakott helyét, falvát, ha *Bene*, *Gyula*, *Tomka* birtokosok személy szerint is ismerte, tehát életükben. Ötven-hatvan év múlva haláluk után ilyen elnevezés népi úton nem keletkezhetett volna, de nem is lett volna értelme egy rég elhalt birtokosról venni a nevet.

A felhozott turócmegyei helynevek tehát a két nyelvben csakis egyszerre, egyidőben, s csakis a helynévben jelölt személyek életében keletkezhettek. Amíg Turóc megyében a tót lakosság mellett élt a magyar nyelvű lakosság is, a két név egymás mellett volt használatban. Amint a magyarság eltótosodott, természetesen a magyar nevek feledésbe mentek (máskép magyarázza MÁLYUSZ i. m. 143) s helyüket a hivatalos iratokban is a tótok foglalják el. Ez a XV. században történt. A magyarországi vezetéknevek a XV—XVI. sz. folyamán keletkeztek; misem természetesebb tehát, minthogy a tósgyökeres magyar származású *Benicei Beniczkyek*, *Tomkaházi Tomcsányiak* ekkor keletkezett vezetéknevei e XV—XVI. századi állapot visszatükröződései.

Ezek után világos a magyar *Buda* ∞ szláv *Budín*, *Szata* ∞ szerb-horvát *Sotin*, *Vác* ∞ tót *Vacov*, *Vacovo*, *Appony* ∞ tót *Oponice*, *Csejte* ∞ tót *Čachtice*, *Kassa* ∞ tót *Košice*, *Léva* ∞ tót *Levice* keletkezésének története is. Ezek is — amennyiben népi eredetű elnevezések — a két nyelvben csakis egyszerre, egyidőben, s csakis a helynévben jelölt személyek életében keletkezhettek. *Buda*, *Szata*, *Vác*, *Apony*, *Csejte*, *Kasa* ∞ *Kosa*, *Léva* > *Léva* személyek halála után ötven-hatvan év múlva népi úton sem a magyar, sem a szláv nyelvi helynév nem keletkezhetett. A magyar és a szláv elnevezések tehát egyidejűek, amiből következik, hogy ott, ahol fenti jellegű helynevek vannak, a helyek lakossága, vagy e helyeket környező lakosság a kétféle nyelvi név keletkezésekor nyelvi tekintetben nem volt egységes. E lakosságnak két nyelvhez tartozónak kellett lennie; ott tehát magyarok és szlávok laktak.

Hogy a két nép ezen egymásmellettsége közelebről meghatározva mikor volt, arra feleletet elsősorban azon az alapon lehet adni, mely időben fordulnak elő először az illető helynevek történeti emlékeinkben. Azonban — úgy látszik — általánosságban is meg lehet állapítani egy szabályt. Azok a helynevek, amelyek a pusztá magyar személynévet tüntetik fel, a történeti adatok tanúsága szerint általában régibb időkből mutathatók ki, mint azok a nevek, amelyek a személynév mellett a birtokot jelölő szót is: *-fa*, *-falva*, *-háza*, *-háza*, *-telke* stb. feltüntetik, amelyek tehát birtokos összetételek. *Buda*, *Bene*, *Gyula* stb. általában a történeti emlékek tanúsága szerint régibb magyar helynév, mint *Budaháza* (Ung m.), *Benefalva*, *Gyulaháza* (Szaboics m.) stb.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

A lélektani magyarázatnak a mondatban való szerepe.¹

A mondatnak éppúgy, mint minden más tudománynak, végső célja a jelenségek oksági kapcsolatainak földerítése. Ezen célt szolgálja a mondatban — miként a nyelvtannak többi részeiben is — a *származtató* (genetikus) módszer. Míg azonban a nyelvtan többi részeiben, a hangtanban és a szótanban már többé-kevésbé biztos módszertani elvekre támaszkodhatik a nyelvi jelenségek vizsgálója, addig a mondatban terén nem vagyunk ily kedvező helyzetben. Hogy a *történeti* módszer a mondati jelenségek igazi megértésének is egyik kulcsa, az ma már elvitathatatlan tény. Azonban ugyanezt nem állíthatjuk az *összehasonlító* módszerről is. A szorosan vett összehasonlító módszernek a mondatban való használhatóságának terjedelmét illetőleg nem egységesek a vélemények ma. Tanulságos e tekintetben az összehasonlító mondati atyjának, DELBRÜCKNEK fokozatos visszavonulása, kül. mióta MORRIS (On principles and methods in Latin syntax. 1901. OERTELLEL együtt: An examination of the theories regarding the nature and origin of indo-european inflection. Harvard Studies in classical philology. 1905. XVI. 63. s. kv. 1.) az összehasonlító módszernek a mondatban való használhatósága ellen nyilatkozott LUDWIG adaptációs elméletének hatása alatt. MORRIS mondati vizsgálataiban csak egy nyelvre szorítkozik, amelyen belül szerinte teljesen kielégítő módon meg lehet állapítani a nyelvfejlődés törvényeit. MORRIS eljárás módja követőkre talált. Így KROLL (Lateinische Syntax. Bursian: Jahresber. f. die Fortschritte d. klass. Altertums. 124. k. 1905. 340—9. Moderne lateinische Syntax. Neue Jahrb. 1910. XIII, 318—326. Geschichte d. klass. Philologie. 1909. 130.) a történet-lélektani iránynak híve a mondatban. Szerinte az összehasonlító módszer inkább csak ott alkalmazható, ahol a nyelv alaki elemeiről van szó, tehát a hangtanban és az alaktanban, azonban a mondatban a legcélravezetőbb eljárás az, ha a nyelvfejlődés általános elveivel fölszerelt kutató az egyes nyelveket külön-külön vizsgálja és a történeti módszerrel igyekszik megállapítani az illető nyelv mondati jelenségeinek történeti fejlődését és ezt lélektanilag megmagyarázni.

¹ Magántanári próbaelőadás, melyet a szerző a budapesti Pázmány Péter Tud. egyetemen 1922. dec. 23-án tartott. — SZERK.

Ezen alapvető módszertani kérdésen kívül még a rendszer is nehézséget okoz a mondattanban. A mondattan határkérdései a nyelvtan többi részeivel szemben RIESNEK fejtegetései (Was ist Syntax? 1894.) és az ezek nyomán fakadt hozzászólások után ma sincsenek kellőképen még tisztázva.

Más alkalomra hagyva az összehasonlító módszernek és a mondattan rendszerének vitás jellegű kérdéseit, most csak a történeti módszerről szólunk, annak is csak egyik integráns részéről, a lélektani magyarázatnak a mondattanban való szerepéről, melyet először rendszeresen ZIEMER (Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax. 1883.) kezdett használni mondattani jelenségekre. Azóta egyre jobban szemlélhetjük azon gyümölcsöket, melyeket a lélektani értelmezéstől megtermékenyített történeti módszer a mondattan terén eredményezett, de egyúttal azon kiváló eredményeket is, amelyekkel viszont a lélektan gazdagodott a mondattanok nyelvétörténeti vizsgálatából.

Mondatban él a szó, azaz a szavak fejlődése hangbeli és jelentésbeli tekintetben majdnem kizárólag a mondatban megy végbe. A szavak jelentését is — legalább részben — a mondatkapcsolat határozza meg, azaz a szavaknak a többi mondattagokhoz való viszonya. Ezen a jelenségen alapszik az ú. n. *mondattani tapadás* (ZOLNAI: Mondattani bűvülatok. 1893. GOMBOCZ: Nyelvtörténeti módszertan 26. WUNDT: Begriffsverdichtung durch syntaktische Associationen. Sprache³ II. 2. 580). Két csoportba lehetne osztani a mondattani tapadás eseteit. Az egyik csoportba sorolom azon eseteket, midőn állandó vagy gyakori mondatbeli kapcsolatok egyik tagjához hozzátapad a másik tag képzettartalma, pl. a *temető* szó coemeterium jelentésben a régi *temetőhely*, *temetőkert* jelzős kapcsolatokból önállósult. Itt most a mondattani tapadásnak nem ezen fajáról szólnak, hanem egy másikról, midőn az egész mondat értelme hat az ugyanazon mondatban szereplő szavak jelentésére, vagy egyik mondat értelme hat a másik mondat értelmére, illetőleg a másik mondatban szereplő szavak jelentésére. A mondattani tapadás lélektani alapja egyrészt azon tény, hogy a mondat simultan tudati tartalom, másrészt a külső képzettársulás.

Vegyük elő először a mondattani tapadásnak azon fajtát, midőn egyik mondat képzettartalma hat a másik mondat képzettartalmára. Szép példát nyújt ezen mondattani jelenségre a *vajjon* kérdőszó története. Ha a *vajjon* kérdőszónak XVI.—XVII. századbeli használatát megfigyeljük, azt tapasztaljuk, hogy régente a *vajjon* kérdőszó igen gyakran *s* kapcsoló kötőszóval volt összekötve a rákövetkező kérdett mondatrészekkel, azaz helyesebben a kérdő mondattal. Pl.: valyon sky lehet arra melto. CornK. 117. Vajjon s mit használ hús-ételtül megszünni. RMKT. II, 186. Vajjon s hova leszen. Uo. 196. Vajjon s honnan várod betöltét mindazoknak. Uo. VI. 199. Vajjon s mikor veted reám szemeidet. Uo. 220. Vajjon s vagyon-e ki az halálban rólad emlékezik. Uo. 219. Mostis vallyon s-mi teszi ily giözedelmesecke . . . az Törököket? MAGYARI: RMK. XXVII, 140. Vajjon s emlékezik-e? Vásárhelyi Daloskv. RMK. XV, 104.

Ezen példák arra vallanak, hogy a *vajjon* kérdőszó eredetileg külön mondat volt s a tulajdonképeni kérdésbe, amely szintén külön mondatot alkotott utána, eredetileg nem tartozott bele. A *vajjon* eredetileg nem is volt kérdőszó, hanem a *val-* (vö. *val-ó*, *vol-t*) igé-

nek egyesszámú 3. személyű fölszólítója: ,legyen, es sei' (vö. SIMONYI MKöt. I, 120. ZOLNAI: Mondattani bűvárlatok 41). Mint ilyen eredetileg a kérdés előtt külön, ráhagyó, megengedő mondatot alkotott, mely bevezetésül szolgált a kérdéshez, mintegy átmenetet, kapcsolatot teremtett a kérdés előzménye és maga a kérdés közt, miként a *nos* is, amelyben szintén a kapcsoló s kötőző köti össze a ráhagyást, megengedést kifejező *no* indulatszót a rákövetkező mondat: *nos mit szólsz hozzá?* Eredetileg *no s mit szólsz hozzá?* A vajjon kérdőszós kérdés tehát eredetileg így volt értve: Vajjon s ki tette ezt? = Vajjon (ám legyen!) S ki tette ezt? Idővel aztán a vajjon elvesztette eredeti szerepét: megengedő, ráhagyó jelentése elhomályosult, önálló mondat volta megszűnt, új szerephez jutott, t. i. lassanként mintegy magába szívta az utána következő kérdő mondatból a kérdés képzetartalmát, vagyis mondattani tapadással kérdő jelentést vett föl, s ezen új szerepében azután a rákövetkező mondat szerves része lett mint kérdőszó. Hasonló módon keletkezett a német *so*, így, úgy' határozószóból feltételes kötőszó: *So du hast, gib*.

A mondattani tapadásra tanulságos példát nyújt a vonatkozó névmások keletkezése is és a *minél, mennél, mentől — annál, attól* mérték hasonlító kötőszóké.

Mai vonatkozó mondatainknak valamennyi faja már legrégibb nyelvemlékeinkben előfordul:

1. Ma is előfordulnak, de különösen gyakoriak a régi nyelvben az olyan vonatkozó mondatok, amelyekben *vala-* előtagú határozatlan névmás fordul elő vonatkozó névmásul, főmondatukban pedig, amely rendszerint követi a vonatkozó mondatot, vagy nincs mutatószó, vagy pedig mutató, illetőleg általános névmás (*mind[en], mindnyájan, semmi*) vagy személyragos határozószó fordul elő: valaky ewtett kewuetty meg czalatyk. EhrK. 51. valamit lewlendez add ennekem. Uo. 47. valamellékét fogattá megadam. Bécsik. 242. valaki Isten ellen vagyon, az Istennel ninesen. TörtT. 1907, 160. valamit ő mielhet, mindent mivel. Uo. 1908. 210. valamit szólt, hazudott benne. Uo. 1911. 98.

Az ilyen vonatkozó mondatokat az esetek legnagyobb részében kérdő hangmenetű föltételes főmondatokra lehet visszavinni, néha kijelentő főmondatokra, a vonatkozó névmást pedig határozatlan névmásra. Pl. valaky ewtett kewuetty meg czalatyk = valaky ewtett kewuetty? (= ha valaki őtet követi). Meg czalatyk . valamit lewlendez add nekem = valamit lewlendez? (= ha valamit lölendesz). Add nekem! Valakiknek kültem benne azt mondották. TörtT. 1911. 103 = Valakiknek kültem benne. Azt mondották. Az ilyen határozatlan névmásos kérdő hangmenetű föltételes főmondatok és kijelentő főmondatok az utánuk következő mondattal egybeejtve elvesztették kérdő, illetőleg kijelentő főmondat jellegüket s vele összetett mondatot alkottak, a határozatlan *valaki, valami* stb. névmás pedig vonatkozó viszonyba lépett a másik mondatban lévő rámutatás képzetével, melyet mutatószó (*az, mind* stb.) fejez ki vagy pedig alanyi, tárgyias személyragú igealakok, illetőleg birtokos személyragú névszók éreztetnek. Így a határozatlan *valaki, valami* stb. névmás vonatkozó értelművé lett.

2. Nagyon gyakoriak nemcsak ma, hanem a régi nyelvben is az olyan vonatkozó mondatok, amelyekben *aki, ami, amelyik, amennyi* stb. vonatkozó névmás van, főmondatukban pedig, mely rendszerint követi a vonatkozó mondatot, vagy nincs mutatószó, vagy pedig

mutató névmás, személyragos határozószó, illetőleg *mind* általános névmás van: a kiket reá bírhatnak, behozzák. TörtT. 1907. 415. az mellik talál is legént, azt akarná. Uo. 1909. 214. az mi történik, megírom. Uo. 1910. 388. az kiknek adós vagyok, azok igen futnak reám. Uo. 1910. 381. a mit parancsol, azt mieltetem. Uo. 1908. 212. a kik a latorságot miveltek mind el szöktek. Uo. 1907. 412.

Nemcsak a *vala-* előtagú vonatkozó névmásos mondatokat lehet visszavinni határozatlan névmásos kérdő hangmenetű föltételes főmondatokra és kijelentő főmondatokra, hanem a vonatkozó mondatoknak ezen második fajtát is. Ezen ősi alakjukra való visszavitelük előtt azonban előbb még egy közbeeső fejlődési fokozatot kell figyelembe venni. A vonatkozó mondatoknak ezen második fajában ugyanis rendszeren *aki* (*az ki*), *ami* (*az mi*), *amelyik* (*az melyik*) vonatkozó névmások fordulnak elő, de ezek ilyen alakjukban már újabb fejlődés eredményei (ZOLNAI: Mondattani búvárlatok 48). Eredeti alakjuk *ki*, *mi*, *mely*, az *az* (*a*) pedig mutató névmás volt, amely eredetileg a főmondat végén, illetőleg a főmondatnak a vonatkozó mondatdal határos részén álló rámutató mondatrész volt (egyesszámú alany), s a beszéd folyamataiban összetapadt a vonatkozó mondat kezdő szavával (*ki*, *mi*, *mely*) egységes névmássá (*azki*, *azmi*, *azmely*, majd *akki*, *ammí*, *ammely* és *aki*, *ami*, *amely*). Pl. az *ky* ez felewl mondottakat neky kysaltauolna *vala* ewrdewg. EhrK. 52. Eredetileg: az — *ky* ez f. m. n. kysaltauolna — *vala* ewrdewg. Tehát az *oz* (*a*) eredetileg nem tartozott hozzá a vonatkozó névmáshoz, a vonatkozó névmás eredetileg csak *ki*, *mi* stb. volt. Ezen alakok vonatkozó szerepükön kívül kérdő szereppel is bírnak és néha — különösen régen — határozatlan névmásokul is szerepelnek. Valamikor általában nem volt alaki különbség a finnugor nyelvekben a kérdő és a határozatlan névmás közt, — néhányban ma sincs — csak hangsúlybeli. Ezen határozatlan *ki*, *mi* stb. névmásra lehet visszavinni az esetek legnagyobb részében ezen második csoportbeli vonatkozó mondatoknak névmásait, magát a vonatkozó mondatot pedig kérdő hangmenetű föltételes főmondatra, ritkábban kijelentő főmondatra. Pl. ezen összetett mondatokban: Aki nem hiszi, vigye el az ördög. Amit parancsolsz, megteszem. az *kýk* enekem gonozomat kevantak azokat Isten een birtokom ala atta. MNy. VI, 229. a vonatkozó mondat eredeti értéke ez volt: (Vala)ki nem hiszi? (= ha valaki nem hiszi.) (Vala)mit parancsolsz? (= ha valamit parancsolsz.) (Vala)kik (= némelyek) enekem gonozomat kevantak. Az ilyen határozatlan névmásos kérdő hangmenetű föltételes főmondatok és kijelentő főmondatok az utánuk következő mondatdal egybeejtve elvesztették kérdő, illetőleg kijelentő főmondat jellegüket, s vele összetett mondatot alkottak, a határozatlan *ki*, *mi* névmás pedig vonatkozó viszonyba lépett a másik mondatban lévő rámutatás képzetével, melyet mutatószó (*az*, *mind* stb.) fejez ki, vagy pedig alanyi, tárgyias személyragú igealakok, birtokos személyragú névszók éreztetnek. Így a határozatlan *ki*, *mi* stb. névmás vonatkozó értelművé lett.

A *hol*, *honnán*, *hová*, *ha*, *mikor*, *midőn* stb. kötőszós mondatok tulajdonképen szintén a vonatkozó mondatoknak ezen fajához tartoznak, maguk e kötőszók szintén határozatlan névmásból keletkeztek, a határozó mondat pedig kérdő hangmenetű föltételes főmondat volt vagy néha kijelentő főmondat.

3. A jelző mondatoknak leggyakoribb szerkezete ma az, hogy

a jelzett szó a főmondatban van, pl. A Hunyadiak címerében van egy holló, amely szájában aranygyűrűt tart. Ezen vonatkozó mondatfaj fejlődését illetőleg azt látjuk a régi nyelvben, hogy azon művekben, amelyek latin minta után készültek, ez a szerkezet a Halotti Beszédtől kezdve nagyon gyakori. Ellenben azon XVI—XVII. századbeli íróknál, akik eredetibb, magyarosabb nyelven írnak, ezen vonatkozó szerkezet mellett igen gyakran fordul elő olyan szerkezet, melyben a vonatkozó névmás jelzőként áll a jelzett szó előtt, amely látszólag át van vonva a főmondatból a mellékmondatba (attractio, mondatszövődés): *Amely eb egyszer a Dunát általúsztá, nekimegy a tengernek is.* Ezt a jelzős szerkezetet némelyek újabbnak tartják *Az eb, amely-féle szerkezetnél*, és az utóbbinak a mellérendelő szerkezetre való hatásából magyarázzák: Amely embereket mellém adtál, azok nem késérők, hanem tolvajok voltak. *MonTME. II, 224 = Az emberek, melyeket mellém adtál × (valamely) embereket adtál mellém.* NyF. XXI, 48, XLIII, 5, LI, 37. Ezen fölfogással szemben az *Amely embereket-féle szerkezetet* kell eredetibbnek tartani, azért is fordul elő oly gyakran a régi magyarosabb íróknál és ma is népies íróknál, különösen pedig a népnyelvben és a rokonyelvekben.

Az ilyen vonatkozó mondatokban ma rendszerint *mely* névmás fordul elő, a régi nyelvben azonban gyakran *vala*-előtagú névmások állnak jelzőül az ilyen szerkezetekben, továbbá *ki*, *mi* is. A főmondatban pedig, amely rendszerint követi a mellékmondatot, vagy nincs mutatószó, vagy pedig mutató névmás, személyragos határozórag vagy *mind* általános névmás van. Pl. valamél' hazba bemenendetek oth lakoziatoc. MünchK. 129. valami hírem leszén, mindent tuttára adom. TörtT. 1911, 559. ki nopun emdul oz gimils twl. halal nec halalaaal holz. HB. az mely ablakok romlottak, megfoldozza. TörtT. 1911, 465. aki barmot felakartak hajtani azt elvették tőlek. 1907. 432. az ki Törökök a Rakoson voltak, mind által költenek. RMNy. III, 2:35. Ez az ősi jelzős szerkezet szintén kérdő hangmenetű föltételes főmondatokból keletkezett, ritkább esetben kijelentő főmondatból, a vonatkozó névmás pedig szintén határozatlan névmás volt. Pl.: Valamely bíró örül az ajándéknak, igazat nem itélhet. Pázm. Eredetileg: Valamely bíró örül az a. ? (= ha ... örül). Igazat n. i. Amely eb egyszer a Dunát általúsztá, nekimegy a tengernek is. Eredetileg: (Vala)mely eb e. a Dunát általúsztá? (= ha ... általúsztá). Nekimegy a t. is. Ezen határozatlan névmásos kérdő hangmenetű föltételes főmondatok egybeejtve egy más mondatall éppügy váltak vonatkozó mondatokká, mint följebb láttuk.

4. A vonatkozó mondatfajok közt legkésőbb az *Az eb, amely-féle jelzős szerkezet* fejlődött ki. Ezen fejlődés azonban már nem tartozik a mondattani tapadás körébe, azért most itt nem tárgyalunk róla.

A mértékhasznító *minél*, *mennél*, *mentől* — *annál*, *attól* kötőszók újabban keletkeztek szintén mondattani tapadás útján. A *men-nél*, *mentől* a *mend* (mind) általános számnév ablativusi *-tól*, *-nél* ragos alakjai (*mend-től*, *mend-nél*), amelyek középfokú melléknévvel kapcsolatban régen gyakran felsőfok kifejezésére szolgáltak: Te menden emberéctől bñnsb (Tu omnium hominum flagitiosissime.). BécsiK. 89. Evrevl *vala* év magat foglalnya. az elastromnak mentevl alab valo zolgalatyban. MargL. 22. Ezen kifejezéseket kérdő hangmenetű föltételes mondatokban is kezdték használni: Myntwl

nagyob vagy, myndenbe alazad temagadat. VirgK. 126. Eredetileg: Myntwl nagyob vagy? (= ha m. nagyobb vagy). myndenbe alazad magadat! Mivel az ilyen összetett mondatokban mértékhasonlítás rejlik, azért a régi mértékhasoulitó *mennyival* — *annyival* (*annál, attól*) stb. kötőszók mintájára a főmondatba beletették az *annyival, annál, attól* mutatószót. Így keletkeztek a következő újabb mértékhasoulitó kötőszók: *mennél* — *annál* (*annyival*), *mentől* — *attól* (*annál, amnyival*): Mennél közelb leunél, annál szebbnek tetszik. BAL. 207. Menel ualaki eszesb vala közödtöc, annyal foglalatosb vala. DECS1 SallC. 7. Mentül inkább izgatják, attul inkább... RMKT. VII, 290. Mentül tovább halasztja, annál... MeISzJán. 222. Mentől inkab — annyeual inkab... HELT. ÚT. L. Így a *mentől, mennél* a másik mondatban lévő képzettartalom (*attól, annál, annyival*) hatása alatt elvesztette eredeti jelentését (mind-től, mind-nél) s vonatkozó mértékhasonlitó kötőszóvá lett. Ezt előmozdíthatta a helyhatározó *minél*, — *annál, melynél* — *annál*, a helyhatározó és időhatározó *mitől* — *attól, melytől* — *attól*; továbbá a *mivel* — *azzal, mennyivel* — *annyival, mennyiszor* — *annyiszor, míg* — *addig, meddig* — *addig, merre* — *arra* stb. analógiája is. A vonatkozó viszony kifejlődésének következménye volt, hogy az *annálnak* megfelelőleg *mennél* helyett *ménél, melynél*, az *attólnak* megfelelőleg *mentől* helyett *mitől* vonatkozó névmást is kezdték használni. Előmozdíthatta ezt az is, hogy a *mennél*-nek a *minél*hez hasonló *minnél* alakja is volt régen, a *mentől*-nek pedig a *mitől*höz hasonló *mintől* alakja. Így *minél*, —; *mitől*, —; *minél* — *annál, mitől* — *attól, melynél* — *annyival* kötőszós aránymondatok keletkeztek.

A mondattani tapadás másik csoportjába sorolom azon eseteket, midőn egy mondat képzettartalma az ugyanazon mondatban szereplő szavak jelentésére hat. Ezt a mondattani folyamatot szépen szemlélhetjük a megengedő *maga*, a magyarázó *ugyanis* kötőszó történetén és a *hát* kérdőszó történetén.

A *maga* régen kedvelt megengedő kötőszó volt, pedig, quamquam' értelemben, ma azonban már elavult s már csak régiességképen fordul elő újabb íróknál. A nép már nem él vele ma, csak a Székelységben vannak még gyér nyomai. A *maga* eredetileg viszszaható névadás volt, amely gyakran nyomósító szereppel fordult elő, idővel a mondat tartalmából megengedő kötőszói szerepet értettek rá. Pl. Bolondság volt, hogy asszony kezébe bíztam volt az én fejem, *maga* az én atyám nem így tanított engem. BAL. 206. A *maga* itt eredetileg csak nyomósította az *atyám* szót. Pasztornac mondgya magát: *Maga* belől ragadozo farkas. 'TELEvang. II, 108. A *maga* itt eredetileg nyomatékos alany.

Az *ugyanis* okadólág magyarázó kötőszó az *ugyan* 'ita, sic' rámutató módhatározószóból keletkezett bizonygató, erősítő *ugyan* 'profecto, omnino' határozószónak -is-sel nyomósított alakja, melyet okadó magyarázatban használtak a magyarázat igaz voltának a kiemelésére. Pl. Áldott légy ió Zrini, ki így űket rontád, *ugyanis* tetüled uár minden iót lazád. Zrinyiász VIII, 10. = bizony tetüled uár. Ennek az elméje tettzik mindeneknek, *ugyan*-is mestere az Vénus mindennek. GyöngyMV. I, 150. = bizony mestere. Ilyen használatban okadó magyarázó szerepet értettek rá a mondat tartalmából. Vö. a latin *nam, enim* magyarázó kötőszó eredetileg szintén bizonygató, erősítő ('fürwahr') szóeska volt.

A kérdő *hát* eredetileg a *hát* ‚pars postica‘ főnév -t helyhatározóragos alakja, mely kezdetben helyhatározó volt, majd pedig időbeli rákövetkezés ‚akkor, azután‘ jelentése fejlődött. Mint ilyen nagyon alkalmas volt a föltétel és következmény, az ok és okozat és általában az okoskodásbeli előzmény és következmény közti viszony jelölésére, azaz következtető kötőszói szerepre: Ha az portára küldenék, hát megszerezhetném dolgomat. RMKT. VII, 266. Gyakran kérdésben fordult elő a következtető *hát*: Proffeta vagy ee the? Nem. Mondanak: Ky vagy hath? JordK. 624. Ha az vylagosag setetsegh leend, hat az setetsegh mynemw leezen? Uo. 371. Az isten mondotta s-hát nem mivelné-e meg? MA. Bibl. I, 143. Ha isten ez germec hat mire fel herodestől? DebrK. 341. Ilyen használatban a mondat tartalmából kérdő jelentést vett föl a *hát*. E kérdő hátból fejlődött szintén mondattauai tapadással az eldöntendő kérdésre feleletül szolgáló *hát*: *Eljönnek-e? Hát miért ne jönnének?* Vagy: *Hát miért ne?* Vagy egyszerűen: *Hát, há.* Majd tagadólag: *Nem hát.* KLEMM ANTAL.

Párpuska, párpisztoly.

Hogy ezek az elnevezések miféle fegyverfajtára vonatkoznak, azt a kérdést TAKÁTS SÁNDORNAK egy közleménye kapcsán ZOLNAI GYULA vetette föl jó másfél évtizeddel ezelőtt (Nyr. XXXVII, 135). Kérdése nem sokáig maradt válasz nélkül. De nem TAKÁTS S. felelt reá, noha erre ő lett volna a legilletékesebb, hanem KARDOS ALBERT, ki a Nyr.-nek ugyanabban az évfolyamában *Egy pár puska, egy pár pisztoly* címen tette közzé válaszát. Szerinte a *pár puska, pár pisztoly* nem lehetett más, mint *kétsövű puska, kétsövű pisztoly*. Azóta tudtommal senki sem szólt hozzá e kérdéshez, és így KARDOS magyarázatát általánosan elfogadottnak tarthatjuk. Pedig ennek a magyarázatnak az a fölötte nagy hibája van, hogy szerzője elfeledte művelődéstörténeti adatokkal bizonyítani, s ennelfogva legfeljebb csak odavetett nézetnek tekinthető, amelyet a régiség adatai azonban egyáltalán nem támogatnak. Tehát, hogy magunk is ne essünk KARDOS hibájába, vegyük szemügyre a régi leltárak, végrendeletek stb. vallomásait, majd azok megmondják, hogy mi fán termett a címeli fegyverfajta.

Egy dolog már eleve is kétségtelen a régi nyelv idevágó részének ismerője előtt, az t. i., hogy a kétsövű puskát, kétsövű pisztolyt a régiségben sehol sem nevezik *párpuská*-nak, *párpisztoly*-nak, hanem kertelés nélkül, teljes őszinteséggel megmondják a XVII. sz. első felében még eléggé ritka, de később mind sűrűbben fölbukkanó két- vagy többsövű puskáról, pisztolyról, hogy: *Egy gyöngyházzal rakott három lyukú pisztoly* (RADVÁNSZKY, Udv. 300, 326, 331) . . . az holott ajándékozott egy *kétsövű karabélyt* (TörtT. 1893, 234). *Egy kétsövű, két sárkányú csonttal rakott vágóshosszú puska* (u. o. 1889, 14). *Egy két csőjű gyöngyházás karabély* (u. o. 1903, 548) stb. Sőt a párpuska, párpisztoly is lehetett kétsövű, amint a következő példák mutatják: *Két lukú karabint* és *egy hasonló [azaz szintén kétlyukú] pár pisztolt* tokostul (TörtT. 1900, 454). *Egy pár két csőjű vágós puska* (u. o. 1889, 13). *Egy pár két csőjű piz-*

toly (u. o. 1903, 548). A kétesövű puskát tudomásom szerint csak a XVIII. sz.-ban kezdték *dupla puská*-nak nevezni. Ez az elnevezés a század vége felé elég gyakori. GVADÁNYI versben is említi: Ki pedig stuc helyet *puskát vitt, de duplát* (A' mostan f. orsz. gyűl. 149).

Látnivaló, hogy a *párpuska, párpisztoly* kétesövű puskát, pisztolyt nem jelenthetett. S hogy mit jelentett, arra majdnem rátalált KARDOS is, midőn azt mondta említett cikkében, hogy a *pár pistoly* a régi magyar katona felszereléséhez csakúgy hozzátartozott, mint (a Csinom Palkó ismert sorai szerint) a csontos karabély, szép selymes lóding, vagy a sarkantyús csizma. Ebben igaza van KARDOSnak. Kár, hogy letért a helyes nyomról. NAGY GÉZA u. i. A magy. viseletek tört. c. munkájában azt mondja a pisztolyról, hogy lovassági fegyver volt [később persze gyalogsági is lett], a németek és vallonok már I. Ferdinánd idejében használták, de nálunk jóval későbbben terjedt el, jóformán csak a XVII. sz. elején. A pisztolyt a nyeregkápa alatt megerősített tokban tartották, amit puzdrának is neveztek (i. m. 170). S ha ehhez hozzátesszük, hogy az elülső nyeregkápa alatt, a nyeregfőben rendszeren két, egymáshoz teljesen hasonló pisztolyt tartottak, egyet jobbról s egyet balról — így láthatjuk ezt az egykorú (XVII—XVIII. sz.), valamint a későbbben készült, de korszerű metszetekben, festményeken, szobrokon is (pl. II. Rákóczi F. szegedi és Savoyai Jenő budapesti lovasszobrán) — s hogy ez szorosan hozzátartozott a nyeregfőfelszereléshez, akkor ebből nyomban nyilvánvaló, hogy csak ezt a pisztolypárt nevezhették *párpisztoly*-nak. Azonban a nyeregfőben nemcsak a pisztolyt, hanem olykor a hosszabb csövű lőfegyverek különféle fajtáit (puska, stuc, karabély, polhák) is használták párosával. De ezeknek csöve ilyen használatban rendszerint rövidebb volt, mint a gyalog viselt puskáké. Hadd erősítsék meg állításainkat a következő adatok: I. Rákóczi Gy. írja feleségének 1637-ben Széchi Máriáról, a későbbi Murányi Vénusról, akit még akkor második férjéről rozsályi Kun Istvánéknak neveztek: . . . az elmúlt héten Kun Istváné Vinere ment volt lóháton, két *pisztolya* feltekerve, szablya a nyeregfőben, . . . előtte két vezeték ló, azou is *pisztolyok* (A két Rákóczi Gy. csal. lev. 57). Révai András inasomnak [hagyom] fekete paripámot minden szárával és egy *pár niderlantz pisztollyal* (TörtT. 1888, 448) . . . lóra való két ezüst szerszám . . . három fölépített nyergekkel, *pisztolyaival* és réz kengyelvasaival, *lovász nyergeken kerekkes pisztolyok* (RADVÁNSZKY, Családélet III, 360) . . . egy negyven talléros *pár pisztolyomat* . . . a nyeregfőből éjjel ellopák (BETHLEN M. önélet, I, 533). Lovas tizedesnek sisak, előlhátul melyvas, koszperd vagy pallos, kivel mind szűrhasson, váglasson, *pár pisztoly*, karabin [a fegyvertete] (ZRINYI hadtud. m. 376). Egy új lóra való *pár polhák* (RADVÁNSZKY i. m. II, 301) . . . nekem is jó paripámot nyergestől, fékestől, *pár puskástól* elviszik (TörtT. 1890, 313) . . . ha mely szolgája néki meghozná annak a leányának halálát, egy jó fékes, nyerges, *pár piszkás* szép paripával ajándékozná meg (BETHLEN M. i. m. II, 105—6) . . . de az lova *pár puskástól* a Dunába veszett (MonIrók VIII. 269) . . . beadák az fejedelem küldött ajándékot úgy, mint *egy pár pulhák pisztolt* (u. o. 269).

De nemcsak a XVII. sz.-ban, hanem később is, szinte a legújabb időkig ott találjuk a *párpisztolyt* a lovaskatona fegyverei között. A' Kavalériájának, vagy is Spahiknak fegyvere kard, *pár*

pisztoly (GVADÁNYI, A' mostan f. török háb. 72) . . . *pár pistoly* és görbe kard a' fegyverek [az ulánereknek] (u. o. 102) . . . mintsem annak [a kavalériának] lántsája, pikája, és több ilyenforma fegyvere, hanem tsak . . . *pár pistolyja* (u. o. 106) . . . fegyverek széles pallos, karabély, *pár pistoly* és hegyes tör (DECSY, Osm. II, 211) . . . a szabad huszárok görbe széles pallossal, karabéllyal, *pár pistollal* . . . vagynak fel-fegyverkezve (u. o. 249). A' mely Spahinak ezüst pléhel ki-rakott *pár pistolya* nintsen, magát musulmaunnak se tartja (u. o. II, 251). Egy 1800-ban felállított lovasezredről is azt olvassuk, hogy fegyverei kard, *pár pistoly* és karabély (TOOTH J., Kis-Kun-Halás tört. 49). Még JÓKAI is azt mondja Kárpáthy János hajdúiról, hogy: Nyeregkapájába mindegyiknek fokos van akasztva és *két pistoly*.

Ezt a könnyen kezelhető, kicsiny helyt elférő lőfegyvert később átveszi a gyalogság is és rendszerint övében viseli. GVADÁNYI azt írja a janicsárságról, hogy fegyvere „kardból, késből, és edj hosszú puskából, öve mellett *pár pistolból* áll“ (i. m. 72). Nála olvashatjuk még ezt is: „A fegyverei is köntösökhöz illők, és áll holmi hánytvetett karabélyból, Polhákából, övök megett *pár pistolokból* (u. o. 134). SZENDREI J. Magy. hadtört. eml. c. művének 861. lapján két Trenk-féle hajdú képe látható, övükben oda van dugva a párpisztoly. CSEREI M. írja a görgényi vár német commandánsának férfilelkű magyar asszony feleségéről, hogy „a két sebiben [= zsebében] két felől *egy rövid pár pistolyt* hordozott“ (TörtT. 1906, 641).

Az imént felsorolt párosan használt fegyvereket nemcsak lovasok és gyalogosok viselték, hanem a tengelyen való utazás közben is jó szolgálatot tettek. Fegyver nélkül a régi időben nem volt tanácsos útra kelni, azért olvassuk BETHLEN M. önéletírásában, hogy: Gróf Prajner ajánlékozott . . . *egy pár úti stucot*, hátul kétszer igen hamar tölthető szép fegyvert (II, 127). Kettesével pedig az okból vitték magukkal az utasok, hogy veszedelem esetén, mikor a régiek mondása szerint *kétfelé kap v. széjjel kapdos* az ember, mindig kéz-ügyben legyen. Lám így mondja APOR PÉTER is: Már az kítől mint tölt ki, vagy *egy pár stucot*, vagy *egy pár tersényi puskát* [= tescheni puskát], vagy *egy pár pulyhákot* hordozott, töltve, felporozva, az hintóban hátul az ülés mellett kétfelül . . . Ilyen két stuc vala az Batori Gábor fejedelem hintájában, mikor Szilasi és Ladányiéek Váradon meglődöztek (Monlrok XI, 362).¹ S hogy ez a szokás valóban általános volt, azt Aporon kívül a következő adatok is megerősítik: . . . kocsiban való *három pár polyhákot* Eszterház Sigmund uramnak (TörtT. 1900, 455). Vagyon kolyészához való *karabin* [így!] tokok fekete *egy pár* (u. o. 1886, 156). *Egy pár* hintóra való *stuc* (Monlrok XXIV, 213). *Két pár stuc* szekérbe való . . . nro 4 (TörtT. 1886, 773).

Mivel nyelvünk mindazt, ami állandóan párosan fordul elő, egy egésznek fogja fel, s mivel az itt tárgyalt fegyverek közül kiváltképen a pistolyt sohasem egyenként, hanem mindig párosával

¹ Valamier részletesebben CSEREIÉK a Metam. hozl irt Pótlékaiban: Az urak, főemberek hintójában belől az hátulsó ülés mellett kétfelől ho szszan le az hintó derekáig, az hintó derekához erősen becsinalva, két puskatok vot [= volt], abban, mikor útra indultak, megtöltve s porozva két stuc, vagy két polhák állott (Monlrok XI, 405).

viselték, a kettő a nyeregfölszerelésben szorosan együvé tartozott, együtt alkottak egy egységet: természetes, hogy a pisztoly pár = *párpisztoly*-nak egyikét a *fél szem, fél kéz, fél láb* stb. módjára szintén *félpisztoly*-nak mondták, pl.: Az *fél pisztolyomat* az lakatosnál hagytam; kérlek édes szerelmes Feleségem, csináltassad meg (Teleki M. lev. I, 258). Noha az olajbég mondotta, hogy három száz tallér árú poltura volt az lovon, . . . de semmi egyéb nem volt rajta. hanem *fél pisztoly*, egy hegyes tőr s egy nagy üres tarisznya volt az nyereg kápájához kötve (MONTME. Oktm. VI, 61).¹ Azonban neveztek másként is, ha valamely okból hiányzott a párja. A regéci fegyvertárban levő fegyverek összeírásában így emlegetik a páros és egyes fegyvereket egymás mellett: *Egy pár* német karabély forma *stuc*. *Egy páratlan* német karabély forma *stuc* vágott acélú. *Egy pár* rövid csövű *stuc*. *Egy páratlan* rövid *stuc*. *Egy pár* esonttal, gyöngyházzal kirakott aranyos csövű s acélú *tescheni puska*. *Egy páratlan* fekete agyú *tescheni puska*. *Egy pár* veres agyú új *krompaki puska*. Más hasonló *páratlan krompaki puska* stb. (TörtT. 1889. 14—15).

Ami mármost ezeknek a fegyverneveknek a nyelvtani alakját illeti, bizonyos, hogy kezdetben csak ez a forma volt járatos: *egy pár pisztoly*, *egy pár puska*. Később azonban, mivel a pisztolyt mindig a puskát, *stucot* stb. igen gyakran párosával használták, ez a körülmény a fegyverek nevében is akként tükröződött, hogy a jelző a jelzettel mindjobban összeforrt s talán némi szólambatár-tévesztéssel is — amit különben az *egy* és a *pár* közé ékelődött jelzők is elősegítettek — az *egypár pisztoly*-ból *egypárpisztoly* lett. S ebből az utóbbi szerkezetből éppúgy vált ki s állandósult idő folyamán megkülönböztetésül a *párpisztoly*, *párpuska*, mint a következő kifejezések a maguk számjelzős szerkezetéből: . . . mert a sok vég aba, kalpag, cafrang, sebési pokróc, karmazsin eszima, *pár papucs* . . . kerését teljeségesen elúntuk (TörtT. 1885, 147) . . . három pokrócomat, két vánkosomat, *pár csizmámot*, két pár ingemet, keszkenőmet elvitték (u. o. 1883, 374) . . . *pár békó*, avagy kézre való cece (TAKÁTS, Rajzok a tör. vil. I, 303) . . . négy tucat ezüst *pár kés*, kalánnal együtt (TörtT. 1908, 138). Egy tokban zománcos *pár bicsakos kés* (u. o. 137). Mondjam-e, hogy tündér Armida kilopta hevitő | *Pár emlői* közül babonázott ólomedényét (ARANY Elv. Alkot. VI. é.) „Hogy vannak az új házások? — Ojjanok azok, mint a *pármadarak*: szeretik egymást“ (KIRÁLY P. közli a Jászságból, Nyr. VI, 419). S ahogy az utóbbi példában a közlő igen helyesen egy szóba írta a *pármadarakat*, úgy írhatta TAKÁTS S. is Századok-beli közleményében, s írhatjuk mi is e cikkünk címében egy szóba a *párpuská-t*, *párpisztoly-t*, mert amint az *páros* madarat, úgy a mi fegyvereink is tulajdonképen *páros* puskát, *páros* pisztolyt jelentenek. A szegedi városi múzeum művelődéstört. gyűjteménye a *párpisztoly-t* valóban *páros pisztoly*-nak is nevezi.

CSEFKÓ GYULA.

¹ PótlékuK KERTESZ M. A dualis a magyarban c. értekezéséhez l. még a következőket: Ezt is hallottam, hogy a fejedelem *félpapucsát* és lábvalóját főzték Vincen (1614, TörtT. 1891, 328). *Egy pár nyuszt* és három *fél nyuszt* (1661, GÉRESI, Károlyi-csal. oklt. IV, 422).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az Ó-magyar Mária-siralom magyarázatához. A második sorbeli *sepedyk* szónak GRAGGER (MNY. XIX, 8) „sopánkodtam vagy jelenidő: sepedék” jelentést tulajdonít. (Nyilván azt akarja mondani: vagy jelenidő: „sopánkodom”). Az utána vetett „vö. *seped*, *sepeleg*, *seppég*, *sepdos* MTsz.” nem egészen kifogástalan támogatása az értelmezésnek, mert *seped* nincs a MTsz.-ban, *seppég* és *sepdos* pedig azt jelenti, hogy „susog, suttog”. Marad *sepeleg*, amelynek a jelentése csakugyan „sopánkodik, sápitóz”. Ehhez mármost hozzáadhatok még egy szót: *sépég* „sopánkodik” (Barkóság, Nyr. XXXII, 524; a MTsz.-ban nincs meg, mert csak a II. kötet megjelenése után közölték). A *sepeleg* (vö. *sépélég*?) és a *sépég* származék-igéknek *sep-* v. *sép-* alapszavából való *-d* képzős származék lehet az ÖMS.-beli *seped*-, tehát GRAGGER helyesen tulajdonította neki a „sopánkodni” jelentést. A *sepedyk* alak nem mult-, hanem jelenidejű, tehát: „sopánkodom”; erre vall a rákövetkező *ozuk* és *epedek* (vö. a latinban: *lassor*, *crucior*). „Zeugmás közölés” azonban nincs itten: *syrolmol sepedyk buol* nem tartozik össze. Szerintem ez a helyes tagolása a szövegnek: *syrolmol sepedyk* ||¹ *buol ozuk*, *epedek* (vö. a latinban: „*planctu lassor*” és „*crucior dolore*”). A 12. lapon már GR. maga is így tagolja. SZINNYEI JÓZSEF.

Hám. WUNDT *Die Sprache* c. könyvének a gyermek állítólagos szóalkotásáról szóló fejezetében I, 277 egyebek közt a TAINETől megfigyelt *ham* gyermeknyelvi szót is említi, amelyet az illető „enni akarok” értelemben használt. Ugyane gondolatnak kifejezésére DARWIN egy angol gyermek nyelvéből a *mum* szót jegyezte föl, amelyet HEINICKE „enni” jelentéssel egy 19 éves siketnémától szintén hallott. A *ham* és *mum* gyermekszóknak e hangbeli rokonsága miatt WUNDT elveti PREYERnek azt a föltevését, hogy a francia gyermek *ham* szava a *faim* „éhség” szónak tökéletlen utánképzése volna. WUNDT mind a francia *ham*, mind az angol, illetőleg német *mum* szót utánzó szóalkotásnak tartja, amelyek az evéssel járó szájmozdulatot utánozzák és fejezik ki, s valószínűleg nem a gyermektől magától, hanem a környezettől, a szülőktől, dajkától származnak. Hogy egyenesen a francia gyermekszóra, a *ham*-ra vonatkozólag WUNDTnak PREYERrel szemben mennyire igaz van, semmi sem bizonyítja jobban, mint az — amit W. nem is tudott —, hogy ez a szó a magyarban is megvan. Gyermekkoromból emlékszem, hogy, mikor a gyermeket tréfásan megharapással, pl. az ujjának megharapásával fenyegettük, Nagybányán, Szatmár megyében, ezt szoktuk mondani: *hám*. Nevezetes ennek a szónak a kiejtése is, mert a leghatározottabban ajaktalan, indogermán *a*-val, a mi népyelvi jelzésünk szerint *á*-val ejtettük, s így újul föl a kiejtésemben ma is, ha utánozni próbálok, noha ezt az ajaktalan *á*-t a nyelvjárás különben egyáltalán nem ismeri, és magyar szóban egyébként nem is tudnám ejteni. Az ajaktalan ejtést éppen a szónak utánzó jellege magyarázza, minthogy a harapásnak szájnýtás és gyors szájmozdulat felel meg; amazt, a nyitást csak a nyiltabb, ajaktalan *á* (nem az ajakos *a*), emezt, a gyors mozgulatot csak a rövid hang (nem a hosszú *á*) utánozhatja és fejezheti ki. Czuczor-Fogarasiék is följegyezték ezt

¹ Itt az eredetiben pont van.

a *ham* szót s azt mondják róla: „hangutánzó, mely a gyorsan, mohón faló száznak tompa hangját fejezi ki: *ham! ham!*“ Ők így, *a*-val írják, de hogy ez pontos följegyzés volna, abban kételkedem. Lehet, hogy a *hám*, *hám* szót a dajkanyelv a ‚harapás‘ fogalmáról az ‚evés‘ kifejezésére is átviszi, de ebben már nem vagyok bizonyos. Ha igen, akkor még érdekesebb a francia és a magyar gyermek szavának, illetőleg a francia és a magyar dajkanyelvnek ez a természetes hangutánzáson alapuló egyezése.

ZOLNAI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Keszegel. SIMONYINAK (Nyr. XLIV, 282) bizonyára igaza van abban, hogy a *bekeszegél* igének HERMAN OTTÓTÓL származó azon értelmezése, hogy ‚bemegey a fogott keszeggel‘ (a halászó cigány a faluba, vö. MTsz.), nem lehet helyes. Az, akitől H. O. ezt az igét feljegyezte, aligha akarhatott mást mondani, mint hogy a cigány a lopott hallal *besurrant* a faluba. Szegeden és a Tisza-Máros szögén az én megfigyelésem szerint a *keszegél* ige általában azt jelenti, hogy ‚eltűnik, elinal, elsomfordál‘. Pl. az öreg máu *keszegöl!* Az igének e jelentése bizonyára a *keszegnek* egyik jellemző tulajdonságáról van véve, mert HERMAN (Magy. Hal. K. I, 700) azt mondja róla, hogy: „ravasz, óvatos hal, mely oldalra lapulva könnyen menekül a háló köves íve alól“. A *keszegél* igének ez a jelentése azonban már kezd elhomályosodni, mert ‚csavarog, kószál, járkál‘ jelentésben is használják. Pl. az anya a későre hazakerülő gyermekétől korholólag kérdi: Hun *keszegőté* ojan sakáig? A járnai tanuló gyermekről, aki még félszegen, az egyenes iránytól eltérve, ferdén, rézsút teszi első lépéseit, szintén azt mondják: *Keszegöl* máu a gyerök. Sőt már egyszerűen a ‚megey, igyekszik (vhová)‘ jelentésben is használják. Pl. Nem láttad Antit? De igen, láttam valahová *keszegőni*.

K. BEDEKOVICH LAJOS.

Vótér. A MTsz. szerint a ‚tönköly‘-t Gömör megyében *vótér*-nak is hívják. Erről az eddig egy adatban ismert tájszóról GULYÁS J. azt írja a Nyr. LII, 64. lapján, hogy Sárospatak és vidékén is él; közli még azt is, hogy a *vótért francia búzának* is hívják. E névvel kapcsolatban felhívom a szó iránt érdeklődők figyelmét arra, hogy egy XVII. századi magyar glossza szerint „Sandalum — *Franciaj Tenkell kása*“ (l. MNy. XI, 135). MA.³-ban is „Sandalum — *σανδαλον — Franciái Tenkel kása*“, s MÁRTON Lexicon trilingue-je is (1818) azt írja: „Sandalum — *frantzia tönköly* v. *tenkely*; *französischer Dinkel*“. A *vótér* szóra különben vö. BÁTNY Zs.: Ethn. 1921: 124—125; BG.: MNy. XVIII, 167.

K. P.

Szamarkenyér. A MNy. multévi folyamában a 171. lapon TOLNAI VILMOS a szamarkenyér nevű növényt keresi, mondván, hogy nem fordul elő semmiféle szótárban és nem találja semminemű növény-névtárban. A MNy. XIX, 46. lapján Nagy I. Béla tájékoztatást nyújt a szamarkenyérnek mint növénynevének a növénytani szakmunkákban való felsorolásáról. A szamarkenyérnek mint növénynevének a növény-névtárba való felvételét nagyérdemű fűvészünknek, néhai dr. Borbás

Vincének köszönhetjük, aki nagy szorgalommal gyűjtögette a népies növényneveket. A Pallas Lexikonba is ő juttatta be (1897), de legelőször közölte A magyar homokpuszták növényvilága (Budapest, 1886.) című külön megjelent füzetének 45. lapján „a Petőfi szamarkenyere (*Echinops ruthenicus*)“ címmel.

Arról, hogy vajjon a kék szamarkenyér valóban az *Echinops ruthenicus* M. Bieb. és hogy Petőfi minden valószínűséggel ezt a növényt értette-e rajta, bizonyosságot óhajtván szerezni, Petőfi szülővárosa környékén érdeklődtem. A véletlen folytán sikerült a budapesti egyetemi növényteni intézet egyik alkalmazottjában, Haskó Istvánban, kiskőrösi születésű egyénre akadnom, aki állítása szerint ismeri a szamarkenyért. Tudván azt, hogy a növény kórója még most télen is megvan, leküldtem őt Kiskőrösre szamarkenyért hozni. Sikerült is neki az *Echinops ruthenicus* még száraz levelű néhány kóróját meggyűjteni és így kétségtelen bizonyosságot szolgáltatott arról, hogy a Petőfi először megismerte tájon a kék szamarkenyér csakugyan az *Echinops ruthenicus* M. B. A növényt különben Kiskőrös népe jól ismeri, mert száraz leveleit összegyűrve taplóként használja még ma is és erre a célra meg is szedik.

Hogy a szamarkenyér mint népi név olyan későn került be a szakirodalomba, ennek oka, hogy régiebb íróink legtöbbször a népies nevek gyűjtése helyett jórészt a latin nevet fordította le. Kiváló példája annak Kováts Mihály műszótára (Buda, 1845.), amelynek 403. lapján a számmal kapcsolatban a következő növénynevek találhatók: szamárbogács, *Ononis*; szamárdicsőség, *Onoclea*; számareledel, *Onobroma*; szamár gyönyörűsége l. gerlicetövis; szamarhere, varjúborsó; szamár kedveltje, *Onitis* (mert „ezt a növényt a szamarak különösen szeretik“); szamárkörömfű, kísédeslapu; szamársáfrány, *Carthamus*; szamárszelídítő, *Onagra*, mert a szamarakat megszelidíti; szamárszív, *Onocardion*, némelyek szerint a *Dipsacus*; szamár-fejérhátú-tövis, *Onopordon* („mert ha a szamarak ezt a füvet megeszik, a'kor sokat f k“); szamártövis, gerlicetövis; más íróknál is találunk számmal kapcsolatos növényneveket, így szamarhere, *Onobrychis*; szamárkörömfű, *Tussilago* (Veszelszky, Fa- és füveskönyv); szamárrózsa, *Onopordon acanthium*. (Pokorny-Dékány, Növényország) szamárbab, lóbab (Borbás) stb.; CzF. is említi a szamárlaput (*Tussilago*) és a szamártövist (*Tribulus*).

Különben Csapó József munkájában (Pozsony, 1792.) a szamártövis *Ononis spinosa* L., *Genista tinctoria* L., sőt még a *Trapa natans* L. is, a szamárkóró az *Eryngium campestre* L. Az újabb munkák közül Wagner János (Magyarország gyomnövényei 1908.) is közöl több ilyen nevet, amelyek alighanem a nép közt használatosak, pl. szamárbogács (*Onopordon acanthium*); szamárécsipke (*Cirsium lanceolatum*); szamárlapu (*Xanthium spinosum* és *Onopordon*); szamartej (*Euphorbia Cyparissias*) stb.

A legtöbbje ezeknek a neveknek szúrós tüskés vagy tövises növénynek a neve. Ma a szamártövis (Diószegi, Barra J. Növénytan, Pest, 1881.) az *Onopordon acanthium* L. a fehérhátú szamárbogácsnak a neve. A nem szúrós szamarhere (Diószeginél is) nevét később csacsiorömré változtatták (Hazslinszky 1863.), mai neve Diószegi után a takarmány baltacim (*Onobrychis viciaefolia* Scop.). A szamárkörömfű névénél inkább ismeretes a lókörömfű (*Tussilago*).

MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR.

Kopog a szeme. Hogyan *kopog a szeme* valakinek az éhségtől? A hangot jelentő *kopog* igével bizony bajos volna ezt a kérdést megmagyarázni! Azonban előkerül egy másik *kopog*, illetőleg *koppog* ige Miskolczi Gáspárnak 1702-ből való *Egy jeles vadkert* c. könyvéből: „Az ebek a legyek ellen szájjakkal s fogokkal szüntelen *koppognak*“. Tehát az igének ez lehetett a jelentése: „tátott szájjal kapkod valami után“. Nyilván összetartozik vele a *koppant*, illetőleg igekötősen *be-koppant* és *fel-koppant* ige. A *be-koppant* előfordul Varsányi György 1574-ik évi *Xerxes király históriájában*: „Az meg tiltot almát hamar *be koppantá*“; továbbá Miskolczi idézett könyvében: „Feltátott szájjára [t. i. a krokodilusnak] az apró madárkák seregenként reá tódulnak, kiket *bé koppantván* mind egyig meg észí“. A *fel-koppant* pedig megvan Félégyházi Tamásnál 1583-ból *A keresztény hitnek részeiről* való tanításban: „Az keniert es bort ű magok *fel koppantiak*“. — Rokonyelvi megfelelőkként a votj. *kopilt* „mohón bekapni a szájba“ és a f. *kopon*, *koppoa* „magához ragadni, elkapni“ vehetők fel (vö. WICHMANN: MNy. IV, 459).

Ez a *kopog* ige már inkább beleillik a *kopog a szeme* szólásba. U. i. ha valaki lát és erősen kíván bizonyos dolgot, mintegy „a szemével kap, kapkod“ utána: az ismert szólás szerint *felfalja, elnyeli a szemével*. Tehát eredetileg olyan valakiről mondhatták, hogy *kopog a szeme*, aki valami látott dologból nem elégülhet ki. Utóbb azonban már olyankor is használták, amikor valami nem látott, csupán elképzelt dolog után érzett kielégítetlen vágyódást akartak vele kifejezni. Végül pedig a határozott tárgyra nem irányuló étvágy kielégítlenségét, szóval az éhezést jelölték meg vele.

A *kopog a szeme* szólásból valószínűleg az értelmi elhomályosulás nyomán változott el az a kifejezés, amelyet a MTsz. Debrecenből és a Palócsághból, HORVÁTH JÁNOS pedig a biharmegyei Margitáról ismer: *Attól ugyan koppan a szemed!* Eredetileg ez alighanem így hangzott: *Attól ugyan kopog a szemed!* Ezt alkalmazza Petőfi a *Helység kalapácsában* (I. ének 39—47. sor): „Csak két éhes pók harcolt | Életre, halálra | Egy szilvamagon-hízott légy combja felett; | De, oh balsors! a combot elejték. | Egy egér felkapta, s iramlott | Véle az oltár háta mögé | A tiszteletes reverendájába, | S lakomáz vala, | S a pókok szeme koppant.“

Itt van aztán a *koplal!* Ez a *kopog* és *koppant* igék *kop-* törzsökének olyan *-lal* képzőbokkal megtöltött származéka lehet, mint aminő a *fog* igéből a *foglal*. E szerint a *koplal* alapjelentése ez volna: „hiába kapkod a szájával valami után“, amint azt a tantalusi kinek képéből is fővonásként ismerjük.

Az *éh-kopp* valószínűleg elvonás az *éhezik-koplal* igepárból az *éh* névszó: régen am. *éhség* kiegészítésére, illetőleg fokozására. Az *éh-kopp*-ból vált ki a *kopp* ebbe a tréfás mondásba: „Egyszer hopp, másszor *kopp!*“¹ — továbbá ugyancsak az *éh*-től elszakadva szegődött előtagul a székelyföldi *kopp-semmi* szóba.

Mikor a fentieket a Magy. Nyelvtudományi Társaságban felolvastam, TOLNAI VILMOS azt a gondolatot vetette fel, hogy a gyertya kezelésére használt *koppantó* neve is ebből a szócsaládból származhatik. És ha az eszköz működését szemügyre vesszük, azt látjuk,

¹ Székelyföldön: „Egyszer dobi, másszor *kopi*“; „Dobi — *kopi*“; „Nagy dobinak nagy *kopija* van“ (MTsz.).

hogy az csakugyan 'bekapja' az elgombásodott kanócvéget és így joggal jelölték meg a már idézett *kop-*: *koppant* ige igenevével.

A MTsz. szerint a Székelyföldön *Békoppán a szeme* vagy *Elkoppán a szeme* am. 'becsukódik'. BENKE ANDOR ceglédi főgimnáziumi tanár és felesége közlése szerint pedig a háromszéki Nagybaconban mondják: *Lekoppán a szeme*, arról, aki nagyon álmos. A *koppán* ige valószínűleg a feltehető 'elnyelődik' (a szemgolyó a szemhéjtól) jelentésben lett az idézett szólások elemévé.

HORVÁTH JÁNOS adata Margitáról: *Majd kikoppán a szeme*, t. i. az éhségtől. Ez alighanem a *kopál* és *kopállik* a. m. 'zöld héjjából kifejt', illetőleg 'kiválik' (dió, gesztenye) szavakkal tartozik össze. Erre vall a zalamegyei átkozódás: *A szeme kopállék ki!* (MTsz.) — Talán idevonhatók a NySz. *koppán*, *kikoppán* és *elkoppán* címszók alatt található adatai.

PAIS DEZSÓ.

Volyva. Ez a szótárainkban ismeretlen szó vagy szóváltozat két nyelvemlékünkben is előfordul. Az Érdy-kódex 444. lapján azt olvassuk, hogy egy Quirinus nevű római fejedelem így szólott Alexander pápához: vagon egy *valyras* leanyom . . . ffeel veezdm az te hytdet ha egheelfeegót nyerhetz ewneky. Ebből a szövegből csupán azt láthatjuk, hogy a *valyvás* jelentése: valamilyen betegségben sínylődő. A Teleki-kódexből már pontosabban megállapítható a jelentése: neminem *vobuas* azzoniallat . . . mikoron . . . a fcent erecletet meg cokolnaya: yg eckepen || az ó nakanac: es torkanac: *volyuanac* kennya: legottan el mulec (142—143). E szerint a *volyvás* ~ *valyvás* értelme 'torkafájó', a *volyva* pedig a torok, a nyak betegsége. Megerősíti ezt kódexünk e helyének latin eredetije is: gutturosa quaedam mulier . . . quum . . . reliquias sanctas oscularetur, sic ulcus colli et gutturus passio protinus evanuit (KATONA, A Teleki-codex legendái 68).

Ez a jelentés meg a föltűnő alaki hasonlóság már első pillanatra azt a gondolatot ébreszti bennünk, hogy a közmagyar *golyva* szó áll előttünk. De e szavunknak meglehetősen nagyszámú alakváltozatai között (*gilva*, *gélva*, *gélyva*, *géjva*, *géva* stb.) egy sincs *v-* kezdetű, sem az átadó szláv nyelvekben nem kezdődik *v-*vel (vö. Gombocz, MNy. XVI, 5). Íráshibának nem tekinthetjük, hiszen két, egymástól független kódexben fordul elő s az egyikben kétszer is. Nem maradna így hátra más, mint hogy besorozzuk ismeretlen eredetű szavaink közé. Azonban óvatosságot ajánl az a körülmény, hogy az utóbbi évtizedekben hatalmasan kifejlődött hangtörténeti kutatás még nem tudott minden apró részletet számba venni. Hátha itt is valamilyen szórványos hangtörténeti jelenséggel van dolgunk s a *volyva* csakugyan nem más, mint a *golyvának* elfeledett, elavult változata? A *valyvás* változat első szótagbeli *a-*ja nem okozhat nehézséget. Ilyen *o* > *a* változás egyes nyelvjárásokban ma is megvan, a multban sem szokatlan (Melich, Calepinus VII). Magában az Érdy-kódexben is találunk erre példát: *Damonkos* 448, *palogar* 447, *maftan* 452, *maftany* 520 az első szótagban, ugyanígy a többi szótagban is: *Cananokfag* 448, *baynak* 450, *ymaran* 377, *varafonkeed* 451 stb. Sokkal föltűnőbb ennél a föltett szókezdő *g-* > *v-* változás. Önálló hangváltozásnak nem magyarázhatjuk, nem foghatjuk föl az utána következő hangok (*o* ~ *a* + *ly*) hatásaként sem. Csakis arra gondolhatunk, hogy talán a második szótagot kezdő *v* hang asszi-

miláló hatása hozta létre a *golyva* > *volyva* változást. Csakhogy ez a föltevés így magában mint hangtani lehetőség a nyelvtörténetben semmit sem ér. Csak akkor lehet belőle legalább valószínűség, ha a hasonló esetek bizonyító ereje támogatja.

A szláv *biškup*-ból a magyarban hangátvetéses **bispuk* változaton keresztül a *b*-nek a *p*-hez hasonulásával lett *pispék* (MELICH, Szlav jöv. I, 2:394). A MargL.-ban *Veszprém* neve rendszeren *bezprim*, *bezprem*, de egy helyen *pezprimy* claftrum-ot olvasunk (220). Hogy ez nem íráshiba, bizonyíthatjuk a Budai basák levelezésével (I. köt. Budapest, 1915), ahol *vezperemiek*, *veozpöremiek* (105, 106) és *bözpöremiek* (118, 200), *Bözpörimből* (168) mellett nem is egyszer *pözpöremiek* (115, 200), *Pözpörymből* (168) található. Ezt a két esetet úgy is lehetne ugyan magyarázni, hogy a szókezdő *b*- az utána következő *s* illetve *sz* hatása alatt vált zöngétlenné, mint ahogy a népnyelvi *pendel* > *böndöl*, *penderít* > *benderít* (MTsz.) zöngésülést is tulajdoníthatnók a következő *n* hatásának, de tekintetbe kell vennünk, hogy a népnyelvben a *garaboncás* > *garboncásnak barboncás*, *burgonyának* viszont *gurgonya* s *Bergengóciának* *Gergengócia* változata is van (MTsz., EtSz.). Ezekben csakis a második szótagot kezdő mássalhangzó hátraírányuló hatásából magyarázható a *g*- > *b*- meg a *b*- > *g*- változás. Ha e szavakban a képzés helye szerint való hasonulást a második szótagot kezdő mássalhangzó hatása okozta, valószínűnek kell tartanunk, hogy a fentebbi **bispuk* > *pispék*, *Beszprém* > *Peszprém*, *pendel* > *böndöl*, *penderít* > *benderít* zöngé szerint való hasonulások is ugyanilyen okból történtek.

Hasonló jelenségnek foghatjuk fel a *golyva* > *volyva* változást is. A fenti szórványos hangváltozások azonban csak két zárhangnak egymáshoz hasonulásáról tanúskodnak, a mi esetünkben pedig egy réshangnak zárhangra gyakorolt hatását tesszük föl. Kétségtelenül bebizonyítottnak tehát nem, csak lehetségesnek, valószínűnek tarthatjuk nyelvemlékeink *volyva* szavának a közmagyar *golyvával* való azonosságát.

SÁGI ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Magyar felségfolyamodvány II. Lajos királyhoz 1524-ből. KISVÁRDAI VÁRDAY FERENC erdélyi püspök, a híres-neves Gut-Keled nemzetség egyik virágzó ágazatának sarja, alig 50 éves korára is elbetegedett tetszel, de ép ésszel 1524 október 22-én végrendeletet tesz. Nagy összegeket hagy Gyulafehérvár megerősítésére, Szt. Mihály tiszteletére emelt ősi székesegyháza tornyának, tetőzetének tatarozására, a tetemeit magába fogadandó Szt. Anna-kápolna kiépítésére. Főörököseivel testvéreivel: Jánost, *Mihályt*, Imrét és Ambrust teszi. Juttat BÁTHORY ISTVÁN nádornak, DRÁGFFY JÁNOSNAK, számos atyafiának és barátjának. Nem feledkezik meg királyáról, II. Lajosról s Mária királyasszonyról sem. Megemlékezésül mindkettőjüknek egy-egy ezüst medencét s hozzávaló szüknyakú korsót, két-két aranyozott serleget, szőnyeget, a királynak hat, hintó elé való, a királynéknak két poroszkalóvat hagyományozva.¹

¹ Kismartoni hg. Eszterházy lt. 26. E. 265. BUNYITAY VINCE: A gyulafehérvári székesegyh. későbbi részei s egy magy. humanista Bp. 1893.

Talán két hét sem telt bele, megüresedett az erdélyi püspöki szék. 1524 nov. 8-án már Budáról jelenti br. BURGIO ANTAL pápai követ Rómába a püspök halálát: „Elhunyt az erdélyi püspök — írja — kétséges még, hogy kinek fogják adni a püspökségét. Bizonytalan, vajjon a győri vagy veszprémi püspök kerül-e oda?, kiknek megüresedett püspöki székébe az óbudai prépostot, PAKSYT ültetnék. En — írja tovább — BRODARICS érdekében jártam közben, de erre, bár nincs még kizárva, kevés a reménység, mert a másik oldalról pénzzel küzdenek ellenünk“ (Mon. Vaticana II. 1, 67).

Az évi 24,000 aranyat jövedelmező erdélyi püspöki székért valóban érdemes volt küzdeni. Meg is indult érte a tülekedés. Hogy a püspök családja sem szívesen mondott le a dús javadalomról, azt a kisvárdai Várday-család iratai közül előkerült, nemcsak nyelvi, de köztörténeti szempontból is fölötte érdekes, 1524 nov. 16-án Bécsben kelt magyarnyelvű felségfolyamodvány igazolja.

A félív papírra írt nyelvemlék betűszerinti szövege a következő:

Felfegef kýral ef minekõnk zerelmef eõchýenk kezenetõnknek ef az mýh athýa fývýh nagy zerelmonknek eõrokeh valoh eõreghboleffenek wtána , mý maftan kýwalth kepen kerýek the felfegedeth minth zerelmef athýank fýath hogj ez maftanyh erdelýh pýlpek az kýh jmar megý holth ennek az eõh pýlpekfegeth the felfeged ma f jdeghennek ne adna hanem az eõ athýa fýanak wardaj mýhálnak ezth the felfeged tegýeh eneretem ef az en zerelmef ýegeffemerth hogj kýth mýh minden athýa fývýh zerelemel megj akarvnk halalnýh the felfegednek býzonj mýef az the felfeged keremeffeth femýben megj nem zegýek hanem mýh ef mindenben az felfeged akaratyath tezyek azerth the felfeged ef tegýeh ezekben az mýh akaravnkath / hogj kýben býzonj minekõnk lenýh (!) ketfegõnk ninchen hogj ýlh nagy keremeffõnketh the felfeged heýaban hadna / towaba zerelmef eõchenk ha jmar the felfeged telýeffegel el atad volna ef femýh kepen wýzza the felfeged jmar foha nem vehetne ez erdelýh pýlpekfeget tahath megý ef kerýek the felfegedet hogj othtan ma f pýlpekfeget az kýh legý elezer jrol azth agýa neký felfeged vardaj mýhálnak hogj megj ef ne hagyta felfeged heýaban ez mýh nagy keremeffõnket

ef wr jlten ýo eghfeffel ef nagy fok ýo zerenchevel tarchýa megj the felfegedeth mýhnekõnk zerelmef eõchenk Datom bechýben zeredan zenthlýpõlth napý wtan 1524

Mint látjuk, a folyamodvány nincs aláírva. Tehát vagy fogalmazvány, vagy nem írta alá az, akinek nevében írták. Az világos, hogy VÁRDAY MIHÁLY érdekét képviseli, ő írta vagy iratta, de nem saját nevében, mert róla 3-ik személyben beszél az emlék. De a Várday család semmiféle rokonságban sem állott II. Lajos királlyal. Nem írhatták tehát a Várdayak a királyt „szerelmes öcsénknek“, „atyánkfának“. Nem könnyű felelni a kérdésre, kinek nevében kelt hát? A kor s a viszonyok tüzetesebb vizsgálata nélkül hajlandók voluánk azt hinni, hogy csak magyar ember nevében írhattak II. Lajoshoz magyar nyelvű felségfolyamodványt. Magyar főúr csak egy volt, ki közeli rokona volt a királynak, SZAPOLYAI JÁNOS, az erdélyi

27—32.; XVI. századi másolata Muz. Kállay lt. hibás másolás következtében *secundo* szó kimaradt, okt. 20-ról. MARINO SANUTO Világkrónikája szerint VÁRDAY F. 1519-ben 45 éves volt, Magy. Tört. Tár XXV. 153.

vajda. 1514-ben elhunyt nővére, BORBÁLA, felesége volt II. Lajos nagybátyjának, I. Zsigmond lengyel királynak. A folyamodvány azonban *Bécsben* kelt. Mit keresett volna a Habsburg-ellenes, nemzeti párt vezére a Habsburgok fészkeiben? Nem járt ott 1524 végén.

Más irányban kell vizsgálódnunk.

Bécsben lakott a király 3 évvel idősebb testvérnénje, ANNA (szül. 1503 júl. 23., II. Lajos szül. 1506 júl. 1), ki 1521 máj. 25 óta FERDINÁND osztrák hercegnek (szül. 1503 márc. 10), MÁRIA magyar királyné bátyjának felesége volt. Kérelmezhetette-e VÁRDAY MIHÁLY az ő nevében az erdélyi püspökséget?

A kettős házasság révén, 1521-től fogva mind nagyobb lett a Habsburgok, főként Ferdinánd főherceg befolyása Magyarországon. Éppen a fönntemlített pápai követnek, br. BURGIONAK van nagy része a Habsburg befolyás növelésében. Tagadhatatlan, hogy tevékenysége folytán „házánkban először a főpapok állottak a Habsburgok mellé és így elsősorban az ő állásfoglalásuknak lett következménye, hogy a Habsburgoknak pártja és befolyása kezdett lenni Magyarországon“.¹

1523 aug. 24-én ERDŐDY SIMON zágrábi püspök, nov. 24-én SZALKAY LÁSZLÓ egri püspök, okt. 2-án SZATHMÁRY GYÖRGY, az esztergomi érsek ajánlja föl hű szolgálatait Ferdinándnak. (Uo. 180, 181.)

1523 okt. elején a Budán tartózkodó velencei követ már azt a jelentést küldi haza, „hogy Lajos király helyett a németek kormányozzák Magyarországot“.

1524-ben már úgy fogták föl a dolgokat Ferdinánd udvarában, hogy a magyar király semmit sem tehet a Habsburgok tudta nélkül. Ferdinánd nemcsak Magyarország külügyeibe avatkozott be, hanem a belső ügyekbe is, főképen a főpapi méltóságok betöltésébe. Ennél fogva azután, akik neki köszönhették főpapi állásukat, vagy tőle várták a javadalmazóbb állás elnyerését, pártjára állottak. (Uo. 188.)

1524 ápr. 6-án ERDŐDY PÉTER ír SALAMANCA GÁBOR kincstartónak, Ferdinánd kedves emberének, hogy ajánlja testvérét, ERDŐDY SIMON zágrábi püspököt a győri püspökségre, ha ez a püspökség mostanában meg találna üresedni. Másnap Ferdinánd főherceghez fordul ERDŐDY PÉTER s emlékezteti, hogy az 1523-i bécsújhelyi tanácskozáson valami „zsirosabb javadalmat“, „pinguius beneficium“-ot ígért testvérének, a zágrábi püspöknek s kéri a főherceget, járjon közbe Lajos királynál testvére érdekében. (Uo.)

1524 ápr. 19-én Ferdinánd magyarországi követének, SCHNAIDPECKNEK, az esztergomi érseki szék betöltése tárgyában ad utasításokat. Tudatja vele, hogy ő az érsekséget GOSZTHONYI JÁNOS győri püspöknek ígérte, de ha SZALKAY is föllépne igényeivel, akkor GOSZTHONYI félreáll. Egyébként tegyen meg mindent, hogy az érseki széket megfelelően — vagyis az ő emberével — töltsék be. (Uo.)

„Mivel az esztergomi érseki szék betöltése következtében több egyházi méltóság megüresedése volt remélhető, a főherceg továbbra is középpontja maradt a magyar főpapság egy része reménységének“. (Uo. 189.)

1524 máj. 3-án „BRODARICS ISTVÁN fordult hozzá, arra kérve őt, hogy juttasson neki is valami állást, ha az egyházi méltóságok betöltésénél üresedne lenne Magyarországon“. „Tudom, hogy Fenséged mindent megtehet az én kegyelmes uramnál.“ „Scio omnia

¹ SZABÓ DEZSŐ: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505—1526. 181.

etiam summa apud dominum meum elementissimum posse". (Uo. 189—190.)

Kár tovább az idézeteket szaporítani, ennyiből is világosan látjuk már, kinek nevében kérette 1524 nov. 16-án VÁRDAY MIHÁLY Bécsből az erdélyi püspökséget. Mint láttuk, Ferdinánd főherceg is, Anna hercegasszony is idősebb volt II. Lajosnál, mindkettő nevezhette „szerelmes öcsénk“-nek, „atyánkfiá“-nak, mindkettőjüknek nevében írhatták: „tegye én értem és az én szerelmes jegyesemért“, a jegyest természetesen *hitvestárs* értelemben véve“. Vö. NySz.

A fentebbiek alapján inkább Ferdinándra gondolunk. Az azonban kétségtelen, hogy nem a főhercegi kancelláriából került ki nyelvemlékünk. Nyilván VÁRDAY MIHÁLY fogalmazta, írta vagy iratta oly célból, hogy akár emlékünket, akár annak tisztázatát vagy latin fordítását aláírassa Ferdinánddal, esetleg Anna hercegasszonnyal.¹

Aláírták-e Bécsben, eljutott-e Budára magyar vagy latin alakjában, nem tudjuk. Bizonyos csak az, hogy a „kéremés“-nek nem lett foganatja. VÁRDAY MIHÁLY nem nyerte el az erdélyi püspökséget. 1525-ben a király kamarása, 1526-ban pedig még ő hitelez öccsével Imrével a királyi udvarnak 7000 aranyat. Később kétszer is megházasodott. Pap sohasem volt. De nem az egyházi rend fölvételének hiánya volt az oka annak, hogy kérése nem teljesült. SZALKAY László a váci, majd az egri püspökséget, végre az esztergomi érsekséget is adományul nyerte, bár a kisebb egyházi rendeket sem vette föl. Az üresedésbe került püspökségeket már korábban másnak ígérte a király. Még VII. KELEMEN pápa se tudta megszerezni az erdélyi püspökséget jelöltjének, BRODARICS ISTVÁNNAK. Pedig követe, br. BURGIO útján nagy erőfeszítéseket tett a királyi udvarnál. BURGIO 1524 dec. 6-iki jelentéséből értesülünk a zsiros beneficiumért folytatott küzdelem eredményéről: A király a királynéval egyetértőleg ígéretet tett Paksy Balázs óbudai prépostnak, hogy az első megüresedő püspöki széket neki adja. Így azután, hogy Ferdinánd pártfogoltjának is eleget tegyenek, a megüresedett erdélyi püspökségre athelyezték a győri püspököt, Paksyt pedig győri püspökké nevezték ki. BRODARICS egyelőre kénytelen volt egy esztergomi kanonoksággal s a király azon írásbeli ígéretével megelégedni, hogy a legközelebbi üresedéskor ő reá kerül a sor.

Az erdélyi püspökséget elnyerő győri püspök Felsőszelstei és Kövesszarvi GOSZTHONYI JÁNOS volt, korábban a király anyjának, Kandélai Annának, majd II. Ulászlónak titkára, 1506 végén váci püspök, 1508-ban kir. alkancellár, a győri püspöki széken 1509 óta ült. Említettük, hogy SZATHMÁRY primás halála után Ferdinánd az esztergomi érsekséget szánta neki, de SZALKAYVAL szemben elbukott. Ő sem tudta egyhamar elfoglalni az erdélyi püspökséget, 1525 tavaszáig még mint győri és kérelmezett (postulatus) erdélyi püspök szerepel. De a pápai megerősítést még egy év múlva sem eszközölte

¹ A bécsújhelyi tanácskozáson, 1523 okt. 20-án a magyarok panaszkodnak, hogy Ferdinánd nem enged Anna udvarába magyarokat, holott Budán, Mária királyné udvarában vannak németek. SZABÓ id. m. 185. Azok közül, kik később magyarul levelezettek, talán csak NÁDASDY TAMÁS kir. titkár volt emlékünkhöz keltekor Bécsben (I. CAMPEGGIO pápai követ 1524 nov. 29-iki jelentését Mon. Vatic. II, I. 85., FRANKÓI: Magyarország a mohácsi vész előtt 58), de emlékünkhöz nem az ő jól ismert írása, helyesírása is egészen más.

ki. 1526 jan. 11-én kelt levelében panaszkodik VII. Kelemen pápának, hogy a hadak tartása annyira fölemésztí jövedelmét, hogy a megerősítő bullák költségeit sem tudja kifizetni. Magyarnyelvű ráolvasását MÉSZÖLY GEDEON közölte MNY. XIII, 271.

Nyelvemlékünket vázolt történeti háttére teszi végtelenül érdekessé. Nyelvi szempontból kevés figyelemreméltót találunk benne. A *kéremés* szó petitio, rogatio, bitte értelemben a kódexek korától PÁZMÁNY PÉTERIG NySz., sőt még azon túl is előfordul. Helyesírásának jellegzetes sajátosságát a szavak végén fölöslegesen alkalmazott *h* betűi teszik: *mijh, athja fivijh, orokeh, valoh, erdelyh, kih, tegyeh, jlh, semijh* stb.

A felségfolyamodvány arabs évszámában, az 1524-ben, a 2-es számjegy után egy függőlegesen áthúzott 0-hoz hasonló jegy van. A XIII. század végén vagy XIV. század elején írt ómagyar Mária-siralom kódexe a lapok számozásában s elvéve a szövegben is használja az arabs számjegyeket, de helyenként nem a mi rendszerünk szerint, hanem néha úgy, hogy a tizeseket, százásokat egy, illetve két vízszintesen áthúzott 0-val teljesen kiírja és csak azután írja a 10-nél alacsonyabb számjegyeket: 101 = 11, 201 = 21, 2004 = 204, 200101 = 211 stb. Az arabs számjegyek Szicilián keresztül kerültek Olaszországba onnan hazánkba. Nálunk a XIV. században csak nagyon szórányoson használatuk (kódexekben), divatosabbá csak a XV. század második felében, illetve végén és a XVI. század elején lesznek. Az ómagyar Mária-siralom kódexének törzsrészét a hártya minőségén és az írás jellegén kívül részben éppen az arabs számjegyek korai használata miatt ítéltém (l. GRAGGER értekezését MNY. XIX. 5) olasz eredetűnek. A tizes, százás számjegyek után a zérusok kitétele nálunk is előfordul. VÉR ANDRÁS menedéklevele az 1493-as évszámot (l. 4, 9°, 3; l. ZOLNAI, Nyelvemlékeink 156. l. facsimile), folyamodványunk az 1524-et (15204) írja e régi szokás szerint. Nyelvemlékeink sorozata vele értékes darabbal gyarapodott.

JAKUBOVICH EMIL.

A szerkesztőséghez beküldött folyóiratok:

Finnisch-ugrische Forschungen. XVI, 1. Herausgegeben von E. N. SETÄLÄ, K. KROHN, Y. WICHMANN. Helsingfors. 1923.

A füzet tartalmából kiemeljük: KERTÉSZ M., Über die fgr. Wortfolge. Wundt-tal szemben példán bizonyítja, hogy a rokon nyelveken belül a szórend terén is lehetnek olyan fontos egyezések, amelyek a rokonságnak éppolyan bizonyítékai, mint amilyenek a hangtan és alaktan körében vannak. Két bizonyítékot hoz fel K. értekezésében: a) A fgr. nyelvekben a jelző mindenkor a jelzett szó előtt áll; b) A fgr. nyelvek közül igeekötők csupán a magyarban, vogulban és osztjákban fejlődtek. Nyomatéktalan mondatokban e nyelvekben az igeekötő mindenkor az ige előtt áll. Szorosabb egybetartozásuknak ez is egyik bizonyítéka. — FUCHS D. R., Etymologische Beiträge (*fém, kúszik, rész, táj, aggik, sirály* szavak etym.).

Föld és ember. Szerkeszti: KOGUTOWICZ KÁROLY. Budapest, 1922. II. évf. 2. szám. Az Apró közlemények c. rovatban: Mula-tó-hegy és Csikó-hegy, B. Zs.-tól. — 3—4. szám: Néhány vonás Fejér megye településföldrajzához, BÁTKY ZSIGMONDTÓL. — Történelmi helynévmagyarítások. Néhány besenyő helynévről (Taszár, Tolma, Talmagy, Kölpén). — Udvard és Knyezics, TAGÁNYI KÁROLYTÓL. — Helynévtarlózások (Cikádor,

Vinár, Ik, Ika, Ér, Ercsi), B. Zs.-tól. — Általút és egyéb „által“-ok. BÁTKY ZSIGMONDTÓL.

Magyar Nyelvőr. Szerkeszti: BALASSA JÓZSEF. LII, 6. füzet. A *gyúl* etimonja és a magyar kölcsönszavak ind eredetének kérdése, SCHMIDT JÓZSEFTÓL. — Lélekmadár, MUNKÁCSI BERNÁTTÓL.

Mínerva. Szerkeszti: THIENEMANN TIVADAR. 1923. II. évf. 1—5. szám. Tartalom: PAULER ÁKOS, A szellemtörténet kategóriái; HÓMAN BÁLINT, A magyar történetírás első korszaka (a Gesta, Annales, Krónika szabatos meghatározása); THIENEMANN TIVADAR, Városi élet a magyar középkorban; ZOLNAI BÉLA, Az összehasonlító irodalomtörténet mai állása; KORNIS GYULA, Arisztokráciánk kulturális fóladatai; Kószó JÁNOS, A német tudomány köréből.

Napkelet. Szerkeszti: TORMAY CECILE. A M. Irodalmi Társaság kiadása. 1923. Tartalmából kiemeljük: 3. szám: HORGER ANTAL, Keresztény és keresztýén; HEKLER ANTAL, Árpádkori francia hatások; — 4. szám: TOLNAI VILMOS, Nevek divatja; — 5. szám: TOLNAI VILMOS, Hadúr is százéves! HAJNAL ISTVÁN, Az Árpád-királyok udvari papjai; — 6. szám: PAIS DEZSŐ, A magyarság őstörténete (gróf Zichy István hasonló című művének ismertetése); — 7. szám: GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ, Kölcsey emlékezete; PAIS DEZSŐ, A honfoglalás új megvilágítása (Hóman Bálint füzetéről); VIRÁNYI ELEMÉR, Eszt rokonaink műveltségi viszonyai.

Nyelvtudományi közlemények. Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF. XLVI. köt. 1. füzet. Budapest, 1923. 8°, 160. A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (II.), GOMBOCZ ZOLTÁNTÓL. — A vonatkozó mondatok, KLEMM ANTALTÓL. — Zürjén határozók, SZENDREY ZSIGMONDTÓL. — Adalékok török tulajdonneveinkhez, R. NAGY LÁSZLÓTÓL.

Turán. A Turáni Társaság folyóirata. Szerkesztik: DR. BÁN ALADÁR és DR. PRÖHLE VILMOS. Főmunkatárs: MARZSÓ LAJOS. VI. évf. 1923. I—II. évnegyed. 8°, 72. Ára 400 K.

Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von ROBERT GRAGGER. Band III. März 1923. Heft I. Tartalmából kiemeljük ROBERT GRAGGER: Eine altungarische Marienklage. Mit einer Lichtdrucktafel.

Virittájá. Uusi jakso. XXVII, 4—5. Helsingfors, 1923.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (VIII. ker., Múzeum-körút 6—8) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre készséggel válaszol.

13. Sz. B. úrnak. Hazánkban több lakott helynek és több folyóvíznek *Túr* a neve. Így *Túr* folyó van Ugocsa és Szatmár megyében, *Túr* patak pedig Torda-Aranyos megyében. Régen *Túr*nak hívták a Berettyó folyó egyik mellékvizét. Zalában is volt egy *Tur* nevű víz (minderre l. Ortvay, Vízr.). Minthogy megállapítható, hogy ahol *Túr* nevű hely van, ott van vagy volt *Túr* nevű folyóvíz is, másrészt pedig *Túr* személynevet nem tudunk kimutatni, e két ok alapján fel kell tennünk, hogy a folyónév az eredeti, s a folyó nevéből alakult a helynév. Már most mi e folyónév eredete? A megfejtést megkísérelte Hunfalvy Pál (l. NyK. IV, 212), majd Munkácsi Bernát (Ethn. IV, 280), mindketten olyan óvatosan fejezték ki ma-

gukat, hogy magyarázatukat csak kísérletnek tekintették. E kísérletek azonban még mindig jobbak annál a magyarázatnál, melyet Mályusz, Turóc m. kialakulása 102 és Horváth Géza, Kihalt és új állatfajok Magyarországon (I. Term. Közöney LV, 68) c. dolgozataiban olvashatunk. Itt ugyanis azt olvassuk, hogy a *Tur* nevű földrajzi nevek a szláv *tur* 'óstulok, bivaly, bölény' szóból származnak s bizonyítékok mellett, hogy a jelzett helyeken egykor, természetesen a szlávok itt lakása idején az óstulok található volt. Az a nézetem, hogy e bizonyítékok az óstulok egykori ittlakása mellett értéktelen. Sem a szlávtságban, sem a németben, sem pedig más általam ismert nyelvben a folyóvizet egyszerűen az állat nevével nem jelölik. Nincsen tehát *Tehén* = ném. *Kuh* = szláv *Krava*; *Borjú*, *Kalb*, *Tele*; *Ökör*, *Ochs*, *Vols*; *Bika*, *Stier*, *Byks*; *Ló*, *Pferd*, *Koib*; *Disznó*, *Svinja*, *Schwein* stb. nevű folyóvíz vagy hely. E nevek földrajzi nevekké csakis személynévi használatból, vagy pedig jelzős szerkezetben válhatnak, közvetlenül állatnévből soha. Épp ezért a fenti magyar *Túr* ∞ szláv *tur* 'óstulok, bölény, bivaly' egyeztetés sem lehet helyes.

MELEGDI JÁNOS.

14. **Ki volt Árpádfi.** ERDÉLYI LAJOS (MNY. I, 229) azt írja, hogy ÁRPÁDFI (szerinte *Árpádfy*) G. cikkei (Nyr. I, 38, 42) talán SZARVAS GÁBORTÓL valók, de ez tévedés, mert SZARVAS tudunkra sohasem használta az ÁRPÁDFI álnevet. SZINNYEI (Magy. Írók, II, 175) szerint ez CSAPLÁR BENEDEKNEK volt egyik álneve, s hogy a Nyr. I. k.-ében ÁRPÁDFI G. aláírással megjelent A népnyelv s néphagyományok gyűjtésének ügye c. közleménynek csakugyan ő a szerzője, az annál valószínűbb, mert CSAPLÁR már a Pesti Napló 1858. évfolyamában is írt 6. 8. 9. jelzés alatt egy hasonló tárgyú tárcasorozatot, amely még ugyanazon évben különnyomatban is megjelent (vö. SZINNYEI, Magy. Írók, II, 173). E különnyomatnak birtokomban lévő egyik példányát a szerző 1860. jan. 1-én Kovács István szegedi építőmesternek dedikálta „Karcasai G.” álnév alatt. És SZINNYEITŐL tudjuk (Magy. Írók, II, 175), hogy ez is CSAPLÁR BENEDEKNEK volt egyik álneve. Ha a stílus szempontjából vizsgáljuk meg a KARCSAI G. és az ÁRPÁDFI G. álnevek alatt megjelent cikkeket, valamint CSAPLÁR BENEDEKNEK saját neve alatt megjelent munkáit, akkor is nyilvánvaló valamennyiük szerzőjének azonossága.

MILASSIN PÉTER.

15. **Incidens.** M. Mihályné úrnőnek. Legtöbbször az *eset* szó teljesen elég az idegen szó kifejezésére: „A Ruhr-vidéki véres *eset*“. Árnyalatait a *véletlen, esemény, baleset, jelenet* szavakkal, esetleg jelzőkkel mondhatjuk: *közbejött eset, váratlan vagy nem várt esemény, zavaró mozzanat, különös jelenet*. Az ajánlott *közbejöttség* mesterséges és feszes.

T. V.

16. **T. M. úrnak.** *Aviatika* nemzetközi műszó, a *madár* latin nevéből, az *avis*ből képezve. Magyarul a *hajózástan (nautika), mozgástan (kinematika)* mintájára *repüléstannak* nevezhetjük. Sz. K.

17. **Hibaigazítás.** A MNy. XIX, 47. lapján alulról a 22. sorban *Könyvház* h. *Könyvtár* olvasandó.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNztÁROS.

Hornyánszky V., Budapest.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIX. KÖTET.

1923 NOV.—DEC.

9—10. SZÁM.

A magyar igealakok rendszere.

(Részlet a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1920. április 26-i ülésén tartott felolvasásból.)

A magyar igealakok, legalább az irodalmi nyelvben, egyes elszigetelt mesterséges alakokat nem tekintve, nemhogy szaporodnának, hanem határozottan megfogytak. Eszerint sok értelmi árnyalat, melyet a régibb irodalmi nyelv, kivált a próza, még külön alakokkal látott szükségesnek kifejezni, ma kifejezetlenül marad, s egy-egy alak használatának köre nagyon kitágult.

Most közönséges használatban csak a következő egyszerű és összetett alakok vannak (csak a tárgyatlan alakokat említem, mert elégségesek a rendszer és a használat feltüntetésére):

1. Be nem fejezett (fejlődő) történésű alakok, vagy rövidebben, tőalakok:

1. Egyszerűek: *néz, nézzen, nézne; nézni, néző, nézve, nézőn;*
2. Összetettek: *nézni fog (nézni fogna).*

II. Befejezett (kész) történésű alakok:

1. Egyszerűek: *nézett* (3. szem.); *nézett* (igenév);
2. Összetettek: *(nézett légyen), nézett volna.*

III. Elbeszélő alakok (voltaképen szintén perfektumok): *(néze).*

De még ezek közül is a zárójelbe foglalt alakok nem közönséges használatúak, s a II. és a III. csoport alakjai között nincs semmi funkcióbeli különbség. Aki használja a *nézék, nézél, néze* alakokat, éppen úgy használja, mint a *néztem, néztél, nézett* alakokat. (Legjobb stilsztáink, pl. Jókai is, jobbra csak a *t*-vel végződő ige-tövekhez használják őket, az *értette, sértette, tartotta* alakok helyett a rosszul hangzó sok *t* hang kerülésére). A II. és III. csoport tehát külön csak az alakokban szerepel, ámbar ott is mindkettőt ragozott igenévként tartják, a használatban nincs szükség különválasztásukra a fejlődő vagy tartós történésű alakoknál.

A lak tani rendszer tehát ennél szegényesebb és egyszerűbb alig képzelhető, következésképpen maguk az alakok könnyebben megtanulhatók, mint bármely más művelt nyelvéi.

Annál nehezebb azonban a kevés alak sokféle használatának megtanulása, sőt, mint nyelvtanirodalmunk története mutatja, pusztán megértése is.

Miért nehéz a használat megértése is? Azért, mert idegen nyelvek alakjaihoz és ezek grammatikájához szokott régibb nyelvészeink nem mindig tudtak szabadulni az idegen sablonok nyüge alól, s be akarták osztani a magyar alakokat is mindenféle olyan jelentéstan kategóriába, melyek tetszetős rendszerben mutatták be az

idegen nyelvek alakjait, de magukban az idegen nyelvekben sem voltak mindig jogosultak, mert egyoldalú (pl. csak logikai) vagy erőszakos (logikailag is hibás) rendszerező kedven alapultak. Ilyen a magyar igealakok beleerőszakolása már az alaktan keretén belül is a *folyamatos* (v. *folyó*), *befejezett* és *beálló cselekvés* vagy a *jelen*, *mult*, *jövő idejű* hármas kategóriákba, vagy éppenséggel mindkettőbe egyszerre. De részben megmagyarázza az elmélkedők tévedését az a tény, hogy maga a régibb magyar irodalmi nyelv is belekényszerítette őket az idegen kategóriák alkalmazásába, mert hiszen ez nem a magyar nyelv természetes anyagát szolgáltatta nekik elemző és rendszerező elmélkedésük alapjául, hanem a latin nyelv mintájára mesterségesen készített és használt irodalmi alakok anyagát. Különösen nehéz tehát az alakok igazi használatát megérteni a régi grammatikus iskola tanítványainak.

De nehéz mindenkinek másnak is, akinek nem anyanyelve a magyar nyelv. Az ilyen egy más nyelv bővebb alakjaihoz van szokva, s így — akárcsak régi prózáiróink — a maga irodalmi anyanyelve mintájára akarja használni a magyar alakokat. A fő okot pedig még nem is említettem. Ami a magyar alakok használatát igazán jellemzi, amitől az idegen eredetű alakkategóriák alkalmazhatósága is függ, az a magyar nyelvben csakugyan nagyon nehezen megtanulható sajtáság, már csak azért is, mert a lakbéli jelei nem mindig vannak.

Ha minden igéknél olyan volna, mint a például felvett *néz* ige, akkor a használat is nagyon egyszerű volna és a használat kategóriái is könnyen megvolnának állapíthatók. A kategóriák közül a személy-, szám-, alkat (cselekvő v. szenvedő alkat), mód kategóriája semmi nehézséggel sem járván, a történés minősége (v. állapota, status actionis) mindnél ugyanaz (t. i. tartós, fejlődő) lévén, csak az időbeli használat volna figyelendő és megállapítandó, ha mindenáron az idő kategóriáját is alkalmazni akarjuk. De itt ez is elég egyszerű volna, mert hiszen nyilvánvaló, hogy (I) a tőalakok közül a *foggal* összetett igenevek jövő (és pedig tartós történésű jövő) értelműek. (II. és III.) hogy a *nézett* és *néze* egyszerű alakok és a (*nézett légyen* és) *nézett volna* összetett alakok mult (és pedig tartós történésű mult) értelműek. Notabene: értelműek, de nem jövő vagy mult időalakok; az idő maga kifejezve semmiképen nincs bennük. Ezért pl. a *nézzen* felszólító alak idői értelmét sem olyan könnyű megállapítani (persze legtöbbször jövő, mert a kívánság a jövőre szokott vonatkozni, de nem okvetlenül az). *Fekszem* éppen olyan tartós történésű tőalak, mint *nézem*. De ha az ebédlőmben kijelentem, hogy *én (már) fekszem*: ezzel jövő történést jelzek, t. i. hogy *lefekszem* (mert magyar ember nem mondja így: *én már le fogok feküdni*). Ha pedig a hálószobából szólok ki, hogy: *én már fekszem*, akkor sem bizonyos, *fekszem-e* már, vagy csak készülök *lefeküdni*. (Az idegen ilyenkor azt mondja: *le fogok fekéüdni*, ha jövőt ért, mert nem érzi, hogy magyarul nem szokás így beszélni. Ime, már eddig is van bizonyosság arra, milyen nehéz a magyar használatot megtanulni!).

De eddig csak a *néz*, *fekszik*-féle igék alakjainak használatáról volt szó. Vannak azonban olyan igealakjaink is, melyek történése már magukban a be nem fejezett (tő-) alakokban sem tartós, vagy *folyamatos*, hanem elhatárolt. Ilyenek pl. *megtesz*, *elmegy*, *megharagszik*, *elromlik* s általában a hangsúlyos igekötőkkel (kivált a *meg*,

el, be, ki, föl, le igekötőkkel) ellátott igék; melyeket a magyar kutatók külföldi terminussal *perfektív* vagy (Budenz példájára) *perfekciós* történésű alakoknak neveztek el. Nézzük pl. ezt: *elfeled.* Ennek használatos alakjai (a kategóriákat rövidség okáért most már csak számokkal jelzem):

I. 1. *elfeled, elfeledjen, elfeledne; elfeledni, elfeledő, elfeledve, elfeledvén;*

2. (*el fog feledni, (el fogna feledni); (elfeledi vala).*

II. 1. *elfeledett* (3. szem.); *elfeledett* (igenév).

2. (*elfeledett légyen, elfeledett volna.*

III. (*elfeledé.*)

De ezzel itt a táblázat még nem teljes. Az efféle igéknél általában használatos egy külön állapotjelző alak is: *el van (volt, lesz, legyen, lenne, volna) feledve.* Ha az effajta igealakoknál is szükségesnek látszik az idői értelmet is kutatni, sokkal bonyolultabb lesz a válasz, mint a tartós történésű igéknél.

Először is mindjárt a perfektumjel nélkül való alakoknál: *elfeled, elfeledjen, elfeledne.* Ezekről ugyanis már régi nyelvészeink is észrevették, hogy határozottan jövő vonatkozásúak. Anyira — tesszük mi hozzá —, hogy magyar ember *emphasicus* (indulat) nélkül ilyen történéseket jövőre vonatkozólag egyáltalában nem is mond a *foggal* összetett alakokkal. „*Fogom ezt önnek megmondani*“ — budapesti *emphaticus*, fontoskodó beszéd; magyarul: *megmondom.* *Emphasissal*, de inkább csak a többi két személyben: „*meg fogod mondani*“ = *azonfial v. bizonyosan megmondod*; ilyenkor a magyar-nak a *fogos* és a *majdos* körülírás — *modalis*, nem idői értelmű. „*Majd* megmutatom én“, ebben a *majd* nem futurumot, hanem modalitást, *emphasist* (fenyegetést) jelez. „*Most lefekszel.*“ — „*Nem még, apám.*“ — „*Igenis le fogsz feküdni.*“ Effélék tehát alakilag nem futurumok, hanem nyomatékos modalitású *imperfectumok.*

Másodszor: a befejezett történésű alakok, ha idői értelmüket is kutatjuk, mult történést fejeznek ki, mint a *nézett, feküdt* alakok; de a jelentő módon nemcsak azt, hanem igen gyakran a meglévő állapotot is magukban foglalják. „*Hol van a tollad?*“ — „*Elvesztettem.*“ — „*Hol van a gazda?*“ — „*Elutazott.*“ Ez utóbbi helyett Pesten azt mondják: *el van utazva.* Miért? Mert nem érzik ki az efféle *perfectumok* állapotjelző értelmét. Az idegen anyanyelvű ember a pillanatnyi történésű, ú. n. *perfectiv* képzésű igék *perfectumát* (*megérkezett, meghalt, elment, elkértem, felsült, ráállt, rábeszéltek, befellegzett, beleegyezett* stb.) mindig csupán mult történésűnek érzi, éppen úgy, mint a tartós történésű (igekötőtlen) alakokat, vagy mint az *elfeledett volna* feltételes alakot (melyet a tősgyökeres magyar fül is többnyire multnak érez), a meglévő állapot beleértése nélkül.

De az igekötős (*perfektívált*) igék használatát még csak meg lehetne tanulni, mert itt mégis csak van valami jel: az igekötő; ámbár ez sem egészen megbízható, mert pl. *elnéztem*, ha = *passus sum*, *sustuli*, *ich duldete* es, meglévő állapotjelző, ha ellenben = *diu observavi*, *ich schaute lange zu*, akkor történésjelző (elbeszélő) mult. „*Kínézek a szőlőmbé.*“ *perfekciós* történésű, tehát jövő. „*Kínézett az ablakon*“ lehet *perfekciós* is, de tartós is. „*Jól néz ki*“: ebben a hírhedt frázisban a budapesti ember már annyira meg sem érzi az igekötőt, hogy inverzió nélkül mondja:

„Jól kinéz“. A dolog tehát már így is eléggé bonyolódott. Még nehezebbé teszi az igeikötös perfektiválást idegen számára az inverziós használat, melyben igen gyakran (— még nincs pontosan megvizsgálva, mikor? —) nemcsak megszűnik a perfekciós értelem, hanem erősen tartós, fejlődő történési értelmének ad helyet. Pl. *megy vissza, nézett rá, kérte el* (mint már többször kiemeltem más alkalommal, ekkor a hátra került igeikötő hangsúlyos). Mindez ugyancsak nehezen megtanulható sajtóságnak idegen embernek! De az igeakció perfektiválásához nem is szükséges a magyarban okvetlenül igeikötő. Elég más (főnévi) hangsúlyos határozó, sőt elég magában a hangsúlyos tárgy is, melyről — de a hangsúly jelentőségének felismerése nélkül — már régen észrevették, hogy voltaképpen csak egy neme az irányhatározónak (l. MUNKÁCSI-KÜNS, Belviszonyragok 5. l.) Hol van? *Elment v. templomba ment. Mindjárt érkezik v. indul a vonat. Észrevette! Tönkretettél! Jóllaktam! Állását veszítte. Lábát törte.* Sőt még ez sem szükséges néha, l. fennebb a *fekszem = lefekszem* példát. A könyvek címlapján is elégnék találjuk ezt: *fordította, írta* e. h. *lefordította, megírta*. Az állapotjelzős körülírt alakot is használjuk néha igeikötő nélkül: *adva van, írva van, zárva van, halva, nyitva talált*. Még inkább állhatnak így a különben is momentán történési igeik: *Indulok! érkezik a vonat! Találtad!* (= eltaláltad helyett gúnyosan; debreceni mondás).

Milyen körülmények között perfektiválja az igeikötő az igeakcióját, s milyen körülmények között érthető általában perfektiválttnak a magábanvéve tartós akciójú igealak is, ezt idegennek nagyon bajos megtanulni, ezt csak olyan ember érzi, kinek kisgyermek kora óta igazán anyanyelve a tósgyökeres magyar nyelv. Könyvből megtanulni talán egyáltalában nem is lehet (mert külön jelek sokszor nincsenek is az alakhasználatban) — most pedig csak azért sem lehet, mert eddig maga a magyar nyelvtudomány sem adott pontos feleletet az ide tartozó kérdésekre. BUDENZ óta több kiváló kutatónk érintette ugyan egyes igeikötők funkciójával kapcsolatban a perfektiválás kérdését is, a magyar perfektiválásra való állítólagos idegen (szláv) hatás kérdése is felújult 1908-ban a már BUDENZnél is szövegelt értelemben, de magára a perfektiválásra nézve az igeikötőkön túl sem részletes kutatások nem történtek, sem külön munka nem foglalkozott vele. Magában az igeikötös perfektiválásban az igeikötők az eddigi kutatók szerint szemben a helyzetváltozással nem járó tartós történéssel a helyzet bizonyos geometriai irányban való megváltozását jelzik, BUDENZ szerint (kinek csak az alkalmilag elejtett szavai valószínűleg POTT elméletére vezetendők vissza) „a nyugvási igét a mozgási igévé változtatják“, NyK. II. 185. Egészen véve ez a felfogás valószínűleg helyes is. De perfekciós értelem bizonyos kapcsolatokban irányhatározás és (POTT-féle) geometriai helyzetváltozás nélkül is lehetséges. Pl. *benne hagyom, benn találok* jövő vonatkozású, *benne hagytam* magában foglalhatja a meglévő állapotot. Egyszóval: az alakhasználat kutatásánál nem magából az alakból, hanem annak mondatbeli szerepéből kell kiindulni.

Most már még világosabban látjuk, milyen nehéz az igeidő kategóriáinak a magyar alakokra való alkalmazása. A használat

eddig tudományosan megvizsgálva niucsen, de annyi bizonyos, hogy egy és ugyanazon fajta ú. n. időbe v. történéskategóriába tartozó alakok közül az igető akcióbeli minősége szerint¹ egyik jövő lehet, másik nem az, egyik mult, a másik nem az. Sőt egy és ugyanaz az alak lehet kapcsolata szerint egyszer jövő, egyszer nem az, egyszer mult történése, egyszer nem mult állapot. Nyilvánvaló tehát, hogy az idő szempontja szerint a magyar alakokat csoportosítani nem lehet. Hiszen még a klasszikus, a román és a germán nyelvekben is az idő kategóriája voltaképen a legutolsó, legkevesebbé fontos, s hogy fontossá válhatott, az csak a tudomány tévedésével magyarázható. Az ige német neve (*zeitwort*) is ennek a hagyományos tévedésnek az emléke; WUNDT figyelmeztetése óta ebben a tudomány már nem kételkedik.

(Folyt. köv.)

GYOMLAY GYULA.

A helynevek egy csoportjáról.²

Befejezésül szólni akarok egy ide tartozó, hazánkon kívül fekvő vidék, régebben lakott hely, vár magyar és szláv nevééről. Bizonyos félelemmel nyúlok e névhez. Félelemmel azért, mert vele kapcsolatban a szláv őstörténetben olyan elmélet van, amely, ha a névről az én magyarázatom a helyes, alig fenntartható. Már pedig ennek az elméletnek ZEUSS és SAFÁRIK óta minden e kérdéssel foglalkozó tudós feltétlenül híve. Ez a név a mai szerb *Braničevo*. A szerbek úgy hívják Pöžarevac (= a híres Paszarovic) vidéke egy részét. Régebben *Braničevo* a vidéken fekvő egyik várnak volt a neve. A vár a Mláva folyónak a Dunába való szakadásánál állott, ott, ahol a mai Kostolac falu van, s ahol a római korban *Viminacium* feküdt. A vár 1459-ben a törökök kezébe került s ettől fogva sztratégiai fontossága — úgy látszik — megszűnt. 1459 előtt azonban sűrűn szerepel a történelmi kútfők tanúsága szerint az események alakulásában. Egyik régi adatunk reá II. Basilius bizánci császárnak 1020-ból való okleveléből van; itt a névnek *Βράντζα* az írott alakja (l. az adatokat NIEDERLE, *Původ a počátky slov. jžních* 419; GOMBOCZ-MELICH, *EtSz. Boroncs* a.). Bizonyos az, hogy a vár a bolgár birodalom bukása előtt is, tehát 1018 előtt is fennállott (l. erről alább). X. századi birtokosai tehát bolgárok voltak; tőlük, birodalmuk bukása után bizánci kézre került. A XII. sz. folyamán hol a bizánciaké, hol pedig a magyaroké. 1189 táján rövid időre a szerbeké. A XIII. sz.-ban ismét bolgár, majd magyar, 1275-ben pedig szerb birtok (l. ŠAFÁRIK, *Slov. star.* 612—613, PAULER II, 493). A várnak e rövid történetéből is látható, hogy a XI—XV. sz.-ban fontos sztratégiai pont volt s épp ezért sűrűn van róla szó bizánci, bolgár, magyar és szerb történelmi emlékekben.

¹ Hogy az értelem megállapítására a magyarban az igető történésbeli minősége a döntő, ezt már 1882-ben határozottan kimondotta KOVÁCS MENYHÉRT (Nyr. XI, 350.), ki az *ira* és *ír vala* alakokat teljesen egyforma funkciójúnak jelezte, s mind a kettőt a latin-gör. imperfekttal vetette össze; a *megírá* és *megírja* alakokat ellenben az aoristosszal.

² Vö. MNy. XIX, 25.

A bolgár-szláv népi nyelvű emlékekben *Braničevo* a várnak a neve (l. II. Asén Joan 1218—1241 oklevelét a konstantinápolyi orosz Archeol. institut Izvjestija-jában VII, 27, 28, 30, 32, 35, 36) s *Braničevo* a várnak szerb nyelvű emlékekben előforduló neve is (l. DANIČIĆ, Rječ.). A bizánci emlékekben a név a következő alakváltozatokban fordult elő: Βρανίτζα, Βρανίτζοβα (l. NIEDERLE, Původ a poč. slov. jižních 419; τὸν ἐπίσκοπον Βρανίτζης εἰς τὴν Βρανίτζαν lásd Byzant. Zeitschr. II, 43), Βρανίτζαβον (vö. ὁ ἐπίσκοπος Μοραβου ἦτοι Βρανίτζάβου, lásd Byzant. Zeitschr. I, 257). — Bizonyos dolog, hogy a bizánci görög név a szláv *Braničevo*-ból való alakulás.

A *Braničevo* nevet a szláv tudósok szerb eredetű névnek tartják s úgy magyarázzák, hogy egy feltett szerb **Branič* szn.-nek -ovš (esetleg -ovš, l. Denkschr. Wien XIV, 9) képzős melléknévi származéka. A **Branič* sz.-név pedig vagy egy *Bran-* kezdetű összetett sz.-név, pl. *Branislavš* becéző alakja, vagy pedig a *brāniti* ‚defendo, wehren‘ ige *brānič* ‚defensor, beschützer‘ (kimutatva a szó Montenegro népnyelvéből VUK³) köznévi származékából lett tulajdonnév (l. MIKLOSICH: Denkschr. Wien XIV, 17, Vgl. Gr. II, 330; LESKIEN, Grammatik der serb.-kroat. Sprache 368. §). A vár nevének tehát ez volna az értelme: ‚Die Burg des Verteidigers‘ (l. JIREČEK, Gesch. der Serben I, 145).

E magyarázat szláv nyelvi alapról is több tekintetben kifogásolható. Így mindenekelőtt áll az, hogyha *Braničevo* névben eredetileg is szláv személynév van, akkor e szn. történetileg inkább lehetne bolgár-szláv, mert a vár korábban volt e néven bolgár, mint szerb birtok. — Aztán nagyon feltűnő a személynévi szerb -ič képző is. E képző szerb közneveknél is elég ritka, személynéveknél azonban még ritkább s úgy látszik, hogy a *Braničevo* helynévből kikövetkeztetett **Branič* az egyetlen példa, amelyet a szerb személynévi -ič-re idézni tudnak (l. LESKIEN, i. m. 368., 466. §§; MIKL. Vgl. Gr. II, 330).

A fölhozott ellenvetések — bár figyelemreméltók — a szláv tudósok által nyújtott magyarázatot meg nem döntik. Ami a magyarázatot teljesen elfogadhatatlanná teszi, az *Braničevo* régi magyar *Barancs* > *Boroncs* > *Barancs* neve. A várról ugyanis — mint följebb említettem — a magyar emlékek is megemlékeznek, mert a XII, XIII. sz. folyamán több ízben magyar birtok is volt. Az emlékek tanúsága szerint akkor a vár magyar neve *Bōroncs* (vö. Képes Krón. ed. M. FLOR. II, 210, 211: „ultra riuum Karaso versus *Boron* . . . in insulam que ciuitati *Bororich* s: *Boronch* proxima est“ l. PAULER I, 235 is | 1218-iki oklevél: iuxta castrum *Boronch* PAULER II, 493 | ANON. 45. §. castrum *Borons* MHK. 444).

E *Boroncs*-ról a magyar nyelv szavainak történeti fejlődése alapján kétségtelenül megállapítható, hogy eredetibb magyar alakja *Barancs*, ebből *Boroncs*, majd ebből újból *Barancs*.

Nem lehet benne kétség, hogy az ómagyar *Barancs* > *Boroncs* és a bolgár-szláv, szerb *Braničevo* végelemzésben egy és ugyanazon név.

Főntebb kifejtettem, hogyha a magyarba egy szláv -inš, -ovš vagy -ice végű helynév átkerül, e helynév szóvégét a magyarban is megtartja. Az *ovš* végűekre ezt a mai *Vukovar* ómagyar *Vlkov* > *Volkov* > *Valkó* nevével bizonyítottam. Idevonatkozó példáimat már most az alábbiakban egy-kettővel megszerzem. A mai verőcemegeyi

szerb-horvát *Djakovo* (máskép *Djakovar*) várost régen magyarul *Diákónak* = *Diakovnak* hívták (vö. *Dyakow* CSÁNKI II, 270, 281; Tartományába *Diákónak* jutának TINÓDI: RMKT III, 326). A mai szeremegyei *Platičevo* (l. a katonai térképet; *Platičeva* LIPSZKY, Rep.) falut a XIV. és XV. században magyarul *Palaticónak* vagy *Palaticsó* hívták (vö. 1381: Poss. Fenberk al. nom. *Palaticho*; 1425: Poss. *Palathycho*; 1426: Fewberk al. nom. *Platicho* Csánki II, 250). E két példában a szerb-horvátban *-ovo*, *-evo* a szöveg, s ez az *-ov* képzős melléknév semleges alakja. A magyar nevek a hímnemű szerb-horvát **Diakov*, **Platičev* átvételei, amely nevek viszont *Diak*, *Platič* v. *Platić* személynevek melléknévi származékai.¹ Egyébiránt nemcsak a szláv *-ov*, hanem a szláv *-ovo*, *ova*, *evo*, *-eva*, *-ava* végű tulajdonnevek sem vesztik el a magyarban szláv szövegüket, amint azt *Orsova*, *Pancsova* s annyi más földrajzi név bizonyítja.

Ezek alapján kétségtelen, hogy a magyar *Barancs* nem származhatik a bolgár-szláv, szerb *Braničevo*-ból. E délszláv helynévből a magyarban *Bra(á)ncsó* = *Bara(á)ncsó* lett volna (l. följebb *Pla(á)ncsó* = *Pala(á)ncsó* = szerb-horvát **Platičev* v. **Platičev* (vö. a Kogutowicz-féle nagy atlaszban a *Platičevo* alakot). Azonban a délszláv *Braničevo* sem lehet a magyar *Barancs* helynév átvétele, mert a magyarból átkerült délszláv helynevek nem bővülnek a délszlávban *-evo*, *-ovo*-val.

A magyar *Barancs* ∞ délszláv *Braničevo* megfejtése csak az lehet, amelyet a magyar *Buda* ∞ szláv *Budín*, magyar *Vác*, *Appony*, *Csejte*, *Kassa*, *Léva* ∞ tót *Oponice*, *Vacov*, *Čachtice*, *Košice*, *Levice* esetében is nyújtottam. A magyar *Barancs* eredetileg személynév, a délszláv *Braničevo* pedig szintén *Branic* személynévként a helynévi továbbképzése. Ez a magyar *Barancs* ∞ délszláv *Branic* egyszerre, egy időben élt, a kettő egy személy, s a helynév csakis az ő életében keletkezhetett. A keletkezés alapföltétele, hogy az illető névvel jelölt helyen vagy vidéken magyar és délszlávnyelvű, tehát kétféle nép lakott.

Azt mondtam, hogy a magyar *Barancs* és a délszláv *Branic* egy és ugyanaz a személy. Ez a fönti megállapításokból kétségtelenül következik. Hogy a kétféle nyelvi névalakok közül melyik az eredetibb, azaz melyik nyelv az átvéző s melyik az átadó, arra ezt felelem:

Ha egy kétszótagú, *a*-*i*-típusú, zárt végszótaggal bíró szó a magyarba átkerül, a szó megmarad kéttagúnak. A mi esetünkben a legáltalább példa a szláv *vratič* 'Tanacetum' (l. MIKL. EtWb. 395) növény nevéből lett ómagyar *vra(á)dics* (l. MNY. XI, 132, 133), későbbi magyar *vara(á)dics* (l. Beszt. szój., Schl. szój., SZIKSZAI 1590, NYSZ.), mai népnyelvi *virádics* (népetimológiával: *garádicskóró* MNY. XIII, 311) MTsz. A szláv *vratič* képzésére is azonos a szerb népnyelvi *branić* 'defensor' szóval (l. LESKIEN, Gram. der serbo-kroat. Spr. 466. §). Ha tehát a magyar *Barancs* egy szláv *Branic* szü. átvétele volna, mi a magyarban *Branics* ∞ *Bránics* = *Baranics* ∞ *Baránics* alakot várnánk. Ilyen azonban nincs. E szerint a magyar *Barancs* szü. nem is lehet egy délszláv *Branic* szü.-nek az átvétele.

¹ Megjegyzendő, hogy *Paladics* (alakv. *Palladics* LIPSZKY, Rep.) nevű pusztája van Jásznagykunszólók megyében. E pusztája neve (l. CSÁNKI I, 669) valószínűleg *Paladics*-szü.-ből való.

Fontos már most — amint fentebb érintettem — hogy a *Braničevo* helynévből kikövetkeztetett délszláv *Branič*-on kívül más délszláv *Branič* nevű ember alig is mutatható ki. A horvát akadémia nagyszótára ezt külön is megjegyzi (. . . ime „samo ne dolazi a bilo bi uprano hyp. od Branimir i Branisav“ HAKSZ.).¹ Ezzel szemben a magyarban a XII., XIII. században több *Boroncs* ∞ *Barancs* nevű embert ismerünk, így 1171-ből (*Borons*), 1250-ből, 1272-ből (*Boronch*), 1275-ből (*Baranch*) (l. Kovács, Ind.). S ami szintén fontos, Magyarországban is van egy *Barancs* hely, amely a magyar *Barancs* szn.-ből lett helynév. E hely Zemplén megyében fekszik; a helység nevére első adatom 1332—37-ből való (vö. *Baranch* CSÁNKI I, 341). Lakói ma tótok, nyelvükben a községnek *Baranč* a neve (l. CZAMBEI, Slovenská reč I, 53, 57). A névnek ez a tót alakja olyan, mint az alföldi tótok nyelvében *Čaba*, *Dula* = „*Gyula*“. Ők a nevet a magyarból már csak mint helynevet vették át.

S a *Barancs* név a magyarból könnyebben is érthető. Ismeretes dolog, hogy a török nyelvekben *-n* végű reflexív igékből *-č* képzővel alkotott főnevek is vannak, pl. ótörök *küzänč* ‚wünsch‘ \leftarrow *küzän* ‚wünschen‘ | ótörök *ázänč* ‚die gewohnheit‘ \leftarrow *ázän* ‚sich an etwas gewöhnen‘ stb. „Az ilyen *-č*, illetőleg *-nč* képzős igei szár mazékok — írja Gombocz MŊy. XI, 151 — a török személynevek közt nem ritkák“. Régi szn., illetőleg helyneveink közül ezzel a képzővel magyarázza Gombocz *Teszkencs*, *Ináncs* személyneveinket. *Ináncs* szn.-ből különben két helyneveünk is van. Az egyik *Ináncs* Hont m.-ben, a másik Abaúj megyében fekszik (l. LIPSZKY, Rep.).

Az a nézetem, hogy az ómagyar *Barancs* szn. is ilyen *-nč* képzős török igei származékból lett török s innen magyar személynév. Nézetem szerint ilyen eredetűek lehetnek még a következő *-nčs* végű személy-, helyneveink: *Kopánčs* (Csanád-Csongrád m. LIPSZKY, Rep.; villa *Kupanchi* Vár. Reg.; CSÁNKI I, 699), *Karancs* (Baranya m., Nógrád m. LIPSZKY, Rep., CSÁNKI II, 462), *Szerencs* (Zemplén m., Bereg m. LIPSZKY, Rep., CSÁNKI I, 363). Lent Szerém megyében is van, illetőleg volt ilyen *-nčs*-vel végződő helyneveünk. A mai szerémmegyei *Kamenica*-t ugyanis a XIII., XIV., XV. században magyarul *Komančs* ∞ *Kamančs*nak hívták (l. CSÁNKI II, 235; RANZANUS, M. Flor. IV, 164). Hogy a Pétervárad közelében a Duna partján fekvő ezen *Kamenica* akkor, mikor *Kamančs*nak hívták, magyarnyelvű lakosság által lakott hely volt, misem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy UJLAKI BÁLINT és PÉCSI TAMÁS ferences szerzetesek, akik legelső bibliafordításunkat készítették, híveikkel éppen *Kamančs* ∞ *Kamenicaról* menekültek Moldovába. E huszita érzelmű hívek mások, mint magyarok nem lehetnek. Hogy különben Szerém megyében a honfoglalástól fogva a XVI. századig tekintélyes számú magyar nyelvű lakosság is volt — amit a szláv tudósok következetesen elhallgatnak (l. legújabban is Rad jugosl. Akad. Knj. 222: 194—269: PAVIČIĆ STJEPAN, O govoru u Slavoniji do turskih ratova i velikih seoba u 16. i 17. stoleću), azt sok más adatból is tudjuk. A szerémmegyei helynevek is ezt világosan bizonyítják. Hogy a sok magyar név közül egy idevágó példát idézzek, ilyen magyar és szláv lakott hely volt a mai szerémmegyei *Kupinovo*, melynek a

¹ Zágráb vidékén a XIII. sz. második felében van egy *Branichyus* *Branich* nevű kaj-horvát ember (l. Arp. Új Oktár IX, 183, XI, 454).

XIII—XV. században *Külpén* > *Kölpén* ∞ *Kēlpén* (l. Csánki II, 232, 248) volt a magyar neve. Ez a *Külpén* pedig eredetileg magyar személynév (l. TAGÁNYI: Föld és Ember II, 231).

Eredetileg magyar személynévnek kell lennie a mai *Kämenica* régi magyar *Komanacs* ∞ *Kamanacs* nevének is. A magyar *Komanacs* ∞ *Kamanacs* nem származhatik egy előbbi szláv *Kämenica*-ból; szláv eredetű szavaink, helyneveink ezt kétségtelenül vallják. A szláv *-ica* végű köznevek, tulajdonnevek nyelvükbe kerülve a következő megfeleléseket mutatják: a) Mássalhangzó + *ica* > *ice* vö. *gerlice* < szláv *grlica*; *habarnica* < horvát *hobotnica*; b) másállhangzó + *ic* > *ec* ∞ *öc*: *tömlöc*, ómagyar *timnic* < szláv *tmnica*; c) másállhangzó + *ca* > *ce*: *medence* < szláv *mědēnica*; *kelenca* < szláv *kalenica*; *Beszterce* < szláv *Bystrica*; vö. még *kemence*, *kanca*, *szelence*, *pálca*, *Keszölce*, *jérce*, *szekerce*, *utca*, *Répece* ∞ *Rábca*, *Tapolca* stb. Hogy egy szláv *-nica* végű szó, név nyelvünkben *-nc* ∞ *ncs* végűvé legyen, arra nincsen egyetlenegy példánk sem. Ellenben, ha föltesszük, hogy a *Kamanacs*-ból elvonult magyar lakosság helyét szerbek foglalták el s ők a magyar névből népetimológiával csináltak nyelvükben *Kämenica*-t, minden szépen megmagyarázódnak.

Népetimológiával magyarázom a magyar *Barancs*-ból a délszláv *Braničevo*-t is. A vidék, vár kétnyelvű lakossága közül a magyar urát *Barancs*-nak s ugyanakkor a szláv népetimológiával *Branič*-nak hívta. Természetes dolog, hogy *Barancs* úr várát a magyar *Barancs*-nak, a szláv pedig a maga népetimológiával keletkezett *Branič*-ából **Braničev*-, *Braničevo*-nak keresztelte. Hogy magyar urak a IX., X. században az Al-Dunán igenis éltek, annak három bizonyítékát idézhetem: a) A szláv Method-legenda 16. §-a elmondja, hogy egy dunai magyar vezér, miképen fogadta és mily gazdagon ajándékozta meg Szent Methodiust (l. Vita s. Methodii ed. FR. MIKLOSICH). Ez az esemény a IX. sz.-ban 860 előtt történhetett. b) A Csanád által legyőzött Ajton, aki a Tisza-Marosköz ura volt s Szent István király idejében élt, Bodon ∞ Viddin-ben keresztelkedett meg a görög rítus szerint. Nevéről valószínűvé igyekeztem tenni, hogy török eredetű magyar szn. (l. Gombocz—MELICH, EtSz.), ő maga pedig nyelvére magyar volt. c) Az Al-Dunán fekvő *Orsova* nevérol azt bizonyítottam, hogy eredete ez: egy *Űrs* nevű magyar vezér nevéből a szláv lakosság nyelvében *Űrševo* alakult s ez került vissza a magyarba *Orsova* > *Orsova* alakban (l. Prace lingwisticzne ofiarowane JANOWI BAUDOUINOWI DE COURTENAY. Kraków 1921: J. MELICH: Orschowa 113).

Az tehát, hogy egy *Barancs* nevű magyar úr a IX., X. sz. folyamában élhetett az Al-Dunán, történetileg lehetséges. *Barancs* vára különben is megvolt már a X. sz. első felében is. Erre bizonyíték Mas'ūdī arab író, aki Aranyrétek c. könyvét a X. sz. első felében írta s aki említést tesz *Braničevo* néperől. MARQUART, Osteur. und Ostasiat. Streifzüge c. műve 99—102. lapján az arab író adatát *Branīcābin*-nak olvassa s a szerb *Branīčevci* „Branīčevo lakói” névvel egyeztetni. Kmosró MIHÁLY barátom, az arab író adata olvasását illetőleg kértemre ezt a fölvilágosítást adta: „Mas'ūdī Aranyrétek c. könyvének a szlávok leírásában előforduló arra a helyére vonatkozólag, amelyben *Brānġābīn* tulajdonnév valószínű kiejtését tudakolod, azt válaszolom, hogy ez az arab kiejtés szabályai szerint *barānġābīn*; ha e név *Branīčevci* nemzetnévből származnék, az arab szerző alpha prostheticummal *ibrānġābīn*-t írt volna;

egyébként a többes *-in* végzete arra vall, hogy a szöveg héber eredetiből ered“.

Már most, ha Kmoskó tisztelt barátom véleményét fogadjuk el, akkor az arab író adata is bizonyítja, hogy *Branicevo*-nak a X. sz. első felében olyan neve is volt, amely nem kezdődött két mássalhangzón, a név tehát *Barancs* volt. A név ezen alakja pedig nem lehet szláv, hanem vagy magyar, vagy pedig bolgár-török.

Végére értem hosszú kitérésemnek. Értekezésemben igyekeztem bebizonyítani, hogyha egy helynek magyarul a pusztá személynév, szlávul pedig e személynév *-inъ, -ovъ, -istъ*: *-ic, ic* képzővel alakult származéka a neve, akkor e helynév

a) csakis az illető személy életében keletkezhetett;

b) a név keletkezése idejében pedig az illető helynek, esetleg vidéknek föltétlenül kétnyelvű, tehát két néphez tartozó lakossága volt.

MELICH JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csőcselék. Régi szó (vö. NySz.), de származását eddig tudtommal csak Czuczor—Fogarasi próbálta megmagyarázni: „A széke-lyeknél: *csődelék*, minélfogva törzse azon *csöd* [igetű] volna, melyből *csődüül, csődít* származnak“. Ezt a régi Tsz.-ból vett székely *csődelék* alakot az új MTsz. még egy második adattal is megerősíti, úgy-hogy hitelessége nem látszik kétesnek. És talán — kivételesen — CzF. származtatása is elfogadható, bár a *-lék* főnévképző a TMNy.-ban összegyűjtött példák szerint egyébként szinte kivétel nélkül élő alapszóhoz járul. (Vö. pl. *toldalék, töltelék, főzelék* stb.) Ha csakugyan a *d* hangű székely *csődelék* örizte meg az eredetibb alakot, akkor a *csőcselék*-beli *d* > *cs* változásban csak a kezdő *cs* hatását láthatjuk, mert *d* > *cs* hanváltozás nyelvünk hangtörténetében ismeretlen.

CzF. szótára (eredetének magyarzata nélkül) még egy más *csőcselék* szót is említ, amely Kemenesalján „csecsemő“-t, „szopós kisdud“-et jelent. Ennek *ő*-jét azonban csak a szerkesztők nyújtották meg, mert a régi Tsz.-ban, ahonnan ők ezt az adatot vették, rövid *ő*-vel van közölve. Ennek a *csőcselék*-nek természetesen semmi köze sincsen a köznyelvi *csőcselék* szóhoz, hanem az ugyancsak Kemenesalján használatos „szoptat“ jelentésű *csőcsel* ige származéka, tehát olyan képzés, mint amilyenek pl. *kever*: *keverék* s éppen így *vakarék, (póto-lék* >) *pótlék, törmelék, aszálék* „aszalt gyümölcs“ stb. Mindezek azonban az alapszóból kifejezett cselekvés eredményét jelentik s e szerint a kemenesalji nép a *csőcselék*-et (*csőcsemő*-t) szintén a *csőcselés*, vagyis *szoptatás* eredményének tekintené! Valószínű e miatt, hogy ez a tájszó nem komoly terméke az öntudatlan szóalkotásnak, hanem csak tréfás, alkalmi képzésnek köszöni eredetét.

K. BEDEKOVICH LAJOS.

Fészer. A NySz. a *fél-szér* cikkben olyan XVI—XVII. sz.-i adatokat közöl, melyekben *kétszer* kötőfékkel, kengyelszíjjal, dolmánnyal szemben *félszer* kötőfékről, kengyelszíjról, dolmányról, továbbá *fél-szer* hámról, subáról és felsőruháról van szó. Ezt a *fél-szért* a szótár szerkesztői a latin *dimidiatus*, német *halb* szavakkal értelmezik, de ez nézetem szerint tévedés, mert KERTÉSZ MANÓ ismert kutatásai alapján nyilvánvaló, hogy a *félszer* kengyelszija, kötőfék, hám az egy nyereghez szükséges kétrendbeli (régiesen szólva: *két szér*)

kengyelszíjjal, s az egy pár lóhoz szükséges kétrendbeli kötőfékkal és hámmal szemben *egy-egy* (egyébként egész) *darabot* jelent, a *félszer* dolmány, suba, felsőruha pedig a kifordítva-befordítva egyaránt viselhető ilyen ruhadarabokkal szemben olyanokat, melyeknek csak *külső fele* van viselőre kidolgozva. Ez a régi *félszer* jelző magyarázza meg nézetem szerint a „kocsiszín” jelentésű *fészer* (= *félszer*) főnevet is. Azt hiszem ugyanis, hogy ez eredetileg csak jelzője volt a *tető* vagy *fedél* főnévnek, s éppen e kapcsolatban kapta jelentéstapadás útján mai „kocsiszín” jelentését. A kocsiszín rendesen a szomszéd ház tűzfalához van hozzáépítve s ezért csak egylejtőjű teteje van, melyet ma általában *féltető*-nek szoktak nevezni. A fennebbi példák, valamint a népnyelvbeli *kétszer-búza*, *fele búza*, *fele rozs* (MTsz.) analógiájára bátran feltehetjük, hogy őseink a kétsikű tetőt is *kétszer-tető*-nek, az egysikűt pedig *félszer-tető*-nek nevezték. Ezekben a *két szer-*, *fél szer*-nek „két”, illetőleg „fél rend, sor” a jelentése és mondattani szerepük olyan régies, mint pl. a *violaszín* pecsét, *rózsaszín* ruha, *félkéz* fejsze, *kétkéz* háló, *harmadfű* csikó-féle kifejezések jelzőié. Ezeket KERTÉSZ MANÓ Finnugor jelzős szerkezetek c. munkájában (66. s köv. l.) nagyon tanulságosan fejtegeti, ugyanott még *félszer* (vagyis egyszerű, nem kettős) ajtóra is idéz adatokat, de a „kocsiszín” jelentésű *fészer* úgy látszik elkerülte figyelmét.

HORGER ANTAL.

Belzebuk. A DöbrK. 306. oldalán, Lukács evangéliuma XI. részének fordításában a következő mondatokat találjuk: Nekik kedeg közzöllök mondanak Ördögöknek fejedelmében *é*z ki ördögöket *belzebukban*: . . . Mert *belzebukban* moúgatok en ördög ki *é*zefemet . . . ha kedeg en *belzebukban* *é*zök ki ördögökdöt: ti fiatok kiben *é*znek. — Ugyanezeket a helyeket a MünchK. így fordítja: nemel’*é*ec kedeg öközzöllöc mondottac *Belzebuppal* ördögöc feiedelméuel veti ki az ördögöket, . . . mert mondotoc engemet *belzebuppal* ki vetnem ördögöket, . . . Ha kedeg en *belzebuppal* vetic ki ördögöket (136. o.). A MünchK.-ből még a következő példákat is említhetjük: Ha a’ hazi a’at *belzebupnak* hiuttac . . . Máté X. 25. (32. o.). E nem vet ki ördögöket, hanem *é*ac *belzebuppal*, Máté XII. 24. (35. o.). Azert ha en *belzebuppal* ördögöc feiedelméuel vetec ki ördögöket, Máté XII. 27. (36. o.); mert *belzebupot* val’*á* es mert az ördögöc feiedelméuel veti ki az ördögöket . . . Márk II. 22. (76. o.).

A JordK.-ben e bibliai részletek a következők: *Belzebubnak* az erdegheknek feyedelmének hatalmabanyzy kywe az erdegheket. . . en *Beelzebubnak* hatalmaban yzem ky az erdegheket . . . Ha kedegh *beelzebubnak* hatalmawal yzem, az ty ffyatok kyben yzyk ky? Lukács XI. 15., 18., 19. (36. o. RMNy. V: 564—565); Ha az családof embert *Beelzebubnak* hywitaak! Máté X. 25. (5. o. RMNy. V: 383); Ez nem yzy ky az erdegheket, hanem *beelzebubnak*, az erdeghek feyedelmeenek hatalmawal . . . Es ha en *Beelzebubnak* hatalmaban yzök, ty ffyatok kyben yzyk ky? Máté XII. 24., 27. (6. o. RMNy. V: 390); azth mongyak vala, hoú *Belzebub* erdeggh vagon bennee, es az erdeghek feyedelmeenek hatalmawal vety ky az erdegheket. Márk III. 22. (17. o. RMNy. V: 462.)

Miért nevezi a DöbrK. írója *Belzebuknak*, a MünchK. írója *Belzebupnak* a JordK. *Beelzebubját*?

A szentírás görög szövegében e névnek két alakja fordul elő: Βεελζεβοούλ és Βεελζεβοούβ. Az első alak jelentése: Herr der Wohnung,

= a lakás ura, a másodiké: „Herr der Fliegen“ = a legyek istene. Ez utóbbi változat azonkívül az ördögök fejedelmét is jelenti. (Vö. STELLHORN: Kurzgefasstes Wörterbuch zum Griechischen Neuen Testament. Leipzig, 1905: 26. BAUMGARTEN: Die Schriften des Neuen Testaments. Göttingen, 1907. I. 103).

A Vulgatában a szó latin alakja: *Beelzebub*. Az óegyh. szláv emlékekben, így a Codex Zographensisben *l*-es alakja van meg. (Vö. LESKIEN: Handbuch der Altbulgarischen Sprache.⁵ Weimar, 1910: 198.) Igen elterjedt e szó a német nyelvemlékekben s sűrűn előfordul a szentírásfordításokon kívül is. Általában egy ördög nevét jelöli. Ilyen szerepe van Aegidius Albertinusnál, alakja: *Beelsebub*, a Faustról szóló népkönyvben, alakja: *Beelzebub*, továbbá HANS SACHSNÁL, akinél *Belzepock*, *Pelzepock*, *Beltzèpock* alakokban fordul elő.

HANS SACHSNAK e szavát SANDERS (Ergänzungs-Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin, 1885) a *Beelzebub* elnémetesített alakjának tartja s hivatkozik arra, hogy a *Bock* „bak“ szó ördögöt is jelöl. Ezt a Grimm szótárában található adatok is szépen bizonyítják. Világos tehát, hogy a német *Belzepock* szóban népetymológiával van dolgunk: második része a *Bock*, „bak“ szó, amely „ördögöt“ is jelölt.

E népetymológia azonban nem HANS SACHS alkotása; hanem régebbi eredetű. LEXER Mittelhd Handwb. c. művében régi német kéziratokból idéz *Belzebock* alakot. úgyszintén BEHRM MIHÁLY sváb származású ausztriai költő Buch von den Wienern (kiadta Karajan. Bécs, 1843) c. munkájából egy *Belzenpuck* alakot. Ez utóbbi forma a német nyelvjárások egyes változásaiból magyarázható meg: a felnémet nyelvjárások a *b* hangot zöngétlenül ejtették s ebből a helyesírás bizonyos ingadozása jött létre. *O* helyett *u*-t szintén egyes nyelvjárások ejtettek különböző szavakban, azonkívül LUTHERNÉL is megtaláljuk e hangváltozást. E változatokból: *Belzepock*, *Belzebock*, *Pelzepock*, *Belzenpuck* kikövetkeztethető azonban egy *Belzebuk* alak is, mivel a német nyelvjárás *b > p s o > u* változások nem járnak mindig együtt. Így ez adatok alapján a DöbrK. *Belzebuk* szavát német eredetűnek tarthatjuk s tulajdonképpen német népetymológia a magyar nyelvben. LEXER i. m. 176. említ azonkívül egy *Belzebup* szót is, amely megint a MünchK. *Belzebupjának* felel meg. Mivel a *-b > -p* változás magyar hangtörvényeinkből nem igen magyarázható meg, úgy lehetséges, hogy a MünchK. változata is német eredetű.

E szerint a *Belzebuk*, s valószínűleg a *Belzebup* alak is a német bibliai terminológiából került hozzánk, s erre okul azt hozhatjuk fel, hogy *Belzebub* ördög neve éppen a német irodalomban erősen elterjedt.

LOSONCZI ZOLTÁN.

A gyompóli. E szónak a MNy. XIX, 47. lapján közölt két változatához még legyen szabad közölnöm egy harmadikat is, amelyet dr. Sebők Imrének „Öt világrészen keresztül“ c. könyvében találtam (Budapest, 1906. Szt. István Társulat). Ez a könyv és Bangha Bélának a „Magyar Kultúra“-ban (1922), majd „Amerikai missziós körutam“ címen könyvalakban megjelent útirajzai adatokkal szolgálnak az amerikai magyar nyelv tarkaságához. Sebők Amerikáról szólva könyvében külön fejezetet szentel azoknak a nagyvárosoknak, ahol sok a magyar. (A magyarok városaiban.) De más részekben is kapunk egy-egy érdekes adatot az amerikai magyar nyelvre vonatkozólag. Így magyarázza meg ő is az „ingyenutazás“-nak vagyis a „dzsomp-

lás"-nak két módját. Az egyiket már Beesky említett (MNy. XIX, 47) útirajzából közöltem (t. i. hogyan ugranak le a teherkocsikba). „Dzsompolóknak, „ugróknak nevezik azokat is, „akik útközben, állomások közelében fölugrálnak az ott még lassan menő vonatra, valahol hátul megkapaszkodva vitetik magukat a következő állomásig, ott azután, mikor lassulni kezd a vonat futása, leugranak, előreszaladnak, az állomás után fölkapaszkodnak és addig folytatják ezt a procedurát, amíg céljukhoz nem érnek“ (241). Tehát a *dzsompolásnak* (*gyompolás*, *dzsompolás*) két módja van: „leugró“ és „fölugráló“. A szó három változata közül legmagyarosabban hangzik a *gyompol*, az eredeti angol szóhoz (*jump*) legközelebb áll még kiejtésben a *dzsompol*, s a *dzsompol* átmenet a kettő között. Hogy mennyire el tudja magyarosítani az „amerikás“ magyar az angol szavakat, példa rá, hogy „McKeesport neki: Mikespart, Faiport: Fehérpart“ (Bangha B., Magyar Kultúra, 1922. II. köt. 411). Így lehetett a *jump*-ból *gyompol*.

N. L.

Magyarok Istene. Réthei Prikkel Marián meggyőzően kimutatta, hogy a *magyarok Istenét* Dugonics tette közkeletűvé, mikor „Etelka“ című regényében több bibliai mondás „Isten“ szavát a *magyarra* megtoldotta (Nyr. 1911: 248, 325). Hogy ez nem volt régi korból való szólás, mutatja, hogy a XIX. század elején némelyek meg is ütköztek rajta. De hogy nem Dugonics az első e szólás használatában, az kiderült Illés János jezsuita iskolai drámáiból, ki már 1767-ben él vele (MNy. 1915: 270). Dugonics előtt olvastam a „Magyar Hirmondó“-ban is: „Magyarok Istene, légy segedelmünk“. (1784: 760.) Régibb adat azonban egyelőre nem került elő. A minap más egyebekért forgatván a Szencsey-kódexet (Nemz. Múz. Kézirat-tár, Oct. Hung. 70), a 40. számú „Pillises Fejeknek“ kezdetű ének (183. l.) egyik versében (189. l.) szemembe ötlött a szóbanforgó kifejezés:

Ügyét Magyaroknak Magyarok Istene || az ki scithiából voltál
ki vezere, fáznd || meg légyen elég ennyi büntetése, add || meg szabad-
fágát, régi fegítője.

Az ének az utolsóelőtti versszak szövege szerint 1671-ből való; Thaly Kálmán némileg újított írással közli az Adalékokban (I, 8). Az adat kétségtelenül hiteles s így a Magyarok Istenét már a kuruc korból keltezhetjük. Talán ez egy adaton kívül előkerül majd még több is. Az elterjesztés érdeme azonban akkor is Dugonicsé marad.

TOLNAI VILMOS.

NÉPNYELV.

Jókai tájszavai.¹

kajabaja: a földalatti kajabájának mégis fel kellett hozzá törnie 56:165.

kákompille: pipogya, nyühhöge, kákompilli anyámasszony katonája 81:66; garázda, korhely, cséicsap, kákompille 68:38.

**kalabint*: olyat kalabintottam a ferde pofájára, hogy két foga megbánta 74:298.

be-kalamászol: a fák derekai bemeszelve, bekalamászolva 10:246.

¹ Vö. MNy. XVIII, 134, 181, XIX, 56.

kalatyol: holt idegen nyelvet k. 40:74.

össze-kalatyol: mindenféle hiábavalóságot ö. 44:30.

kalatyolás: sebesen rázott kolompok kalatyolása 74:25.

kall: hulláját bebalzsamozták finom jószagú gyantákkal, bepótlálva kallott pálmalevelekbe 37:74.

el-kall: az elkallott rongy, a mi rájuk van vetve, látni engedi az iszonyú sebhelyet 64:45.

félre-kámficsorit: egy ódon tükör van a két ablak között, de abba is megbánja, a ki belenéz, mert úgy félrekámficsoritja az orczáját 44:23.

bele-kanalász: rossz ember volt, nemcsak minket bántott, de az urak tálába is belekanalászott 9:394.

kancséről: ez a levél sem nem ír, se nem méreg: vajákos kancsérőló szer 67:311.

le-kancséről: évek kellenek, míg az ember ezt a szagot le-kancsérőlhatja magáról 37:240.

kancsérőlás: esodaszerekkel, kancsérőlással meggyógyított sok gutaütöttet 32:248.

**kankalikos*: k. kút volt, a kútostor le volt bocsátva a kámvába 80:198.

kantérol: én boszorkány vagyok, értek hozzá, hogyan kell kantérolni, dauzsolni, vajákolni 37:336.

el-káparez: ha egy kapitánynak elkáparezték a hajóját, másikat bérelt fel ágyúkkal, utána ment a hajójának 52:296.

kapicány: tartsa kelmed a nyelvét kapiczányon 65:185.

**ki-kaptat*: mire kikaptattak, sötét éjszaka lett 84:76; vö. kaptató.

kaputrák: végig ijesztette az utcázat valami embertől soha nem viselt alakú kaputrákkal, melynek gombjai hátul az inánál álltak meg 16:180.

karajít: előtte szekerek sorjai hold alakban, a hogy a magyarok szokták, karajítva 95:42.

karalábé-vonat: minden nap d. u. a k.-vonattal lerándul abba a vidéki metropolisba 90:123.

karistyol: köhögött, karistyolt, torkát ráspolá 16:160.

el-káromít: földhöz vágta a kis köpenyt, elkáromította a királyt is, meg a lovát is 88:80; — *össze-káromít*: összekáromította az egész világot 51:443.

**kasornya*: a nehéz k. magas rugóin akkorákat vetődik, hogy szinte felbillen 4:8.

át-kastankodik: nekem többet át ne kastankodjál, mikor itthon nem vagyok 22:55.

kaszmatol: esernyőt tartva k. a kislány mellett 41:69.

elő-kászolódik: a strázsának másodszor is kellett ordítani, a míg előkászolódtak 88:283.

kavarít: vállára kavarította bundáját 15:334.

**kecske-láb*: megindult az ajtó felé azokkal a jobbra-balra sántító kecskelábakkal 43:49.

kecskézik: a habok elkezdének fehér tajtékos barázdákat túrni, hajós nyelven: kecskéznek 73:78.

kék-beli: kend pedig csak maradjon a kékbelijében 56:85.

ki-kepickelődik: a mocsárból kikepickelődött a szárazra 74:145.

keresetlen-fa: majd lesz dolga veled a k.-fanak (virgács) 76:73.

kerezs: minden terhet a lóhátra tett kerezsben szállítottak az úton E. 462.

kergetőlőzik: a hölgyek csintalan játékot űzve kergetőlőztek a nagy medenczében 56:51.

keszeg: hogy maradt kied ilyen k. 56:72.

keverkedik: csak úgy a jó multság végett keverkedett a társaság közé 68:134.

be-kocog: a laptikával sietve b. a csárdához 88:45.

**meg-kókál*: frizurájok vetekedik azon gazdátlan szénaboglyával, melyet minden arra menő csikó m. 22:40.

kokojszás: a roppant k. területen hol lehet tömörgát rejtve az embermagasságnyi rőt sás alatt 34:76; erdélyi tájszó 95:162.

**kokós*: kakasfejú deli ördög mézeskalácsból, hátuljába sip van dugva 60:70.

koma: a dolognak, meg a könyvnek nagy komája 63:117.

kondiz: udvarolni, kenyérgalacsinnokkal hajigálózni, szóval kurizálni 43:10.

kontrabontos: tudják, hogy én k. ember vagyok 51:133.

**kopáncs*: ezt az őseredeti magyar alakot előbb a maga tuskés kopáncsaiban bemutatom 4:3.

korpa-pikhercs: hisz ez nem kenyér, hanem k., zakyás vakarcs 50:7.

kortyanat: egy k. pálinka 99:312.

kosta: falusi tanító 43:10.

kósza-pila: ti városfüle, falufarka, kőszapilák 86:88.

**koszorong*: azzal felczihelődött, odakoszorgott a gyerekekhez 92:126; tovább czammogott éppen olyan koszrogó léptekkel, ahogy az öreg úr szokott 77:64.

**kollós*: megülteti a kottlóst, alárok 12 tikmonyt 86:223.

**kotyogós*: bevágott utána egy tele k. szilvapálinkát 5:46.

krisztus: annyit jelent, hogy pénz 99:51.

krisztus-lába: l. *prósza*:

**kuk-só*: így hívják az Alföldön a sziket K. 204.

**kuncog*: eltakarta a száját a kezével s csak a markába kunczogott M. 55.

kuncogás: csendes kunczogást folytatott bezárt ajkaival 77:30.

kuperít: kézre k. (kaparít) 1:13.

kurjáz: az öcs rüg be szörnyen, kurjáz az utcán 99:304.

**kurrogás*: azt az elfojtott kurrogást hallatá, melyben a megszorított fenevad a félelem és düh indulatát fejezi ki 9:400.; a siketfajd kurrogása 64:42; a kapu csikorgó kurrogása 23:127.

el-kussad: csak az állatszeli dítómester szavára kussadnak el 84:206.

kutyu-pajtás: a nagyobbik fiának ígért az édesapád, a kivel kutyupajtások voltunk 16:16.

lappad: már lappadni kezd a tele szeredás 43:168.

látó-fa: a gulyás türelmetlenül várt már felkapaszzkodva a látófára 76:73.

lé-lötty: hat erős gölödény hagymás lélöttyben 86:279.

fel-leffel: hát aztán csizmastól menjek bele a Noé átkozta kőficzba, vagy úgy leffeljem fel a nyelvemmel, mint a kutya 51:283.

**leppentyű*: felülve gyékényes szekérébe, magára húzta annak leppentyűt 2:216; vö. leffentyű.

leptet: egyszer leptetve beszél, máskor sebesen 63:50; vö. lept-.

liff-leffeg: a kurta kalap alól kétfelől nagy csomó kifelé fodorított liffleffegő hajerdő bokrosodik elő 4:23.

lippeg: oda lippegett szép alázatosan csiripelve 96:422.

lippegés: elkékiült ajkainak tátongó lippegése 6:257.

lrum-lárum: l. az egész, kutya ugat, pénz beszél 63:73.

locskállkodik: fecseg 24:244.

(Folytatjuk.)

ZSENDREY ZSIGMOND.

A szerkesztőséghez beküldött könyvek, füzetek:

Balassa József: Helyes magyarság. Budapest, é. n. 8°, 128+2. Genius könyvkiadó r.-t.

Conev B.: Jezikovni vzaimnosti meždu bŕlgari i mađzari. 8°, 27. (Különlenyomat a szófiai egyetem kiadványából.) Az értekezés — sajnos — nemcsak hogy semmiben sem viszi a kérdéseket előre, de ha nem tudnók biztosan, hogy nem rég jelent meg, tartalmából azt következtetnők, hogy 1870 előtt készült. Teljesen elhibázott, elemi hibákkal telt dolgozat.

Fliszár János: Magyar-vend szótár. Vogrszki-vendiski (vogrszki szlovénszki, sztári szlovénszki) récsnik. Budapest, 1922. Hornyánszky V. 8°, 4, 171. 1.

Szigethi Győrfly István: Nagykúnsági krónika, melyet részint régi írásokból, részint szájhagyomány alapján egybeszerkesztett. Karczag, 1922. (Kapható a szerzőnél Budapest, M. N. Múzeum néprajzi osztálya.)

Holik Flóris: Szent László-mondáink és compostellai Szent Jakab. 8°, 15. (Különlenyomat.)

A. Kannisto: Vogulien aikaisemmista asumaaloista paikanni-mittukimuksen valossa (= A vogulok korábbi lakóhelyeiről a helynévkutatás világánál). 441—74, Térképpel. (Különnyomat a Suomiból?)

A sz. a helynevek alapján kimutatja, hogy a vogulok lakóhelyei régebben a mainál jóval délebbre és nyugatabbra terültek el, a Glazov—Perm—Jekaterinburg—Tjumeni vasútvonaltól északra egészen a Pecsora és Vycsegda forrásvidékéig.

A. Kannisto: Heikki Paasonen, 1865—1919. Helsinki, 1922. 75—85. 1.)

Emlékbeszéd, amelyet a sz. a finn akadémia 1921 március 12-én tartott az elhunyt jeles nyelvtudósról.

Losonczy Z.: Die ungarische Sprachwissenschaft 1920—21. (Különlenyomat az Ung. Jahrbücher Bd. II, 1922. évfolyamából)

Magyar Katonai Közlöny. X. évf. 1922 november-decemberi füzet. A 748—751. lapon ismertette van az Akadémia legújabbban megjelent helyesírása s ezzel kapcsolatban három részletkérdést vet fel, melyekről más helyen fogunk szólni.

Melich J.: Über den Ursprung des Namens Ungar. (Különlenyomat az Archiv für slav. Phil. 38. kötetéből.)

Slowakische Sprache und magyarische Kultur. Von Prof. *E. Mokrousov*. Wien. 8°, 31. Tudományos módszer látszatával írt politikai pamflet, amely azt akarja bizonyítani, hogy a magyarság egész műveltsége tót eredetű a nyelvi bizonyítékok alapján s minden nagy embere tót származású. Állítólag a cseh kormány elrendelte, hogy e tudománytalan iratkát minden tanítói könyvtár szerezzze meg.

Schaffer Károly: Jendrassik Ernő r. tag emlékezete. Budapest, 1922. 8°, 21. (Akadémiai Emlékbeszédék. XVIII, 7.) Az emlékbeszéd részletesen méltatja Jendrassik Ernőnek a magyar orvosi műnyelv terén kifejtett munkásságát is.

Sköld Hannes: Zur Chronologie der štokavischen Akzentverschiebung. Lund, 1922. 8°, 110. Ez értekezés a többek közt azt bizonyítja, hogy a magyarban a szóhangsúly a nyelvtörténeti korban nem mindig a szó első tagján volt.

Vargha Damján: Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum. Budapest, 1923. (Szent István Akadémia.) 8°, 36.

Weingart Miloš: Byzantiské kroniky v literatuře církevněslovanské. Přehled a rozbor filologický. Část I. II. 1. Pozsony, 1922—3. 8°, 246. A bizánci történetírók Malalas, Zonaras, Georgios Hamartolos stb. egyházi szláv nyelvű fordításban megjelent munkáit vizsgálja kiváló filológiai és történeti ismeretekkel.

Weingart Miloš: Příspěvky k studiu slovenštiny (= Adalékok a tót nyelv tanulmányozásához). Pozsony, 1923. A szerző ismerteti Czambel Samunak, a tót irodalmi nyelv és helyesírás szabályai egybefoglalójának irodalmi hagyatékát, továbbá a tót szótárírodalmat. A füzet végén *Bratislava — Pressburg — Posonium* c. cikkben e helynevek eredetét vizsgálja. Erre a dolgozatra legközelebbi számunkban visszatérünk.

Wichmann Y.: Paavali Hunfalvyn suomalaista kirjeenvaihto (Hunfalvy Pál finn levelezése). Vähäisiä Kirjelmii. LIII. 377—429.

A szerző ismerteti azoknak a leveleknek a tartalmát, amelyeket neves finn tudósok (E. Lönnrot, D. E. D. Europaeus, A. Ahlqvist, C. A. Gottlund, Y. Koskinen, O. Donner stb.) 1853 óta Hunfalvyhoz intéztek.

Wichmann, Yrjö: Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis und Grammatikalischem Abriss. Hilfsmittel für das Studium der fgr. Sprachen V. Helsingfors. 1923.

A gazdag szójegyzék (40—112. l.) a cseremisiz szavakat első sorban finn és magyar megfelelőikkel veti egybe. Több új egybevetést ad,

Zolnai Béla: Az idegen szavak. Nyelvesztétikai tanulmány. Budapest, 1922. (Különlenyomat a „Magyar Nyelv”-ből.)

GYÁSZJELENTÉS.

SEMSEY ANDOR
1833—1923

E gyászkerethez foglalt név viselője a legelső s eddigelé egyetlen nagy mecénása volt a természettudományoknak Magyarországon.

GRÓF SZÉCHENYI FERENC a nemzetnek ajándékozta 1802-ben a cenki páratlan könyv- és kéziratárát, utóbb a soproni könyvtárát s éremgyűjteményét és ezen fejedelmi ajándékaival megalapítja a

Magyar Nemzeti Múzeumot; SEMSEY ANDOR pedig a múlt század utolsó negyedében évről évre ismétlődő, szintén fejedelmi ajándékaival világszerte elsőrangúvá teszi e múzeum ásványtárát s különösen annak meteorit-osztályát. „Allat és növény elpusztul — szokta mondani — a kő, az megmarad.“

Nem is csupán a Nemzeti Múzeum ásványtárát halmozta el ajándékaival. Ha a M. kir. Földtani Intézetnek vagy a Műegyetem ásvány- és földtani szertárának szükségük volt valamire, akár építkezések és berendezések dolgában, akár műszerekre vagy laboratoriumi kellékekre, mindig bizton számíthattak az ő bőkezű támogatására.

Semsey áldozatkészsége azonban egyéb tudományokra is kiterjedt. 1889-ben százezer forintot adott a Magyar Tudományos Akadémiának azzal a rendeltetéssel, hogy tíz pályadíjat tűzzön ki tudományos kézikönyvek írására. E mellett nem feledkezett meg az Akadémia könyvtáráról sem. 1910-ben megvette számára Katona Lajosnak, az oly korán elhunyt nagy tudósnek néprajzi és folklori művekben gazdag könyvtárát, néhány évvel előbb pedig a British Museum nyomtatott könyveinek 67 kötetes címjegyzékét, a legnagyobb könyvrajstromot, mely eddig napvilágot látott. — Fájdalom, a tudományos kézikönyvek írására hirdetett pályázatok egytől egyik eredménytelenek maradtak s a pályadíjakra szánt összeget az Akadémia most mint alapítványt kezeli.

Szereucsebb volt a Természettudományi Társulat közbenjárása mellett, egyenes megbízás útján készült monografiákkal. Az ő költségén készültek és jelentek meg: ENTZ GÉZÁTÓL „Tanulmányok a végliények köréből”; INKEY BÉLÁTÓL „Nagyág földtani és bányászati viszonyai“; s HERMAN OTTÓNAK minden tekintetben nevezetes munkája: „A magyar halászat könyve“.

Nagy reményeket fűzött Semsey — s e remények, hál' Isten, teljes mértékben meg is valósultak — a Báró Eötvös József-collegium működéséhez. Mindjárt 1895-ben az alapításkor, 1909-ben pedig az építkezés megkezdésekor s időközben is a könyvtár gyarapítására jelentékeny összegeket áldozott. De nemcsak magáról az iskoláról, hanem a kiváló tehetségű, szép jövőt ígérő növendékekről is akart ő gondoskodni. „En nem tudok másképp használni a magyar tudományosságnak — mondta nem egyszer — tehát segítem a tehetséges ifjakat“. Hányan vannak most egyetemünk tanári, vagy más tudományos intézeteink vezető állásban, kik fiatal korukban éveken át az ő költségén képezték ki magukat!

Végezetül még néhány szót a Magyar Nyelvtudományi Társasághoz való viszonyáról: E társaság 1903-ban tartotta alakuló közgyűlését. Tagja még alig volt, vagyona pedig semmi; saját folyóiratának megindítására nem is gondolhatott, hiszen akkor már három folyóiratunk volt, amely a magyar nyelvtudomány művelésével foglalkozott. 1904 október 22-ikén azonban levél jött a Társasághoz, melyben a küldője ezt írja:

„Élénken óhajtom, hogy a most alakult Magyar Nyelvtudományi Társaság mentől gyorsabban megerősödjék s hatalmasan fölvirágozzék. Ez okból elhatároztam, hogy a Társaságnak 2000, azaz kétezer koronát adományozok, azzal a kikötéssel, hogy saját külön folyóiratát már 1905 elején indítsa meg.

Dr. Semsey Andor.“

A Társaság e nagylelkű ajánlatot köszönettel elfogadta s így a Magyar Nyelv I. kötete az ő biztatására s az ő költségén jelent meg. Hasonló előzékenységgel tüntette ki e Társaságot 1912-ben. Felhívta ugyanis, hogy fényképeztesse le egész terjedelmében az akkoriban fölfedezett s a danzigi városi könyvtárban őrzött, legrégebb magyar nyomtatványokat s megfelelő előszóval bocsássa közre. Az összes költségeket szívesen magára vállalja. Így jelent meg e nagybecsű fac-simile-kiadás.

*

A mai kor könnyen felejt, hamar elfelejti a régieket, legfőképp akkor, ha semmi külső jel sincs, ami az embereket az elköltözöttre emlékeztetné.

A Nemzeti Múzeum szobrot emelt kertjében nemcsak alapítójának, hanem három régi tisztviselőjének is, hogy emléküket a feledéstől megóvja. Háládatlanság lenne tőle és a fönt elsorolt tudományos intézetektől és társulatoktól, ha nem gondoskodnának pénzviszonyaink javultával Semsey Andor emlékének megörökítéséről is. Legillőbb lenne, ha szobrát ugyancsak a Múzeum kertjében, Széchenyi Ferenc szobra közelében állítanák fel. Úgy legyen!

SZILY KÁLMÁN.

TARTALOM.

	Lap
BALOGH JÓZSEF: Komor	40
BÁRCZI GÉZA: Kilincs	89
B. J.: Lej	104
K. BEDEKOVICH LAJOS: Ad vocem magvaváló 104. — Keszegel 122. — Csőcselék	142
CSEFKŐ GYULA: Cífer 41. — Gólyahepp 42. — Publikánszin 42. — Mez 45. — Foglalt bor 90. — Párpuska, párpisztoly	117
CSÜRI BÁLINT: Rózsaszínű 45. — A nép beszédének retorikájához	55
GOMBOCZ ZOLTÁN: †Ojansuu Henrik	58
GRAGGER RÓBERT: Ómagyar Máriasisalom	1
GYOMLAY GYULA: A magyar igealakok rendszere	133
HORGER ANTAL: Kesztyű 45. — Részket 46. — Felel 92. — Némber 92. — Fészter	142
JAKUBOVICH EMIL: A tihanyi alapítólevél olvasásához 78. — Nézó 95. — Sárís 96. — Magyar felségfolyamodvány II. Lajos királyhoz 1524-ből	126
KARÁCSONYI JÁNOS: Gyán 27. — Mi lett a régi magyarok ajkán Feliciánból?	93
KLEMM ANTAL: Van-e állítmányi mellékmondat? 29. — A lélektani magyarozatnak a mondatban való szerepe	111
KÖMIVES KOLOS: Komor	94
K. P.: Szerém 93. — Vótér	122
L. I.: Ad vocem magvaváló	67
LOSONCZI ZOLTÁN: A Bach-korszak köznyelvéhez 39. — Belzebuk	143
M. J.: Cahin 67. — Palást, palota 67. — Sáros 68. — Szalánk	94
MÁGOCSY-DITZ SÁNDOR: Valaska 46. — Szamárkönyér	122
MELEGDI JÁNOS: Az -atta, -ette képzős igenév 39. — Túr	131

	Lap
MELICH JÁNOS: Tisza—Túrca 37. — Labore 69. — Százhalom 87. — Az erdélyi helységnevek 97. — †Fejérpataky László 100. — A helynevek egy csoportjáról	105, 137
MILASSIN PÉTER: Ki volt Árpádfi	132
N. L.: A gyompoló	47, 144
NAGY I. BÉLA: Szamarkenyér	46
N. SEBESTYÉN IRÉN: Dr. Josef Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft (2. kiad.) 49. — Tietosanakirja	50.
PAIS DEZSŐ: Szegről-végről 48. — A Turóci-fennsík helynévtörténete 72. — Kopog a szeme	124
SÁGI ISTVÁN: Csetepaté 95. — Iromba 95. — Volyva	125
SZENDREY ZSIGMOND: Jókai tájszavai	56, 145
SZEREDNYEI: Transito: „átmenesztő“	68
Sz. K.: Hamlet-magyarázat 68. — Aviatika	132
SZERKESZTŐSÉG: Faj, fajta 68. — Beküldött könyvek, füzetek és folyóiratok	54, 130, 148
SZILY KÁLMÁN: A M. Tud. Akadémia helyesírási szabályainak története 22. — Semsey Andor	149
SZINNYEI JÓZSEF: Budeuz József, a kezdő nyelvész 14. — Az Ó-magyar Mária-síralom magyarázatahoz	121
T. V.: Sági István, A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete 53. — A csónak- és evezősegyleteknek 67. — Kocsiim: kocsijaim 67. — Incidens	132
TOLNAI VILMOS: Műnyelv, szaknyelv 76. — Kertész Manó, Szokásmondások 98. — Magyarok Istene	145
ZOLNAI BÉLA: Az idegen szavak kérdése nyelvelvészeti szempontból	32
ZOLNAI GYULA: Mondonak 39. — Népjóléti minisztérium 59. — Az Ujság, A Hét stb. 60. — A középfok-képző történetéhez 88. — Szakképzettségű 100. — Ham	121
ZSIRAI MIKLÓS: Feleség	48
KÖNYVISMERTETÉSEK	49, 97
LEVÉLSZEKRÉNY	67, 104, 131
NÉPNYELV	55, 145
NYELVHELYESSÉG	59, 100
NYELVTÖRTÉNETI ADATOK	95, 126
Szó- és szólásmagyarázatok	40, 89, 122, 142
TÁRSASÁGI ÜGYEK: Titkári jelentés 1922-ről (Gombocz Zoltántól) 102. — Pénztári jelentés 1922-ről 104. — Bevételek és kiadások 1922-ben és költségvetés 1923-ra 65. — A XX. közgyűlés (1922 jan. 24) jegyzőkönyve 63. — A XXI. közgyűlés (1923 jan. 23) jegyzőkönyve 101. — Az 1922. évi Szily-jutalom odaitélése 67. — Választmányi ülés 1922 jan. 10-én	61
A BORÍTÉKON: Új alapítványok. Adományok. Fölülízetések. Adományok a Szily-alapra. Tudnivalók. Kérelem. Értesítés. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve.	
MELLÉKLET: Az ómagyar Mária-síralom hasonmása 6—7. l. között.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.¹

- á hang 121
 abazo 82
 Acsa 81
 -a, -e személyrag 67
 agyafürt 99
 aki, amely, amíírása 23
 alaphang 15
 Albert-földe, -teleke 75
 Aldamur, Oldamur 71
 aldo cut 82
 állitmányi: kiegészítő, — mellékmondattal 30
 Ap(p)ony 107
 arabs számjegyek tört. emlékeinkben 130
 árgyilán 35
 aroud 82
 Árpádfi 132
 -ás, -és névszóképző 50
 Ásványtó 84
 aszó 79, — fő 80
 átmenesztő: transito 68
 -atta, -ette képzős ige-név 39
 attractio 115
 aviatika: repüléstan 132
 azonnal 16
 Az Ujság 60
 Bács 81
 Bacha 81
 Bálványos 97
 banya 89
 Barancs 138
Bebusti 87
 bel, belől 8
 Béla 76
 Belzebub ~ Belzebuk 143
 Bene(a) 109, — falva 75, 76, 110
 Bergengócia 126
Beseneytu, Beseneui-tu 83
 Beszterce 74, 75, 76, 97
 bevenni (várat): megveenni 18
 bevezető alakzatok a nép nyelvében 56
 bezzeg 9
Bioszelau 79
Bizau 80
 bizonyos: némely 19
 Bobovnik 76
 Bogár 96
 Boltrág 96
 bopa 89
 borfoglalás 91
 Bökény-Somlyó 80
 Braničevo 137
 Buda 105
Burho[r]do 83
 bú-tór 9
Buzaudi 80
 bűdös: viszi a — t 99
 büntelen ~ büntelen 9
Bylataorthwan 75
 c ~ cz írása 22
 cahin 67
Chama 81
Cha(o)nad(i)ensis 81
Chergou 82
chernou 82
Chitar(y) 81
Chomosla(o)u 80
Chvmoslo 82
Chwlakos 96
Chy(i)co 83
Chyglo 83
 cifér 41
Comozlo 82
Copo 82
Crachin 81
Craco 81
Cuisbcerecthou 84
curtueltou (Anon.) 83
Cusit, Custi 87
 cs hang jelölésének tört. 81
 Csaba 109
 csahin 67
 Csega? 81
 Csejte 107
 csetepaté ~ csetepata 95
 csöcselék és csöcselék 142
 Csurgó 82
 -d, -di kicsinyítő képző 8, 81, 87
Debulo 83
Deuchar 81
Deuecher 81
 Diákfalva 75
 Diákó 139
 disznó 79
 Dolina 76
 Draskfalva 75, 76
 dugába dől 99
Dumbo 81
 dupla puska 118
 dzsompol 47, 144
 Ebes 83
 Ebszóny 80
 édes ~ ézes 8
egembelu (ÓMs.) 9
 egyed (kicsinyítő) 8
 egyenegy 8
 egyivású 98
 egypár ~ pár 120
 éh-kopp 124
 elémber 20
 éles (ékezet) 15
Eleutou 84
 elnök 19
 elő 20
epzu 80
 étető 98
Euzpatak 76
 ezennel 16
Ezthergarus 96
 fabatka, fapéz 99
 faj, fajta 68
 -falva hn.-ek 75
Farcasti, Forcost 87
 felel 92

¹ Nincs fölvéve: LOSONCZI ZOLTÁN, A Bach-korszak köznyelvéhez 39; SZENDREY ZSIGMOND, Jókai tájszavai 56, 145.

- feleség 48
 Felicián 93
felleyn (ÓMs.) 9
 félpisztoly 120
 félszemű: egyszemű 99
fenni (Jordanes) 49
 Fertótó 83
 fészter 142
 fiad (kicsinyítő) 8
Fíleo 83
 finnugor: — indogermán ősrökség 49, — népekésnyelvek 50, — őstörténet 51, — szamójéd ősrökség 50
 foglalt bor 90
 fokváltakozás 50
 foly: egy pórázon — 99
 folyónevekszn.-ből 69
 Föcén, Fölcén 93
 földadni (a vonalat) 19
-földa hn.-ek 74
 földhöz ragadt 99
 Földszin 93
 fölszólító képzése 16
 fölület, -es, -esen 19
Froue 82
Fulco, Fulkou 82
Funoldi 87
 garaboncás 126
Geiche, Geyffa, Geythsa, Geytse 81
 Gerencsér 108
 gevér 34
Girukti 87
-gn- jelölés tört. 81
 golyahepp 42
 golyva 125
Grincha 81
Gumburo 82
Gunuzd(t) 87
guznoov 83
 gyalog 20
 Gyán 27
 gyékény: egy — en áru 99
 gyompol 47, 144
 Gyula 109, — falva 76, 110, — háza 75
haio, -ude 82
- Hajas 96
 hám 121
Hamusthou 84
Hangh 96
 hangváltozások: *â* ~ *á* 18, *a, e* ~ *o, é, ő* 39, *-au* > *-ou* 81, *ê* > *é* 18, *-is* > *-us* > *-os* 97, *sz* > *c* 38, 71, *-szj-, -zj-* > *-jsz-, -jz-* 17
 hangzóilleszkedés 50
 Haragos 97
hát kötőszó 117
 határozóragok 50
-háza hn.-ek 75
 helyesírás: az akadémiai — története 22
 helységnevek (erdélyi —) 97
Hercegv 83
 hernyó ~ *hurnou* (ÓMs.) 9
 hígul ~ *hioll* (ÓMs.) 8
Himudi 87
Hindofa 82
 Hitvánd 87
hiul (ÓMs.) = *hiül?* 8
Homuser 83
Hoyo(u)holmu 82
humerou 82
hurnou (ÓMs.) 9
 Husvét ~ *Hosued* 87
 húsz 20
Huze tov 82, 83
huztuzwa (ÓMs.) 9
-i: névszóképző 50, — többesképző 67
 idengenszavak: a Bach-korszakból 39, — írása 25, — kérdése 32
 ige 99
 igealakok: magyar — rendszere 133
 igeidők használata 16
 igeekötős igeek használata 134
 iger ~ *egyre* (ÓMs.) 9
illen (ÓMs.) = *éljen* 8
 incidens: eset 132
- intov* 82
iohtucou 79
Iolegin 83
 iromba 95
itu (1055) = *itó?* 79, 83
 ivadék: becsepegett — 98
 Ivánka 75
Jacau 80
 jámbor 93
 János 97
Janust, Janusti 87
Jarefclau, Jereslau, Jeroslo 79, 80, 81
 jelző mondatok 114
Jeneu 83
 Jeszen 74
Jezerliche 76
 Jó 96
 jobb ~ *jób* 88
 jobbagyfiúk 72
 jobblét 59
 jób-onya, -opa 88
 jólét: jólét 59
 jonh ~ *junh* (ÓMs.) 8
 Jordánföldre 75
Kakasti 87
 Kamonya 96
Kanthor 96
 Kapoly 80
Karachon 96
 Karancs 140
 Kassa, -ád 107
Kechkes 96
 kegyüd (ÓMs.) 9
 keretes beszéd a nép nyelvében 55
kefch 80
 keszgel 122
 kesztyű 45
 kétjegyű mássalhangzók írása 22, 26
 Kevefalva 76
 kevésbé: kevésbé 89
Kigouis 97
 kilincs 89
 kinézni (aussehen) 19
Kinu(i)sti 87
 kinyujt 8
 Kis: -beszterce, -jeszen, -majos 74
 kívül 8

- kocsiim: kocsijaim 67
Ko(a)mancs 140
 komor 40, 94
 Konkoly 80
 Konotopa 76
 Kopáncs 140
 kopog a szeme 124
 koplal 124
Kopolch 96
 kopp, -an, -antó 124, 125
 Korpás 96
 Kortó 78
 Kosa ∞ Kasa 107
 Kossuthfalva 75
 Kötegyán 27
 közép (ékezet) 15
 középfok-képző 88
Kudusti 87
 kurva 42, 96
Kusti 87
 Külpén 141
 -l névszóképző 50
 Labore 69
 Laodomur 71
 Laszkár 74
 légy (3. szem.) 9
 lej 104
 lélektani magyarázat
 a mondattanban 111
 leszálló (ékezet) 15
 Léva 108
 levendulaszín 68
Lewche 96
Lippo 82
lithouch 81
Lizcou 82
 Lónya 96
lovacol 82
 -ly hang -jl jelölése 80
Machchapotoka 76
 madártej 42
 maga kötőszó 116
 magb(v)aváló 67, 104
 magyarok istene 145
 Maros 37, 97
 mécz 45
Medueozu 81
 megfelel 20
 megokol 20
 mentől -- attól 115
Merascelau 79
 mérföld 16
 mérték: azon — kel
 mér 99
 mester 90
 mez (névmás) 45
 Mezőgyán 27
 Mezősomlyó 80
 Mezőtúr 74
 miatt 9
Micolau 80
Mikou, Mi(y)co 81, 82
 mindig 16
 minél, mennél — an-
 nál 115
Mochato 85
Moco 82
Moglau 80
 mogyoró 79
Moinnerov 82
 mondatszövődés 115
 mondattani tapadás
 112
 monnó 16
Morau 80
mordens (Jordanes) 49
Morusti 87
Murenfelde 75
 műnyelv, műszó 76
Nadalthou 84
 Nádasér 74
Nado(a)st 87
 -nak, -nek személyrag
 előtti tővéghangzó
 39
 Necpál 74
 néha 9
 nem 9
 néember 92
 népjóléti miniszté-
 rium 59
 névelős folyóirat- és
 ujságcímek 60
 néző 95
 niemand 34
 -nok, -nök képző 19
 nos 113
Numuolohod 80
 nyilhúzás 99
 -ó hang jelölésének
 tört. 78
 -ó, -ő igenévképző 50,
 78
Obusk 75
 oh 8
 okadatolni 20
 Olaszi 29
Opoudi 79
 Orros 96
 Orlo 82
 Orsova 141
 Osztro 81
 összehasonlító mód-
 szer a mondattan-
 ban 111
 Pákozd 87
 palást 67
 Pala(át)icsó 139
 Pálóc 96
 palota 67
 Panasz 96
 pannonhalmi alapító-
 levél 78
 papagájzöld 45
 párpuska, párpisztoly
 117
 Pásztó 80
Percustu 87
Pethkes 96
 pokol 9
 Polereka 76
Posco 81
Posu(o)nto(a)ua 83
Pous, -a 82
 Próna 74
 publikánszín 42, 68
Quiestou 82, 83
Rasdi 95
 Ravaszd 87
 rendben van a szé-
 nája 99
Rescuqis 97
 reszket 46
 rontás 99
 rovás 99
 rózsaszínű 45
 Sahin 67
 Sánta 96
 Sáp 80
 Sár 80
Sarlruudi 80
 Sarló? 81
 Sáros, Sárís 68, 96
Sartuu 84
Saslau 80
Scarozlo 83
Scvmuro 83
jegifti (1055) 86

- Segisto* 78
Segusd 87
Segusdtou 87
sepedyk (ÓMs.) 8, 121
Sipco 81
 siralom-tudatlan 8
 Somlyó 80
Sorlo 81
Sorloud(t) 87
sremniscans (Jordanes) 49
Stro 81
suml(i)u(i), sumujl 80
Summorau 80
 Sükösd 87
Syxtus 87
 szakképzettségű 100
 szalonka ∞ szalánk 94
 számárkenyér 46, 122
 szamártövis 9
 Szántó 78, 82
 Száraszó, Szárszó 85
 Szat, -a 105
 száz 88
 Százhalom 87
 szegről-végről 48
 szemenszedett búza 99
 Szent: -márton, -mihály, -péter 76
 Szerém 93
 Szerencs 140
 színület 19
 szít: a maga fazeka mellé -- 99
 Szklabonya 75
 Szrenka 109
 szükszerű 9
 tapogat: csekély vízben -- 98
Tarcaudi 80
 tárgyas igeragozás 50
 tarhonya 42
 Tát 80
 tátos 68
Taudi 80
Tehna 83
 telek 98
 temető 112
 tengelyakasztás 99
Teremaliathou 84
Tica = *Tice* 38
Ticudi 87
Thawalj 96
Thjborch 96
 tihanyialapítólevél 78
 Tisza 37
 tó 78, 82—86
tofeu 84
tohu 84
 Tokod 80
 Toma 75
 Tomkaháza 75, 76, 110
 Τοῦτης = Bega? Berzava 37
Tordi 87
 Torockó 74
 Tósok 85
 tő 83, 84
 többi 16
 tönköly: francia—122
 tővéghangzó-nak,-nek igerag előtt 39
 transito: átmenesztő 68
 Trencsén 81, 108
 Trenka 109
tumurdi 87
 Túr 74, 131
 Turán 74
 Turóc 74, -i helynevek 72
 Turul 74
 -ú, -ü képző 9, 100
 ugyanis 116
 urad (kicsinyítő) 8
 uráli őshaza, ősnyelv 51
Uertis 97
 Vác 105, 106
 Vahotfalva 75
 vajjon 112
 Vak 96
 -val, -vel rag 8
 vala- határozatlan névmás 113
 valál 9
 valaska 46
 Valkó 108, 138
 vara(á)dics 139
Vara(o)u 80
 varázsoló 95
 védtelen: védetlen 20
 Vég 96
 Vendégi 76
 Veszprém 126, — vize 69
vayrmur thouña (taua) 83
 Vidátfölde 75
Vido 82
vincešov 82
 Vizesgyán 27
Vlasti 87
volóód 80
 volyva 125
 vonatkozó mondatok 113
 vótér 122
Vranis 97
Vrusti 87
Vtalo 83
 Vukovár 108
Wagoth 96
Waltaudi 80
War(i)dau 80
wensellew 83
Wisalau 80
Wollod 82
Wydasteleke 75
Ykvtou 84
Yroslau 80
Zamard 83
Zarastho 85
Zarnocha 76
Zatadi = csatádi? 81
Zazlo 82
zeguenozo 83
Zelechke 96
Zugoso 82
Zunadiensis = csanádi 81

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
 A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.